Mehir

ÜÇ AYLIK İLMİ ve AKADEMİK BÜLTEN
MEHİR VAKFI YAYIN ORGANI

Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK / Hayri ERTEN / Doç. Dr. Saffet KÖSE / Yusuf ACAR
Ali ÖGE / Doç. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU / Doç. Dr. Saim AÇIKGÖZOĞLU
Mürşide UYSAL / Emet AKTAŞ / Zafer Öge / Halil ATALAY / Dr. Ali PEKCAN
Haldun SOYDAL / Doç. Dr. Ahmet YAMAN / Doç. Dr. Ramazan ALTINTAŞ
Orhan GÜRSU / Osman CENGİZ / Abdullah ORUÇLU
Dr. Hasan KOÇ / Dt. Zehra AKYÜREK

SONBAHAR/1999 SAYI:4

Baskı:
Merhaba Ofset
Tel: 0332 350 41 51 Pbx

MEHİR BÜLTENİ

ÜÇ AYLIK İLMİ VE AKADEMİK BÜLTEN
SONBAHAR - 4
1999

İmtiyaz Sahibi
Mehir Vakfı adına
Genel Başkan
Mustafa ÖZDEMİR

Mesul Yazı İşleri Müdürü
Genel Koordinatör
Ali ÖGE

Yayın Kurulu
Doç. Dr. Saffet KÖSE
Doç. Dr. H. Tekin GÖKMENOĞLU
Halil UYSAL
Ali ÖGE

Yazışma Adresi
Mehir Vakfı
Karaman Cad. Melike Hatun Çarşısı
Kat: 2 No: 231 Karatay/KONYA

Telefon-Fax
(0332) 352 13 45
(0332) 353 72 32

Banka Hesap No
Vakıflar Bankası TL hesabı
203 32 77
Vakıflar Bankası Döviz hesabı
403 27 12

Dizgi ve Mizanpaj
Ütopya
(0332) 350 08 19

Mehir Bülteni,
Mehir Vakfı yayın organıdır.
Üç ayda bir yayınlanır.
Ücretsizdir.
Yazıların ilmî, hukukî ve dil sorumluluğu
yazarlarına aittir.

Bu dergide yayınlanan yazıların tüm yayın hakları
dergimize ait olup, yazarların yazılı izni olmaksızın
kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde
çoğaltılamaz, basılamaz. Kaynak göstermek şartıyla
özetleme ve alıntı yapılabilir.

İçindekiler

Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK — *Fatih Devrinde İlmî Hayat ve İlim Adamları* 3

Hayri ERTEN — *Osmanlı Ailesinin Sosyal Yapısı Üzerine* 6

Doç. Dr. Saffet KÖSE — *Anne-Babanın Bağış (Hibe) Konusunda Çocukları Arasında Yaptığı Ayırımcılık* 14

Yusuf ACAR — *Çocukluk Dönemi Eğitiminde Hz. Peygamber'in Ortaya Koyduğu İlkeler* 21

Ali ÖGE — *Çocuk Eğitimiyle İlgili Bütüncül Öneriler* 26

Doç.Dr.MustafaTAVUKÇUOĞLU — *Okul Öncesi Çağı Çocuğunun Eğitiminde Bütünlük İlkesi.* 33

Doç. Dr. Saim AÇIKGÖZ — *Çocuklarımızın Eğitimi* 37

Mürşide UYSAL — *Çocuk Edebiyatı Nedir? Nasıl Olmalıdır?* 40

Emet AKTAŞ — *İnsanın Çekirdeği* 45

Zafer ÖGE — *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Eğitim (Terbiye) Anlayışı ve Eserlerinin Eğitim Özellikleri* 56

Halil ATALAY — *Çocuk ve Sevgi* 66

Dr. Ali PEKCAN — *İslâm Hukukunun Genel Özellikleri* 69

Haldun SOYDAN — *Ekonomik Durum ve Aile Üzerindeki Rolü* 73

Yrd. Doç. Dr. Ahmet YAMAN — *Kur'ân ve Örnek Uygulamalara göre Mültecînin Temel Hak ve Özgürlükler* 75

Doç. Dr. Ramazan ALTINTAŞ — *Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri* 78

Orhan GÜRSU — *Mistisizmde Ruhsal Uygulamalar, Nefs Disiplini ve Meditasyon* 91

Osman CENGİZ — *Şeâirullah'a Tazim (Kur'ân-ı Kerîm'e Hürmetin Şeâirullah Perspektifinden Tahlili)* 95

Abdullah ORUÇLU — *Müslüman Kökenli Göçmenler ve Avrupa: Bugün ve Gelecek Üzerine* 101

Doç. Dr. Hasan KOÇ — *Çocuğun Psikolojik Gelişimi ve Eğitim İlişkisi* 119

Dr. N. Zehra AKYÜREK — *Çocuklarda Ağız ve Diş Bakımı* 121

Halil İbrahim DAĞ ile Söyleşi 123

Ayhan KARAPINAR'la Söyleşi 126

FATİH DEVRİNDE İLMİ HAYAT ve İLİM ADAMLARI

Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK
S.Ü. İlâhiyat Fak. Öğrt. Gör.

Fatih Sultan Mehmed'in bütün hareket ve tedbirlerinde hakim bir fikir vardır:

Devletini her bakımdan dünyanın en üstün ve en kudretli imparatorluğu haline getirmek...

Bu düşünce, ilmi himaye ve teşviklerinde de görülür. Her şeyden önce kendisi ilim ve ilim adamı dostudur. Arapça, Farsça, Yunanca, ve Sılavca bilirdi. Edebiyata vakıf, Din Felsefesi ve Kelam konularına aşina idi. Coğrafya, Matematik ve Astoronomiye özel ilgisi vardı.

Devrinin Arap ve Fars bilginlerini tanır, onları ülkesine getirmeğe çalışırdı. Kendi ülkesi alimlerinin diğerlerinden üstün olmasını isterdi. İlmin gelişmesi için Fatih külliyesini yaptırmıştı. Ayrıca İstanbul'da pek çok kiliseyi medrese haline getirmişti.

Medreseleri bizzat teftiş eder, dersleri dinler, her vesile ile ilmi mübaheseler yaptırır, ilim adamlarına bolca mükafat verirdi.

Fatih Felsefeye özellikle ilgi gösterirdi. İlim ve Felsefe tarihinin önemli konuları üzerinde konuları üzerinde bilginleri münakaşaya ve eser yazmaya teşvik etmiş, Cürcani ve Taftazani arasındaki ulemayı ikiye ayıran münakaşayı tazelemiştir. Ayrıca Gazali ile İbni Rüşd arasındaki ilmi ihtilafı da Hocazade ile Ali Tusi'ye inceletmiştir.[1]

Fatih, Trabzon'u feth ettiğinde şair Filozof Yorgo Amiriyokiyi İstanbul'a getirip fikir ve görüşlerinden istifade etmiş, kendisine arazi vermiştir.[2]

Fatih devrinde, Doğu'yu ve Batı'yı temsil eden bilginler. Sultan'ın huzurunda biraraya geliyorlar, adeta rönesansı yaşıyorlardı. Sultan'ın ilme verdiği önem, devrinde her sahada pek çok bilginin yetişmesine sebep olmuştur. Fatih devri Osmanlı tarihinde ilmin en yüksek seviyeye çıktığı devirdir. Nitekim bu devrin bilginleri günümüze kadar gelen ölmez eserler bırakmışlardır.

Kelamda Hızır Bey, Hocazade, Hayali, Kestelli, Fıkıhta Molla Hüsrev, Tefsirde Molla Gürani, Tasavvufta Akşemseddin, Astronomide Ali Kuşçu özellikle meşhurdurlar.

Hızır Bey

Sivri hisarlı olan Hızır Bey (1458) Fatih'in İstanbul'a tayin ettiği ilk kadıdır. Onun Fatih'le tanışması ilgi çekicidir ve olayın Taşköprülüzade'den (1560) itibaren zikredilmesine özen gösterilmiştir. Hadise şudur:

Sultan Mehmed'in tahta çıkışının ilk günlerinde Edirne'ye ilim ve fazilet sahibi arapça'nın inceliklerine vakıf bir zat gelir. Sultan'ın huzurunda toplanan ilim meclisinde bilgin Arap ortaya birtakım meseleler atar... ve meclisteki ilim adamlarından cevap veren kimse çıkmaz. Bu durum Sultan'ı ziyadesiyle üzer.

Söz konusu Arap alimiyle boy ölçüşebilecek bir türk bilgini aranır, Sultan'a Hızır Bey'den bahsedilir.

Hızır Bey, müderrislik yapmakta olduğu Sivrihisar'dan derhal başkent Edirne'ye getirilir ve Sultan'ın huzurunda Arap bilginle karşılaştırılır. Arap bilginin sorduğu sorulara gayet güzel ve yerinde cevaplar veren Hızır Bey, bu defa muhatabına çeşitli konulara dair sorular yöneltir. Arap bilginin Türk bilgini karşısında zayıflığı ortaya çıkar, Sultan Mehmed bundan ziyadesiyle sevinir, hatta Taşköprülüzade'nin ifadesiyle "heyecan ve sevincinden yerinden kalkar, oturur."[3]

İlmin ve ilim adamlarının dostu ve koruyucusu Padişah bu olaydan sonra Hızır Bey'i Bursadaki Mehmed Çelebi Medresesine müderris tayin eder.

---

[1] İslam Ansıklopedisi c.7. s. 534.
[2] İ. H. Uzunçarşılı Osmanlı Tarihi (c. 2. s. G23)
[3] Taşköprülüzade eş - Sakaiku'n- Nu'maniyye s. 55. Beyrut- 1975.

İsmail Hakkı Uzunçarşılının Molla Fenari mektebinin devamcısı ve yayıcısı olarak nitelediği[4] Hızır Bey için verimli dönem bu tayinden sonra başlar. O, bir yandan üç oğlunu ve talebelerin yetiştirirken diğer yandan bir görevden diğerine geçer. Fethe kadar çeşitli görevler ifa eder, Fetihden sonra İstanbul'a ilk kadı tayin edilir.

Kısa boyundan dolayı ilim dağarcığı ünvanın taşıyan Hızır Bey, Molla Gürani ile zade fiilinin geçişli veya geçişsiz olması konusundaki Fatih'in hakemliğindeki bir meselede, haklı ve galip gelmiştir.

Hızır Bey yetiştirdiği talebelerle Fatih devrini aydınlatmış, eserleriyle o günden bu güne ulaşmış feyzli ve bereketli bir alimdir.

Hızır Bey'in talebelerinin başında şüphesiz üç oğlu Sinan, Ahmet ve Yakup Paşalar gelir.

Sinan Paşa

Sinan Paşa (1486) akli ve nakli ilimlerde dikkati çeker. Büyük bir şair ve edip olan Sinan Paşa Matematik ve Astronomi ile de uğraşmıştır. Taşköprülüzade onun için övgü dolu birkaç sayfa ayırmıştır. Çeşitli ilmî, adlî ve Fatih'in vezirliği gibi idari görevlerde bulunan Sinan Paşa'nın Tazarruat'ı ve Çağmını Astronomi risalesine şerhi meşhur eserleri arasında yer alır.

Yakub Paşa

Yakub Paşa (1486) Hızır Bey'in diğer oğludur. Müderrislik ve kadılık yapmış, Sadruş- Şeria'nın Hidaye şerhine haşiye yazmıştır. Ayrıca Seyyid Şerif Cürcani'nin Şerhu'l- Mevakıf'ına haşiyesi vardır ki bundan Hasan Çelebi istifade etmiştir.

Ahmet Paşa

Hızır Bey'in üçüncü oğlu Ahmet Paşa'dır. (1520) çeşitli ilmi görevlerden sonra Bursa'da müftülük yapmıştır.

Hızır Bey hem oğulları hem de talebeleriyle dikkati çeker. O'nun yetiştirdiği pek çok talebe'nin içinde özellikle Hayali Ahmed Efendi, Hocazade ve Kestelli zikre değer bilginlerdir.

Hayali Ahmed Efendi

Hayali Ahmed Ef. (1470) Hızır Bey'in Bursa'da talebesi olmuş, ona asistanlık yapmış, Türkçe, Arapça ve Farsça eserler ve şiirler yazmış, ilim ve ibadetle üstün bir mevki kazanmıştır. Otuzüç yaşında, çok genç iken vefat eden Hayali Ahmet Efendinin pek çok eseri yanında özellikle üstadı Hızır Bey'in Kaside-i Nuriyye'sine yazdığı şerh ile Şerhul Akid'e yaptığı haşiye önemlidir.

Hocazade Muslihuddin Mustafa

İslam düşünce tarihinde İmam Gazali ve İbnu Rüşd'den sonra üçüncü Tehafüt'ün sahibi olarak şöhret yapan Hocazade (1487) - ki bu eserini Fatih'in emriyle yazmıştır zengin bir ailenin çocuğu olmasına rağmen, Bursa'da Hızır Bey'le temasa geçerek onun ilim muhitinde yetişen ve değerli eserler bırakan Fatih'in takdirini kazanan büyük bir bilgindir.

Hocazade üstadı Hızır Bey tarafından çok sevilirdi. Hızır bey kendisine yöneltilen bazı soruların cevabını "Akl-ı Selim'e sorunuz" diyerekten Hocazadeye havale ederdi.

Molla Hüsrevden sonra İstanbul kadılığı yapan Hocazade, Beyazid zamanında Bursa müftüsü iken vefat etmiştir.

Hocazade çeşitli alanlarda birçok eserler vermiş bunların birçoğu yazma nushalar halinde günümüze kadar gelmiştir. Onun Tehafüt'ü Gazzali ve İbnu Rüşd'ün ki ile birlikte Mısır da basılmış, ayrıca Mübahat Türker arafından "Üç Tehatüt Bakımından Felsefe - Din Münasebeti" adlı (Ank -1960) bir doktora çalışmasına konu olmuştur.

Kestelli Musluhuddin Mustafa

Bursa'nın veya Nazilli'nin Kestel kasabasından olduğu rivayet edilen Musluhuddin, (1495) Hızır Bey'den ders görüp yetişen, eserler bırakan Hayali ve Hocazade ile birlikte ilmi araştırmalarda bulunan, üstadlarına yardımcı olan ve kendisinden söz edilmesi gereken değerli bir ilim adamıdır.

Çeşitli ilmi görevler ve faliyetler yapan Kestelli, özellikle Şerhül - Akide yaptığı haşiye ile şöhret bulmuştur. Onun bu eseri Hayali'nin ki ile birlikte Osmalı medreselerinde büyük ilgi görmüştür. Söz konusu eserlere olan ilgi günümüzde de devam etmekte, bunların muhtelif baskıları günümüzde de yapılmaktadır.

Hızır Bey sözü edilen mümtaz ilim adamların yetiştirmekle birlikte en meşhuru Kaside -i Nuniye olan eserlerde vermiştir. Her beytin sonu Nun" harfiyle bittiği için Kaside-i Nuniye adını alan eser, 105 beyit halinde Kelam ilminin en zor konularını arapça nazm olarak özetlemektedir.Günümüzde dahi bir değer ifade eden eserin çeşitli baskıları ve şerhleri vardır.[5]

[4] İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. 2, s. 652·

[5] Ş. Gölcük, Kelam Alimi Hızır Bey, Milli Kültür, Sayı 12. Mayıs. 1981 Ankara.

Molla Hüsrev

Osmalı Şeyhul İslamlarının üçüncüsü ve Fatih devrinin en ünlü müftülerinden olan Molla Hüsrev'in (1480) Yozgat veya Tokatlı olduğu rivayet edilir.

İstanbul'un Fethinden sonra Hızır Bey'i müteakip İstanbul kadılığına getirilmiş ayrıca Ayasofya Medresesi Müderrisi olmuştur.

Molla Hüsrev'i takdir eden Fatih kendisi için"Zamanımızın Ebu Hanifesi" tabirini kullandı.

Rumeli Hisarı'nın yapımında genç Padişahın yanında bulunan Molla Hüsrev inşaatın dört ay gibi kısa bir sürede tamamlanmasında yararlı olmuştur.

Molla Hüsrev, hakim görünüşü, dini tutum ve davranışlarıyla Sultan'ın ve halkın derin hayranlığını kazanmıştı. Çok sade ve düzenli bir hayat yaşardı. Fetva makamındaki hizmet süresi yirmi yıldan fazladır.

En meşhur eseri olan Fıkıhta Durer ve Gurer isimli eserini Fatih'e takdim etmiştir. Söz konusu eserin günümüzde aslı ve tercümeleri bulunmakta, istifade edilmektedir.

Molla Hüsrev, Fıkhın dışında Tefsir, Usul, Mantık, Siyer ve Belagat ilmiyle ilgili eserler kaleme almıştır.[6]

Molla Gürani

Asıl ismi Şemseddin Ahmed olan Molla Gürani (1488) Suriye'de Giran'da doğmuş, tahsilini çeşitli yerlerde yaparak Osmanlı başkenti Edirne'ye gelmiş, Şafii iken Hanefi olmuş, Bursaya müderris tayin olmuştur.

Manisa'da sancak beyi olan şehzade Mehmed'e (Fatih) hocalık yapmıştır. Sultan Murad, gerektiğinde oğlunu dövmesi için Molla Güraniye sopa vermiştir.

Fatih tahta çıktığında kendisine vezirlik teklif ettiği halde kabul etmemiş, kazaskerliği tercih etmiştir.

"Rum ülkesinin bilgini" olarak ün yapan Molla Gürani sarsılmaz ahlak ve meziyet sahibi, tehakküm edici davranışları olan seçkin bir ilim adamıydı.

Tefsir sahasındaki araştırma ve çalışmalarıyla meşhur olan Molla Gürani'nin başka ilim dallarında da eserleri vardır.[7]

Akşemseddin

Asıl adı Şeyh Muhammed b. Hamza (1458) olan Akşemseddin evliyanın büyüklerinden ilim ve irfanı yüksek arif bir zattır.

Tahsilini Osmancık ve Amasya'da tamamlayan Akşemseddin, Hacı Bayram-ı Veli'nin müridi olmuş daha sonra kendisine hilafet verilmiş, Anadolu'nun bazı yerlerinde, özellikle yerleştiği Göynük'te tedris ve irşadla meşgul olmuştur.

İstanbul'un fethi hazırlıkları ile meşgul olan Sultan Fatih, Akşemseddin'in manevi yardımları için kendisini İstanbul'a çağırılmış, ordunun manevi kuvvetinin takviyesi amacıyla Orduyu Humayun'a katılmış, fetih sırasında askeri teşci etmiştir. Fetihden sonra ise Peygamberimizin sancaktarı Hz. Eyyüb el -Ensari'nin kabirlerinin keşif ve tayini gibi manevi hususlarında Akşemseddin'in büyük yardımları oldu.

Fetihden sonra arzuları üzerine tekrar Göynük'e döndüler, fakat manevi hizmetlerinin mükafatı olarak isimlerine İstanbul'da bir cami inşa edildi.

Akşemseddin'in Tasavvuf ve Tıb'ba dair eserleri vardır.[8]

Ali Kuşçu

Ünlü bir Türk astronomu olan Ali Kuşçu (1474) Uluğ Bey'in Semerkant'ta yaptırdığı rasathaneyi idare etti. Bir ara Tebrizde Akkoyunlu Uzun Hasan'ın hizmetine girdi. Fatih'in yanına elçi olarak gönderildi. Tebrize döndükten bir süre sonra tekrar İstanbul'a gelerek Ayasofya Medresesinde astronomi ve matematik müderrisliğini yaptı.

Fatih devrindeki ilmi hayattan ve ilim adamlarından çok kısa özet bilgi takdim etmeye çalıştık... Şunu söylemek mümkündür:

Fatih Sultan Mehmed, kendisi şair, ilim adamı ve filozof bir hükümdar olarak ilmi gelişme için gerekli maddi ve manevi muhiti tesis etmiştir. Bunun en güzel örneği devrinde gerek sosyal ilimler ve gerekse müsbet ilimler alanında yetişen ilim adamları ve verdikleri eserlerdir. Osmanlı Tarihinin ilim açısından en verimli dönemi, daha sonraki asırlara kaynak teşkil etmesi bakımından Fatih devri olmuştur.

İlmi araştırma ve çalışmalar yönünden Fatih devrini uyanış ve diriliş devri olarakta değerlendirmekte mümkündür. Ancak Fatih'in çok yönlü, geniş hoşgörülü, ilmi çalışmalar için gerekli her bakımdan rahat ortamı, daha sonraki dönemlerde varlığını sürdürememiş, doğmak üzere olan rönesans Doğu'da değil de Batı'da filizlenmiş ve orada meyve vermiştir.

[6]Abdulkadir Altunsu, Osmanlı Şeyhul İslamları s. 6. Ankara, 1972
[7]A. Altunsu, a.g. e. s.8 - 9
[8]Bursalı Tahir, Osmanlı Müellifleri c. I. s.27. İstanbul,(Meral Yay).

OSMANLI AİLESİNİN SOSYAL YAPISI ÜZERİNE

Hayri ERTEN
S.Ü.İlâhiyat Fak. Arş.Gör.

Dünyaya gelen bir insanın tek başına yaşamını sürdürmesi ve ihtiyaçlarını giderebilmesi söz konusu değildir. Bu nedenle insanın sosyal bir varlık olduğu, bir topluluk ve toplum içerisinde ancak sosyal yaşamını sürdüreceği bilim adamlarınca belirtilegelmiştir. Toplumların ise ekonomi, eğitim, siyasal, din ve aile gibi temel kurumları bulunmaktadır. Özelikle aile her toplumun en temel ögesidir.

Bir sosyal yapıda kendisinden asla vazgeçilemeyen aile, çocuk edinilmesini, yetiştirilmesini ve sosyalleştirilmesini, toplumun kültürünün, davranış kalıplarının, sosyal olgularının ve dininin yeni nesle aktarılmasını, cinsi ilişkilerin aile vasıtasıyla toplum tarafından meşrû kabul edilmesini sağlayan ve toplumun diğer kurumlarının işlevselliğini gerçekleştirmede yardım ve katkıda bulunan bir kurumdur.[1] Bu bağlamda aile ile diğer sosyal kurumlar arasında karşılıklı bir etkileşim olması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu kurumlar arasında yer alan dinin de ailenin oluşumundan tutun da aile üyelerinin birbirleriyle ve aile dışındaki ilişkilerine varıncaya kadar etkili oluşu[2] ve de ailenin gerek tabii, gerekse dini bir sosyal kurum olması[3], din sosyolojisini alâkadar etmektedir.

Osmanlı toplumunda özellikle Osmanlı ailesinde dinin etkin bir rol oynaması yukarıdaki alakayı daha da önemli hale getirmektedir. İslam Dini'nin aile kurumuna olumlu veya olumsuz tesirleri araştırmacılar tarafından zaman zaman gündeme getirilmiştir.

Türklerin İslam'ı kabulü ile İslam'ın ve O'nun hukukunun, ailenin temel üyelerinden biri olan kadına çok sınırlı haklar tanıdığı ve bu nedenle de kadının ailedeki sosyo-ekonomik statüsünün çok düştüğü, buna rağmen de kadınlara cennete kavuşma vadedilerek avutuldukları ileri sürülmüştür.[4]

Osmanlı ailesinde evliliğin oluşumunda kadının rızasının alınmadığı, kadının söz konusu bir erkek adayla evliliği isteyip istemediği hususunda hiçbir söz hakkının bulunmadığı, ailede ekonomik bir bağımsızlığından söz edilemeyeceği, kocaların genelde çok hanımla eşli oldukları, kadınların çok doğum yaptıkları dolayısıyla ailelerin çok çocuklu oldukları ve kadın eşin, kocasını boşama gibi bir fırsatının olmadığı şeklinde yaygın hale gelmiş kanılardan bahsedilebilir.

Belirtilen bu yaygın kanılar, dikkate alındığında aile hayatının özellikle Osmanlı aile yapısının sosyolojik açıdan araştırılmasının din sosyolojisi açısından da önemli hale geldiğini ortaya koymaktadır.[5]

Geçmiş aile yapılarıyla ilgili çalışmalar yapılırken veri olarak genelde idari, aristokrat veya zengin tabakada yer alanların ve toplumun kültürel merkezinin ütopik olarak tezahür ettiği yaşam

[1]Önal Sayın, Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri, İzmir, Ege Ünv Ed. Fak. Yay., 1990, s. 148; Sulhi Dönmezer, Sosyoloji, 10. bsk., İst., Beta Yay., 1990, s. 215.

[2]Joachim, Wach, Din Sosyolojisi, çev. Ünver Günay, Kayseri, Erciyes Ünv. Yay., 1990, s. 71-72; Mehmed Toplamacıoğlu, Din Sosyolojisi, 2. bsk., Ank., Ank. Ünv. İlah. Fak. Yay., 1975, s. 219.

[3]Güstav Mensching, Dini Sosyoloji, Çev. Mehmet Aydın, Konya, Tekin Kitabevi, 1994, s. 14-19.

[4]Nermin Abadan, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", Türk Toplumunda Kadın, Derleyen: Nermin Abadan-Unat, 2. bsk., Araştırma, Eğitim, Ekin Yay., s. 83, Şefika Kurnaz, II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını, İst., M.E.B. Yay., 1996, s. 24-25.

[5]Z. F. Fındıkoğlu, "Türk Aile Sosyolojisi", İst. Ünv. Huk. Fak. Drg., c.11, sayı: 3-4, İst. Kenan Mtb., 1945, s. 265.

biçimi kullanılmıştır.[6] Osmanlı aile yapısı araştırılırken de genelde yönetici, memur ve tüccarların nüfus yoğunluğunu oluşturduğu İstanbul ve çevresini konu alan romanlar ve tarihi kayıtlardan yararlanılmıştır.[7] Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunun sosyal hayatı, aile hayatı ve yapısı ve de kadınların dünyası ile ilgili sınırlı araştırmalar yapılmış olması[8], Osmanlı aile yapısının gerçek anlamı ile henüz yansıtılamadığını söylemeye imkan vermektedir. Bizi bu kanaate sevk eden, XVIII. yüzyılla ilgili araştırmaların yok denecek kadar az oluşu[9], bu dönemle ilgili kadı kayıtları (şer'iyye sicilleri)nın ve arşiv belgeleri üzerinde henüz yeterince çalışılmamış olması[10] ve Osmanlı'nın çöküş dönemi öncesinin aile yapısının özellikle ailenin temel üyesi olan kadının sosyal statüsünün ciddi bir ilgi ve dikkat ile araştırılmamasıdır.[11]

Bu durumda tarih ilminin sosyoloji ve onun alt bilim dallarına önemli katkıları olacaktır. Zira tarih, sosyolojinin kendisine "tıpkı bir yapının etrafındaki taşlara dayandığı"[12] bir konumda yer almaktadır. Bu bağlamda Osmanlı arşivleri arasında bulunan kadı kayıtları (şer'iyye sicilleri) Osmanlı aile yapısı hakkında ilginç ve daha gerçekçi doneleri araştırmacılara sunmaktadır.

Osmanlı ailesinin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısının tesbiti için sadece geçmiş edebiyat eserlerine veya fıkıh kitaplarına bakarak yetinmek, bir eksikliği gündeme getirecektir.[13] Bu açıdan özellikle kültürel boyutuyla hetorejen bir yapıya sahip olan Osmanlı Devletinin farklı bölgelerindeki şer'iyye sicilleri, seyahatnâmeler, tapu tahsil defterleri vb. kaynakların araştırılması lüzumlu hale gelmektedir.[14] Orhan Türkdoğan, "Şer'iyye sicillerinin tümü ile tesbit edildiğinde sosyal tarihimiz için bir çok gerçeklerin ortaya çıkacağını"[15] ifade etmiştir.

Şer'iyye sicilleri Osmanlı ailesinde birden fazla kadınla evliliğin oranını ve bu çeşit evliliklerin ne gibi amaçlarla gerçekleştirildiğini, ailelerin çocuk sayılarının ne kadar olduğunu, ailenin büyüklüğünü veya küçüklüğünü, ailedeki kadın ve erkeğin rol, statü ve idareleri hakkında bilgi vermektedirler.[16] Bu açıdan yapılacak araştırmalar, Osmanlı aile yapısının yeni imarını sunması bakımından önemlidir.[17] R. C. Jennings, XVII. yüzyılda Kayseri'de şer'iyye sicillerine dayanarak yaptığı çalışmasının tesbitlerinde, müslüman kadınların statü ve değerlerini düşüren popüler Batılı düşünürlere red mahiyetinde oldukça önemli sonuçlara ulaştığını vurgulamıştır.[18] Kadınların evlilik öncesi ile ilgili sosyo-kültürel verileri sunmada şer'iyye sicillerinin biraz yetersiz kaldığını belirtmekle birlikte, evlilik öncesi nişan ve evliliğe rıza konusunda önemli doneler içerdiğini söyleyebiliriz. Bu bakımdan Osmanlı ailesinde evlilik öncesi nişan ve evliliğe rıza olgusuna değinmekte fayda vardır.

Evlilik Öncesi Nişan ve Evliliğe Rıza

Nişanlanma ve evlenmeye rıza olguları evlilik öncesi hazırlık dönemidir. Bu olgular toplumların çoğunda vaki olan şeylerdir. Her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da evlilik öncesi hazırlıklarda gerek sosyo-kültürel, gerekse dinî faktörler etkili olmuşlardır. Modern Hukuklarda olduğu gibi İslam Hukukunda da evliliğin ön aşaması olan "nişanlanma" ve "evlenme" tarafların karşılıklı iradelerinden doğan bir akittir.[19]

Nişanlanmanın, tarafların birbirlerini her açıdan daha yakından tanıma gibi bir fonksiyonu yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Çünkü, şer'iyye sicillerin-

[6]Bkz. Ziya Gökalp, "Aile Ahlâkı", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, c.III, Ank., T.C. Başbakanlık Aile Araşırma Kurumu Yay., 1992, s. 1080-1098.

[7]Bkz. Muhaddere Taşcıoğlu, Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri, Ank., Akın Mtb., 1958, s. 1 ve devamı.

[8]Cemal Kafadar, "Tanzimattan Önce Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadın", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c. I, İst., İletişim Yay., 1983, s. 201.

[9]Suroıya Farocahı, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla (çev: Elif Kılıç), 2. bsk., İst., Tarih Vakfı Yay., 1998, s. 21.

[10]Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ank., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985, s. 7.

[11]R. C. Jennings, "Women In Early 17 th Century Ottoman Judical The Shaira Court of Anatolian Kayseri", Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol. XVIII, part 1, Leiden, 1975, s. 112.

[12]Peter Burke, Tarih ve Toplumsal Kuram (çev: Mete Tunçay), İst., Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994, s. 9.

[13]İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerinde Bazı Gözlemler", Aile Yazıları I, Ank., Aile Arş. Krm. Bşk. Yay., 1990, s. 285.

[14]Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, c.I, Ank., T.C. Aile Arş. Krm. Bşk. Yay., 1992, s. 93.

[15]Orhan Türkdoğan, "Türk Ailesinin Yapısı ve Tarihi Gelişimi", Türk Dünyası Araştırmaları, sayı: 96, Haziran 1995, s. 28.

[16]Said Öztürk, "Osmanlı Ailesi Üzerine Düşünceler", İlim ve Sanat, sayı: 44-45, İst., Vefa Yayıncılık, 1997, s. 62; Orhan Türkdoğan, Türk Ailesinin Yapısı ve Tarihi Gelişimi, s. 27.

[17]İris Koman, "Muslim Women In Court According to the Sicill of Late Ottoman Jaffa and Haifa some Methodological Notes", In: A. el-Azhary Sonbol (ed.), Women the Family and Divarce Laws In Islamic History, Syracuse, NY., USA: Syracuse University Press, 1996, s. 131.

[18]R.J.C.Jennings, "Women In Early 17.th...", s. 112.

[19]Halil, Cin, İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, 2. bsk., Konya, S.Ü. Yay., 1988, s. 29.

de, nişanlandıktan sonra, evlenmekten kaçınıldığı, hatta nişanlısı ile değil, bir başkası ile evlenme arzularının dile getirildiği veya nişanlısı dışında bir başkası ile evlendiği için davaların açıldığı örneklere rastlıyoruz.[20] Bu bakımdan nişandan ayrılma davalarının, evliliğe rızası olmayanların evlendirilmeye zorlanamadıkları anlamına geldiğini söyleyebiliyoruz. Özellikle bu tür davalarda kendisiyle evlenmekte kaçındığı, hatta bir başkasıyla evlendiği için nişanlısını dava eden erkeklerin mahkemece reddedildiği mahkeme kayıtları mevcuttur.[21]

Bu tesbitlerle birlikte, Osmanlı ailesinin oluşumu ile ilgili olarak gerek romanlarda, gerekse tiyatrolarda, kızın istediği erkek ile değil; istemediği aile veya büyüklerinin istediği, kendinden çok yaşlı erkekler ile evlendirildikleri işlenmiş, bu davranış ve geleneğin ailelerde huzursuzluklar çıkardığı sergilenmeye çalışılmıştır.[22] Ancak romanlarla ilgili yapılan bir çalışmada, evliliğe bu tür karar veren ailelerin "üst sınıf aileler" olduğu belirtilmiştir.[23]

Evliliğin oluşumunda Hanefi Mezhebi, nikah akdinin geçerliliği için kızın veya kadının rızasının mutlaka alınması gerektiğini öngörmüştür.[24] Din Sosyolojisinin daha çok ilgilendiği, pratik olarak sosyal yaşamda evliliğin oluşumunda rıza olgusuna ne kadar dikkat edildiğidir. Mahkemeye müracaat edildiği takdirde, taraflardan birinin rızası olmadığı durumlarda evliliği isteyen davacının reddedildiği veya evlilikten vazgeçtiğini söyleyip kendisinin bu konuda zorlanmamasını taleb eden davacının da isteğinin kabul edildiği birçok örneğe rastlıyoruz.[25]

Süleyman b. Abdulehad, mahkemeye gelerek yedi aydır nişanlısı olan ve aralarında nikah vaki olmamış iken, Aişe binti Tekeli'yi "bir gün önce benim haberim yokken adı geçen Hüseyin, Aişe'yi kendine akdi nikah itmekle bana küllî ğadr (vefâsızlık) eylemiştir. Sual okunup takrir ve tahriri ve mucibi şer'iyyesi icra olunması matlubumdur" diye dava etmek istemiş, mahkeme davasının "şer'an sahih olmadığı" gerekçesiyle reddetmiştir.[26]

Nişanlı olan bir kadın, mahkemeye gelerek, "ben faili muhtâre olduğumdan nefsimi âhara (bir başkasına tezviç (evlenme) murâd eylediğimde bana nişanlım mâni oluyor" diye dava etmiş ve müdahaleden men ettirmiştir.[27]

Kadınların rızasız evlendirilemedikleri gibi erkeklerin de rızasız evlenmeye zorlanamadıklarını söyleyebiliriz. Hicri 1151 yılında Konya'da mahkemeye gelen bir erkek, altı yıl önce nişanlandıkları halde evlenmek istemediğini, nişandan ayrılmak istediğini mahkemeye tescil ettirmiştir.[28]

İster erkek, isterse kadın olsun küçük yaşta evlilik akitleri yapılmış ise, akıl baliğ olduklarında nikah akdini fesh etme "buluğ muhayyerliği"[29] hakları mevcuttur. Ailede buluğ çağına erme, bireyin dinî ve toplumsal sorumluluklarının altına girdiği önemli bir sosyal aşamadır.[30] Osmanlı ailesinin oluşumunda da tarafların evliliğe karar vermelerinde bu aşama dikkate alınmış, bireylerin rızası önemsenmiştir. Bu durumu, 25 numaralı dipnot misallerinde görmek mümkündür.

Fakat evliliğin oluşumunda velilerin etkisini de gözden kaçırmamak gerekir. Mahkemeler, tarafların rızasını evliliğin oluşumunda temel almışlar, eğer bunun ihlali şikayet konusu olmuş ise, gereği yapılmakla birlikte, kızlarını veya oğullarını seven veliler bu sorumluluklarıyla biraz çekingen davranmışlardır. Geleneksel sosyal düzenin ve aile baskısının, evlilik adayının tercihinde ve onayı hususunda çekingenliğin ve tereddütlerin giderilmesinde yardımcı olduğu yine istenilmeyen biri ile evlenilmesinde velilerin çocuklarını zorlamamasında da yardımda bulunduğu söylenebilir. Çünkü, toplum tarafından bu durum çok ayıplandığı için hiçbir aile veya babanın bu hususta mahkemeye gitmeyi göze alması düşünülemez.[31]

Gönülsüz ve isteksiz olarak kadınlar evlendirilmek istendiğinde Osmanlı mahkemeleri, kadınların velilerine, amcalarına, erkek kardeşlerine ve baba-

[20] Misal olarak bkz., 49 no'lu Konya şer'iyye sicili, s. 71/4.
[21] Misal olarak bkz., aynı yer.
[22] Geniş bilgi için bkz., Enver Töre, "Türk Ailesindeki Değişmenin Tiyatromuza Yansımaları", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, c.II, Ank., T.C.Aile A.K.Bşk. Yay., 1992, s. 677-700.
[23] Nükhet Esen, "Türk Romanlarında Aile", T. Aile Ansiklopedisi, c.II, Ank. Aile A.K.Bşk. Yay., 1991, s. 405.
[24] Halil Cin, a.g.e., s. 65.
[25] Bkz. Konya Şer'iyye Sicilleri, 54, s. 22/1; 54, s. 24/2; 54, s. 16/5; 53, s. 212/2; 53, s. 214/5; 53, s. 201/5; 53, s. 172/1; 53, s. 113/3; 53, s. 52/3; 53, s. 34/4; 52, s. 238/4; 52, s. 157/3; 52, s. 151/1; 52, s. 111/3; 52A, s. 85/3.
[26] 49, s. 71/4.
[27] 52A, s. 85/3.
[28] 54, s. 16/5.
[29] Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuki İslamiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, c.II, İst., 1950, s. 51-54.
[30] Joachim Wach, a.g.e., s. 74.
[31] R.C.Jennings, Women In Early 17.th..., s.76.

larına karşı haklarını korumuş ve onların barınağı olmuştur.[32] Bu hususa, Osmanlı ailesi ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda destekler mahiyette sonuçlara varılmıştır.[33]

1972 yılında köylerle ilgili yapılan bir araştırmaya göre kendi isteği ile ve kararıyla evlenenlerin oranının erkeklerde yaklaşık %9, kadınlarda da %6 olduğuna[34] bakıldığında Osmanlı ailesinde evliliğin oluşmasında bireyin kendi istek ve kararına verdiği önem farkedilmektedir. Eş seçiminde ferdiyetçiliğe, duygusallığa ve onun arzularına bakılmaksızın, topluluğa karşı dini bir görev gibi davranılması, babanın oğlunu dilediği kızla, kızını da dilediği erkekle evlendirmesi şeklinde telakki edilen pederşâhi aileden[35] Osmanlı ailesi bu açıdan farklılık arzetmektedir.

"Normlar, içinde yaşanılan kültürel ortamdan öğrenilir."[36] düşüncesinden hareketle, genç kızlar eğer istemedikleri erkekle evlenmeyi mahemeye giderek reddedebiliyor ve bunu tescil ettirebiliyorlarsa, Osmanlı ailesinde evliliğin oluşumunda "rıza ve isteğin alınmasının" kültürel bir norm olarak toplumda yer aldığı kanaatına varılabilir. Evliliğe hazırlık açısından nişan ve rıza aşamasından sonra evlilik akdi "nikah" olgusu gelmektedir.

Aile Teşekkülünün Toplum Tarafından Onayı (Nikah)

Osmanlı toplumunda evliliğin onayı veya resmi ilanı nikah akdi ile sağlanmıştır. Bu konuda İslam Hukukunun normları işlevsel bir görünüm arzetmişlerdir.

Nikahlar, en az iki şahit huzurunda ve tarafların aralarında kadının mehri üzerinde bir anlaşmaya varmış olarak, eğer bu sağlanmamışsa benzer sosyal şartlardaki kimselerin mehri ölçü alınarak - anlaşmazlık söz konusu olduğunda- yapılmıştır.[37]

Exogamy (grup dışı) ve endogamy (grup içi) evlilik şekilleri göreli olup her topluma göre farklılık arzetmektedir.[38] Osmanlı ailesinde exogami (dıştan evlenme)yi belirleyen İslam Dini olmuştur.[39] İslam Dini nikah akdinin ilanı ve kimlerle evlenilebileceği konusu dışında evliliğin oluşumuna müdahalede bulunmamıştır. "Evlilik sözleşmesinin geçerliliği için, din adamı, dua ve resmi kayıt gibi şartlar mevcut değildir."[40]

Osmanlı toplumunda evlilik akdi XVI. asra kadar iki şahit huzurunda yapılmasına karşın; Ebu's-Suud'un tesiriyle deletin müdahalesinden söz edilmiş, izinname usulü getirildiği belirtilmiştir.[41] 1917 hukuku aile kararnamesinde, devletin bürokrasisine uygun olmayan nikah akitleri geçerli sayılmış; ancak nikahın kıyılasında rol alan kişiler ve taraflara çeşitli miktarlarda hapis cezası öngörülmüştür.[42]

1917 hukuku aile kararnamesi öncesi de nikahları dini bir vasıfla değil, devletin kendisini yetkili kıldığı bir sıfatla imamlar (tescil memuru gibi)ın, kadıların veya nâiblerinin gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür.[43] Nikahın tescil ettirilmesi veya yetkili birileri tarafından yerine getirilmesinin toplumda normlaştığı sonucunu çıkarmamızı sağlayan örnekler bulunmaktadır.

Hicri 1149 yılında Konya'da nikahlanmak üzere bir kadın imama geldiğinde, imam "ben senin başkası ile nişanlı olduğunu duymuştum" diye nikah akdi yapmamış, ancak kadın mahkemeye müracaat edip nişanlı olmadığını isbat ettikten sonra kadının evlilik akdini yapmıştır.[44] Hicri 1149 yılında yine Konya'da Esenler Mahallesinde oturmakta olan bir erkek üç talak ile boşamış olduğu eşiyle yeniden evlenmek istediğinde buna izin verilmemiştir.[45]

[32]Aynı yer.

[33]Saim Savaş, "Fetvâ ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, c.II, Ank., Aile A.K.Bşk. Yay., 1992, s. 513-515; Rifat Özdemir, "Tokatta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", Belleten, c. LIV, sayı: 211, Ank., Türk Tarih K. Basımevi, 1991, s. 1013; İsmail Doğan, "Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi", Sosyo-Kit., Dğş. Sürecinde Türk Ailesi, c.I, Ank., 1992, s.185-186.

[34]Özer Ozankaya, Toplumbilim, 6. bsk., Ank., Tekin Yayınevi, 1986, s. 299.

[35]Güstav Mensching, Dini Sosyoloji, çev. Mehmet Aydın, Konya, Tekin Kitabevi, 1994, s. 16; Rezan Şahinkaya, "Türk Aileleri Hangi Yönlerden Birbirlerine Farklılıklar Gösterirler", Aile Yazıları, I, Ank., Aile A.K.Bşk. Yay., 1992, s.38-39.

[36]Önal Sayın, Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri, İzmir, Ege Ü. Ed. Fak. Yay., 1990, s. 44.

[37]Halil Cin, a.g.e., s. 96-97. Kadınların özellikle mehr-i müecceli konusunda çok titiz davranıldığını ailenin çözülmesi anlamına gelen boşanma davalarının tescilinde görüyoruz. Örnek olarak bkz., 54 no'lu Konya Şer'iyye Sicili, s. 16/4; 53, s. 236/2; 53, s. 235/1, 53, s. 212/1; 53, s. 211/1.

[38]Birsen Gökçe, "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", Aile Yazıları 4, Ank., Aile A. K. Bşk. Yay., 1990, s. 387-388.

[39]Nisa Suresi, 23.

[40]Hayrettin Karaman, "İslamın Getirdiği Aile Anlayışı", Sos-Kült. Değş. Sürecinde Türk Ailesi, c.II, Ank. Aile A. K. Bşk. Yay., 1992, s. 338.

[41]Z. F. Fındıkoğlu, "Türk Aile Sosyolojisi", İst. Ünv. Huk. Fak. Drg., c.11, sayı: 3-4, İst., Kenan Mtb., 1945, s. 273.

[42]M. Akif Aydın, a.g.e., s. 190.

[43]Saim Savaş, a.g.m., s. 511; Abdurrahman Kurt, Tanzimat Döneminde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Bursa Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Ü. Sosyal Bil. Enst., 1994, s. 27-28; Dilaver Cebeci, Tanzimat ve Türk Ailesi, İst., Ötüken Yay., 1993, s. 120.

[44]53 no'lu Konya Şer'iyye Sicili, s. 237/5.

[45]53 no'lu Konya Şer'iyye Sicili, s. 235/3.

Osmanlı aile yapısında gayr-ı müslimler, kendi kurumlarınca nikah akdi yapabildikleri gibi İslam Hukukunun uygulandığı mahkemelerde de evlilik akitlerini tescil ettirmişlerdir.[46]

Yukarıdaki açıklamalara bakıldığında, Osmanlı ailesinin teşekkülü için evlilik akdinin basite alınmadığı, aksine toplumda bu olgunun normlarının bulunduğu, akdin geçerliliği ve evliliği toplumun onaylaması için bu normların fonksiyonlarını yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Bu husus arşiv belgeleri üzerinde daha çok araştırmalar yapıldıkça daha iyi ve net olarak gün yüzüne çıkacak, tartışmaları azaltacaktır. Üzerinde önemle çalışılması gereken Osmanlı ailesi konularından birisi de Evlilik şeklidir.

Osmanlı Ailesinde Evlilik Şekilleri

İnsanlık tarihine bakılarak, monogamy (tek eşle evlilik) ve poligamy (birden fazla eşle) evlilik şekilleri ikiye ayrılmış, poligamy şeklindeki evlilik cinsler açısından eğer kadın birden fazla erkekle evli ise polyandry, koca birden fazla kadınla evli ise poligyny şeklinde tiplendirilegelmiştir.[47]

Osmanlı aile yapısında bilindiği üzere bir kadının birden fazla erkekle evlenmesi sözkonusu değildir. Osmanlı toplumunda İslam aile hukukunun emretmeyip; sadece izin verdiği ve ağır şartlar koyduğu ayrıca bir ile dört kadın eşle sınırladığı çok eşle evlilik, Osmanlı toplumunda sosyal bir gerçektir. Ancak çalışmamızı ilgilendiren husus, bu ruhsatın veya sosyal olgunun Osmanlı ailesinde ne oranda yaygın olduğu ile gerek sosyoloji, gerekse din sosyolojisinin ilgi ve alâkasıdır.

Çalışmanın başında Osmanlı aile yapısında birden fazla kadınla evliliğin yaygın olduğu veya her erkeğin bir kadından fazla evlenmesi, örften, adetten ve mecburi imiş gibi bir düşüncenin varlığından bahsetmiştik. Bu hususun daha gerçekçi şekilde ortaya çıkması için farklı açılardan ve daha çok arşiv belgelerinden yararlanmak gerektiğini de vurgulamıştık. Bu bağlamda yapılan araştırmalar bize önemli veriler sunabilmektedir.

Konya'nın H. 1148-1149 yılları arasını içeren 53 numaralı Şer'iyye sicili defterini incelediğimizde bir kadınla evli erkek sayısının 131 yani % 93.5, iki hanımla evli erkek sayısının sekiz, % 6.4 ve üç kadınla evli erkek sayısının bir yani % 0.7 olduğunu tesbit ettik.[48]

Miladî 1791-1801 yıllarını kapsayan 121 numaralı Konya Şer'iyye sicili defterine göre yapılan araştırmada genel olarak müslüman erkeklerin % 8.51'inin iki ve % 1.06'sının ise üç kadınla evli oldukları tesbit edilmiştir.[49]

Yalvaç'ta 1892-1908 yılları arasında tek eşle evlilik oranının % 88.57, üç ve dört kadınla evliliğe ise hiç rastlanılmadığı[50], Bursa'da Tanzimat Döneminde iki kadınla evli olanların % 4.4'ü geçmediği[51], yine Bursa'da XVII. yüzyılda çok eşle evliliğin çok nadir olup sadece teoride kaldığı[52], İstanbul'da Şer'iyye sicilleri üzerinde yapılan çalışmalara göre iki kadınla evlenen kocaların oranının % 10'un altında bulunduğu[53], XVIII. yüzyılda Eyüp'te köylü ya da kentlilerin tek kadınla evli eşler oldukları[54], XVI. yüzyılda Osmanlı toplumunda çok karılılığın yaygın görülmediği[55] ve genel olarak İslam'ın çok kadın ile evliliğin sanıldığı gibi yaygın olmadığı kanaatleri[56] araştırmalarda ortaya çıkmıştır.

Osmanlı ailesinde sanılanın aksine çok kadınla evlilik oranının düşük de olsa var olmasının çeşitli toplumsal nedenleri bulunmaktadır. Erkeklerin çok zengin olmaları[57], sosyal statü ve mesleklerin yüksek oluşu[58], kısırlık[59], çocuğu olmayan bir ailenin aile kategorisi içerisinde sayılmaması[60] ve erkek çocuğun daha sevinçle karşılanması gibi durumlar bu sebepleri oluşturmaktadır. Bütün bunlara, İslam Dini'nin birden dörde kadar kadınla evliliğe izin vermesi ve şer'iyye sicillerindeki tereke davalarında kocanın tesbit edilen hanımlarının aynı anda -ilk hanımı ölmüş olabilir- nikah altında

[46]Rifat Özdemir, a.g.m., s. 1016; Saim Savaş, a.g.m., s. 516.
[47]Enver Özkalp, Sosyolojiye Giriş, 6.bsk., Eskişehir, Anadolu Yay., 1993, s. 111.
[48]Bkz., 53 no'lu Konya Şer'iyye Sicili Defteri.
[49]Bayram Ürekli-Muhittin Tuş, "Osmanlı'da Ailenin Niceliği Eş Durumu ve Çocuk Sayıları: Konya Örneği", Yayınlanmamış makale, s. 6.
[50]Nuri Köstüklü, Sosyal Tarihi Perspektiften Yalvaç'ta Aile (1892-1908), Konya, Güney Ofset, 1996, s. 41-45.
[51]Abdurrahman Kurt, a.g.e., s. 82.
[52]Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700", Int. Journal of Midl. East Studys, 12, 1980, s. 232.
[53]Cemal Kafadar, a.g.md., s. 197; Said Öztürk, a.g.m., s. 63.
[54]Tülay Artan, "Terekeler Işığında 18. yy. ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış", Eyüp'te Sosyal-Yaşam, İst.,T.V.Y., 1998, s. 55.
[55]İlber Ortaylı, a.g.m., s. 283.
[56]Tezer Taşkıran, Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Ank., Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yay., 1973, s. 18.
[57]Enver Özkalp, a.g.e., s. 111.
[58]Said Öztürk, a.g.m., s. 63.
[59]Enver Özkalp, a.g.e., s. 113.
[60]Orhan Türkdoğan, a.g.m., s. 25.

bulunup bulunmadıklarının bilinememesi ilave edilebilir.

Osmanlı toplumunda erkeğin ikinci bir kadınla evlenmesine en önemli sebep olarak kısırlık veya çocuksuzluk gösterilmiştir. Çocuğu olmayan kadına Osmanlı öncsi de iyi bakılmamış, "oğlu kızı olmayana Allah Teâlâ beddua etmiştir, biz de bedduâ ederiz..." şeklindeki anlayış Dede Korkut hikayelerinde yer almış ve hala Anadolu'nun birçok yerinde çocuğu olmayan kadın uğursuz olarak telakki edilegelmiştir.[61]

121 numaralı Konya Şer'iyye siciline göre, iki kadınla evlilik yapan erkeklerin daha çok hiç çocuğu olmayan veya erkek çocuğu bulunmayan kimseler oldukları belirtilmiştir.[62] Bu durumu, tarıma dayalı toplumlarda çocuk, toplumsal bir güvence[63], özellikle erkek çocuk sahibi olma, soyun devamlılığını sağlama, üretime katkıda bulunacak, iş gücünü sağlama gibi önemli olgularla açıklamak mümkündür.[64] Ayrıca ailenin tam anlamıyla oluştuğu sürecin çocuk yetiştirme evresiyle yani çocuğun olmasıyla tamamlanması önemli bir husustur.[65] 1938-1958 yılları arasındaki periyotta Türkiye'de boşanma sebepleri bir araştırmada incelenmiş, en çok boşanma oranının hiç çocuğu olmayan aileler olduğu tesbit edilmiştir.[66] Ayrıca Osmanlı toplumunda erkek çocuğu sahibi olmanın toplum tarafından daha çok itibar gördüğü anlaşılmaktadır.[67] 1963 yılında Türkiye ile ilgili yapılan bir araştırmada, "sizce bir erkeğin oğlu yoksa, kızı olduğu halde tekrar evlenmesi uygun mudur?" sorusuna "uygundur" cevabını veren erkek ve kadınların oranının % 80 ve tahsilli kimselerin oranının da % 37'lerde olması çok ilginçtir.[68]

Osmanlı ailesinde erkeklerin birden fazla eşle evlenmesinde ikinci bir etken, erkeğin sosyo-ekonomik statüsü ve sosyal mesleğidir. Hacı, ağa, efendi, çavuş, beşe, çelebi, bey, paşa, altıncı, sandalcı, kaldırımcı, aşcı, sabuncu, sarraç, çizmeci, çörekçi, simkeş, pazarbaşı, odabaşı, kapucu, zabit, katip, imam, kadı ve kethudâ gibi sıfatlara sahip erkeklerin birden fazla kadınla evlenenler arasında biraz daha fazla yeraldıkları belirtilmiştir.[69]

Sosyal statü ile çok eşle evlilik arasındaki ilişkiyi değerlendiren bir araştırmada, çok eşle evliler arasında şeyh (medrese hocası) olanların oranının % 23.52, dervişlerin oranının % 20, ağaların oranının % 17.24, beşelerin oranının % 9.76, beylerin oranının % 9.30, seyyidlerin oranının % 8.77 olduğu ve imamlarda ikinci evliliğe rastlanmadığı tesbiti mevcuttur.[70]

Osmanlı'da ikinci hanım, ekstra ev, köle ve bunların eğitimi özel hizmetçiler gibi kocalara "artı yük" anlamında değerlendirilmiştir.[71] Yukardaki ikinci evlilik yapan erkekler toplumda itibarı olan ve ekonomik statüsü üst düzeyde olan kimselerdir. Bu nedenle ikinci hanımla evliliğin getireceği endişe, sıkıntı ve huzursuzlukların diğer erkeklere oranla daha az olması, onlara mevcut eşlerinin haricinde evlilik yapmalarına kolaylık sağlamıştır.

Osmanlı toplumunda dokuma tezgahlarının bolluğu ve el işini artırmada ikinci bir hanımla evlilik nedeni olarak görülebilir. Anadolu'da kadınların çoğunun ayrı bir tezgahı işlettiği bilinmektedir.[72]

Gayr-ı müslimler, XII. yüzyıldan itibaren kilisenin aldığı kararlar doğrultusunda birden fazla kadınla evlilikleri söz konusu değildir. Miladî 1700-1750 yıllarını ihtiva eden Konya Şer'iyye sicillerinde gayr-ı müslim erkeklerden ikinci bir kadınla evli olana rastlanmamıştır.[73] Ancak bu kuralın evlilik dışı beraberlikleri engelleyemediği de vurgulanmıştır.[74]

Yukarıdaki verilerden anlaşılacağı üzere, Osmanlı ailesinde tek kadınla evliliğin (monogamy) yaygın olduğu, çok kadınla evliliğin sanıldığının aksine düşük oranda gerçekleştiği, bunun da sadece dinden değil, sosyo-kültürel, biyolojik ve ekonomik sebeplere de bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Buraya kadar ailenin oluşumundaki süreçte evlilik öncesi nişanlılık, evlilikte rıza ve evliliğin

[61] Aynı yer.
[62] Bayram Ürekli-Muhittin Tuş, a.g.m.
[63] Önal Sayın, a.g.e., s. 119.
[64] Said Öztürk, a.g.m., s. 44-45, 63.
[65] Birsen Gökçe, a.g.m., s. 210.
[66] Haluk Cillov, "Türkiye'de Evlenme ve Boşanmaların Seyri", Aile Yazıları, 4, Ank., Aile A. K. Bşk. Yay., 1990, s. 85-86.
[67] Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İktisat Sistemi", Osmanlı Ansiklopedisi, Gen. Yay. Yön. Bekir Şahin, c.5, İst., İz Yayıncılık, 1996, s. 35.
[68] Haluk Cillov, a.g.m., s. 187-189.
[69] Said Öztürk, a.g.m., s. 63.
[70] A. Gürbüz-Ö. Demirel-M. Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", Sosyo-Kült. Dğş. Sürecinde Türk Ailesi, c.I, Ank., Aile A. K. Bşk. Yay., 1992, s. 103-104.
[71] Lucy M. J. Gornef, Women of Turkey and Their Folk-lare, London, David Nutt, 1891, s. 433-434.
[72] Hilmi Ziya Ülken, "Aile", Aile Yazıları, I, Ank., A. A. K. Bşk. Yay., 1990, s. 31.
[73] Bkz., 33-53 no'lu Şer'iyye Sicili Defterleri.
[74] Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İktisat Sistemi", s. 33.

oluşumu ve şekillerini ele almaya çalıştık. Bu aşamadan sonra evlilikle oluşmuş olan aileden en temel ögelerden birisi olan ve sayıları konusunda tartışmaların bulunduğu çocukları incelemeye çalışacağız.

Ailede Çocuk Sayısı

Kanaatlerden yola çıkarak, insan aklına çok kadınla evliliğe izin verildiği, modern doğum kontrol yöntemlerinin bilinmediği ve geniş aile yapısına sahip olduğu zannının bulunduğu bir ortamda çocuk sayısının az olduğunu söylemek veya düşünmek pek makul gelmeyebilir.

Dinî normların çocuk sayısında etkili olduğu[75] ve çok çocukluluğu teşvik eden bir düşüncenin varlığı[76] düşünüldüğünde çocuk sayısının Osmanlı ailesinde az olduğunu belirtmek daha da güç gibi görünebilir. Bu nedenle günümüze kadar yapılan çalışmaların bu husustaki tesbitlerine bakmak gerekir.

1771-1810 yılları arasını kapsayan bir araştırmada Tokat'ta aile başına düşen ortalama çocuk sayısının müslümanlarda 1-2 ve gayr-ı müslimlerde 1-3 olduğu belirtilmiştir.[77] Bursa'da Tanzimat Dönemi ile ilgili yapılan çalışmada müslümanlarda, bir çocuklu ailelerin oranı % 13, iki çocukluların oranı % 27, üç çocukluların oranı % 28, dört çocukluların oranı % 19, beş ve daha fazla çocuk sahibi olan ailelerin oranı ise % 13.8 olduğu tesbit edilmiştir. Gayr-ı müslim ailelerin bir çocuklu olanların oranının % 4.7, iki çocuklu olanların % 13.2, üç çocuklu olanların % 15.1, dört çocukluların % 22.6, beş çocukluların % 20.3, altı ve daha fazla çocuklu olanların oranının ise % 24.1 olduğu görülmüştür.[78]

XVIII. yüzyıl Eyüp Şer'iyye sicillerine dayanılarak yapılan araştırmalara göre gayr-ı müslim ailelerin çocuk sayılarının müslüman ailelerin çocuk sayısından dikkat edecek şekilde fazla olduğu, müslüman ailelerin en çok beş çocuklu aileler oldukları anlaşılmaktadır.[79] Bu durumu gayr-ı müslimlerin şuurlu bir nüfus artışı politikasına bağlamak mümkündür.[80] Ancak bu görüşün başka çalışmalar yapıldığında aynı sonuçlar elde edildiği takdirde geçerliliği kabul edilebilir.

Osmanlı ailesini yerleşim şekline göre incelediğimizde kırsal kesimde yaşayan ailelerin çocuk sayısının ortalamasının şehirde yaşayanlara göre biraz yüksek olduğu farkedilmiştir.[81]

Tokat'ta ailelerin çocuk sayısının ortalama olarak ve 1771-1810 yılları arasında 1-2, 1880-1906 yılları arasında Kırşehir'de 3 olduğu[82], 121 numaralı Konya Şer'iyye sicili defterine göre 1.91 olarak tesbit edildiği[83], klasik Osmanlı Döneminde ortalama çocuk sayısı olarak en çok 3 rakamının belirdiği[84], 1907 yılındaki nüfus sayımına göre İstanbul'da hane nüfusunun ortalamasının orta tabakada 4.6, alt tabaka ailelerinde ise 4.1 olarak görüldüğü[85], Türk romanları ile ilgili yapılan incelemede bir çocuklu ailelerinin oranının yaklaşık % 50 iki çocukluların oranının % 25, üç çocuklularının oranının ise % 10 olduğu belirtilmiştir.[86]

Bütün bu tesbitler XVIII. yüzıl Bursa'daki ailelerin çocuk sayılarının şaşırtıcı derecede düşük olduğu[87] ve ağa, seyyid, bey, efendi ve hacı gibi sosyal statüsü yüksek olan ailelerin çocuk sayılarının ortalamasının üçü geçmediği[88] ilave edilebilir.

İngiltere'de XVI. yüzyılla XIX. yüzyıl arasında 4.75 olan hane halkı sayısına[89] ve 1965 yılında ortalama aile üye sayısının 5.67 olarak tesbitine göre[90] kıyaslandığında Osmanlı ailesinin gerek hane halkı açısından, gerekse çocuk sayısı açısından düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Hicri 1148-1149 tarihlerini ihtiva eden 53 numaralı şer'iyye sicili defterine göre bir çocuklu

---

[75]Günter Kehrer, Din Sosyolojisi, Derleyen: Y. Aktay-M. E. Köktaş, 2. bsk., Ank. Vadi Yay., 1998, s. 95.

[76]Ümit Meriç (yazan), "İslam'da Aile ve Çağdaş İslam Ülkelerinde Aile Yapısı", Türk Aile Ansiklopedisi, c.I, Ank., Aile A. K. Bşk. Yay., 1991, s. 66.

[77]Rifat Özdemir, a.g.m., s. 1028-9.

[78]Abdurrahman Kurt, a.g.e., s. 87-88.

[79]M. Akif Aydın, "Eyüp Şer'iyye Sicillerinden 184, 185 ve 188 Numaralı Defterlerin Hukuki Tahlili", 18. yy. Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal, Yaşam, Edf. Tülay Artan, İst., Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998, s. 68; Tülay Artan, a.g.m., s. 55; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İktisat Sistemi", s. 35.

[80]M. Akif Aydın, a.g.m., s. 68.

[81]Nuri Köstüklü, a.g.e., s. 51-52; Ahmet Tabakoğlu, a.g.md., s. 35; Ö. Demirel-A. Gürbüz-M. Tuş, a.g.m., s. 118.

[82]Geniş bilgi için bkz., Orhan Türkdoğan, "Türk Ailesinin Genel Yapısı", Sosyo-Kültürel Dğş. Sürecinde Türk Ailesi, c.I, Ank. A. A. K. Bşk. Yay., 1992, s. 59.

[83]Bayram Ürekli-Muhittin Tuş, a.g.m.

[84]Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", s. 94.

[85]Dilaver Cebeci, Tanzimat ve Türk Ailesi, İst., Ötüken Yay., 1993, s. 41.

[86]Nükhet Esen, a.g.e., s. 210.

[87]Haim Berber, a.g.m., s. 241.

[88]Bkz., Ö. Demirel-A. Gürbüz-M. Tuş, a.g.m., s. 108-9.

[89]Peter Burke, Tarih ve Toplumsal Kuram, çev. Mete Tunçay, İst., Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994, s. 53.

[90]Özer Ozankaya, a.g.e., s. 309.

ailelerinin oranının % 21.4, iki çocukluların oranının % 25.1, üç çocukluların oranının % 17.7, dört çocukluların oranının % 19.2, beş çocukluların oranının % 10.3, altı ve daha fazla çocukluların oranının % 4.4 olduğunu tesbit etmemiz ve Konya ailelerinin sözkonusu dönemde % 64.2'sinin üç çocuk ve daha azına sahip olması da yukarıdaki sonuçları desteklemektedir.

Osmanlı ailesinde çocuk sayısının az olmasına, doğan çocukların oranının düşük olmuş olabileceği ve veba salgını gibi şeylerin etkili olabileceğini unutmamakla birlikte sonuçların önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Sonuçlar çalışmamızın başında dile getirdiğimiz konuların aksini göstermektedir. Ayrıca çocuk sayısının veya doğum oranının düşük olmasının eşlerin ve ailelerin özgür iradelerinin varlığı anlamına geldiğini de[91] gözden kaçırmamak gerekir.

Görüldüğü üzere Osmanlı ailesinin sosyal yapısı ile ilgili ilginç sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu nedenle Osmanlı ailesinin sosyal yapısı içerisinde ele almaya çalıştığımız hususlarla birlikte, ailenin temel üyelerinin ailedeki sosyal statüleri ev içinde ve ev dışındaki sosyal rolleri ve de ailenin çözülmesi (boşama) ile ilgili konuların da diğer veri kaynaklarının yanısıra arşiv belgeleri üzerinde çalışarak gerçekçi biçimde ortaya çıkarılması gerekmektedir. Geçmişin aydınlığa kavuşması geleceğe doğru ve güvenle adım atmayı sağlayabilir. Bu sebeple el yazması arşiv belgelerini okuyabilen araştırmacılara ihtiyaç vardır ve bu araştırmacılara önem verilmeli, ilgi duyulmalı ve teşvik edilmelidir.

[91] Önal Sayın, a.g.e., s. 117-118.

İSLÂM HUKUKUNA GÖRE ANNE-BABANIN BAĞIŞ (HİBE) KONUSUNDA ÇOCUKLARI ARASINDA YAPTIĞI AYIRIMCILIK

Doç. Dr. Saffet KÖSE
S.Ü. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

I. Giriş

Aile içerisinde çeşitli sebeplerle ebeveynlerin çocuklarından bazısına diğerlerinden farklı muamelelerde bulunduğu bilinen bir gerçektir. Bu tutum sevgide olduğu gibi mal bağışı konusunda da kendini göstermektedir. Çocuklardan birisinin anne-babasına diğerlerine göre daha hürmetkâr davranması, onlara iyilikte bulunması, ailenin işlerini yürütmesi, müzmin bir hastalığa yakalanmış veya özürlü olması kız ya da erkek olması, ebeveynin diğerlerine oranla ötekini daha çok sevmesi gibi etkenler bunda rol oynamaktadır. Böyle bir tavır ise çocuklar arasında sürtüşmeye, kin ve nefretin ortaya çıkmasına, diğer çocuklar nezdinde de anne-babanın saygınlığını yitirmesi sonucunu doğurarak toplumun temel taşı/en önemli birimi niteliğindeki aile kurumunu temelinden sarsmakta, hatta bazan aile içinde cinayetlere bile yol açmaktadır. Bu kısa yazı konu hakkında İslamın tavrını belirleme yönünde bir adım niteliğindedir.

II. İslâm Alimlerinin Konuya Yaklaşımı

Anne-babanın çocuklara bağışta bulunurken birisini diğerlerine üstün tutmasının hükmü ile ilgili görüşlerin temelinde şu hadis ve hadisin son kısmı ile ilgili muhtelif rivayetlere yaklaşım vardır:

Sahabeden Beşir b. Sa'd, oğlu Nu'mân'a bir (arsa veya köle) hibede bulunmak istediğinde eşi Hz. Peygamber'i buna şahit tutmasını ister. Beşir bunun için Rasûl-i Ekrem'e gelir ve olayı anlatır. Rasûlullah Beşîr'e, "Öteki çocuklarına da bir şey bağışladın mı?" diye sorar. Hayır cevabını alınca da şöyle buyurur: "*Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletli davranın.*"[1]

Hadis'in son kısmı ile ilgili fukahanın görüşlerine tesir eden bazı farklı rivayetler de vardır:

"*O halde beni şâhit tutma! Zira ben cevr'e (adaletsizlik, haksızlık, zulüm) şahit olamam.*"[2]

"*Öyle ise buna benden başkasını şahit tut!*" dedikten sonra Hz. Peygamber: "*Sana iyilik yapma konusunda oğullarının eşit davranmalarını ister misin?* (Hepsinin iyilik yapmasını ister misin?) diye sormuş, evet cevabını alınca da: "*O zaman hayır böyle davranma!*" buyurmuştur.[3]

"*Çocuklarınız arasında eşit davranın.*"[4]

"*Bu uygun bir tutum değil. Ben ancak hakkaniyet üzere olan şeylere şahit olurum.*"[5]

"*Onu geri al.*"[6]

Hz. Peygamber'in bu ifadesinden sonra Beşîr b. Sa'd bu hibeden dönmüştür.[7]

Aynı paralelde bir başka hadiste de Hz. Peygamber, "*Bağış konusunda çocuklarınıza eşit davranın. Eğer birisini tercih etmem gerekseydi kadınları erkeklere tercih ederdim*" buyurmaktadır.[8]

Konu ile ilgili görüşleri de şu şekilde hülâsa edebiliriz:

Muhammed b. el-Münkedir (ö. 130/748), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Hanefîler, Mâlikîler ve Şâfiîler'e göre bağış konusunda çocuklar arasında eşit davranmak mendup-

[1] Buhârî, "Hibe", 12, 13; Müslim, "Hibât", 13.
[2] Müslim, "Hibât", 14-16.
[3] Müslim, "Hibât", 17.
[4] Müslim, "Hibât", 19.
[5] Müslim, "Hibât", 19.
[6] Müslim, "Hibât", 9-12.
[7] Müslim, "Hibât", 13.
[8] Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, I, 97, nr. 293.

tur.[9] Mendup Allah ve Peygamber'in yapılmasını mecbur tutmadıkları fakat yapılmasını tercih ettikleri davranış demektir. Mendup yapıldığında sevap kazanılır, övgüye layık bir davranışta bulunulmuş olur ancak terkeden evlâ olana aykırı davranmış olur. Fakat günah işlemiş olmaz.[10] Buna göre böyle bir bağış hukuken geçerlilik kazanır.

Çocuklar arasında eşitliğin mendup eşitsizliğin ise tenzîhen mekruh olduğunu savunan alimler ilgili hadisi şu şekilde yorumlamaktadırlar:

1- Beşîr b. Sa'd, oğlu Nu'man'a malının tamamını bağışlamıştı. Hz. Peygamber bunu menetmiştir.

2- Bu bağış henüz yapılmamıştı. Beşîr Hz. Peygamber'e konu ile ilgili istişarelerde bulunmak üzere gelmişti. İstişare sonunda Hz. Peygamber bunu uygun görmemiş o da bağıştan vazgeçmişti.

3- Nu'man kendisine hibe edilen malı henüz teslim almamıştı (kabz). Bundan dolayı Beşir'in bu hibeden dönmesi caiz olmuştur.

4- "*Ona dön (ve hibeden vazgeç)*" ifadesi hibenin sahih olduğuna delâlet eder. Eğer hibe akdi gerçekleşmemiş olsaydı rücû'a zaten gerek kalmazdı.

5- Hz. Peygamber'in "*Buna benden başkasını şahit tut*" buyurması başkasının şahit olmasına izin vermesi anlamına gelir. Hz. Peygamber Devlet başkanı olması sıfatıyla şahit olmaktan kaçınmış ve şöyle demek istemiştir: "*Ben şahit olamam. Çünkü Devlet Başkanı şahit olmaz, hüküm verir.*"

6- "*Aralarında eşitliği gözetseydin ya!*" sözünden eşitliğin müstehap, tersinin de tenzîhen mekruh olduğu anlaşılır.

7- "*Kârîbû beyne evlâdikum*" = *Çocuklarınızı birbirine yakın tutun*" ifadesi eşitliği gerektirmez ve çocuklara farklı davranmanın mümkün olabileceğini gösterir.

8- Çocuklar arası eşitliğin onların iyilikte annebabalarına eşit davranmalarına kıyas edilmesi (hadiste onların sana iyilik konusunda eşit davranmalarını ister misin şeklinde geçmişti) buradaki emrin mendup bir davranışa delâlet ettiğine karinedir.

9- Hz. Ebû Bekir kızı Âişe'ye; Hz. Ömer de oğlu Âsım'a bağışta bulunmuşlardır.

10- Bir kişinin malını başkalarına bağışlayabileceği konusunda alimler arasında görüş birliği (icma) vardır. Yine bir babanın çocuklarının tamamına bağışta bulunması da caiz görülmüştür. Tamamına bağışlayabilme yetkisine sahip olan birisine ya da bir kısmına da bağışta bulunmaya yetkilidir.

11- "*Ben cevr'e şahitlik yapamam*" ifadesinde yer alan *cevr* kelimesi eğilmek, orta yoldan sapmak anlamlarına gelir ve ister haram isterse mekruh olsun itidalden (orta yol) çıkan her şey *cevr* olarak isimlendirilmiştir. Buna göre hadiste yer alan *cevr*'in tenzihen mekruh olarak değerlendirilmesi daha uygun olur.[11]

Çocuklar arasında eşit davranmanın farz, ayırımcılığın haram ve bu akdin de batıl olduğu görüşünü savunan alimler de aynı hadise dayanırlar.

Urve b. Zübeyr (ö. 93/712), İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714), Şa'bî (ö. 103/721), Mücahid (ö. 104/722), Tavus b. Keysân (ö. 106/724), Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732), İbn Şübrüme (ö. 144/761), İbn Cüreyc (ö. 150/767), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi alimler ile Zahirîler ve bazı Mâlikilere göre Hz. Peygamber'in bu hadisi, bağış konusunda çocuklar arasında ayırımcılık yapılmasını yasakladığından, çocukların bir kısmından ayrı olarak diğerine/diğerlerine yapılan bağış geçersizdir, bağışlanan malın iadesi gerekir. Ayrıca bu davranışta bulunan kişi haram işlediğinden günahkardır. Ancak Ahmed b. Hanbel tedavisi imkansız bir hastalığa yakalanan, görme engelli olan (a'ma), büyük bir borç yükü altında bulunan, ailesi kalabalık olup da geçim sıkıntısı çeken, ilmî faaliyetlerde bulunup ta ihtiyaç içinde olan çocuğa bağışta bulunulabileceğini kabul etmektedir.[12]

Hanefîler'den Ebû Yûsuf'a (ö. 182/798) göre böyle bir bağıştan maksat yardım değil de bağışta bulunulan kardeşi kayırıp diğerine zarar verme amacı taşıyorsa bu caiz değildir ve eşitlik farzdır.[13]

Mücahid der ki: *Kim diğer çocuklarını dışlayarak diğerine bağışta bulunur ve ölürse bu*

[9]Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, VII, 544-545; Bâcî, *el-Müntekâ*, VI, 93; Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 56; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VI, 127; İbn Dakîkı'l-İd, *İhkâmu'l-Ahkâm*, II, 154; Nevevî, *Ravzatu't-Tâlibîn*, VI, 439.

[10]Zeydan, *el-Vecîz*, s. 38.

[11]İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 214-215; Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, VI, 7-8.

[12]İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 142; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 298-300; Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, XI, 66; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 214; Behûtî, *Keşşâfu'l-Kınâ'*, III, 506-507; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, VI, 7.

[13]Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XIII, 146; İbn Hacer, *a.g.e.*, V, 214.

mirasa dahildir. Tavûs b. Keysan da şöyle diyor: "*Bir kıl konusunda bile olsa bağış konusunda çocuklar arasında ayırım yapılamaz. Bu şeytanın işidir ve bağış batıldır*." Atâ b. Ebî Rabâh çocuklardan birisine bağışta bulunmak istediğini söyleyen birisine onlar arasında eşit davranmasını söylemiş ve bu tavra şiddetli tepki göstermiştir."[14]

Yine bu görüşte olan alimler, "*Allah'tan korkun, çocuklarınız arasında eşit davranın*", "*O bağıştan rücû et*", "*Beni zulme şahit tutma*", "*Buna benden başkasını şahit tut*", "*Onlar arasında eşitliği muhafaza et*" şeklindeki ifadelerin çocuklar arasındaki ayırımcılığın haram kılındığına açıkça delâlet ettiğini savunurlar. Çünkü Hz. Peygamber bu davranışı cevr (zulüm, haksızlık) olarak adlandırmış, böyle bir hibeden dönmeyi istemiş ve şehadeti reddetmiştir. Cevr ise haramdır. Hadiste yer alan "*hibeden vazgeç*" ifadesi bir emirdir ve bu bağlayıcılık ifade eder. Nitekim Beşir b. Sa'd da bundan vazgeçmiştir.

İkinci olarak böyle bir davranış çocuklar arasında kin ve nefret tohumları eker ve İslamda çok değer verilen akrabalık ilişkilerini (sıla-i rahim) ortadan kaldırmaya yol açar. Bu ise istenen bir durum değildir. Nitekim İslam sıla-i rahimi zedeleyebileceği için bir kadının teyzesi ve halası ile aynı nikâh altında birleştirilemeyeceğini hükme bağlamıştır.[15] Akrabalık bağlarını koparmak ve ana-babaya başkaldırmak (ukûl) haram kılınmıştır. Bunlara kapı açan şey de haramdır. Çocuklar arasında ayırımcılık yapmak ise bunlara sebebiyet verdiğinden menedilmiştir.[16]

III. Değerlendirme ve Sonuç

A- Hadise yaklaşımla ilgili değerlendirmeler:

1- Beşîr'in oğlu Nu'man'a mal varlığının tamamını bağışladığı yönündeki iddiayı ihtiyatla karşılamak gerekir. Çünkü hadisin bazı rivayetlerinde Nu'man'ın "*Babam bana malının bir kısmını bağışladı*" ifadesi vardır.[17] Bağışın da bir bahçe veya köle olduğu ifade edilmektedir.[18]

2- Hibe akdinin henüz tamamlanmamış olduğu yönündeki iddia da pek tutarlı gözükmemektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in "O'na rücû et (hibeden vazgeç)" şeklindeki ifadesi ve Beşir'in eşi Amre'nin "*Hz. Peygamber'i şahit tutmadıkça buna razı olmam*" sözü ile hadisin bazı rivayetleri akdin tamamlandığını, bunun istişare düzeyinde olmadığını andırmaktadır.[19]

3- Hz. Peygamber'in "*buna benden başkasını şahit tut*" demesi kınama ve tehdit içindir. Yoksa buna ben şahit olmam ama sen başkasını şahit tutabilirsin anlamında değildir. Nitekim şu ayetlerde de aynı durum sözkonusudur:

"*De ki: "Haydi Allah'ın bunu yasakladığına şahitlik edecek tanrılarınızı getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse sen onlar. beraber şahitlik etme.*"[20] Bu zulüm ve bâtıla şahitliğin mübah olduğu anlamına gelmez[21], aynen "*İsteyen iman etsin isteyen inkâr etsin*"[22]; "*İstediğinizi yapın*"[23]; "*Ve yiyin, azıcık sefâ sürün...*"[24] ayetlerinde olduğu gibi kınama ve tehdit ifade eder.[25]

Aslında hadiste kullanılan kip (sîga) görünüşte izin ifade etmektedir. Ancak dikkatli bir şekilde incelendiğinde hadis böyle bir davranıştan nefret'i ima etmektedir. Çünkü *cevr* olduğu gerekçesiyle Hz. Peygamber bu şehadeti yerine getirmekten kaçınmıştır.[26] Hz. Peygamber'in yapmayacağı ve tavır alacağı bir şeyi müslümanın yapması uygun düşmez.

4- Hadisin "*Allah'tan korkun çocuklarınız arasında adil davranın.*"; "*Bu uygun bir tutum değil, ben ancak hakkâniyet üzere olan şeylere şahit olurum. Ben cevr'e şahit olmam*" şeklindeki rivayetleri oldukça açıktır. "*Cevr*" kelimesinde adaletsiz davranma ve haksızlık anlamı vardır ve hadislerde *cevr* adaletin karşıtı olrak kullanılmıştır.[27] Bu açıdan bakıldığında bağış konusunda çocuklar arasında yapılan ayırıma hadisin açıkça karşı çıktığı söylenebilir.

---

[14]Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IX, 100-101, nr. 16503-16504; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 143.
[15]İbn Kudâme, *a.g.e.*, VI, 299.
[16]İbn Hacer, *a.g.e.*, V, 214.
[17]Müslim, "Hibât", 13.
[18]Bâcî, *el-Müntekâ*, VI, 92; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, VI, 8.
[19]İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, V, 214; Şevkani, *a.g.e.*, VI, 7.
[20]En'âm (6), 150.
[21]İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 145.
[22]Kehf, (18), 29.
[23]Fussılet, (41), 40.
[24]Mürselât (77), 46.
[25]İbn Hazm, *a.g.e.*, IX, 145; Zeydan, *el-Vecîz*, s. 293.
[26]İbn Dakîki'l-İd, *İhkâmu'l-ahkâm*, II, 155.
[27]İbnü'l-Esir, en-Nihâye, I, 217; Mesela bk. Ebû Dâvûd, "Mehdî", 1, "Cihâd", 33; Nesâî, "İmâmet", 2; İbn Mâce, "Fiten", 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 99; II, 431; III, 28, 37, 52, 70; V, 26-27.

5- Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Aişe'ye yapmış olduğu bağış konusundaki uygulamanın hadisin gösterdiği yönde olduğu anlaşılmaktadır. İmam Mâlik'in Muvatta'ındaki rivayet şöyledir:

Hz. Aişe anlatıyor:

Hz. Ebu Bekir Gâbe denilen yerde bana toplanacak 20 vesk (yaklaşık 4 ton) hurma bağışladı. (Ölümcül hastalığında) ölmeden önce babam (Ebû Bekir) şöyle dedi:

Kızım vallahi ölümümden sonra senin zengin olmanı herkesten daha çok isterim. Fakir olmana da üzülürüm. Sana toplanacak 20 vesk hurma bağışlamıştım. Şimdiye kadar topladıkların senin. Fakat bugün artık bu mal mirasçıların malı olmuştur.Senin iki erkek, iki de kız kardeşin var. Geriye kalanları Allah'ın kitabına göre paylaşın. Ben dedim ki:

"Babacığım vallahi, şu ve şu kadar olsa onu (varislere) bırakırım. Kız kardeşlerimin, biri Esmâ, diğeri kim?" Babam:

"Harice'nin karnındaki çocuktur. O çocuğun kız olacağını sanıyorum" cevabını verdi.[28]

Bu olayda Hz. Ebû Bekir'in Hz. Aişe'ye bağışladığı hurmalar konusunda diğer kardeşlerinin iznini aldığı yönünde bir rivayet mevcuttur.[29] Kaldı ki Hz. Ebû Bekir'in bahçenin mülkiyetini Hz. Aişe'ye vermediği ve hayatında ihtiyaç sebebiyle ona meyvasından tahsisatta bulunduğu anlaşılıyor.

6- Başkasına yapılan bağışın caiz olduğu konusunda İslam alimlerinin ittifakının bulunduğundan hareketle çocuklardan birisine diğerlerini dışlayarak bağış yapılabileceğini söylemek isabetli bir kıyas olarak gözükmemektedir. Zira bu, nassın bulunduğu bir konuda kıyas yapmak anlamına gelmektedir.[30]

B- Genel Değerlendirme

İnsanların iç dünyasında hem cinslerine karşı korku, kin, nefret, hoşnutsuzluk gibi bazı olumsuz duygularla sevgi, hürmet, şefkat, acıma, ümit gibi olumlu duyguların bulunması tabiidir. Ancak Kur'an-ı Kerim bu tür duyguların insanlar arası ilişkilerde hakim olması gereken adaleti engellememesi gerektiği üzerinde ısrarla durur. Bu konuda şu ayetleri örnek olarak zikredebiliriz: "*Bir cemaate duyduğunuz hiddet ve nefret sizi adaletsizliğe sürüklemesin.*"[31] "*Yakınınız da olsa adaletli olun ve Allah'a verdiğiniz sözü tutun.*"[32] "*Allah'a ve ahiret gününe inanmış iseniz Allah'ın cezasını uygulamada sizi, onlara karşı acıma duygusu tutup engellemesin.*"[33] İnsanın iç dünyasına ait olan bu tür duygular adaletin gereklerini yerine getirmeyi engellerse toplumsal hayatın çıkmaza sürüklenmesi kaçınılmazdır.

Bu genel bakış açısından sonra özel anlamda Kur'an-ı Kerim toplumun en küçük modeli olan ve onun yapı taşlarını oluşturan aile içerisinde statü olarak eşit konumda olanlara karşı sorumlu durumda bulunanların (birden fazla evlilik durumunda kocanın eşlerine karşı, ebeveynin de çocuklarına karşı) sevgilerinin farklı olabileceğini -çünkü kişinin iç dünyasına hakim olması gerçekten oldukça zordur- ancak bu sevginin adaletli davranmayı engellememesi gerektiğini oldukça çarpıcı bir biçimde ortaya koyar. Sözgelimi Kur'an-ı Kerim adaletli davranmak kaydıyla ihtiyaç halinde bir erkeğin aynı anda dört kadını nikahı altında toplayabileceğine izin vermiştir.[34] Ancak bir başka ayet kocaların ne kadar çaba sarfederlerse sarfetsinler eşleri arasındaki farklı sevgiye engel olamayacaklarını fakat bunun adaleti engellememesi gerektiğini açık bir biçimde vurgular.[35]

Kezâ çocuklar arasında anne-babanın gönlünde olanları dışa yansıtarak birini diğerine üstün tutmanın sebep olabileceği felaketi Kur'an-ı Kerim Hz. Yusuf ile kardeşleri arasında cereyan eden olaylarla gözler önüne serer. Kardeşleri Yusuf ve Bünyamin'i babalarının kendilerinden daha fazla sevdiğini düşünerek Hz. Yusuf'u ortadan kaldıracak bir plan hazırlayıp, yürürlüğe koyarlar. Kur'an-ı Kerim bu olayı şöyle anlatır:

"*Andolsun, Yusuf ve kardeşlerin (in kıssaların) da soranlar için ibretler vardır:*

Kardeşleri demişlerdi ki: Yusuf ve (öz) kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Oysa biz bir cemaatiz. Babamız açık bir yanlışlık içindedir!

Yusuf'u öldürün yada onu bir yere bırakın da babanızın yüzü (sevgisi) yalnız size kalsın. Ondan son-

---

[28]Malik, *Muvatta'*, "Akdiye", 40. (Daha sonra Hz. Ebu Bekir'in dediği gibi Harice bir kız çocuğu doğurmuştur. Bâcî, *el-Müntekâ*, VI, 104)

[29]İbn Hacer, *a.g.e.*, V, 215.

[30]İbn Hacer, *a.g.e.*, V, 215.

[31]Mâide (5), 8.

[32]En'âm (6), 152.

[33]Nûr (24), 2.

[34]Nisâ (5), 3.

[35]Nisâ (4), 129.

ra da (tevbe eder), iyi bir topluluk olursunuz!

İçlerinden bir sözcü: "Yusuf'u öldürmeyin, onu kuyunun dibine atın, kervanlardan biri onu (görüp) alsın, eğer yapacaksanız (böyle yapın) dedi.

Bu fikirde karar kıldılar ve babalarına gelip dediler ki: "Ey Babamız! Neden Yusuf hakkında bize güvenmiyorsun, oysa biz onun iyiliğini isteme konusunda samimiyiz.

Yarın onu da bizimle beraber (kıra) gönder, gezsin, oynasın, biz onu elbette koruruz."

(Ya'kûb) dedi ki: "Onu götürmeniz beni üzer, korkarım ki, sizin haberiniz yokken onu kurt yer!"

Dediler ki: "Biz (böyle güçlü) bir topluluk olduğumuz halde onu kurt yerse, o zaman biz tamamen beceriksiz kimseleriz demektir!"

Nihayet onu götürüp de kuyunun dibine atmaya topluca karar verdikleri zaman biz Yûsuf'a: "Andolsun sen onların bu işlerini, hiç farkında olmayacakarı bir sırada kendilerine haber vereceksin!" diye vahyettik.

Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler.

"Ey babamız, dediler, biz gittik, yarışıyorduk; Yusuf'u yiyeceğimizin yanında bırakmıştık. Onu kurt yemiş! Ama biz doğru söylesek de sen bize inanmazsın!"

Yusuf'un gömleğinin üstünde yalan kan getirdiler. (Yakub): "Herhalde, dedi, nefisleriniz sizi aldatıp bir işe sürükledi. Artık tek çarem güzelce sabretmektir. Dediğinize (dayanabilmek için) ancak Allah'tan sabır istenir!"

Bir kervan geldi, sucularını gönderdiler, (o da gidip) kovasını sarkıttı: "Müjde!" dedi, işte bir oğlan!..."[36]

Yukarıdaki ayet-i kerimelerde dikkat çekilen hususlara gözattığımızda aile kurumu içerisinde birden fazla kadınla evli olan kocanın eşleri arasında; ebeveynin de çocukları arasında içinde taşıdığı olumlu ya da olumsuz duygular sebebiyle farklı davranışlarda bulunmasının aile kurumunu zedeleyeceğini, eşler ve çocuklar arasına kin ve nefret tohumlarını ekeceğini anlamaktayız. Bu sebeple ebeveynlerin bu noktada özellikle daha dikkatli olmaları gerektiği âşikardır.

Toplumsal hayatın huzur ve güven içinde devam edebilmesi insanlar arasında sevgi, kaynaşma ve birbirine bağlılıkla mümkün olabilir. Bu da varlıklı olanların muhtaç durumda bulunanlara yardım etmeleri suretiyle ihtiyaçlarının giderilip gönüllerinin kazanılması ile sağlanabilir.[37] İşte bağış ve onun bir türü olan hediyye[38] bağışta bulunulan şahsın ihtiyaçlarının giderilmesini, ona iyilikte bulunulmasını, zengin olsun fakir olsun içinde bulunduğu durumun daha da rahatlatılması amacını taşır ve o kimsenin sevgisinin kazanılmasını, onunla aradaki bağların daha da kuvvetlendirilmesini, bağışta bulunan kişinin cimrilik duygularının körelmesini hedefler.[39] Nitekim Hz. Peygamber de hediyeleşmenin sevgiye[40] ve kişinin içindeki kin ve nefretin ortadan kalkmasına vesile olacağını[41] ifade buyurmuştur. Fakîhler maksadını gerçekleştirmekten geri kalan her türlü işlemin geçersiz olacağını hükme bağlamışlardır.[42] Buna göre sevgi ve kaynaşmayı sağlayıp kin ve nefreti gidermeyi amaçlayan bağış çocuklar arasında birisi diğerine üstün tutularak yapıldığında sevgi ve kaynaşmayı ortadan kaldırıp, kin ve nefreti ortaya çıkarıyorsa bu bağış amacından sapmış ve maksadını gerçekleştirmekten uzak hale gelmiş demektir. Bu hassas noktaya dikkat çeken Hz. Peygamber: "*Bir öpücükle bile olsa çocuklarınız arasında ayırımcılık yapmayın*" buyurmuştur.[43]

Mirasçılara vasiyyet yapılmasının yasaklanmasının[44] temelinde de yakın akraba arasında ayırım yapmayı engelleme, mal dağılım ve bölüşümü sebebiyle aralarında huzursuzluk meydana gelmesini önleme düşüncesi yatar.[45] Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de miras paylarını belirlemiş olması da[46] mirasçılar arasında ortaya çıkabilecek hoşnutsuzluğu giderme amacına yönelik olmalıdır. Kezâ hala veya teyze ile yeğeninin aynı anda bir kocanın nikâhı altında birleştirilememesinin sebebi de akrabalık bağlarının zedelenmemesi düşüncesidir.[47]

[36] Yûsuf (12), 7-19.

[37] Şâh Veliyullah ed-Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğâ*, I, 134.

[38] *Mecelle*, md. 834.

[39] Şâtıbî, *el-Muvâfâkât*, II, 385-386; Ali Haydar, *Düreru'l-hükkâm*, II, 669.

[40] Mâlik, *Muvatta'*, "Hüsnü'l-huluk", 16.

[41] Tirmizî, "Velâ", 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 405.

[42] Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, I, 259; İbn Abdisselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, s. 293.

[43] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IX, 99-100, nr. 16501.

[44] Buhârî, "Vesâyâ", 6; Ebu Davud, "Vesâyâ", 6; Büyû', 88; Tirmizi, "Vesâyâ", 5; Nesâi, "Vesâyâ", 5; İbn Mâce, "Vesâyâ", 6; Dârimî, "Vesâyâ", 28.

[45] Bardakoğlu, Ali, "Hibe", *DİA*, XVII, 425.

[46] Nisa (4), 11-12, 176.

[47] İbn Kudâme, *a.g.e.*, VI, 299; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 226.

Akrabalık bağlarını zedeleyebilecek bir takım tasarruflar yasaklanırken bu bağları güçlendirecek bazı davranışlar da teşvik edilmiştir. Bunlardan birisi zekatın yakın akrabaya verilmesi meselesidir. Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek sadakaların hangisi daha faziletlidir diye sormuş, Rasul-i Ekrem de: "*Hırçın akrabaya verilenidir*"[48] buyurmuştur. Çünkü bu davranış insanın her zaman karşılaşacağı akrabası arasındaki düşmanlık, kin ve nefretin ortadan kalkmasına, sevgi-saygı bağlarının gelişip kökleşmesine vesile olacaktır. Bundan dolayı Rasulullah (s.a.s.): "*Yoksula sadaka vermede bir, akrabaya vermede ise iki sadaka (sevabı) vardır. Birincisi sadaka, ikincisi akrabalık bağlarını gözetme (sıla)*"[49] buyurmuştur. İslam alimleri zekatı, mükellefin bulunduğu yerdeki ihtiyaç sahiplerine vermenin daha faziletli olduğu aksine davranışın mekruh olduğu görüşünü savunurlarken uzaktaki akrabaya zekatı göndermeyi bundan istisna etmişlerdir.[50] Bunun esas amacı akrabalık bağlarını güçlendirip kin ve nefret oluşmasını önleme düşüncesidir.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Bütün İslam hukukçuları bağış konusunda ebeveynin çocuklarından birisini ya da bir kısmını diğerlerine üstün tutmamasının diğer bir ifadeyle aralarında eşit davranmalarının talep edildiğini kabul etmektedirler. Ancak görüş ayrılığı bu talebin ölçüsü noktasındadır. Bir grup İslam alimi bu talebin tercih (mendup) diğer bir kısım da mecburiyet (farz) niteliğinde olduğunu savunmaktadır. Ama sonuçta İslamın ruhuna en uygun davranışın çocuklar arasında meşrû bir sebebe dayanmıyorsa ayırımcılığın yapılmaması olduğunu bütün alimler kabul etmektedir.

Bağışın amacı muhtaç olanların ihtiyaçlarının giderilerek onların gönüllerinin kazanılmasıdır. Çocuklar arasında birisinin diğerlerine üstün tutularak yapılan bağış ise genellikle tam tersi bir etki yaparak onlar arasına kin ve nefret tohumları ekmekte ve aile içerisinde huzursuzluğa sebep olmaktadır. Bu şekildeki bir bağış ise amacını gerçekleştirmekten uzaktır. O halde müzmin bir hastalık, sakatlık, ilim tahsili, ailedeki nüfusun kalabalıklığı gibi zorunlu bir sebep olmadıkça böyle bir bağıştan kaçınmak daha uygun bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta mümkünse diğer çocukların da bu konuda rızasına başvurmak daha doğrudur.

Son olarak çocuklar arasında adaletli bağışın nasıl gerçekleşeceği konusundaki İslam alimlerinin görüşlerini aktarmakta fayda var. Atâ b. Ebî Rabâh, Kâdı Şurayh, İshâk b. Râhûye, Hanefi mezhebi imamlarından Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ile Ahmed b. Hanbel'e göre çocuklara bağış Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de belirlediği miras hisselerine göre yapılmalıdır. Adaletin ölçüsü budur. İbn Abbâs, Ebû Hanife, Ebu Yusuf, Mâlik, Şâfiî, Abdullah b. Mübarek'e göre bağış, çocuklar arasında kız-erkek ayırımı yapılmaksızın eşit olarak yapılmalıdır.[51]

Bibliyografya

Abdürrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî (ö. 211/826), *el-Musannef* (nşr. Habiburrahman el-A'zamî), Beyrut 1390-92/1970-72, I-XI.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*, İstanbul 1401/1981, I-VI.

Ahmed Muhammed es-Sa'd, "Atıyyetü'l-âbâ li'l-ebnâ' fi'l-fıkhi'l-İslâmî", *Mecelletü'ş-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslamiyye*, yıl: 12, sy: 33, Kuveyt 1418/1997, s. 153-193.

Ali Haydar Efendi (ö. 1936), *Dürerü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, I-VI.

Aynî, Bedrüddîn Mahmud (ö. 855/1451), *Umdetu'l-kârî*, Kahire 1348, I-XXV.

Baci, Ebu'l-Velîd Süleyman (ö. 494/1100), *el-Müntekâ*, Kahire 1332, I-VII.

Bardakoğlu, Ali, "Hibe", *DİA*.

Behûtî, Mansur b. Yunus (ö. 1051/1641), *Keşşâfu'l-kınâ'* (nşr. Muhammed Emin Dınnavi), Beyrut 1417/1997.

Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed (ö. 256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1315, I-VIII.

Darimi, Ebu Muhammed Abdullah (ö. 255/868), *es-Sünen*, (nşr. Mustafa Dib el-Buga), Beyrut 1412/1991, I-II.

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as (ö. 275/888), *es-Sünen* (nşr. İzzet Ubeyd-Adil es-Seyyid), Hıms 1388-94/1969-74, I-V.

[48]Dârimî, "Zekât", 38; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 402.

[49]Nesai, "Zekât", 82; Tirmizî "Zekât", 26; İbn Mace, "Zekât", 28; Dârimî, "Zekât", 38.

[50]Molla Hüsrev, *a.g.e.*, I, 135.

[51]İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 143; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, VI, 127; İbn Kudame, *el-Muğnî*, VI, 301-303; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 214; Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, III, 507; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VI, 8; Ahmed Muhammed es-Sa'd, *Atıyyetü'l-abâ' li'l-ebnâ'*, s. 183.

İbn Abdisselam, Ebû Muhammed İzzüddîn (ö. 660/1262) *Kavâ'idü'l-ahkâm*, Beyrut 1410/1990.

İbn Dakik el-İd (ö. 702/1302), *İhkâmü'l-ahkâm*, Kahire 1407/1987, I-II.

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *Fethu'l-Bârî* (nşr. M. Fuad Abdülbâki v. dğr.) Kahire 1407/1986, I-XIII.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali (ö. 456/1064), *el-Muhallâ* (nşr. Ahmed M. Şakir), Kahire, ts., (Dâru't-Türâs), I-XI.

İbn Kudame, Ebu Muhammed Abdullah (ö. 620/1223), *el-Muğnî*, Beyrut 1392-93/1972-73, I-XIV.

İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed (ö. 273/886), *es-Sünen* (nşr. M. Fuad Abdülbaki), Kahire 1372/1952, I-II.

İbnü'l-Esir, Ebu's-Saadât Muhibbüddin (ö. 606/1209), *en-Nihaye*, Kahire, ts. (el-Matbaatü'l-Hayriyye).

Kâsânî, Ebu Bekir Alaüddin (ö. 587/1191), *Bedai'u's-sanâi'*, Kahire 1327-28/1910, I-VII.

Malik b. Enes (ö. 179/795), *el-Muvatta'* (nşr. M. Fuad Abdülbâki), Kahire 1370/1951, I-II.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali (ö. 450/1058), *el-Hâvi'l-Kebir* (nşr. Ali M. Muavvad-Adil Ahmed), Beyrut 1414/1994, I-XIX.

Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz (ö. 885/1480), *Dürerü'l-hükkâm*, İstanbul 1260, I-II.

Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/874), *el-Câmi'u's-Sahîh* (nşr. M. Fuad Abdülbâkî), Kahire 374-75/1955-56, I-V.

Müzeni (ö. 264/877), *el-Muhtasar* (Maverdi, el-Hâvî ile) (nşr. Ali M. Muavvad-Adil Ahmed), Beyrut 1414/1994, I-XIX.

Nesâî, Ebu Abdirrahman b. Şu'ayb (ö. 303/915), *es-Sünen*, Kahire 1312, I-VIII.

Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref (ö. 676/1227), *Ravzatu't-Tâlibîn*, (nşr. Adil Ahmed-Ali Muhammed), Beyrut 1412/1992, I-VIII.

Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, Kahire 1412/1991, I-XVIII.

Said b. Mansur (ö. 227/841), *es-Sünen* (nşr. Habîburrahman el-A'zamî), Beyrut 1405/1985, I-II.

Serahsî, Şemsüleimme (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, Kahire 1324-31, I-XXX.

Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb (ö. 771/1369), *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, (nşr. Adil Ahmed-Ali Muhammed), Beyrut 1411/1991, I-II.

Şâh Veliyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), *Huccetullâhi'l-bâliğa* (nşr. Muhammed Şerif Sükker), Beyrut 1410/1990, I-II.

Şevkânî, Ebu Abdillah Muhammed (ö. 1250/1834), *Neylü'l-evtâr*, Kahire 1357/1983, I-VIII.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed (ö. 279/892), *el-Cami'u's-sahih* (nşr. Ahmed M. Şakir v. dğr.) İstanbul 1401/1981.

Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz*, Amman 1411/1990.

ÇOCUKLUK DÖNEMİ EĞİTİMİNDE HZ. PEYGAMBER'İN ORTAYA KOYDUĞU İLKELER

Yusuf ACAR
D.İ.B. Selçuk Eğt. Merkezi Öğr. Gör.

Giriş

Kendisine kutsal kitap verilmeksizin elçilikle görevlendirilen peygamberler bulunmasına karşın başlangıçtan itibaren herhangi bir ilâhî mesajın bir elçi aracılığı olmaksızın doğrudan insanlara gönderilmemiş olması, toplumda hedeflenen değişimin yalnızca teorik eğitimle gerçekleştirilemeyeceğini ve tabiî değişim şeklinin, insanların izleyecekleri yolu uygulamalı örneklerle göstermek olduğunu gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira peygamberlerin fonksiyonu yalnızca "*Kitab'ın metnini*" insanlara iletmek değil, O Kitab'ın tebliği yanında "*Hikmet*"i veya "*bilmediklerini*" insanlara öğretmek, onları kötülüklerden arındırmak ve insanlığa sunduğu vahyin nasıl anlaşılacağını ve pratize edileceğini göstermek de onların görevleri arasındadır. Peygamberler, sadece teorik/soyut şeyleri öğretmekle yetinmeyip onları yaşanan hayatın gerçekliğine dönüştürürler ve toplumu yeniden yapılandırırlar.

Sosyal bünyeyi oluşturan temel alt ve üst yapı kurumlarının hepsine yönelik talep ve iddialarla ortaya çıkan İslâm dini, gelecekte insanlığa örnek olma görevini üstlenecek tamamen yeni ve özgün bir İslam toplumunu Medine'de Hz. Peygamber'in önderliğinde tarih sahnesine koymuştur. Allah'ın insana yüklediği "*Halîfe/Yeryüzünde Allah'ın iradesini egemen kılma*" görevini yerine getirebilecek çağdaş bir İslam toplum modelinin oluşumu da, tamamen bu "*Medine İslam Toplumu Modeli*"ni oluştururken inançtan ibadete, eğitimden ahlaka, ekonomiden siyasete kadar hemen her alanda Hz. Peygamber'e yön veren ilke ve prensiplerin tespit edilmesine ve anlaşılmasına bağlıdır.

İnsanı, içinde bulunduğu toplumun inancından ahlâkına, kültüründen yaşam biçimine kadar bütün değerlerini benimsemesinde önemli ölçüde etkileyen aile, yeryüzünün en eski yapısı olması yanında toplumun çekirdeğini ya da küçük bir numunesini de oluşturur. Bu yapının sağlam temellere oturtulması ve sağlıklı bir şekilde devamının sağlanmasından sonra burada verilecek eğitimin ilkelerinin tesbit edilerek yaşama geçirilmesiyle sözü edilen "*Halîfe*" toplumunun oluşumu kendiliğinden start alacaktır.

Herşeyden önce insanlığa "*model insan, örnek insan*"[1] olarak sunulan Hz. Peygamber'in konumunu iyi tesbit etmek gerekir. O'nun adım başı mucize gösteren ve her adımını vahiy ile atan yarı insan-yarı ilâh bir varlık olarak görülmesi, ya da sadece kendisine verilen "Kitab"ı aktaran bir postacı olarak görmek suretiyle sekülerleştirilmesi yerine, "*Abd+Rasûl=Hz. Muhammed*"[2] şeklinde değerlendirilmesinin problemlerin çözümünü önemli ölçüde kolaylaştıracağını düşünüyoruz. Bu bağlamda dikkat çekilmesi gereken bir başka konu da, sünnet malzemesi içerisinde yer alan her metni bağımsız olarak ele alıp şekil-lafız dikeyinde tekrarlamak yerine bir bütün olarak bu literatüre bakarak şekil-lafızla birlikte bunların altında yatan mânâ, ilke ve amaçları görmeye çalışmanın daha sağlıklı sonuçlar vereceğidir. Örneğin ailede çocuk eğitimine ilişkin gerek Hz. Peygamber'den gerekse sahâbeden nakledilen yüzlerce rivayet vardır. Ailelerin bütün bu rivayetleri tek tek ne öğrenebilmesi ne de uygulayabilmesi mümkündür. O halde rivayetleri mümkün mertebe bir bütün olarak değerlendirmek ve bunlarda anlatılmak istenen özü yakalamaya çalışmak gere-

[1] el-Ahzâb, 33/21.
[2] Kırbaşoğlu, M. Hayri, İslam Düşüncesinde Sünnet, 1996, Ank., II. baskı, s. 322.
[3] Müslim, "Hibât", 17.

kir.

1. Çocuğun Eğitilme Süreci Doğum Öncesinden/Nikâhla Birlikte Başlar

Bilimsel düşünce açısından tartışılmakla birlikte İslâmî gelenekte çocuk eğitiminin doğum öncesinden, yani evlilikle birlikte başladığı kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) eş seçimine yönelik "*...siz dindar olanını seçiniz, huzur bulursunuz.*"[3] şeklindeki tavsiyeleri ile evlenecek adaylarda aranması istenilen denklik/kefâet[4], tamamen gelecek nesil için sağlıklı ve huzurlu bir eğitim ortamının oluşturulmasına matuftur. Fıtrat hadisleri de[5] aynı şekilde çocuk eğitiminin evlilik öncesinden planlanması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Evlilik kararıyla başlayan ve doğuma kadar devam eden bu sürece, *sağlıklı bir eğitim ortamının sağlanması çabaları* demek daha doğru olur. İslami gelenekte hamilelik döneminden itibaren eşlerin, çocuğun geleceğini etkiler düşüncesiyle gündelik hayatlarında haram-helâl çizgisinde duyarlı olmaları, bu tedbiri dönem açısından oldukça önemlidir.[6]

2. Konuşma Döneminden İtibaren Din Eğitimi Kademeli Olarak Başlatılmalıdır

İnançla ilgili ilk bilgilerin ailede anne-baba tarafından verilmesi gerekir. Bu faaliyet çocuğun dil gelişimi ile birlikte konuşmaya başlamasından itibaren başlatılmalıdır. "*Fıtrat*" hadislerinin Cabir b. Abdillâh ve Hasan b. Esved b. Serî'den gelen varyantlarında: "*Canımı elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki, her doğan çocuk konuşmaya başlayıncaya kadar fıtrat üzerindedir.*"[7] "*Konuşmaya başlayınca ise ya şükredici ya da nankör olur.*"[8] şeklinde geçen ifâdelerden anlaşılan budur. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in (sav) çocuklara dini nitelikte bazı metinleri ezberletiği de hadis kaynaklarında yer almaktadır. "*Nebi (sav), Hâşim oğullarının çocukları düzgün konuşmaya başlayınca onlara İsrâ suresinin son âyetini yedi kez tekrarlamak suretiyle ezberletirdi.*"[9] ve "*Çocuklarınız düzgün konuşmaya başlayınca onlara (Lâ ilâhe illallah) Kelime-i tevhidi öğretin...*"[10] şeklindeki Peygamber (sav)'in tavsiyeleri de konuşma çağından itibaren çocuklara dinî nitelikli cümlelerin öğretilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Müezzinin okuduğu ezanı alaycı bir biçimde taklide yeltenen çocukların Ebû Mahzûre'ye (ra) Hz. Peygamber, başını okşayarak sesinin çok güzel olduğunu ifade ettikten sonra ezanı öğretmiş ve daha sonra da Ebû Mahzûre, Hz. Peygamber'in müezzin-leri arasında yer almıştır.[11] Bu ve benzeri haberler bir bütün olarak değerlendirildiği vakit, konuşmaya başlamalarından itibaren çocukların inançtan haberdar olmaları, güzel konuşmaları ve din diline alışmalarına yönelik bir eğitim çabasının mutlaka yürütülmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

3. Anne-Babanın Çocuk Psikolojisini ve Pedagoji Kurallarını İyi Bilmesi Gerekir

Şüphesiz eğitimde arzulanan hedefe ulaşmanın ilk şartı, muhatabı gerek ruh gerekse beden gelişimi açısıdan iyi tanımak ve ona göre davranmaktır. Eğitim-öğretimde muhatabı tanıma, tedrîcîlik, kolaylaştırarak öğretme, mükafat ve cezâ dengesini

---

[3]Buhârî, Nikâh, 15; Müslim, Radâ, 53; Tirmizî, Nikâh, 2; Ebu Davud, Nikah, 2; Nesâî, Nikah, 13; İbn Mâce, Nikâh, 6; Mâlik, Muvattâ, Nikâh, 21; İbn Hanbel, Müsned, II/428. Hadis, Câbir ve Ebu Hureyre'den rivayet edilmiştir. Konuyla ilgili olarak "*Çöplükte yetişen kırmızı gül ile/kadınla evlenmekten sakının*" şeklinde merfû bir haber daha nakledilmekle birlikte söz konusu bu haber çok zayıftır. Bkz. (Küdâî, Müsnedu'ş-Şihâb, Dârakutnî, el-Efrâd'da tahric ettikleri söylenmiş olmasına rağmen söz konusu eserlere ulaşamadığımızdan ikinci kaynaklarla yetiniyoruz.) Sehâvî, el-Mekâsidu'l-Hasene, s. 149, 150 (h. no: 271); Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I/272 (h. no: 855); Aliyyü'l-Kârî, el-Esrâru'l-Merfûa, s. 155 (h.no: 108); Şevkânî, el-Fevâidü'l-Mecmûa, s. 130. İsnattaki el-Vâkıdî'nin *metrûku'l-hadis* olmasından dolayı hadis zayıf addedilmiştir. Ayrıca bkz. Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe, I/24 (h. no: 14).

[4]Tirmizî, Salât, 13, Cenâiz, 10; Dârakutni, Sünen, Nikah, 12; Hâkim, el-Müstedrek, II/162; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, VII/132. Hâkim konuyla ilgili hadislerden birinin sahih olduğunu söylemiş ve Zehebî de ona katılmıştır. (*...Dengini bulunca kızı evlendirmekte acele et*) şeklindeki bu sahih isnatlı hadisin dışındaki konuyla ilgili hadisler tek tek değerlendirildiğinde zayıf olmakla birlikte hepsi bir arada değerlendirildiği vakit bunlar hasenliğe yükselmektedir. Bkz. Zeylaî, Nasbu'r-Râye, III/196, 197; İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-Kadîr, II/417.

[5]Buhârî, Kader, 3, Cenâiz, 80, 93; Müslim, Kader, 22, 23, 24, 25; Ebu Davud, Sünnet, 17, 18; Tirmizi, Kader, 5; Mâlik, Muvatta, Cenâiz, 52; İbn Hanbel, Müsned, II/233, 275, 315, 346; III/353; IV/24.

[6]Altıntaş, Ramazan, "Aile ve Okulda İnanç Eğitimi", Mehir Dergisi, sayı:3

[7]İbn Hanbel, Müsned, IV(24 (h. no: 16521, 16255). İbn Hanbel, aynı yerde bir mütâbaatını tahric etmiştir.

[8]İbn Hanbel, Müsned, III/353 (h.no: 14741).

[9]Abdurrazzâk, Musannef, IV/334 (h.no: 7976); İbn Ebi Şeybe, Musannef, V/251; Sünnî, Ebu Bekr, Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, s. 125 (h. no: 426). Ayrıca hadisi Zemahşerî, Sa'lebî ve Suyutî gibi müfessirler de ilgili ayetin tefsirinde zikretmişlerdir. Bk. Zeylaî, Tahrîcü'l-Ehâdis ve'l-Âsâr fi Tefsiri'l-Keşşâf, II/296 (h. no: 733).

[10]Beyhâkî, Şuabu'l-İman, VI/398 (h. no: 8649); Sünnî, a.g.e., s. 125 (h. no: 425). İbn Asâkir'in de hadisi tahrîc ettiği ifade edilmişse de, henüz basımı tamamlanmadığından T. Dımeşk'a ulaşamadık. Bkz. Ali Muttakî, Kenzu'l-Ummâl, XVI/441 (h. no: 45332, 45328). Abdurrazzâk ise hadîsi merfû olarak değil, sahabe uygulaması şeklinde rivayet etmiştir. Bkz. Abdurrazzâk, Musannef, IV/334 (h. no: 7977). İbn Arrâk ise hadisin İbn Abbas tarîkının mevzû olabileceğini ileri sürmüştür. Bkz. İbn Arrâk, Tenzîhu'ş-Şerîa, II/364, 365.

[11]San'ânî, Sübülü's-Selâm, I/199 (h. no: 168).

kurma[12] gibi çocuk psikolojisiyle ilgili bilgilerle donanmış olan ebeveyn, çocukta din eğitimi gibi nazik bir konuda daha başarılı olacaktır. Gerek konuşmalarda gerekse uygulamalarda anne-baba hep "*İnsanlara derecelerine göre davranın.*"[13] hadisinin ifade ettiği ölçü içerisinde olmalıdır. Neyin ne zaman çocuğa verileceğini iyi belirlemek, onu bıkkınlık ve ilgisizlikten kurtaracaktır. Nitekim Perşembe günleri vaaz eden ve kendisinden her gün nasihatta bulunması istenilen İbn Mes'ud: "*Rasulullah (sav) bize bıkkınlık vermesinden kaygılanarak vaaz için özel günler seçerdi.*"[14] diyerek muhatabın psikolojik durumunu dikkate almış ve bu teklifi geri çevirmiştir. Çocuğun içinde bulunduğu durumu göz önünde bulundurmadan eğitim ve öğretimde aceleci davranmak onu, psikolojikman bıkkınlığa, yorgunluğa ve ürkekliğe sevkedeceğinden[15], özellikle tedrici ve kolaylaştırıcı olmaya gayret edilmelidir. Kur'an'ın yirmi üç yıl gibi geniş bir zaman diliminde nazil olmuş olması yanında pek çok ayette Allah'ın kulları için kolaylık dilediğinin[16] ifade edilmiş olması ve Hz. Peygamber'in de değişik bölgelere öğretmen olarak atadığı kimselere, "*Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.*"[17] şeklinde uyarılarda bulunması eğitim-öğretim aktivitesinde tedricilik ve kolaylaştırma unsurlarının önemini ortaya koymaktadır. İman esasları ve temel ibadetler yanında görgü kuralları ve sosyal ilişkiler de tedrici olarak çocuklara verilmelidir. Hz. Peygamber (sav), konuşma çağından itibaren çocuklara iman esaslarının öğretilmesini istemiş[18] ve sahabeden pek çokları da çocuklarına "*Allah'a inandım ve O'nun dışındaki tanrıları reddettim*"[19] Şeklinde onun anlayabileceği basitlikte telkinlerde bulunmuşlardır. Küçük yaştan itibaren çocuklara Kur'an öğretilmesini de Hz. Peygamber tavsiye etmiştir.[20] Yedi sekiz yaşlarından itibaren ise namaz ve oruç gibi temel ibadetlere de çocuklar alıştırılmaya çalışılmalıdır.[21]

4. Çocuk Eğitiminde Hoşgörü ve Müsâmaha Esas Alınmalıdır

Kur'ân'da baba-oğul ilişkilerinin işlendiği pek çok ayette hitap şeklinin, "yavrucuğum, oğulcuğum" biçiminde olduğu görülmektedir.[22] Gerek aile içinde gerekse sosyal hayatta Hz. Peygamber'in (sav), çocuklara hitap şekli de Kur'an'dakinden farklı değildir.[23] Yine Kur'an'da, muhataplara karşı peygamberlerin son derece yumuşak davrandıkları, ağır başlı, güler yüzlü ve tatlı dilli oldukları sıkça vurgulanmış ve inananların da böyle davranmaları istenmiştir.[24] Bütün insanlara karşı son derece hoşgörülü, sevecen ve affedici olan Hz. Peygamber (sav), çocuklara karşı gösterilecek merhamet ve müsâmahayı, "*Küçüklerimize sevgi/şefkat göstermeyen bizden değildir.*"[25] şeklinde özetlemiştir. Çocuklarına düşkün olan kadınlara büyük iltifatlarda bulunan Hz. Peygamber[26], kendi torunlarını kucaklayıp bağrına basmış, öpüp koklamış[27] ve böyle yapmayan babayı da duygusuzlukla ve kabalıkla it-

---

[12]Eğitimde muhâtabın psikolojik açıdan değerlendirilmesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Önkal, Ahmet, Rasûlullah'ın İslama Davet Metodu, s. 148 vd.; Bayraktar, M. Faruk, İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri, s. 64 vd.

[13]Ebu Davud, Edeb, 22; Hâkim, Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis, s. 49; Müslim, Mukaddime, s. 6. Hadisi ayrıca İbn Asâkir ve Ebu'ş-Şeyh de rivayet etmiştir. Ebu Davud ve Müslim, zayıf saymuşlar ama Hâkim ile Sehâvî hasen olarak değerlendirmişlerdir. Bkz. Elbânî, Silsiletü'l-Ehadisi'd-Daîfe, IV, 368 (h. no: 1894). Aclûnî iseEbu Davud, İbn Huzeyme, Bezzâr, Ebu Ya'lâ ve Beyhaki'nin hadisi tahric ettiklerini ve hadisin bir de şahidi bulunduğunu ifade ettikten sonra hadisin bütün varyantlarıyla birlikte hasen olduğu kanaatine varmıştır. Bkz. Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I/194, 195 (h. no: 590).

[14]Buhârî, İlm, 12.

[15]Canan, İbrahim, Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye, s. 104.

[16]el-Bakara, 2/185, 286; en-Nisa, 4/28; Maide, 5/6; el-A'raf, 7/2; el-Ahzab, 33/38; el-Hacc, 22/78.

[17]Buhârî, İlm, 12; Müslim, Eşribe, 70, 71, Cihad ve Siyer, 3.

[18]Abdurrazzâk, Musannef, IV/334; Sünnî, Ebu Bekr, a.g.e., s. 125; Buhârî, Cihâd, 182; Tirmizi, Fiten, 63.

[19]İbn Ebi Şeybe, Musannef, I/348; İbn Mace, Mukaddime, 9.

[20]"*Çocuklarınızı peygamber sevgisi, ehli beyt sevgisi ve Kur'an okuma konusunda yetiştiriniz. Çünkü Kur'an okuyanlar hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde peygamberler ve seçilmişlerle birlikte Arşın gölgesinde olacaklardır.*" Hadisi Deylemi, Müsned, I/24'de tahric etmiştir. Ali el-Müttakî, aynı hadisi İbnü'n-Neccâr ve Şiâzî'nin de rivayet ettiklerini söylemiştir. Bkz. Muttakî, Kenzu'l-Ummâl, XVI/456 (h. no: 45409). Bûsıri, Hadisi zikretmekle yetinirken Suyutî, Aclûnî, Münâvî ve Elbânî hadisi zayıf olarak nitelendirmişlerdir. Bkz. Suyûtî, el-Câmiu's-Sağir, s. 25 (h. no: 311); Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I/74 (h. no: 174); Münâvî, Feyzu'l-Kadir, I/225-226 (h. no: 311); Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe, V/181, 182; Bûsıri, Ahmed b. Ebi Bekr, Muhtasar İthafi's-Sâdeti'l-Mehara bi Zevâidi'l-Mesânidi'l-Aşara, X/600 (h. no: 8741).

[21]Abdurrazzâk, Musannef, IV/153, 154; İbn Ebi Şeybe, Musannef, I/347, 348; Ebu Davud, Salat, 26; Tirmizi, Mevâkid, 182; İbn Hanbel, Müsned, III/60, 404; Hâkim, Müstedrek, I/197, 389 (h. no: 948); Beyhaki, Şuabu'l-İman, IV, 398 (h. no: 8650); Darakutni, Sünen, I/230. Konuyla ilgili hadisleri topluca görmek için, Bkz. Ali Muttakî, Kenzu'l-Ummâl, XVI/439, 441, 442.

[22]Hud, 11(42; Yusuf, 12/5; Lokman, 31/13, 16, 17; es-Saffat, 37/102.

[23]Meselâ bkz. Tirmizi, İlm, 16, Menâkıb, 16; Buhârî, Salât, 106; Müslim, Mesâcid, 42.

[24]Ali İmran, 3/159; el-İsra, 17/53; Hud, 11/75; Tâhâ, 20/44.

[25]Ebu Davud, Edeb, 66; Hâkim, Müstedrek, I/62.

[26]Buhârî, Nikâh, 12; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 200; İbn Mâce, Nikah, 62, Edeb, 3.

[27]Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 63; Buhârî, Fedâilu's-Sahâbe, 22; Buhârî, el-

ham etmiştir.[28] Çocuklar O'nun gözünde "*cennet çiçekleri*"[29] olduklarından solmamaları için sevgi ve hoşgörüyle beslenmelidirler. Allah Rasulü (sav), çocukları gördüğü zaman onların başını okşar[30], selam verir[31], hal-hatır sorarak gönüllerini alır[32] ve onlarla şakalaşırdı.[33] Gerek kendi torunlarını gerekse başka çocukları omuzuna alarak toplumun karşısına çıkması[34], onlara bir yetişkin gibi davranarak hastalıklarında ziyaret etmesi[35] ve terkisine sürekli olarak çocukları alarak şehirden öylece geçmesi[36] Hz. Peygamber'in çocuklara olan sonsuz sevgisini, hoşgörüsünü ve ilgisini anlatmaya yeterli örneklerdir.

5. Anne-Baba Çocuklara İyi Örnek Olmalıdır

Hangi kademede olursa olsun eğitim-öğretimle uğraşan insanların, muhataplara kazandırmak istedikleri davranış biçimlerini öncelikle kendileri pratikte göstermek zorundadırlar. Kur'an'ın pek çok yerinde bu prensibe vurgu yapılmış ve toplumu eğitme iddiasında olanların kendilerini unutmamaları istenmiştir.[37] Hz. Peygamber'in eğitimde kullandığı dinamiklerin başında da, muhataplara teklif ettiği doğruları öncelikle kendi hayatında yaşaması gelir. O (sav), söylediklerini öyle temsil ediyordu ki, şairin dediği gibi çoğu kez O'nu görmek peygamberliğini kabule yetiyordu.[38] Namaz ve oruç gibi temel ibadetlerden helâl-haram çizgisine ve doğruluk, adâlet ve başkalarının haklarına saygı gibi evrensel değerlere varıncaya kadar çocuğa kazandırılmak istenen bütün değerleri anne-baba bizzat aile içi ve dışı yaşamlarında temsil etmelidirler. Hz. Muhammed (sav), başkalarının namaz kılmalarını isterken öncelikle kendisi ayakları şişene kadar namaz kılmış[39], peygamberlikten önce de sonra da ömründe hiç yalan söylemediği taraflı tarafsız bütün muhataplarınca kesin bir dille kabul edilmiş[40], yere düşen bir hurmayı ağzına aldıktan sonra onun sadaka hurması olabileceği endişesiyle (Peygamberlere sadaka almak haramdır.) ağzından çıkarmasına rağmen sabahlara kadar gözüne uyku girmemiştir.[41] Anne-baba da dahil olmak üzere işi eğitim olan her insan, Hz. Muhammed'in yaptığı gibi muhataba söyleyeceği her şeyi öncelikle kendisi yaşamış olmalıdır. Diğer taraftan ebeveynin çocuklara örnek olması yanında, Hz. Muhammed ve diğer peygamberler, seçkin sahâbîler ve diğer İslam büyükleri gibi model insanlar da çocuğun hayal dünyasında ideal karakterler oluşturabilir. Bundan dolayı çocuk eğitiminde bu konulara da sıkça yer verilmelidir.

6. Çocukların Hidâyette Olmaları İçin Doğum Öncesi ve Sonrası Dua Edilmelidir

İslâmî eğitim geleneğinde "*dua*" önemli bir yer tutar. Allah'a inanan insanlar, hayatın her alanında arzuladıkları hedefe ulaşma adına ellerinden gelen bütün çabayı harcadıktan sonra sonucu Allah'a bırakır ve olumlu neticelenmesi için dua ederler. Kur'an'da, "*Ey Muhammed! Sana yalnız tebliğ etmek düşer.*"[42] ve "*Peygamber'in görevi sadece tebliğ etmektir.*"[43] buyurularak tebliğin sonuçları Allah'a bırakılmıştır. Peygamber (sav), insanlara doğru yolu gösterir, hatırlatır ve uyarır.[44] Ama bu aydınlıktan ve uyarıdan insanların istifade edip etmeyecekleri ya da kimin istifade edeceği tamamen Allah'ın takdirindedir.[45] Canlılar içerisinde çocukluğu ve dolayısıyla eğitime ihtiyacı en uzun süreli olan varlık insandır. Buna paralel olarak onun

---

Edebü'l-Müfred, s. 127; Tirmizî, Menâkıb, 9, Birr, 11; İbn Mâce, Edeb, 3; Hâkim, Müstedrek, III/164, IV/40.

[28]Buhârî, Edeb, 18; Ebu Davud, Edeb, 144; Tirmizî, Birr, 12; İbn Mâce, Edeb, 3.

[29]Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, h. no: 3990. Fihristlerde hadisi Hakîmu't-Tirmizî'nin de tahric ettiği ifade edilmesine rağmen eser adı verilmediğinden bu kaynağa ulaşamadık. Bkz. Ali Muttakî, Kenzu'l-Ummâl, XVI/273 (h. no: 44422); Suyûtî, el-Câmi'u's-Sağîr, h. no: 9690; Münâvî, Feyzu'l-Kadîr, VI/378 (h. no: 9690). Hadise hem Suyûti hem de Münâvi zayıf olarak hükmetmişlerdir.

[30]Buhârî, el-Edebü'l-Müfred, s. 134; İbn Hanbel, Müsned, IV/35.

[31]Tirmizî, İsti'zan, 1; Ebu Davud, Selâm, 4; İbn Mâce, Edeb, 14.

[32]Buhârî, Edeb, 81; Ebu Davud, Edeb, 77; İbn Mâce, Edeb, 24.

[33]Taberânî, el-Mu'cemu's-Sağîr, II/39.

[34]Bezzâr, Müsned, h. no: 2621; Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, h. no: 2661.

[35]Ebu Davud, Cenâiz, 6.

[36]Buhârî, Umre, 13; İbn Mâce, Edeb, 48; Hâkim, Müstedrek, III/567. Peygamber'in bu davranışı o kadar fazla ki, bu konuyla ilgili İbn Mendeh'in "Ma'rifetü Esâmi İrdafi'n-Nebi" adında özel bir risale yazdığı fihrist kitaplarında yer almaktadır.

[37]es-Saff, 61/2, 3; el-Bakara, 2/44; Tâhâ, 20/132.

[38]Abdullah b. Revâhâ: "Şâyet O, apaçık delillerle gelmiş olmasaydı, sadece O'nun görünümü bile inanmaya yeterdi." Bkz. İbn Hacer, el-İsâbe, II/307.

[39]Buhârî, Teheccüd, 6; Müslim, Salât, 223, Münâfikîn, 81; Ebu Davud, Salât, 148, Vitr, 5.

[40]Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 6; Ebu Davud, Edeb, 81; İbn Hanbel, Müsned, III/425; İbn Hişâm, es-Sîra, I/209.

[41]İbn Hanbel, Müsned, II/193.

[42]Al-i İmran, 3/20; er-Ra'd, 13/40; en-Nahl, 16/82.

[43]el-Mâide, 5/99; en-Nahl, 16/35; en-Nur, 24/54; el-Ankebut, 29/18; et-Teğabun, 64/12.

[44]el-En'âm, 6/19; eş-Şûrâ, 42/52; el-Ahzâb, 33/45, 46; ez-Zâriyat, 51/55; el-Ğâşiye,88/21.

[45]el-Bakara, 2/272; el-Kasas, 28/56.

eğitimi de oldukça zordur. İşte bu zorluğu insanın tek başına aşması mümkün olmadığından bütün peygamberlerin yaptığı gibi devreye "*dua*" ve "*hidâyet*"i sokmak bir gerekliliktir.[46] Gözlerin nuru[47] ve dünyanın aksesuarı[48] olarak nitelendirilen çocukların, "*iyi insan*" olarak yetişmeleri için Hz. Âdem[49] ve Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail'in[50] yakarışı gibi Allah'a yalvarmak, çocuk eğitiminde müslüman anne-babanın asla ihmal edemeyeceği bir aktivitedir. Hz. Peygamber'in yaşamında ve tebliğ metodunda da duanın önemli bir argüman olarak kullanıldığını görüyoruz. Allah'a, dua etmekten daha değerli bir vesile ile yaklaşılamayacağını[51] ifade eden Hz. Peygamber, bir taraftan gerek kendi çocukları ve torunlarına, gerekse diğer çocuklara "*iyi insan=iyi müslüman*" olmaları için dua ederken[52], diğer taraftan da çocuklarına dua etmelerini anne-babalara salık vermiştir.[53]

"*...Rabbimiz! Bize göz nuru olacak/doğru yolda yürüyecek eşler ve çocuklar ver! Bizi, sana karşı sorumluluk taşıyan kimselere örnek ve lider kıl!...*"[54]

---

[46]Bayraklı, Bayraktar, "Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu", İslamda Aile ve Çocuk Sempozyumu, İSAV, İst., ts., s. 174.

[47]el-Furkân, 25/74.

[48]el-Kehf, 18/46.

[49]el-A'râf, 7/189.

[50]el-Bakara, 2/129; İbrahim, 14/40.

[51]Tirmizî, Deavat, 1; İbn Mâce, Dua, 1; İbn Hanbel, Müsned, II/362

[52]İbn Hacer, el-İsâbe, I/151, III/261.

[53]Tirmizi, Kıyâmet, 60; İbn Hanbel, Müsned, I/199; Hakim, Müstedrek, III/172; Deylemi, Müsnedu'l-Firdevs, II/377.

[54]el-Furkân, 25/74.

ÇOCUK EĞİTİMİYLE İLGİLİ BÜTÜNCÜL ÖNERİLER

Ali ÖGE

Giriş

Belkide insana verilen en büyük ve kutsal hediye Allah'ın ona vermiş olduğu çocuk ve bu sayede kişinin elde etmiş olduğu anne ve baba olma vasfıdır. Anne ve baba olma kişi adına büyük bir mutluluk vesilesi olması yanında beraberinde çok büyük bir mükellefiyet yükünü de insanın omuzlarına yüklemektedir. Bu yükle insan bazen dünyaya getirdiği bu müstakil varlık karşısında kendisini yapayalnız hatta aciz hissedebilir. Ancak böylesi duygular insanı yıpratmamalı, hırpalamamalı, bilakis eğitimin, çocuk yetiştirmenin bir sanat olduğunu unutmadan olayı bütüncül değerlendirmeli.[1]

Mükemmel insanlar yetiştirmek istiyorsak ki tüm hedefimiz çocuklarımızın mükemmel yetiştirilmeleri, mükemmel sistemler, politikalar, eğitim modelleri geliştirmeliyiz. Ferdin hayatını bedensel, zihinsel ve ruhsal yönlerini ihmal etmeksizin bütüncül bir yaklaşımla mükemmeliğe ulaştırmalıyız.

Gençlerin bozuk davranışları, toplumda meydane getirdikleri hasarlar, çatışmalar ve benzeri olaylar için hep anne ve babalar suçlanır. Okulda öğretmen ve yöneticiler çocuğun başarısızlığından anne ve babayı suçlarlar. Belki de tüm bu olaylara katılan çocuk kendisini iyi yetiştiremedikleri için anne ve babasını sorumlu tutacaktır. Oysa her yıl milyonlarca genç en zor meslek diye tarif edilen anne ve babalığı üstlenir. Tümüyle çaresiz ve sadece ağlayan bir çocuktan, iyi bir eğitim almış katılımcı, üretken, toplumuna faydalı, değer üreten bir insan yetiştirmenin sorumluluğunu yüklenirler.

Bu makalede kapsayıcılık gözetilmek şartıyla, çocuk eğitimi, bu eğitimin verildiği ev ve aile, okul ve öğretmen, camii ve görevlileri, çocuğun din eğitimi, (inanç, ibadet, ahlak) üzerine bütüncül ve ilintili bir bakış açısı sunulmaya çalışılacaktır.

Çocuk Nedir? Kimdir?

İslam Hukukunda doğumla başlayan ve ergenlik çağı diye tanımladığımız döneme kadarki süre "çocukluk" bu dönemde yaşayan kişiye de "çocuk" denir. Çocukluk doğumdan temyiz yaşına, temyiz yaşından da ergenlik çağına kadar iki dönemde incelenebilir.

"Sizi güçsüz yaratan sonra güçsüzlüğün ardından kuvvet veren ve sonra kuvvetin ardından güçsüzlük ve ihtiyarlık veren Allah'tır. O, dilediğini yaratır. O, hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir."[2]

Kur'an-ı Kerim'de Türkçedeki çocuk kelimesi karşılığı olan "tıfl, sabii" kelimeleri fazla kullanılmaz[3], ancak çocuk anlamında çok sayıda kelime kullanılmıştır (İbn, veled, ğulam, sağir, ehl, âl, zürriyet...) Bu kelimeler geçtikleri yere göre çoğunlukla bulûğa ermemiş çocuk karşılığında kullanılırlar.[4]

İnsan hayatı doğumdan başlayarak ruhi ve bedeni gelişim özellikleri dikkate alınmak şartıyla bazı devrelere ayrılır. Genellikle çocukluk ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak belirlenen bu dönemlerde önceki yaşantılar, edinimler etkili olmakta ve

[1]Nasıl ki suya batırılan bir çubuk sadece göz duyusuyla ele alındığında eğri görülüp ama hissetme duyularının tamamı kullanılıp dokunma duyusu devreye girince -olay bütüncül değerlendirildiğinde- düzgünlüğü ortaya çıkarsa, eğitim de böyledir. Tek taraflı eğitim modelleri istenen ve arzu edilen sonucu tam olarak veremiyecektir.

[2]İnsan cenin ve çocukluk döneminde zayıf ve çaresizdir.Sonra gelişip güçlenir, daha sonra ise ihtiyarlayıp yine güçsüz hale gelir.Ayette insan hayatının tüm bu evrelerinin ve hepsinin Allah'ın kudretinin eseri olduğuna işaret edilmiştir. (30/Rum/54)

[3]M. Fuat Abdulbaki Mucemü'l Müfehres, Sad Maddesi 401 Çağrı Yay.1990

[4]İbn Manzur, Lisanu'l Arap,3/467,11/28-32,13/3-6 Daru's--Sadr Beyrut 1990.

özellikle de insan hayatında çocukluk dönemi çok önemli kabul edilmektedir.

Anne ve baba olmak çocuk üzerinde bir sorumluluk doğurur. Çocuğa güzel isim koymak[5], terbiye etmek[6], evlendirmek, çocuklar arasında eşit muamele yapmak.[7]

Peygamberimiz (s.a.v.) çocuklarına düşkün kadınları övmüş ve onları her vesileyle çocuklarına karşı sevgi ve şefkatle davranmaya yönlendirmiştir.[8] Kendiside çocukları hoş tutma onların arzularını yerine getirme hususunda gerek namaz kılarken gerek hutbe okurken bu öğretilerini uygulamaya çalışmıştır.[9] İslam'a göre çocuk temiz bir yaratılışla günahsız olarak dünyaya gelir. Ona şekil veren anne, baba, sosyal ve kültürel çevredir.

1- Çocuk Eğitimi

a- Ev ve Aile: Eğitim belli bir amaca yönelik, belli bir çevrede, kişilere belli bilgilerin öğretilmesi ve istenilen becerilerin kazandırılması faaliyetidir. Geleceğin insanını her bakımdan yetenekli kılmak onlara nitelikli eğitimi vermekle mümkün olur. Gelecek için insanları eğitmek yarının tarihi yazmak demektir.

Eğitim evde, okulda, camiide, çevrede, kışlada... olabilir. Bunların hepsinin kendine özgü hedefleri, metodları ve sonuçları vardır.

Cenab-ı Hak kişin eğitimini fevkalade çarpıcı ifadelerle ailesinin dikkatini çekerek şöyle bildirmiştir: *"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında iri gövdeli, sert yapılı, Allah'ın emirlerine isyan etmeyen ve emr olundukları yapan melekler vardır."*[10]

Ayet-i Kerimedeki *"kendinizi ve alinizi koruyun"* demek, kendinize ve ailenineze hayrı öğretin demektir. Allah'ın emrettiklerini yapınız, yasaklarından uzak durunuz emri vardır. Bir müslümanın kendisini ve ailesini koruması, kendisinin ve aile fertlerinin eğitimlerini gerçekleştirmektir. Her peygamber ümmetinin eğitim ve öğretini üslenmiştir. En büyük eğitici ve öğretici, insanlığın rehberi ve önderi yüce peygamberimiz şu sözleri söylemişlerdir: *"Her biriniz biren çobandır ve her biriniz sürüsünden mesuldür. Devlet adamı bir çobandır ve yönetimi altındakilerinden sorumludur. Erkek ailesinin çobanıdır ve anlardan sorumludur. Kadın kocasının evinde çobandır ve çocuklarından mesuldür. Hasılı her biriniz birer gözeticisiniz (çoban) ve her biriniz gözettiklerinizden (sürüsünden) mesuldür.", "Her çocuk fıtrat üzerine doğar daha sonra anası babası onu yahudi, hristiyan ve mecusi yapar..."*

Bu ifadeler gösteriyor ki eğitim sorumluluğu anne ve baba üzerinedir. Allah kıyamet günü babasından dolayı çocuğu imtihan etmeden önce, çocuğundan ötürü babasını sorular. Çünkü eğitim işi öncelikle babanın işidir.[11]

Bireyin hayata başladığı yer olan aile, toplumdaki sosyal yapının en küçük ünitesidir. Ailenin en temel özelliği evrensel olmasıdır. Dolayısıyla ailesi olmayan (Aile teşkilatı olmayan) bir insan grubundan söz edilemez.[12] Aile tarihin her döneminde ve her yerde toplumun temel ve vazgeçilemeyen müessesesi olmuştur. Bu müessesede hemen hemen tüm dinler tarafından kutsal sayılımıştır. Ailenin kutsallığı, toplum hayatında icra etiği düzen, disiplin, huzur ve güven duygularından gelmektedir. Dolayısıyla çeşitli sebeblerle ailenin zayıfladığı her dönemde disiplinsizlik artmış, huzur dengeleri alt üst olumuş, kargaşa toplumda baş göstermiştir. Durum bunun aksine olduğu zaman aile kurumunun düzenli olduğu toplumlarda yaşam kalitesi artmış, bireylere insanlığın temel değerleri olan;

Kardeşlik duygusunun doğurduğu insan sevgisi ve paylaşma alışkanlığı,

Annenin örneklik etmesiyle şefkat, babanın tutumlarıyla merhamet duygusuyla tanışması ve bunların uygulanmasını,

Dini inanç ve ibadetlerin aşılanıp öğretilmesi,

Aile içindeki iş bölümüyle kendine güven, cesaritlilik ve kişilik sahibi olmayı,

Aidiyet hissi ve güven duygusunu, hoşgörülü olmayı,

---

[5]İslam'ın evrenselliği, farklı kültür çevrelerinin mevcudiyeti dikkate alınarak, Çocuğun taşıdığı ismden utanç duymayacağı biçimde isimler verilmeli. Çünkü Kıyamet Günü insanlar kendi isimleri ve babalarının isimleri ile çağırılacaktır. (Ebu Daut, Edep 70) Peygamberimiz uygun bulmadığı isimleri değiştirerek buhususta örneklik etmiştir. (Buhari, Edep 108).

[6]İbn Mace, Edep 3.

[7]Daha fazla bilgi için bkz. Ali Öge Mehir İlmi ve Akademik Bülten c.3 sy. 40-43 İlkbahar 1999.

[8]Buhari Nikah 12, İbn Mace Nikah 62, Edep 3.

[9]Buhari Edep 18, Müslim Mesacid 42, İbn Mace Taharet 135, Tirmizi Menakip 50.

[10]66/ Tahrim/6.

[11]Şerafettin Gölcük islamda Aile Eğitimi, Uluslararası Eğitimde Kalite Kongresi sy. 77.

[12]Hans Freyer, Sosyolojiye Giriş, çev. N. Abadan sy. 235 Ankara 1963.

Aile üyelerinin birbirleriyle olan kan bağı, aynı mekanda yaşama, aynı değerleri benimseme, aynı sıkıntıları ve mutlulukları paylaşma gibi biyolojik, sosyal ve psikolojik yönleri onların kendi içindeki insani duyguların gelişmesini sağlar.

Bu gelişmelerin sağlanabilmesinin tek şartı, aile üyelerinin birbirlerine karşı eğitim sorumluluklarını yerine getirmeleridir. "Ailede Eğitim" işte bu insani değerlerin geliştirilerek yaşatılması için, aile üyelerinden herbirinin yerine getirmesi gereken tanıtma, benimsetme, önderlik etme, örneklik ederek davranışa dönüştürülmesi ile ilgili sorumluluklarının sonucudur.[13]

Kültürün aktarımı, değerlerin gelecek nesillere aktarımında önemli rol oynayan, nesillerin devamını sağlayan aile içinde görevler, iş bölümü toplumdan topluma farklılık gösterebilir. Ancak aile tolumlarda daima birincil grup sayılmıştır. Toplumlar arası farklılık olsada ailenin bazı asli görevleri vardır. Bunlardan vaz geçmesi ya da başka kurumlara devretmesi söz konusu değildir.[14] Her ne kadar toplumsal değişmelere göre farklılık olsada ailenin temel görevleri şunlardır:

Biyolojik Görev

Ekonomik Görev

Koruyuculuk Görevi

Psikolojik Görev

Eğitim Görevi

Dini Görev

Boş Zamanları Değerlendirme Görevi

Prestij Sağlama Görevi[15]

Ailenin görevlerinden birini diğerine tercih etmek kolay olmasa da "Ailenin Eğitim Görevi" her çocuk doğar doğmaz ailenin karşılaştığı bir görevidir.

Ailenin eğitim görevi, kelimenin geniş anlamıyla fertlerin ruh ve beden gelişmesini dikkate alarak onları bulundukları topluma ve kendilerine yararlı hale getirmektir.[16]

Eğitim birlikte yapılabilecek bir iştir. Müslümanın evi islam toplumunun çekirdeğini oluşturur. Aileyi eğitim hususunda anne, babanın yardımcısıdır. Ailedeki eğitimin kalitesi eğitmenlerin kalitesine bağlıdır. Şu söz bunu çok iyi açıklar: "Bir erkeği eğitirseniz sadece bir kişi eğitmiş olursunuz. Bir kadını eğitirseniz bir aileyi eğitmiş olursunuz. Dolayısıyla toplumu eğitmiş olursunuz." Toplumların hayatında kadını eğitim faaliyetlerinin çok büyük etkisi vardır. Çocukları aile ortamında gereği gibi eğitebilmek için eş seçimi çok önemlidir. Huzurlu bir aile gelecek için başarının müjdecisidir. Aile ortamından uzak yurtlarda, kreşlerde, sokaklarda vs. yaşayan çocukların ileriki yaşamlarında hissettikleri eksiklikler hep aile ortamından uzak kalmaları sebebiyle olmuştur.

Ailede eğitilmiş insanların olması, geniş ufuklu dikkatli hareket edebilen insanların varlığı ailede eğitimin kalitesini yükseltecektir. Bu hususta Rasulullah Efendimizin ailevi ilişkilerini son derece iyi tetkik etmek, bizlere sunduğu öğretilerini, pratiklerini yaşantımıza aksettirmek suretiyle hareket etmeliyiz.

Çocuklar arasında gözeteceğimiz denge onların bizlere olan saygınlığını, sözlerimizi yerine getirmelerini çok etkileyecektir.

— Çocukların eğitilmesi önem verilmesi gereken bir sanatttır.

— Anne ve baba bu eğitim süresince çocuğun bedensel ve zihinsel gelişimini dikkate almalıdır.

— Çocuk eğitimi hususunda tecrübeli insanların bilgileri yanında bu işin uzmanlarınca yazılmış eserlere de müracaat edilmelidir.

— Anne ve baba çocuklarında sorumluluk duygusunu geliştirmek için onlara güvenmeli.

— Huzurlu bir ortam kavgasız bir yaşam başarının temel şartıdır.

— Sıcak duygular yakın ilişkiler, çocuğun kendini ifade etmesini sağlayacaktır.

— Çok baskıcı olmadan ama coçuklara sevgi ve saygıya dayalı otorite duygusu hissettirilmelidir.

— Çocuğun sorularına bıkmadan, kızmadan, yerinde ve durumuna uygun cevaplar vermek

— Samimiyet, sabır ve güvenilir olmak.

— Söylediklerimizle, hareketlerimizin uygun olması gerekir.

---

[13]Hüseyin Ağca, Ailede Eğitim , 8, Ankara 1993.

[14]Ö. Demir, M. Acar, Sosyal Bilimler Sözlüğu,59,İstanbul 1992.

[15]Birsen Gökçe " Aile ve Tİpleri özerine Bir İnceleme" Aile Yazıları 1, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları 206,Ankara 1990,M.Elliot, F. Merill, Social Disorganization,350

[16]M. Faruk Bayraktar, Ailenin Eğitim Görevi, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi 2/118, 1995

— Takdir edilme olumlu davranışların geliştirilmesi duygusunu sağlayacaktır.

— Çocuklarımıza vereceğimiz en güzel hediyenin onları sevigiyle güzel terbiye etmek olduğunu bilmek.[17]

Zihinsel engelli ve özürlü çocukları eğitirken;

— Doktorların ve pedegogların verdikleri tavsiyelere güvenip yerine getirmek.

— Engelli çocukların kesinlilkle ihmal edilmemesi gerektiğinin bilincinde olmak.

— Her hangi bir engeli olan çocuğunuzu aileden ayrı tutmayın, onu aile bireylerine yaklaştırmaya çalışın.

— Çocuklarınızı eve hapsetmeyin, dış dünyayı tanımasını sağlayın.

— Çocuğunuzu eksikliğiyle yermek yerine onda gördüğünüz güzel şeylerle övün.

— Çocuğunuza karşı acıma duygunuzu hissettirmeyin, onunla acıdığınız için ilgilendiğinizi sanmasın.

— Çocuğunuzu normal şartlarda eğitmeye çalışın

— Çocuğunuzu çok çalışmaya zorlamayın. Bir şeyi kendisinin kavraması gerektiğini düşündürmeniz yeterlidir.

— Çocuğun engelli olduğu husus göz önüne alınarak uzman ve çocuklarla birlikte hazırlanacak bireysel eğitim proğramlarının uygunlandığı merkezlerle irtibatlı olmak gerekir.[18]

b - Okul ve Öğretmen: Eğitim öğretmen ve öğrenciden, eğiten ve eğitilenden oluşan bir faaliyettir. Bu ikili faaliyette tıpkı sosyalleşmede olduğu gibi etkileşim karşılıklıdır. Yani aynı anda öğretmen/eğitmen, öğretirken/eğitirken kendisi de yeni şeyler öğrenir.

Öğretmenler doğuştan getirilen kabilyetleri ortaya çıkarmak, şekillendirmek önceleri kazanılmış olumsuz davranışları değiştirmek. onu kendisine, ailesine, toplumuna faydalı bir insan haline getirmek için çalışırlar. Bu çok zor ama çok onurlu bir görevdir.

Şüphesiz ki okuldaki eğitimin kalitesi en önemli faktörü olan öğretmene bağlıdır. Bu açıdan öğretmenin iyi öğretmen olması gerekir. Peki bir öğretmeni iyi yapan özellikler nelerdir? Eğitim yaşantımız boyunca bazı öğretmenlerimizi hatırlayamazken bazılarını hiç unutmayız. Acaba bu farkı ortaya çıkaran etken nedir? Niçin bazı öğretmenler bizim hayatımızda derin etkilere sahipken bazıları böyle değildir?

Gerçektende bu durum öğretmenin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Konu alanını çok iyi bilen, bildiklerini öğrenciye çok güzel öğretebilen, öğrenciyi anlayan, tanıyan, onun ihtiyaç ve beklentilerine uygun eğtim ortamlarını düzenleyen, öğrenciyi çalışmaya sevk eden, her öğrencinin farklı olduğunu bilip buna göre ilgi kurabilen, rehberlik yapan, öğrencinin sorunlarının farkında olan ve elinden geldiğince yardım eden, öğrencisini ve öğretmeyi seven öğretmen, iyi öğretmendir.[19]

Öğretmen eğitim kurumlarının temel öğesidir. Kendisinden çok şeyler beklenir. Yarın onun elleri arasından şekillenecektir.

Şu bilinmelidir ki ders proğramlarının düzgün olması okul binalarının mükemmel olması, araç ve gereçlerin modern olması durumunda da şayet öğretmen mesleğinin gerektirdiği niteliklere sahip değilse istenen başarı elde edilemez.

Olumlu Öğretmenin Özellikleri

Öğretmenler mesleklerini icra ederken,

Mesleki hazırlıklarını çok iyi yapmak, öğrencilerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak ders kitaplarını, metotlarını tesbit ederler.

Öğrencileri aktif hale getirmek, onlarda heyecan uyandırmak için konuları hayati problemler haline getirirler.

Öğrencilerin kolay öğrenmelerini sağlayacak uygun öğrenme ortamlarını hazırlarlar.

Öğrencilere çalışma yöntemlerini önererek, neyi, nerede, nasıl bulabileceklerini, ders araç ve gereçlerinden nasıl faydalanabileceklerini açıklarlar.[20]

Olumlu Öğretmenler

Sevimli, sabırlı, değişebilen.

Mesleğine iyi disipline olabilen,

Himaye edici ve yardım sever.

[17] Beyza Bilgin, İslam ve Çocuk 121-178 Ankara 1997.

[18] Abdulbaki İşcan, Diyanet Aylık Dergi Mayıs 99 sy. 37-42 Hakan Sarı, Türkiye'de Özel Eğitime Öğretmen Yetiştirme ve Karşılaşılan Sorunlar Uluslar arası Eğitimde Kalite Kongresi 153-160 Konya1996

[19] Münire Erden, Yasemin Akman, Eğtim Psikolojisi sy. 11 Ankara 1996.

[20] Savaş Büyükkaragöz, Cuma Çivi, Genel Öğretim Metotları, 22-23, İstanbul 1996.

Dürüst, açık ve güvenilir.

Düşünceleriyle hareketleri uyumlu.

Öğrencileri bağımsız kişilikler olarak görebilen.

İyi plan ve orginizasyon yapabilen.

Konusunda uzman olan.

Ahlaki yönden olgunlaşmış olan öğretmen çocuk için iyi bir eğitim verebilecek niteliklere sahiptir.

Çocuklarımızı yetiştirecek, yarınımızı şekillendirecek öğretmenlerin çocuk eğitiminde küçümsenmeyecek kadar çok etkileri vardır. Dolayısıyla çocuklarımızın yetişmesinde etkin rolleri olan öğretmenlerin yetişmesinde gerekli hazırlıkların yapılması hükümetlerin, siyasilerin önemle üzerinde durmaları gereken bir konudur.[21]

c- Camii ve Görevlileri: Toplayıcı biraraya getirici görevi olan camii ve mescitler de en az okul ve aile kadar eğitim açısından önemlidir. Birliktelik duygusu, ortak ülküler, ibadet şuuru orada geliştirilir.

Çocuğun dini eğitiminde -itikad, ibadet, ahlak- camii ve görevlisi çok büyük etkiye sahiptir. Daha önceki bölümlerde değinildiği için burada konu fazla uzatılmayacak sadece birkaç temel kural hatırlatılacaktır.

Camii görevlisi de kendisinin toplumu eğitmekle görevli olugunu unutmamalı.

Nitelikli, konularında uzman, bilimsel gelişmelere açık olmalı.

Eğitim esaslarını bilen fertlerin psikolojik durumlarını tahlil edebilen, toplumun sosyal yapısını analiz edebilen bir bakış açısına sahip olmalı.

Neyi, nerede, nasıl söylemesi gerektiğini bilen,

Sevdiren, özendiren, kolaylaştıran olup,

Nefret ettiren,kaçıran, zorlaştırıp korkutan olmamalı.

İkili ilişkiler içerisinde, sıcak duygular, samimi ilişkiler kurabilen,

Yaşamına, giyimine, konuşmasına dikkat eden

Bulunduğu ortamda her türlü insanla ilgilenme mesuliyeti duyan,

Birleştirici, yapıcı, uzlaştıcı niteliklere sahip din görevlisi dini konularda kendisine düşen eğitim ve öğretim görevini yaparken çok faydalı olacaktır.

Çocuğun Din Eğitimi

1- İnanç Eğitimi: İnanç yetişkin bir insan için serbest iradeye dayalı vicdani bir yöneliştir, çocuk için bu ailede başlar.[22] Çocuğun ilk çevresi olan aile inanc, ibadet ve ahlak eseslarının öğretilmesinde büyük öneme sahiptir. "*Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra onu annesi ve babası yahudileştirir, hristiyanlaştırır, mecusileştirir..*"[23] Çocukluk dönemi insanın geleceğinde oldukça çok etkisi olan bir dönemdir. İnanç açısından da bu görüş doğrudur.

Çocuk özellikle okul öncesinde model olarak kendisine anne ve babasını alır ve dolayısıyla onları taklit eder. Konuşması, yemesi, oturması, namazı, sahura kalkması vs hep kendisini özdeş tuttuğu kimseye göredir. Dolayısıyla bu taklit duygusunun din eğitimi açısından değerlendirilmesi gerekir. Bu gerçekten hareketle Rasulullah Efendimiz "*Kişinin çocuğu eğitmesi sadaka vermesinden daha üstün bir ibadettir.*" buyurmuştur.[24]

Çocuğun inanç eğitiminde;

— İlk öğretilmesi gereken husus Allah'ı tanımasıdır. Doğan çocuğun kulağına ezan ve ikâmet okunması bunun ilk yapılacak şey olduğuna delildir. Bunun için çocuğa Kelime-i Tevhid'in manası öğretilmeli. Allah sevgisi ondan yardım dileneceği, namaz sonralarında beraber seslice dua edilerek çocuğa aşılanmalıdır.

Peygamberler anlatılmalı, hayatları ve sözleri çocuğun bedensel ve zihinsel gelişimine göre sesli ve görsel iletişim araçlarından da faydalanılarak verilmelidir.

Ahiret inancı, ölüm ve sonrası anlatılmalı.

Kur'an-ı Kerim okumayı öğretip manasını anlamasını sağlamalıyız.

Bunları yaparken camii ve görevlilerinden yararlanmalı, ziyaretlere götürmeli, hediyelerle gönülleri ısındırılmalı.

Çocuğa nelerin iyi olduğu ve nelerin kötü olduğu anlatılmalı.

İyi davranışlarda bulunan çocuk övülmeli, kötü

[21] Said Havva, İslam, (çev. Sait Şimşek) 2/423-445; Savaş Büyükkaragöz, Eğitimde Öğretmenin Rolü ve Öğretim Tutumlarının Öğrenci Üzerindeki Etkisi, Uluslararası Eğitimde Kalite Kongresi, 142,148; M. Faruk Bayraktar, Uluslararası Eğitimde Kalite Kongresi 133-138.

[22] Ş. Gölcük. ag. Makale.

[23] Müslim, Kader 6.

[24] Tirmizi, Birr 33.

davranışlarda bulunan çocuğun şahsına yönelik bir kınama olmadan çevreden örnekler verilerek eğitilmeli.

Hataları sebebiyle çocuk devamlı azarlanmamalı.

Gizli yaptığı kötü davranışlara engel olunmalıdır.[25]

2- İbadet Eğitimi: İbadet Allah'a kulluk demektir. İnancın dış dünyada ki göstergesidir ve olğunlaşmasında çok büyük etkisi vardır. İbadet inancı tamamlayıcı unsurdur. İbadet duygusu camiye gitme, oruç tutma, sahur, iftar, kurban... çocuğun duygu dünyasını çok zenginleştirir. Bu duygu çocukta kendisine güven hissetmesini sağlar.

İbadetlerin uygulanmasında tedricilik önemlidir. Serbest ve rahat şartlar oluşturulmalıdır. İyi ve doğru olan bir şeyin zorlamayla ve baskıyla benimsetilmeye ihtiyacı yoktur. Onu hatırlatmak yeterlidir. En güzel telkin yaparak, yaşayarak göstermektir.

"*Ailene namazı emret, kendinde ona sabırla devam et.*"[26] Bu ayet, çocuğa namazın öğretilip emredilmesinin gereğini gösteriyor. Baba camiyle irtibat halinde olmalı ve çocuğunda yavaş yavaş önce evde sonra cuma ve bayram namazlarından başlayarak camiye ve cemaate alıştırılmalıdır. Cami görevlisi ve cemaatle çocuğun tanışmasını sağlamalı, caminin ilgi çekici hale getirilmesine önem verilmelidir.

Oruç tutmak çocuk için çok farklı duygular kazandırır. Sahura kalmak, iftar yemekleri, misafirler, teravih namazları çocuk için çok ilgi çekicidir. Orucla çocuğun iradesi eğitilmiş olur. İbadet eğitimi verilirken:

Çocuk merkezli yaklaşımlarda bulunmak.[27]

Örnek olmak, uygun örnekler seçip göstermek.

İlişkili çevrelerle bağlantı kurmasını sağlamak.

Ödüllendirmek, kötülüklerden korumak.

Aynı şeyleri yapabileceği arkadaşlar edinmesini sağlamak.

Kuru anlatımlardan ziyade birlikte duymak, yaşamak ve uygulamak.

Bilerek Allah rızasını gözeterek yapılan her işin ibadet olduğunu vurgulamak.

Güler yüz, tatlı söz, misafire ikram gibi güzel davranışlarda ibadet kapsamında olduğunu benimsetmek.

Yedi yaşına geldiklelerinde yavaş yavaş namaza alıştırmak, abdesti öğretmek, kısa dua ve sureleri okutmak.[28]

Yaratılış gayesinin Allah a kulluk olduğunu belirtmek.[29]

Ölünceye kadar kulluk, ibadetle emredildiğini belirtmek.[30]

c- Ahlâk Eğitimi

Çocuğun muhtaç olduğu şeylerden biride güzel terbiye edilmesidir. Çocuğun davranışlarına yön veren onun ahlaki tutumlarıdır. İlk temel duygulardan olan sevigi bağlama, ümit ve güven gibi temel hisler aile ortamında öğrenilir. Ruhun kuvvetlenmesini sağlayacak olan bu duyguların nasıl ve ne zaman kullanılacağının eğitimi öncelikle aileye aittir. Anne ve baba çocuklarına gösterdiği ilgi şefkat ve merhametle ilintili olarak bu duyguların yönlendirilmesine yardımcı olmalıdır.[31] Saygı, yardımlaşma, adalet, paylaşma, sorumluluk duyma vs. duygular birçok kimsenin çocukluk yıllarında kazanıpta daha sonra devam ettirdiği ahlaki davranışlardır.

Çocuğun ailede gerekli sevgiyi görmemesi, ahlaki yönden zayıf yetiştirilmesi;

İlişki kurduğu insanlarla kolayca çatışma içine girmesini,

İnasanlara ve toplum değerlerine ilgisizliğini ve daima zararlı ve kural tanımaz olmasını,

Saldırganlık ve düşmanca tavırlar sergilemesine neden olur.[32]

Çocuk aile yuvasında kalp kırmanın zararını büyüklere saygıyı, küçüklere sevgiyi, kardeşlik haklarını, yemeyi, içmeyi, paylaşımı, doğruluğu, komşularla geçinmeyi aile ortamında öğrenir. Kişinin ahlaki yönden kazanması gereken nitelikler kısaca şöyle açıklanabilir:

— Yalan söylemez ve söyleyenleri uyarır

[25]Abdulkerim Bahadır, Çocukta Dini İlgi ve Düşüncenin Gelişmesi ve Allah İnancının Öğretilmesinde Metotlar, Mehir 3/60-61, Ramazan Altıntaş, Ailede ve Okulda İnanç Eğitimi -Mehir 3/55-59.

[26]20/Taha/132.

[27]Mualla Selçuk, Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler 65-67 Ankara 1990.

[28]Ebu Davut, Salat 26, Ahemed b. Hambel, Müsnet 180.

[29]51/Zariyat 56.

[30]16/Nahl/ 99.

[31]Kerim Yavuz, Eğitim Psikolojisi, 85, Kayseri 1991.

[32]Muharren Özsan, Çocuk Suçlarında Aile ve Anne-Baba İlişkileri, AAK, Aile Yazıları 3/37, 38.

— Haksızlık yapmaz ve yapanları uyarır

— Dürüstür, sözüyle hareketleri arasında uyum vardır.

— Çalışkandır, fedakardır, iyilik yapar karşılık beklemez ve başa kakmaz

— İnanç ve fazilet sahibidir.

— Helal kazançı kutsal sayar, alın terini küçümsemez.

— Uysaldır fakat pısırık ve teslimiyetçi değildir.

— Doğru ve gerçek olanı medeni bir insan gibi telkin ederek savunur, tartışır ama kavga etmez.

— Hoşgörü sahibidir. Olayları serin kanlılıkla hareket eder. Sağduyu sahibidir, çözümleri aceleci değildir.

— Kendi milletine ait örf ve adetlere milli ahlakına kendisinin ve başkaların haklarını korumak üzere konulmuş kurallara saygılıdır.

— Şahsiyet sahibidir. Böbürlenmez, kendini övmez, şahsiyet sahibidir, iki yüzlülük yapmaz, bu sebeple köklü dostluklar kurar.

— Görev ve sorumluluk anlayışıyla hareket eder, başarabileceği görevlere talip olur.[33]

Sonuç

Eğitim bir süreçtir. Hem de doğumdan ölüme kadar, toplumsal değerlerin aktarımını, gelecek nesillerle geçmiş arasındaki köprüleri kuran bir süreç, yeni değerler üretmeyi sağlayan bir süreç.

Eğitim insanları mükemmel hale getirmeyi amaçlar. Dolayısıyla yapılaması gereken şey mükemmel eğitim modelleri üretmektir. Yarının tarihini yazacak kimseler eğitimcilerdir. Bize düşen yarınımızı emin ellere teslim etmek için gayret sarf etmektir.

İçinde bulunduğumuz çağ, değişimin ve gelişimin çok hızlı yaşandığı bir çağdır. İnsan sürekli olarak yeni gelişmelerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu gelişmelere ayak uydurduğumuz sürece etkinliğimiz ve varlığımız devam edecektir. Gelişimin dışında kalanlar ise silinmeye mahkumdur.

[33]Hüseyin Ağca, Ailede Eğitim, 128-130 Ankara 1993.

OKUL ÖNCESİ ÇAĞI ÇOCUĞUNUN EĞİTİMİNDE BÜTÜNLÜK İLKESİ ve DİNİ DUYGUNUN HAREKETLİLİĞİ*

Doç. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU
S.Ü.İlâhiyat Fak. Öğretim Üyesi

Ailenin en değerli varlıkları olan çocukların dinî duyguları ve eğitimleri konusundaki düşüncelerimi belirtmek istiyorum. Okul öncesi çağdan kastımız 4 ve 5 yaş gruplarında bulunan çocuklardır. Ülkemizde bu yaş gruplarındaki çocuklardan bir kısmı ailede, diğer bir kısmı da okul öncesi kurumlarda eğitilmektedir. Milli Eğitim sistemimiz içinde gerek okul öncesi eğitimin amaçlarında ve ilkelerinde, gerekse 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda, çocukların beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere sahip olarak yetiştirilmeleri hedeflenmektedir. Çocuklardaki bu dengeli gelişmeyi sağlayabilmek için, bir eğitim kurumu olan aileye yani anne-babaya büyük görevler düşmektedir. Öğretmen konumunda olan ebeveynin tüm davranışlarına özen göstermesi gerekmektedir.

İnsandaki tüm davranışlar duygulardan kaynaklandığı gibi, din de duygulardan kaynaklanmaktadır. Yani din ile ilgilenmek insan için bir gelişme basamağıdır ve kendiliğindendir. Sevinç, üzüntü, korku gibi bağlanma ve ait olma da bir duygudur. İnsan bir çocuk olarak da olsa, nereden geldiğini, kime ait olduğunu düşünmekte ve sorular üretebilmektedir. Bunu öğrenmek ve bilmek çocuk için vazgeçilmez bir duygudur. İnsan bir çocuk olarak da olsa, nereden geldiğini, kime ait olduğunu düşünmekte ve sorular üretebilmektedir. Bunu öğrenmek ve bilmek çocuk için vazgeçilmez bir duygudur. Bazı iyi gelişmiş çocuklar bu duygu basamağına geldiklerini sordukları sorularla göstermektedirler. Çocukların çoğunluğu ise, öğrendikleri kelimeleri ve ifadeleri anlamaya çalışırken bu duygulara ulaşabilmektedirler.[1]

Çocuklarda doğuştan gelen duyguların gelişmeleri ve beslenmeleri dışarıdandır. İşte bu gelişme ve beslenmelerin filizlendiği ilk ortam ailedir. Bu bakımdan okul öncesi dönemde çocukların sorularını cevaplandırmada anne-babanın önemi büyüktür ve aile büyüklerinin dikkat etmesi gereken noktalar vardır. Anne-babalar çocuklarını yetiştirirken onlar için en iyi olanı yapmak ister. Bunu yaparken kendini çok ilgisiz hissettiği, kuşkuya düştüğü, zaman zaman hata yaptığı anlar ve günler de olacaktır. Bu zor anları aşabilmek ve onların üstesinden gelebilmek için, en etkili yollardan biri, çocukları ve sorularını anlamak, onları tanımaya çalışmaktır. Çocuk büyüdükçe öğrenme merakı da artmaktadır. O, çevresini keşfetmeye, tanımaya çalışır, son derece meraklıdır. Bu öğrenme merakı sürekli sorular sormasına yol açar. Her uygun cevap yeni arzular, yeni meraklar uyandırır, aksi ise köreltir. Daima merak etme ve zincirleme sorular düzenleme bu çağ çocuklarının belirgin özelliklerindendir. Bu yönüyle çocuklar adeta bir bilim adamı gibi sorular üretebilmektedir. Bu dönem çocuklarıyla sağlıklı ilişkiler kurup, sorularını en uygun biçimde cevaplamak, öğrenme meraklarını canlı tutup geliştirmek, kişiliklerinin gelişimi için son derece önemlidir. Bu meraklı araştırmacı çevresinde olup bitenleri sürekli olarak izler. Onun dış dünyayı keşfetmesi, gelişim düzeyine uygun olarak tedrici bir surette gerçekleşir. Çocuğun sağlıklı gelişimine yardımcı olabilmek için, onun yapısını, yeteneklerini, ihtiyaçlarını ve diğer özelliklerini çok iyi tanımak, çocuk eğitiminde vazgeçilmez bir noktadır.

*25 Ocak 1996 tarihinde Konya'da yapılan "İslam'da Ailenin Yeri" konulu panele tebliğ olarak sunulmuştur.

[1]Beyza Bilgin, "Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Din Duygusu", Okul Öncesi Eğitimi Derg. Ekim 1985, sayı: 30, Ankara 1985, ss. 5-6.

Okul öncesi dönemde çocuğun en belirgin öğrenme yollarından biri, taklit etme ve benzemeye çalışmadır. Çocuğun taklit etmeye ve benzemeye çalıştığı kişiler de, kendisine en yakın, ihtiyaçlarını karşılayan, kendisini seven, çocuğun beğendiği ve takdir ettiği, kendileriyle duygu yüklü bağlar kurduğu kimselerdir. Din Eğitimi açısından da bu yaş dönemi ihmal edilemiyecek bir dönemdir. Din duygusunun işlenmesi ve din ihtiyacının karşılanması bakımından çağlar arasında en zoru ve önemlisi duygunun uyandığını gösteren ilk soruların geldiği çağdır, yani okul öncesi dönemdir.[2] Bu soruların geçiştirilmemesi ve cevapların, çocuğun gelişim düzeyi gözetilerek uygun biçimde verilmesi gerekmektedir. Bu devrede din eğitiminin ihmali daha sonraki devreleri önemli ölçüde etkilemektedir. Çocukluk çağında dini konulara ilginin yüksek olmasına rağmen, bu ilginin sağlıklı bir yönlendirme olmazsa, zamanla azaldığı, gittikçe daha az öğrenme isteği duyulduğu ve nihayet inkar edici bir tutuma dahi dönüşebildiği belirlenmiştir.[3] Yani dini duyguya gereken ilgi gösterilmez ise çocuklarda din duygusu körelebilir, paslanabilir. Bu duyguya gereken bakım yapılmazsa sapmalar ve sapıtmalar görülmesi kuvvetle muhtemeldir.

Çocukluk döneminde, çocukdan gelen dini sorulara gereken cevaplar onun anlayabileceği şekliyle ve yeterince verilmelidir. Çocuk sordu diye bilgi yüklemeye kalkışılmamalıdır. Soruyla ilgili olarak çocuğa verilecek bilginin dozunu ve seviyesini ayarlamak, ebeveynin dikkat etmesi gereken noktalardandır. Bu hem kişilik gelişimi hem de ferdin daha sonraki hayatı açısından önemli bir hususiyettir. Din Eğitimi genel eğitimden ayrı düşünülmemelidir. Çocuğun genel eğitimi çerçevesinde, günlük hayatın akışı içinde din eğitimi de yerini mutlaka almalıdır. Bu konuda sözlü öğretimden ziyade, güzel örneklerin sergilenmesi, iyinin, güzelin, doğrunun bir yaşantı biçimi olarak gösterilmesi önemlidir. Bu dönemde doğrudan doğruya bir din eğitiminden çok, dolaylı bir din eğitimi söz konusudur.

İlk yıllardan itibaren gelişmeye başlayan kişilik, altı yaşlarında ana hatlarıyla belirginleşir. Bu yaşta çocuğun belli başlı yönelişlerinin birçoğu kökleşmiş ve yerleşmiş olur. Bilimsel araştırmalar, bireyin karakterinin bu yaşlarda biçimlenmeye başladığını, sonradan bunları değiştirmenin imkansız denecek kadar zor olduğunu, çocukluk yıllarında kazanılan davranışların ve özelliklerin, ferdin daha sonraki yapısını ve hayat anlayışını biçimlendirdiğini ortaya koymaktadır.[4] Herhalde meselenin en can alıcı noktası da burasıdır. Çünkü altı yaş sonuna kadar olan dönem, çocukta öğrenmeye ve eğitilmeye açık olan çağdır. Kişilik gelişiminin % 60'ı bu yaş dönemi sonuna kadar tamamlanır. Bu yaştan sonra kişiliği değiştirmek oldukça zordur. Doğru ve başarılı bir Okul öncesi eğitimi, aile ortamında çocuğa çok şey kazandırır. Bu ..a bilinçli insanların yönlendirmeleri ile mümkün olur.

Çocuğun en çok sevdiği, duygu yüklü ilişkiler kurduğu ilk kişiler anne-babadır, özellikle de annedir. Anne-babaların tutumları, değerleri, davranışları, sözleri çocuk için çok önemli birer bilgi kaynağıdır. Çocuk onların davranışlarını gözleyerek çok şey öğrenir. Dolayısıyla okul öncesi çocuğun eğitiminde en önemli ve etkin rol, anne-babanındır.[5]

Okul öncesi çocuğa belki de gerekli ilgiyi tam olarak gösteremiyoruz. Özellikle duygu gelişimine katkıda bulunamıyoruz. Genel olarak bu çağ çocuğunun yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının giderilmesiyle yetinilmekte, kişiliği pek önemsenmemektedir. Onun eğitiminin okulla başladığı kanaati yaygındır. Bu nedenle çocukların duygu gelişimlerini pek ciddiye almıyoruz. Onunla ilişkilerde, onun yanındaki tutum ve davranışlarımızda pek dikkatli davranma ihtiyacı duymuyoruz. Oysa o, bizim her sözümüzü, her davranışımızı, hatta ilgisizliğimizi not etmekte ve değerlendirmektedir. Çocuk çevresindeki büyükleri sürekli olarak gözlem altında bulundurmaktadır. Anne-babalar bunun şuurunda olmak durumundadırlar.

Okul öncesi dönemi çocuklarında soru sorma dil gelişimiyle birlikte başlar. Soru sorma ikinci yaştan başlamakta, dördüncü yaşta en yüksek düzeye ulaşmaktadır. Beşinci yaş ise, hem çocuk hem aile

[2]Beyza Bilgin, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Ankara 1988, s.93.

[3]Mualla Selçuk, Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler, Ankara 1990, s. 25.

[4]Mualla Selçuk, "Çocuk Eğitiminde Dini Motifler (Okul Öncesi Çağ), M.E.B. Din Öğretimi Derg. sayı:26, Ankara 1991, s.32.

[5]Yurdagül Konuk, Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi, Ankara 1994, ss. 21-27; Birsen Gökçe, "Çocuk Kişiliğinin Gelişiminde Aile, Okul ve Dış Çevrenin Rolü", Aile Yazıları III, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay. Ankara 1991, ss.16-18.

için "altın yaş" olarak kabul edilmektedir.[6] Çocukların soruları, toplumsal ilişki kurma, dikkat çekme, güven kazanma, teselli olma veya yardım arama amacıyla olmaktadır. Bazan öyle olurki, çocuklar ardı ardına, bir karşılık bile beklemeksizin biz büyüklere sorular yağdırırlar. Üç-dört yaşlarından itibaren çevresinde ve aile içinde devamlı olarak kullanılan Allah, Peygamber, Melek, Cennet, Cehennem, Şeytan gibi kavramları merak etme, öğrenme isteği ile ilgili olarak çocuklar çokca sorular yöneltirler.

5 yaşındaki küçük Taha annesine sorar:[7] "Anneciğim şeytan neye benzer?" Annesi hiç beklmediği bu soru karşısında ne diyeceğini şaşırır ve "şeytan kötü bir yaratıktır" der. Çocuk devamla, "Allahdan güçlü müdür?", annesi şöyle cevap verir: Hayır güçlü değildir. Bu defa çocuk:

"Öyleyse niçin bizleri fazla korkutuyor."

Görüldüğü gibi şeytanın kötülüğü çocukta güçlü olarak anlaşılmaya sebep olmuş ve içinden çıkılmıyacak sorular ard arda anneye yöneltilmiştir. Anne fazlasıyla zor durumda kaldığını itiraf etmektedir.

Bir babadan nakledilen şu örneğe de bakalım:[8]

Her akşam dört yaşındaki oğlumu dizlerime oturtuyor onunla sohbet ediyordum. Ona soruyordum. En çok kimi seversin? O, önceden kendine öğretmiş olduğum üzere "Allahı" derdi. Daha sonra Annemi, babamı diye söylerdi. Geçenlerde aynı sohbeti tekrarlarken oğlum itiraz etti. 'Ben en çok Allahı sevmiyorum' dedi, şaşırakaldım ve sebebini sordum. Allahın cehennemi var, beni yakacak, dedi.

Ne yazık ki günümüzde sevgi kavramı, oldukça değer kaybına uğramıştır. Günümüzün insanına hitap edecek, yaşayış biçimimize örnek olacak yeni anlatış biçimlerini henüz bulabilmiş değiliz. Yüzyıllar öncsi insanlarının duygularını doyuran eserler günümüzün insanına hala hitap etse de, yeterli olmamaktadır. Sevgi, kelime olarak öğretilmeye devam edilse de, ibadet ve ahlâk kurallarının cehennem korkusu ile belletilmeye çalışılması din öğretimini kısırlaştırmaktadır. Yetişkinlerin, Allahın seven bir varlık oluşuna, çocukları inandırmaları güçleşmiştir. Böyle durumlarda soruların cevaplandırılamaması, yanlış cevaplar verilmesi veya ertelenmesi çocuklarda olumsuz etkiler meydana getirebilir, hatta bazen yanlış cevaplar, doğrusu öğrenildiğinde, dünyada çocuklar tarafından en büyük varlık olarak görülen ebeveyn hakkında güvensizlik yaratabilir. Soru sorma çocukların büyüklere olan güveninin bir sonucudur. Büyüklere sormakla her şeyi öğrenebileceklerine inanırlar.

2-7 yaş arasındaki çocuklar sınıflama ve gruplama yapmakta zorlanırlar, muhakeme güçlerinde yetersizlikler vardır ve olaylar arasında, ilişki kurmada güçlük çekmektedirler.[9]

Dört yaşında bir çocuk dedesi ile sohbet etmektedir. Dikkatini çekmiş olacakki sorar: Dede, senin sakalın neden beyaz? (Çünkü babasının sakalı siyahtır).

Allah öyle boyamış da ondan.

Neden, onun başka boyası yokmuymuş? Anneannemde çok boya var, neden ona vermemiş.

Anneannen ona birşey veremez. Çünkü Onda herşey var. Onun hiçbirşeye ihtiyacı yok. Hem de O, görünmez, çok yükseklerdedir.

Peki ama, o yükseklere nasıl çıkmış, oradan düşmez mi?

O istediği yere çıkar, her istediği yerde durur, herzaman yanımızda olur, ama biz onu göremeyiz. Çocuk bir an dedesinin yüzüne bakar ve sonra, şaka ediyorsun değil mi dede? der.

Görülüyorki bu örneğimizde de, çocuk zihni henüz yeterince olgunlaşmamıştır. İnsanın yapamıyacağı şeyi Allahın yapabileceğine inanmamış, daha fazlasını şaka kabul etmiştir.

Çocukların bu duygusal gelişim ve hareketlilik dönemlerinden sonra zihinsel öğrenme dönemi gelir ki, bu da dokuz yaşlarında başlar. Bu dönemde çocuklar artık bilgileri itirazsız kabul etmezler, onları akılları ile kavramaya çalışırlar. Bu sebeple öğretimin bütününde olduğu gibi, din öğretiminde de bilgilerin akılla kavratılması önem taşıyacaktır. Dini duygu gelişimini çok iyi bir şekilde tamamlayan bir çocuk, zihinsel gelişiminde de iyi noktaları yakalayabilmektedir. Nitekim bir annenin şu ifade-

[6]Beyza Bilgin, İslam ve Çocuk, Ankara 1991, s.74.

[7]Filiz Tekin, Okul Öncesi Eğitim Dönemi Çocuklarında Dini Duygu ve Düşünce Gelişimi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri), S.Ü. Sosyal Bil.Enst. Konya 1994, s.38.

[8]Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri, Ankara 1991, s.42.

[9]Mualla Selçuk, a.g.e., s.49.

lerine bakalım:[10]

Çocuğuma Allahdan herşeyi isteyebileceğini, Allahın duaları kabul edeceğini söylemiştim. Geçen gün bana şöyle bir açıklama yaptı.

Uzaktan kumandalı bir uçak istiyorum. Bunun için Allaha yalvarıyorum. Biliyorum Allah bana gökten oyuncak atacak değil, ama senin kalbine, çocuğuma bir uçak alayım, hissini ve isteğini verebilir. Sen de bana oyuncak uçağı alırsın.

Bu ve benzeri gelişmeler din öğretimi açısından çok önemlidir. Ailede ve çevrede duygusal olarak öğrenilmiş bütün bilgiler akıl süzgecinden geçerek değerlendirilecektir.

Çocukta dini duygu ve düşüncenin oluşumu ve gelişiminde aile içindeki yetiştirmeden sonra, okul öncesi eğitim kurumlarındaki eğitim ve öğretim son derece önemlidir. Zira Anaokulu ve yuvalar çocuğun gelişimine ve hazıroluş seviyelerine uygun olarak sağladığı, yetiştirme programlarıyla fıtrattan kaynaklanan din eğitimini uygulamaya aday durumundadırlar. Anaokullarında çocuğun temel ihtiyaçlarına cevap verecek bir program, istenen seviyede bir çevre ve yararlı metotlar uygulandığı sürece bireyin her yönden gelişimi söz konusu olacaktır. Çocukların beden, zihin ve duygu bakımından dengeli bir şekilde yetiştirilmeleri, eğitimde bütünlük ilkesinin hem ailede ve hem de okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanmasıyla mümkün olacaktır.

[10]Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, a.g.e., s.73.

ÇOCUKLARIMIZIN EĞİTİMİ

Doç. Dr. Saim AÇIKGÖZ

BİS Kuralı: Çocukların özelliklerini bilmektir. Genel olarak çocukların özelliklerini bilmek ve özel olarak kendi çocuğumuzun özelliklerini bilmek. Kendi çocuğumuzun özelliklerini güvenli olarak bilebilmek için genel olarak çocukların özelliklerini bilmeliyiz. Kendi çocuğumuzun özelliklerini tanımada hem kendi gözlemlerimiz hem de çocuklarla ilgilenenlerin gözlemlerinden faydalanabiliriz. Bu amaçla hem aile içinde çocuktan ayrı olarak kendi aramızda çocuğumuzun özelliklerini tanımak için konuşmalıyız hem de çocuğumuzla ilgilenen başka kişiler var ise onlarla konuşmalıyız. Bu konuşmada kendi beklentilerimizden ziyade çocuğun gerçek durumunun ne olduğunu araştırmak önemlidir. Beklentilerimize ters bile gelse çocuğumuzu tanımaktan korkmamalıyız. Çocuğumuzu bir defa tanıma işini yapmış olmamız yeterli değildir. Çünkü çocuk değişkendir ve biz yeterli düzeyde tanıyamamış olabiliriz. Kesin kararlara gitmemekle beraber çocuğumuzu tanımamız gerektiği ve bunun için sürekli gözlem içinde bulunmamız gerektiğini hissetmemiz önemlidir.

Bilmenin ikinci yönü çocuğumuza nasıl bir eğitim vereceğimizdir. Neleri vereceğiz ve nasıl vereceğiz. Nelerden koruyacağız veya koruyamadığımız zararlı etkilerin tesirini silecek ne tür tedbirler alacağız. Bu konuda istekli olmalıyız. Fakat istekli olmak tek başına yeterli değildir. Eğer okumaktan sıkılmıyorsak konuyla ilgili okumalıyız. Okuma alışkanlığımız yoksa konuşulanlara kulak vermeliyiz. Çevremizdeki ailelerin çocuklarının özelliklerini ve verdikleri eğitimleri düşünmeliyiz. Çocuğa neler verebilirim ve nasıl vermeliyim sorusu bizde canlı olmalıdır. Burada çocuğun eğitimi ile çocuğun meslek edinmesini ayırıyorum. Eğitimden kastım, çocuğun zihninin, düşünme gücünün, şahsiyetinin, becerisinin ve islami ahlâkının gelişmesidir. Aranacak olanlar çocuğun akıl kullanma düzeyini kuvvetlendirmek ve becerilerini arttırmak için ne yapabilirim. Çocuğun iyi bir müslüman olması için ne yapabilirim. Hedefler bellidir. Kitaplarda çeşitli yöntemler yazılıdır. Bir kısmı benim olanaklarıma uygun değildir. Ama hedeflerin neler olduğu konusunda düşüncem açık olursa ve bir şeyler yapmak için istekli olursam kendi olanaklarım içinde çok şey yapabileceğimizi göreceğizdir. Şunu unutmayacağız ki benim çocuğum dünyada kendine özel tek çocuktur, bir başkasının çocuğuna benzemez. Onu, bak felanın çocuğu şöyle sen neden böylesin gibi sözleri ona söyleyerek, örnekler vererek, ne de kendimi ona zorlayarak bir başkasının çocuğuna benzetmeye çalışmamalıyım. O kendine özeldir ve ben onu kendi hali üzere seviyor, eğitmeye çalışıyorum.

1. Genel olarak çocukların özellikleri nelerdir?

2. Kendi çocuğumun özellikleri nelerdir?

3. Çocuğuma neleri öğretmeli ve nelerden korumalıyım?

1. Akıl ve becerilerini geliştirme için neler yapabilirim?

2. Kendine güvenmesi ve toplum içinde uyum sağlayabilmesi için neler yapabilirim?

3. İslami bilgi ve şahsiyetinin oluşması için neler yapabilirim?

1. Evin içinde ve benim tarafından yapılabilecek eğitim.

2. Kendi akranları içinde yapılabilecek eğitim.

3. Cami bağlantılı olarak yapılabilecek olan eğitim.

İlgilenme esastır. Kendi içimizde ilgilenmek. Hayatımızı kendi sorunlarımıza, her ne kadar çocuklarımız içindir diye düşünsek bile mal, makam ve kendi rahatımızın peşinde koşarak çocuğumuzu atıl bırakmamak. Karnını doyurdum, sırtını giydirdim, okuluna gönderdim daha ne yapayım dememek, ananın kanı, sütü et olduysa ana babanın ilgisi şahsiyet olacaktır. Çocuk makine değil ki yağına suyuna bak tamam olsun. İlgilenmede üç yön var. 1. içimizden gelmiyorsa bile ilgilenmek gerektiğini kendi içimizde hissetmeye çalışmak. 2. ilgilenmenin yöntemini bilmek. 3. İlgilendiğimizi çocuğa bizzat hissettirmek, taddırmak, ilgileniyoruz diye zarar verecek bir ilgilenme yolunu izlyebiliriz. Canımızın istediği veya kendi yetiştirilişimizden kaynaklanan bir ilgilenme türü bazen fayda yerine zarar verebilecektir. Ceza veriyorsun hemen arkasından özür diler tarzda sevgi gösteriyorsun. Veya evde başkasının verdiği cezayı ortadan kaldıracak davranışa giriyorsun. Bırak ceza yerine otursun. Veya uygun görmediğin her davranışa gereğinde davranışın gerektirdiğinden çok daha fazla ceza veriyorsun. Ya da hiç ceza vermiyorsun, hep hoşgörülü davranışı sevgi, ilgi sanıyorsun. Sen kendini bilirsin. Biraz düşünür ve kendini gözetirsen kendini tümden yermez veya tümden haklı görmez isen kendinin halini anlarsın.

Biz de kendimize özel bir şahsiyetiz. Bizi de eğitenler oldu. Yani biz de önceki eğitimin bir ürünüyüz. Alışkanlıklar ve meşguliyetler içinde yaşarız. Olabilir ki benim eğitimim içinde ilgiye yer yoktur. Meşguliyetlerim de çocuğumla ilgilenmeye kendi zannımca izin vermemektedir. Ben bazen öğretmenimdir ama kendimde ilgiye yer yoktur. Öğrencilerime makine gibi davranırım, vermem gerekenleri veririm ama onlarla içten ilgilenmem. Ama görev gereği veya ana baba olarak çocuklarla karşı karşıyayım. İlgiyi ve içten ilgilenmeyi kazanmak zorundayım. Sorumluluğum gereği, zarar vermemek için ilgiyi öğrenmeye ve içten hissetmeye kendimi mecbur hissetmeliyim.

Görevliyim veya anababayım. Çocukla ilgilendim. Aç kalmadı, üşümedi, dersini çalıştı, düşmedi, çıplak kalmadı vb. Benden iyi de ilgilenen yok çocuklarla diye düşünebiliriz. Ama çocuk benim kendisi ile ilgilendiğimi hissetmedi ve sadece ihtiyaçlarının karşılanmasında değil, şahsiyetinin gelişmesinde de çok önemli olan ilgi ihtiyacı tatmin edilmedi. Buna dikkat etmeliyim.

Çocukları sevmek, sevgi gösterisinde dengeli olmak ve sevdiğimizi onlara hissettirmek.

1. Tamamen terk eden, çocuğu kendi haline bırakan olmamalı. Aşırı ilgi ve sevgi gösterisi içinde bırakmamalı.

2. Tek yönlü bir ilgi tipi takip etmemeli. Hep sevgi gösteren, hoşgören, hiç bir haline kızmayan, engellemeyen bir sevgi, ilgi tipi çocuğun dengesini bozabilir ve hayata uyumdan uzaklaştırabilir. Veya hep eleştiren, kızan, döven, disipline ediyorum, etmeliyim düşüncesi ile sert bir yön izlememeli. Hayat ve insan vücudu nasıl ki bir çok zıtlıkları içinde barındırırsa ve bu zıtlıkları dengeler ise çocuk eğitiminde de zıtlıkların dengesi önemlidir. Araç ve olanak tipleri sonradan gelir. Çocuk ilgi, sevgi ve kendine güven yoksunluğuna düşmesin veya her istediğim yapılmak zorundadır, yaptırmanın bir çaresi vardır şımarıklığına düşmesin.

3. Zıtlıklar arasında biraz zaman bırakmalı, fakat arayı uzatmamalı, defalarca gündeme getirmemeli. Çocuğa bir konuda kızmış isen hemen arkasından o kızgınlığın tesirini giderecek bir sevgi göstermemeli. Bir süre sonra değişik bir bahane ile sevgi gösterilmeli, sevgi göstermeyi kesmeyi uzun süre yapmamalı.

1. Kendine güvenecek ve bağımsız iş yapabilecek, becerileri olan girişimci bir tip istiyoruz.

2. Başkalarının da hakları olduğuna inanan, saygı gösteren, ezmeyen fakat ezilmeyen yeni bir tip istiyoruz.

3. Başkaları ile işbirliği yapabilecek, bu işbirliğinin gereği olan emeği ve üretimi paylaşabilen bir tip istiyoruz.

Ve bütün bunları isterken çocuğumuzun kendine özel bir çocuk olduğunu, bir şahsiyeti bulunduğunu ve istediğimiz gibi ayarlayabileceğimiz bir makine olmadığını unutmuyoruz. Unutursak çocuğumuza özel olan dengeyi bozar ve çocuğu olabileceğinden farklı yönlere zorlamış oluruz. Bizim hayallerimizden çok, olanaklarımıza göre çocuğumuzun ulaşabileceği halini göz önüne almalıyız. Ve o yarının bir müslümanı olacaktır.

1. Bilgi olarak neler vereceğim.

1. Aklını geliştirmeye katkıda bulunacak

bilgiler.

2. Becerilerini arttıracak bilgiler.

3. İslami şahsiyetinin oluşmasına katkıda bulunacak bilgiler. Ve bunları geciktirmemek. En az üç yaşında başlamak.

2. Bilginin çocukta davranış olarak yerleşmesi için evde ve akran arasında örnekler ve yaşama olanakları göstermeli. Evde yaşanır olma ve yaşanan bir akranlar içinde bulundurma önemlidir. Anne baba birbirine saygılı değilse çocuğa saygı kelimesi öğretilse ve saygılı ol dense de çocuk saygılı olmayı yeterince öğrenemeyebilecektir. Bilgi kadar taklit ortamının önemi unutulmamalıdır. Çocuğa ne kadar yeterli ve iyi bilgi verilirse verilsin içinde bulunduğu taklit ortamından daha çok etkilenecektir.

3. Bilginin ve bilgiyi yaşatmanın hayat boyu tekrarı sağlanmalı. Bir dönemdeki bilgilendirme ve çocuğun o dönemde çok hevesli olup, kendine öğretilenleri yapıyor olması daha sonrasının güvencesi değildir. Bu nedenle bilginin daha iyi yerleşmesi ve unutulmaması, tesirinin silinmemesi için tekrarı ve yaşanma oranının devamlılığı önemlidir. Örneğin bir yaz günü camide Kur'an okumayı ve namaz kılmayı öğretmiş olmanız belki o dönemde başarılı görünecektir fakat devamı gelmediği için çocuğun hayatında beklenen tesiri gösteremeyebilecektir.

ÇOCUK EDEBİYATI NEDİR? NASIL OLMALIDIR?

Mürşide UYSAL

Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma...

Yusuf Has Hacib

Çocuk Edebiyatı Nedir?

Edebiyattan kesin sınırları ile ayrılmayan, edebiyatın seçme, yer değiştirme, yeniden yapma ilkelerinin geçerli olduğu hatta edebiyatın en incelikli damarıdır çocuk edebiyatı. Hiç bir zaman edebiyat altı bir tür değildir. Çocuklara yönelik olan ama büyüklerinde okuduğu bir çocuksu edebiyat anaforu. Bir edebi eser, çocuksu duyarlığı başarıyla yansıtıyorsa *çocuğa göre*dir. Ancak bu eser, büyükler tarafındanda okunabilir.

Çocuk edebiyatının her zaman dokuzundan doksanına okuru olacaktır. İçindeki çocuğu yaşatabilenlerin edebiyatıdır bu.

Çocukların en az büyükler kadar sanat değeri taşıyan şiirler, hikayeler, romanlar okumaya hakları vardır. Bu bakımdan, çocuklar için yazan kişinin herşeyden önce sanatçı olması, onlara birşeyler öğretmeye, olumlu mesajlar vermeye çalışırken, aynı zamanda estetik haz duyabilmesi, anadilinin inceliklerini öğretmeye çalışması da gereklidir. Hatta çocuklar için yazdığına göre yaptığı işi çok daha ciddiye alması şarttır. Unutulmamalıdır ki çocuk gerçekte Abdulhak Hamid'in dediği gibi "büyük birşey"dir.

Çocuğa yönelik edebiyat, sanat ve kültür, genellikle iki yüzyıllık bir tarih dönemi içinde ele alınmaktadır. Çocuk edebiyatını edebiyattan ayrı bir edebiyat kabul edenlerle, ayrı bir edebiyat olmadığını savunanların tartışmaları zamanla çocuk edebiyatı araştırmalarının yapılmasını sağlamıştır.

Çocuk Eğitimi mi, Çocuk Edebiyatı mı?

Çocuk edebiyatının dünden bugüne süren araştırmalarında bir türlü sonu gelmeyen bir tartışma vardır: Çocukluk yaş guruplarına uygun, pisikolojik ve pedegojik yönden çocuk dünyasını yansıtan eğitici çocuk edebiyatı savunucuları; öbür tarafta ise, böyle bir ayrım kabul etmeyenler.

Eğitimcilerin görüşü bütün dünyada yaygınlaştıkça çocuk edebiyatı bağımsız bir alana doğru kaymayı başarmıştır. Çocuk edebiyatı çocuğun gelişmesi, ahlakı, pisikolojisi, eğitimi ile doğrudan ilişkili terbiye edici görevi üstlenmiş; çocuk ruhunu besleyen en önemli kaynaklardan biri olan eğitici çocuk edebiyatına her toplum kendi kültürel sembollerini yüklemeye çalışmıştır.

Günümüzde toplumlar eğitmek istedikleri çocuk tipine göre çocuk edebiyatını yönlendirmektedirler, Bu yönüyle çocuk edebiyatının gelenek taşıyıcı bir rolü üstlendiği söylenebilir. Dünya çocuk klasikleri bu alanda ilginç kesitler sunar bize.

Çocuk Klasiklerinin Doğuşu ve Gelişimi

Bu tür kitapların çok garip talihleri olmuştur. Çocuklar için yazılmadıkları halde çocukların bu kitaplara yönelmesiyle çocuk kitabı kabul edilmişlerdir. Çocukarın ilginç bulduğu her kitap önce kendi doğdukları ülkenin sosyal, kültürel ve çocuk eğitimi anlayışına göre yayımlanmış; dünya dillerine yapılan çevirilerde ise her ülke bu kitaplara kendi yaklaşımını katmışlar veya aykırı buldukları görüşleri ayıklamışlardır. *Roussea okulu* savunucuları Robinson Crosoe'yu tersyüz etmekten çekinmediler. *Defoe*, Robinson'u adaya silah yiyecek ve incil de gönderir. Alman yazar *Joachim Campe*, 19. yüzyılın başında yaptığı uyarlamada

Robinson'u adaya çırılçıplak göndererek, tabiatta tek başına yaşamayı öğretir ona. Burjuva ve sömürge ideoloji budanır, rasyonalizm karşıtı bir konuma dönüşür kitap.

İsviçreli *Johama Spyri* ise, Heidi'sinde Rousseau'nun görüşleri doğrultusunda, öksüz bir kız çocuğunun hayatını idealize ederken ince mizahı esere katar ve protestanlığını yansıtmaktan kaçınmaz. Çocuk klasiklerinde bu temel değerler değişik oranda yer alır. Çocuk edebiyatı yaygın anlamı ile eğitici - öğretici rolünü yerine getirmektedir. Çocuk kitabı yazarı ise, dar anlamıyla işaret parmağını sallayarak ders veren bir öğretmen olarak düşünümektedir.

Çehov, "büyükler ve çocuklar için ayrı ilaçlar yoktur, yanlız dozlar değişir," diyordu. Çünkü onun döneminde çocuk bütün dünyada "*küçük adam*"dı.

Çocuk Edebiyatının Serüveni

XVI. yüzyıla gelinceye kadar çocuklar için yazılmış hiç bir kitap yoktu. Okur yazar oranındaki artışla birlikte çocuklar, yetişkinlerin kitaplarına yöneldiler.

Robinson Cruseo'yu, *Guliver'in Seyahatleri*'ni, *Define Adası*'nı, *Aya Seyahat*'i, *Don Kişot*'u çocuklar kendi dünyalarına çektiler. Böylece çocuk kütüphaneleri oluşmaya başladı.

Alice Harikalar Diyarında, önce yetişkinler edebiyatına katılmıştı. Ama çocuklar onu da kendi kitapları arasına katmayı başardılar.

Selma Lagorlöf'ün *Nils Holgerson'un Serüvenleri* (1906), *Spryri*'nin *Heidi*'si, *Saint-Exupery*'nin *Küçük Prens*'i çocuk kitabıdır. Ama her yaştan okura ulaşma başarısı göstermişlerdir.

Türk Çocuk Edebiyatı Tarihi düşüncesi iki yönden ele alınabilir: Medeniyetimizin geçirdiği evreler dikkate alınarak çocuk anlayışımıza metin tahlilleri ile ışık tutulabilir. İkinci nokta türlerin oluşturduğu formlar, sözlü geleneğin birikiminin yazılı edebiyata dönüştürülmesine kaynaklık edebilir. Atalarımızdan bize kadar ulaşabilen sözlü gelenek, dönem tanımlamalarına ve tarihi persfektife uygun olarak yorumlanabilir. Sözlü edebiyatın verimleri gözardı edilmeden çocuklara yönelik tarafları ayıklanabilir, çocuk bilgisi ve çocuk düşüncesinden hareketle bu birikime yaklaşılabilir. Anne edebiyatımız olan ninelerle başlayan, bilmece, tekerleme, oyun, latife, masal, efsane, destan ve çocuğa yönelik sanatlarla devam edebilir, bu çocuk merkezli geleneksel edebiyat çalışmaları.

Masal, efsane ve destanların çocuklar için ayrımına uygun olması gerçeğinden hareketle, *çocuğa göre*'lik ikisine uygulanarak örnekler seçilebilir. Sözlü gelenek içindeki çocuğa ait türler çocuk eksenli ve belgesel tarih anlayışını yansıtacak şekilde ele alınabilir. Böylece bir tarih çalışmasıda ninni, bilmece, oyun, tekerleme, masal, efsane ve destanların *çocuk kümelemesi ve katologlaması* da gerçekleşebilir.

Çocuk edebiyatı araştırmaları oluşum aşamasında sürdürülüyor ülkemizde. Edebiyatta geçerli davranış ögeleri ve örnekleri çocuk edebiyatı için de kullanılabilir. Türk çocuk edebiyatı Tarihi'nin ikinci bölümde yazılı çocuk edebiyatı verimleri yer alacağı için çalışma daha kısa süre içinde tamamlanabilir. Sözlü gelenekte olduğu gibi yazılı edebiyatta da erken yaşta olgunlaşmış çocuk tiplerinin anlatıldığı mesnevilerde ve divan şiirimizdeki örnekler üzerinde kısaca durulabilir. *Nabi*'nin *Hayriye*, *Sümbülzade Vehbi*'nin *Lütfiye* gibi çocuklar üzerine yazılmış kitapları hatırlanabilir. Çocuklar için ilk Türkçe alfabe eser ise, Dr. Rüştü'nün *Nuhbet ül Etfal* (Çocukların Gözdesi) adlı eseridir.

Medeniyetimizin dayandığı çocuk sutunlarını, yaşam görüşü yitirmiş kültür değerlerini formlarını yenileyerek geleneğin yaşayan yüzünü günümüzden geleceğe aktarmak temel çıkış noktalarımız olabilir. *Türk Çocuk Edebiyatı Tarihi*'ni günümüzde bilindiği gibi, ağız birliği etmişçesine söylenen 1859' da *Şinasi*'nin *La Fontaine* çevirisiyle başladığının gösterilmesi yanlışından kurtarmalıyız.

Çocuklarınızı kendi toplumunuzun dışına çıkarmak, onları Masallar, başka hayal ülkelerine taşımak istemiyorsak önce kendi masallarımızı, değerlerimizi okumalarını sağlamalıyız. Toplumumuzu içten tanımanın bir yolu da budur. Aksi halde şimdiye kadar yapıldığı gibi kuzuyu kurda teslim etmiş olacağız. Kendi toplumuna yabancı kendi kültürünü hor gören, kendi kültürüne katkıda bulunmak yerine kültürünü tüketen bir nesil oluştuğunu görüyoruz, göreceğiz.

Masallar

Masalların doğulu çocuğu, Pança-tantra en eski masal ürünüdür. Bugün *Kelile ve Dimne* adıyla bil-

diğimiz Pança- tantra'yı Beydeba, çağına tanıklık etmesi düşüncesi ile yazdı. Hayvanların, canavarların, kuşların konuşturulmuş olmasıyla, dış yüzü halk ve aydın için eğlence, iç yüzünde ise okumuşların fikri gelişmesi gözetilmiş. *Pançatantra*'nın odağında insanın mutluluğu arayışı, felsefesi boyutuyla irdelenmiş. *Ömer Rıza Doğrul* bu temel düşünceyi şöyle açıklıyor: "İnsanın kendini, çoluk çocuğunu, dostlarını idarede, din ve dünyasını kazanması ve sakınılması gereken herşeyden sakınması için muhtaç olduğu her şey esere katılmış. Böylece bu kitapta felsefe adına yazılan başka kitaplar gibi hem bir dış yüzü hem de iç yüzü olan bir kitap olmuş. Eserin içinde konuşan hayvanlar eğlence, fakat hayvanların söyledikleri sözler hikmet ve edep dersi teşkil etmiştir.

Bu yönüyle Pança-tentra felsefesi romandan çok, *Baron de Hammer*'in nitelendirmesiyle "hayvanlar destanı" sayılabilir.

Diğer adıyla Kelile ve Dimne dünya masal edebiyatını en derinden etkilemiş bir kaç metinden biridir. Aisopos'tan önce Yunan şiirinde masalın önemli bir yeri vardı. Birkaç hayvan masalı dilden dile dolaşıyordu. Hayvan masallarının bilgeliğine ulaşmış masal şairi ise Aisopos olmuştu. Anlattığı masalların çoğu doğu masal dünyasından kopup gelmiştir. Kısa anlatımı, çok sonra *La Fontaine*'i uyandırmaya yetmiştir. La Fontaine'de Kelile ve Dimne'ye koşmuş, böylece *Saint Beuve* göre La Fontaine masalları gerçek Fransız destanına dönüşmüştür.

Masallar hiç sınır tanımamış. Ticaret ve savaşlar sayesinde sınırları kolayca aşabilmiştir. Masalların birbirine benzeyişi bu yüzden olmuştur. *Herbelot* şöyle der:

"Massallar eğer yolunu yapmazsa

Gerçek asla giremez krallar evine "

Masal tarihinin altın sayfası: Binbir gece Masalları, XIII. yüzyılda Doğuda zincirleme masal geleneğinin oluşması, bu masallar Ortaçağ Müslüman uygarlığının izlerini taşır. Doğunun masalları Orta Asya'dan Mısır'a uzanan geniş coğrafya içinde varolmuşlardır. Endülüs yoluyla da Avrupa'yı etkilemiş Binbir Gece Masalları. Batı serüven romancılığına Doğu'nun sunduğu sihirli elma Binbir Gece Masalları üzerine araştırma yapan *Katharina Mommesen*'in de vurguladığı gibi Doğu'dan gelen eserlerin hiç biri, Avrupa'yı *Binbir Gece Masalları* kadar güçlü, yaygın ve her tabakadan insana işleyecek şekilde etkilememiştir.

Ferududdin Attar'ın tasavvuf düşüncesi, küçücük masallar la suda yüzen gemileri andırır. *Mantık et-Tayr* mesnevi tarzında yazdığı en önemli eseridir.

Mevlana'nın *Mesnevisi* de masal tarihinin "masal denizi" bölümüne girenlerden. Fabl'ların donattığı bir masal ağacı Mesnevi. Mevlana, burada masalı fon olarak kullanarak insanın dışından çok, içe bakışını geliştirir. Her masal bir ders çıkarmak için kullanılır. Bu dersi okura bırakmak istemez. Kendi yorumuyla masal'ın içini anlatmaktan da çekinmemiştir.

Masal'ın hikmet için açan diğer iki çiçeği: *Bostan* ve *Gülistan*. *Sâdi*'nin mesnevi türünde yazdığı iki kitap. Dünyanın değişik bölgelerinde anlatılmış masallar, manzum olarak yer almış bu kitaplarda. Yeni anlamlar yükler eski masallara.

Tutiname'de tasavvuf geleneğinin en geniş açılımlarından biri. Tutiname (Papağan kitabı), Kelile ve Dimne gibi Hind kaynaklı masalların toplamından oluşmuş. Diğer adıyla "Papağan'ın 70 Hikayesi'.

Şeyhi'nin *Hârname*'si en trajik fabl kitabıdır. Masal tarihinin eşekli ilk sayfasının başlığı: Hârname.

Masallar doğuda öncelikli konuma sahip. Ancak nedense sözlü geleneğin yaygın olmasına karşılık yazılı gelenek sınırlı düzeyde kalmış. Yekpare masal kitapları doğmamış. Masalların araç olarak kullanıldığı kitaplara sığdırılmış masallar.

Masal dünyasının yazılı metinlere dönüşmesi 15. yüzyıldan bu yana Batı dünyasında olmuştur. Arsopas'tan La Fontaine'e, Perrault'dan Anderson'a, Grimm Kardeşler'e hepsi bu tarihten sonra meydana gelmiştir.

Batılı ülkelerde baskı tekniğinin ve kitap resimleme sanatının son derece gelişkenlik göstermesi sonucu ortaya çok güzel resimlendirilmiş, güzel basılmış kitaplar çıkmıştır. Ülkemizde yayıncılar bunların filmlerini elde ederek kolay diyebileceğimiz bir yolla yayınlamaktadırlar. Yerli masallar, çok güzel de yazılmış olsalar, resimlendirilmesi, filmlerinin çekilmesi daha pahalıya mal olabileceği, üstelik o derece güzel resimlendirmek henüz

mümkün olamayacağı için yayımcılarca kabul görmemektedir.

Ancak ister kötü baskılı olsun, isterse lüks baskılı olsun yabancı kaynaklı masalların karşısına artık Türk masalları da çıkarılmalıdır. Ulusumuz en çok masal üretmiş olan bir ulus. Ama çocuklarımız yüzyıldan beri durmadan batı kaynaklı masal ve klasikleri okumaktadır.

Neler Yapılabilir?

Burada Kültür Bakanlığına çok önemli bir görev düşüyor. Kültür Bakanlığı, Türk masallarının en güzellerinden, bunların çok başarılı bir anlatımla yazılmış olmaları koşulu ile otuz-kırk kadarını seçmeli. Her masal bir kitap olacak biçimde en iyi ressamlara resimlettirilmeli. Bu kitaplar iç piyasayı besleyeceği gibi dış ülkelere açılma şansına da sahip olacaklardır. Kaliteli malı, kötü ambalajlar içinde satmaya çalıştıkça başarılı olamayız. Daha ABC'yi söker sökmez yabancı masallar okuyarak yetişen nesillerden yabancı hayranlığını, kendini, kendi ulusunu hor görme duygusnu silip atamazsınız.

Çocuk edebiyatı araştırmaları yapıldıkça ihtiyaca göre yayınlar hazırlamalıdır. Madem ki hedef kitle çocuktur, hangi yaşa hangi kitap sorunu da ortaya çıkmaktadır. Takvim yaşı mı, zeka yaşı mı? Ayrıca okuma ilgisinin düzeyi, ekonomik ve sosyal çevre, dil düzeyi farklılık göstermektedir. Dünün çocukluğu ile bugünün çocukluğu da artık çok farklı. Sesli görüntülü yayın yoğunluğu ve bilgilendirme çocukları çocuk kitaplarını beğenmez duruma getirmez. Çocuk psikolojik yönden çocuk ama gördüğü, seyrettiği, duyduğu olaylar içinde kendini çocuk görmekten ve çocuk kitapları okumaktan hoşlanmıyor. Bir bakıma çocuk edebiyatının daralması diyebiliriz buna.

Çocuk yayınlarını, çocuk edebiyatı odağında yorumlayarak çocukluk yaş gruplarına göre nitelikli bir şekilde ülke genelinde bir programla çocuklarımıza sunmalıyız.

Yukarda adı geçen kitaplardan ve Dede Korkut gibi milli tarihimizi ilgilendiren destan ve efsanelerden yola çıkılarak günümüz şartlarına uygun yeni masal, hikaye, roman ve şiirler oluşturmak mümkündür.

Çalışmalara okul öncesi edebiyat ve yayının öneminden girmeliyiz. Böylece okul çocuğu kitapla büyümenin heyecanını duyabilmelidir. Çocuklarımızın ellerinden tutarak kitapçılara ve kütüphanelere götürmeli, buraları sevdirebilmeliyiz. Öğretmene, anne-babaya, yayıncıya, yazara, çizere sorumluluk yükleyen bir yaklaşımı paylaşmayı öneriyoruz. Okulunda, evinde çocuğa ait, gelişmesine uygun kitaplar yoksa, evinde kitap okunmuyorsa dünyanın en görkemli kitaplarının yayınlanmış olması bir anlam ifade etmeyebilir. Kitapla yaşamayı öğreneceğiz. Çocuk edebiyatı araştırmaları yapıldıkça ihtiyaca göre yayınlar hazırlamalıdır. Güdümlü olmamak kaydıyla devlet dahil bütün kuruluşların katkısı sağlanabilir. Çocuklara önerilecek kitapları seçecek, çocuk edebiyatı araştırmalarını destekleyecek Çocuk Edebiyatı Enstitüleri kurulmalı. Yıllık ve tanıtıcı çocuk yayınları katalogları geniş okur kitlesine sunulmalı. medya da çok yönlü kitap kültürü, okuma alışkanlığı, okuma zevki konularında özendirici yayınlar düzenlemelidir.

Bu sorunlar kademeli olarak aşılabilir. Karamsar olmaya gerek yoktur. Maksat bir şemsiye açmaktır. Şemsiye genişledikçe, herkes konunun bir ucundan tuttukça evrensel çocuk çizgisine ve edebiyatına ulaşabiliriz.

Çocuklar insanlığa bir armağandır. Bu armağanlara en güzel şekilde hizmet etmek hepimizin görevidir.

Kaynakça

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig (çev. Reşid Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Prof. Dr. İbrahim Canan, Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları.

Şeyh Sâdi, Bostan ve Gülistan, Bedir Yayınevi, İstanbul.

Mevlânâ Celaleddin-i Rumi, Mesnevi (terc. Tahiru'l-Mevlevi), Selam Yayınları, Konya.

Prof. Dr. Kerim Yavuz, Çocuk ve Din, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul.

Çocuk Edebiyatı Yıllığı-1989, Gökyüzü Yayınları, İstanbul.

Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı-1987, Türkiye Yazarlar Birliği, Ankara.

Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı-1988, Türkiye

Yazarlar Birliği, Ankara.

Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı-1989, Türkiye Yazarlar Birliği, Ankara.

Mustafa Ruhi Şirin, Çocuğa Adanmış Konuşmalar, İz Yayıncılık, İstanbul.

Mustafa Ruhi Şirin, Çocukluğun Kozası ve Kültür ve Kitap ve Edebiyat, İz Yayıncılık, İstanbul.

Mustafa Ruhi Şirin, Masal Atlası, İz Yayıncılık, İstanbul.

Dr. Aytekin Can, Çocuk ve Çizgi Film, Özeğitim Yayınları, Konya.

Mehmet Emin Ay, Çocuk ve Peygamber, Timaş, İstanbul.

K. Mommsen, Binbir Gece Masalları ve Batı Edebiyatı, Yeni Dergi, sayı: 23, s. 68.

Beydeba, Kelile ve Dimne (çev. Ömer Rıza Doğrul), Tokan Yayınları, İstanbul 1975.

Ezop, Ezop Masalları (çev. Ülkü Tamer), Remzi Kitabevi, İstanbul.

La Fontaine, Seçme La Fontaine Masalları, (türkçeleştirenler: Nükte Uğurel, Seyit Kemal Karaalioğlu, Nevzat Kızılcem), İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Andersen, Andersen'den Masallar, İnkılab, İstanbul.

İNSANIN ÇEKİRDEĞİ

Emet AKTAŞ

Bir güldür çocuk. İlgimiz, sevgimiz onların solmaması, bizim suyumuzla yetişmeleri için olmalıdır. Değilse aile bahçesinde yetişecek arsız dikenlerden şikayet etmeye hiç ama hiç hakkımız olmayacaktır. Öyleyse önce yetişkinlerin eğitimi diyoruz. Sözün davranışa ve eyleme dönüştüğü bir eğitim. Annesinin babasının seçkin örnekler olmayı bir varoluş sorumluluğu bildikleri bir eğitim.[1]

Resulullah (s.a.v), "Nutfeleriniz için araştırma yapın, münasip olanla evlenin." buyurmaktadır.[2] Resulullah'ın (s.a.v) bu sözünden kadının seçileceğini, erkeğin seçilemiyeceğini anlamamalıyız. Evlilikle ilgili hadislere bakacak olursak kadınların da seçici olduğunu görüyoruz. (Dul kadının konuşması, bakirenin susması gibi) Kaldı ki bir insanın hayatında seçme özgürlüğüne sahip olamayacağı tek şey ailesidir, yani anne-babasıdır. Ama eşini seçebilir.

Eş seçiminde titiz davranmak, ailenin devamı için olduğu kadar, anne babadan oluşan bir ortamda eğitim göreceğinden çocuğun eğitimi açısından son derece mühimdir.[3] Çocuğun terbiyesinden birinci derecede sorumlu olan ana ve babanın, çocuğun eğitimi ile ilgili tedbirlerini nikah öncesinde, evlenmeye karar verirken başlatması gerekmektedir. Bunun birinci sebebi kalıtımdır. Çünkü kalıtım, zekâyı, kişilik yapısını ve davranışları etkilemektedir. Çeşitli yetenekleri doğumdan önce durgun enerji mahiyetinde üzerinde taşıyan ana-baba adayları, meselâ, soylarındaki yüksek zekaya bakarak eş seçerlerse ortaya çıkacak nitelikleri tahmin etmek daha kolay olur. Kur'an'da kalıtım varlığına açık seçik temas eden bir ayet yoktur. Ancak şu ayetlerin kalıtıma işaret ettiği söylenebilir.

"Ona İshak ve Ya'kub'u bağışladık. Peygamberliği ve kitapları onun soyundan gelenlere verdik." (Ankebut, 29/27)

Ayetin öncesinde Hz. İbrahim anlatılmakta, onun iyi ve salih bir kimse olduğu ve çevresindekileri eğitmek için bir takım çabalar gösterdiği belirtilmekte, peygamberliğinde onun soyundan gelenlere verildiği, bildirilmektedir. Kalıtıma temas eden bir diğer ayet şudur:

"Çünkü sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar. Yalnız ahlaksız, nankör kişiler doğururlar." (Nuh, 71/27)[4]

Bu konuda ayetlerin ışığında söylenebilecek son sözler şunlardır: Kişi ister kalıtım, ister eğitim sebebiyle olsun, evlenmeden önce eşini seçerken titiz davranmak gereğini hissetmelidir. Eş olarak seçeceği kişide dindarlık, kabiliyet, asalet, güzellik, iyi bir muhitte yetişmiş olmak gibi bazı karakteristikler aramak mecburiyetindedir. Bütün bunlar doğacak çocuğun ilerde şekillenecek şahsiyetinin üzerinde çok etkili olacaktır.[5] İslam, aile hayatına büyük önem vermiş, insanları aile kurmaya teşvik etmiş ve huzurlu hayat tarzının ancak aile içinde geçeceğini haber vermiştir. Evlenmenin asıl gayesi ve insana asıl faydası, evlat yetiştirmektir.[6]

Bir anne hamile kaldığında ana ve babanın çocuklarının salih olması için dua etmeleri gerekmektedir. Kur'an'da Bakara 2/128, Al-i İmran 3/38, İbrahim 14/40, ayetlerinde anne babanın çocuklarının salih olması için yaptıkları dualar an-

[1] Kadın ve Aile Aylık Ev Dergisi, sayı: 18, Eylül 1986.
[2] İbrahim Canan, Çocuk Terbiyesi, s. 32.
[3] Abdurrahman Dodurgalı, Ailede Çocuğun Din Eğitimi, s. 147.
[4] Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 145-146.
[5] Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 154.
[6] Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 133-134.

latılmaktadır.[7] Sünnete göre çocuk doğduktan hemen sonra ilk gıda olarak ana sütü verilmez. Hurma veya benzeri tatlı bir gıda maddesi ağızda çiğnenir. Sonra çocuğun damağı onunla ovulur. Buna tahnik denir. Resulullah (s.a.v) torunlarının doğumunda kızı Fatıma'ya ve Ümmü Süleyme'e "Benden evvel çocuğun ağzına birşey koymayın." Diye haber salmış, bu habere Hz. Hasan'ın doğumunda uyulmuş, Hz. Hüseyin'inkinde ise uyulmamıştır. Hz. Ali, Hz. Hasan'ın Hz. Hüseyin'e nazaran daha alim olmasını bu olaya bağlamaktadır. Daha sonra çocuğa dua edilir. Ve ilk telkin olarak kulağa ezan okunur.[8] Burada çocuğun doğumunda yapılan şeylerin tümüne girmiyorum. (sünnet, akika, saç kesme v.s) Sadece isime değineceğim. Kulağına okunan ezan ile de çocuk Allah'ın büyüklüğünü, yüceliğini işitecek böylece İslam'ın ilk şiarı kendisine telkin edilmiş olacaktır. Anlamasa bile ezan sesinin kalbinde derin tesirler bırakacağına şüphe yoktur. Bu uygulama ile Allah inancı eğitimi başlamış olmaktadır.[9] Yeni doğan çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına ikamet okumalı.[10] Ve güzel bir isim koymalıdır.

Ebû Mûsa (r.a) şöyle demiştir; "Bir oğlan doğdu, ben hemen çocuğu peygambere götürdüm. Peygamber ona İbrahim adını verdi ve hurma ile çiğnem yapıp ağzına çaldı. Yavruya hayır ve bereketle dua etti, sonra bana verdi. Bu İbrahim, Ebu Musa'nın en küçük çocuğu idi.[11]

Çocuk Eğitiminde Ailenin Önemi

Aile ortamı, çok duygu yüklü bir ortamdır. Bu bakımdan çocuk eğitiminde etkili olan faktörlerin başında aile gelmektedir. Çocukların bakımı ve terbiyesi, ana ve baba için hem hak hemde vazifedir. Gerçek şudur ki, çocuğun hem ruhen, hemde bedenen gelişmesi için en iyi ortam aile ortamıdır.[12] Çocuğu iyi eğitip yetiştirme konusunda, Yüce Allah ana babayı sorumlu tutmuş ve böylesine zor bir görevi onlara yüklemiştir.[13]

"Ey inananlar! Kendinizi ve ehlinizi (çoluk-çocuğunuzu) cehennem ateşinden koruyun." (Tahrim, 66/6)

Ayette evlat kelimesinin, açıkça zikredilmesinin sebebi, çocuğun babadan bir parça sayılmasındandır. Böylece evlat, ayette geçen "enfüs" kelimesine dahil olmaktadır. Öyle ise, ona haram ve helali ve diğer hükümleri öğretmesi, günah ve isyandan kaçındırması babaya vaciptir. Ana-babaya bu sorumluluk verildiğine göre, çocuk eğitimi kabul edecek isdidat ve kapasitede yaratılmıştır.[14]

Çocuk eğitimi konusunda babaya düşen ikinci görev, annenin eğitilmesi ve yetiştirilmesidir. Çocuk eğitimi bir sanat ve bir bilgi konusudur. Onun için bu bilgileri edinmek mecburiyeti vardır. Şayet anne bunları bilmiyorsa, baba bir şekilde anneyi yetiştirecektir. Bu yetiştirme; kitap okutma, ders aldırma, kurslara gönderme, toplantı ve seminerlere gönderme, tecrübeli kişileri dinletme v.b. usullerle olabilir. Her ne şekilde olursa olsun annenin bu yöndeki eksiğinin giderilmesi baba için bir görevdir.

Çocuğun eğitimini fiilen gerçekleştiren ise annedir. Çocuk eğitiminde anneye düşen ilk görev, bu konuda bir uzman gibi bilgi sahibi olmaktır. Bu husus hiç bir şekilde ihmal edilmemelidir. Her anne, kendi yaşadığı çağın toplumsal hayata hakim değerlerini bilmek, bunların eğitime yansıyan iz düşümlerini kestirmek, konu ile ilgili yapılan araştırmaların sonuçlarını takip etmek ve uygulamalarını bunların ışığında yapmak zorundadır. Çünkü, çocuğun eğitimi, ancak annenin bu konudaki bilgi ve mahareti ile mümkündür.[15] Bu maharetlerden birine (ninnilere) kulak verelim;

Erenlerin kılıcı,
Arşa çıkar bir ucu,
Her dertlerin ilacı,
Lailahe illallah ninni (İstanbul Ninnisi)

Dandini dandini dastana,
Bir oğlan doğurmuş anası,
O da Hüdanın vergisi,
Hu , hu , hu.....(Isparta Ninnisi)

Hu, hu, hu Allah,
Lailahe illallah,
Uyusunda büyüsün,
Tıpış tıpış yürüsün,

[7]Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 158.
[8]Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 192.
[9]Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 195.
[10]Abdü Galib Ahmed İsa, İslam'da Adab-ı Muaşeret, s. 88.
[11]Buhârî, XII, 5546.
[12]Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 135.
[13]Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 279.
[14]Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 170.
[15]Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 172.

Hu, hu, hu yavruma,
Ninni diyem büyüsün. (Van Ninnisi)

Çeşmelerden su gelir,
Kapılardan hu gelir,
Bizlere düğün bayram,
Bize Hak'tan hu gelir,
Ninni yavrum ninni... (Gediz Ninnisi)

Gül ağacın budamışlar,
Gülü gonca bitsin diye,
Allah seni bana vermiş,
Her derdini unutsun diye. (Ladik-Konya Ninnisi)

Hu derde gider idim ninni,
Zikrullah eder idim ninni,
İsmail Peygamberin ninni,
Devesini güder idim ninni.
(Çankırı Ninnisi)

Ninni ile uyuturum,
Allah diye büyütürüm,
Tevhid ile yürütürüm,
Uyusunda büyüsün ninni,
Tıpış tıpış yürüsün ninni. (Konya Ninnisi)

Çocuğa ninni söyleyerek uyutma, anne-çocuk iletişiminde önemli rol oynar. Bu bakımdan çocuğu uyuturken ninni söylenmelidir. İçinde Allah lafzının geçtiği hu, hu, hu ezgisinin bulunduğu ninnilerden çocuğun etkilendiği bir gerçektir. Onun için böyle ninniler ihmal edilmemelidir.[16]

Rivayete göre Halife Mansur hapiste bulunan Emevilere sordurur; "Hapis sırasında size en zor gelen şey nedir?" Şu cevabı verirler; "Çocuklarımızın te'dibinden (eğitiminden) mahrum kaldık." Çocukların terbiyesine terğib ve teşvik sadedinde Hz. Peygamber (s.a.v)'in bazı sözleri; "Çocuklarınıza ikram edin ve terbiyelerini güzel yapın."[17]

"Bir insanın çocuğunu terbiye etmesi ona bir sa' (ağırlık birimi) sadaka vermesinden daha hayırlıdır." "Şüphesiz, bir kişinin çocuklarına bırakabileceği en iyi miras, onları hayatın doğru ve hakiki yoluna götürebilecek olan terbiyedir.[18]

Bir toplumun yaşam biçimi o toplumdaki çocuk yetiştirme anlayışını ve yöntemlerini belirler. Gelenekler başta olmak üzere bir ülkenin ekonomisi, tarihi, coğrafyası, o toplumun ulusal kişilik yapısını oluşturur. Buna görede toplumun yaşam biçimi oluşur. Çocuk eğitilirken, yaşanan bu hayat, eğitime de yön verir. Amerikan toplumunda çocuk bağımsız bir kişiliği, parayı ve başarıyı hedefleyen çalışmalar yapar. Gelenek ve asaleti umursamaz, yaşlılara karşı ilgisiz ve aile bağları zayıf olarak yetişir. Buna karşılık doğu toplumları Amerikan değerlerini küçümser. Geleneğe bağlı, büyüklere saygılı bir nesil yetiştirmek ister. Aile bağlarıda son derece güçlüdür. Görülüyor ki, yaşama tarzı değiştikçe, eğitim de değişmektedir.[19]

Amerika'da bir oyuncakçının camına asılmış olan şu, "Ana- Babalara Öğütler" yazısı, son altmış yıldaki değişmeyi alaycı bir dille sergiliyor;

1910 Çocukları döverek eğitin
1920 Çocukları yoksun bırakarak eğitin
1930 Çocukların yaramazlıklarını görmezden gelin
1940 Çocukları inandırarak eğitin
1950 Çocukları sevin
1960 Çocukları severek dövün
1970 Çocuklar mı? Hepsinin canı cehenneme

Hiç kuşkusuz bu sonuncu öğüt, Amerikan toplumunun çocuk eğitimindeki şaşkınlığını ve düş kırıklığını yansıtıyor.[20]

Büyük İslam terbiyecisi İmam Gazali, çocukluk döneminin önemini şöyle belirtiyor; "Çocukların eğitim yolu, üzerinde durulması gereken önemli işlerden biridir. Çocuk anne ve babasının yanında ilahi bir emanettir. Onun temiz kalbi, saf, kıymetli, her türlü nakış ve suretten hali bir cevherdir. O, nakşedilen her şeyi kabule uygun, kendisine yönelen her şeye yönelir durumdadır.[21]

Zaman ve zamanlama eğitimde başarının anahtarı olan iki kavramdır. Bir atasözümüzde bu gerçek çok canlı olarak vurgulanır; "Ağaç yaş iken eğilir." Çocuk aileye bağlı olduğu dönemde eğitilmeye son derece müsaittir. Henüz kötü hiç bir alışkanlık elde etmemiştir. Bu durum ailenin avantajıdır. Yazı tahtasını temizleme zahmeti yoktur. Beyaz bir levha olan çocuğa, istenilen yazının yazılması mümkün

[16] Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 196-198.
[17] İbrahim Canan, a.g.e., s. 22.
[18] Siret Ansiklopedisi, c. II, s. 221.
[19] Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 196-198.
[20] Atalay Yörükoğlu, Çocuk ve Ruh Sağlığı, s. 174.
[21] Altınoluk Aylık Mecmua, Haziran 1998, s. 34.

kündür.[22] Kişide şahsiyet oluşmasının cereyan ettiği en uzun dönem de aile içinde geçer.

Çocuğun hiç tanımadığı bir çağdan, hukuksal, toplumsal, eğitsel kurumlar içinde korunmaya alınan bir çocukluk kavramına geçiş tam dört yüzyıl sürmüştür. Çocukluğun kurumsallaşmasının ilk evrensel belirtisi, ilk öğretim yaşantısıdır. En son göstergesi de "Çocuk Hakları" hareketi.[23] Kaliforniya Üniversitesi Sosyal Refah Profesörü Walter A. Freadlarder bir kitabında; "19. y.y'ın sonuna gelinceye kadar, çocuklara gerekli fiziksel bakımın sağlanmasıyla onların normal olarak büyüyeceklerine inanılmaktaydı, fakat, psikoloji, sosyoloji, psikiyatri bilimlerindeki buluşlar, büyüme işleminin tek yönlü olamayacağını ortaya çıkarmıştır." demektedir.[24]

Geçmişte aileler çocuklarını yetiştirirken kendileri için bir yatırım olarak görüyorlardı. İki-üç oğlunu yanına aynı eve evlendirerek geniş aile oluyor, yaşlıklarında kendilerine bakacak bir güvence, bir sigortaları oluyordu. (Kız gelin edildiği için öyle düşünülmüyordu.) Bugün bunun tam tersi, çocuk sayısı azalıyor, kız ayrımı yapılmıyor, çekirdek aile oluyor ve en önemlisi eğitime büyük önem veriliyor. Önceleri çocuğu kendisine yatırım olarak gören ana-baba, bugün imkanlarını zorlayarak sonuna kadar kullanarak sadece çocuğunun geleceğini düşünüyor, tabir yerinde ise çocuğun kendini kurtarması, adam olması için uğraşıyor.

Dünyada da çocuklar için bazı çalışmalar yapılmaktadır. 1990 yılı eylül ayı sonlarında Birleşmiş Milletler'in New York'taki merkezinde 70'den fazlası cumhurbaşkanı ya da başbakan düzeyinde temsil edilen 159 ülkeyi biraraya getiren Çocuklar İçin Dünya Zirvesi yapılmıştır. Çocuklar İçin Dünya Zirvesi, gerek halklar gerekse ülke yönetimleri adına, 1990'lı yılların çocuklarına verilen bir sözü temsil etmekteydi. Çocukların yaşamlarını, sağlıklarını, büyüme süreçlerini ve haklarını korumada, günümüzün bilgisinden, teknolojisinden, kaynaklarından ve iletişim kapasitesinden yararlanma yolunda bir sözdü bu.[25]

Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan, T.B.B.M tarafından da 1994 yılının aralık ayında kabul edilen Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin bazı bölümlerini aktarıyorum;

Madde 1- Ben çocuğum. Onsekiz yaşına kadar bir çocuk olarak vazgeçilmez haklara sahibim.

Madde 2- Bu sözleşmedeki haklar, bütün çocuklar içindir; beyaz çocuk, kara çocuk, kızıl çocuk, erkek çocuk farketmez. Büyüklerimizin inançlarının, görüşlerinin farklı olması yüzünden çocuklara ayrım yapılmaz. Bu haklara sahip olmak için çocuk olmak yeterlidir.

Madde 3- Büyükler çocuklarla ilgili bütün yasalarda, bütün girişimlerde önce çocukların yararlarını düşünürler. Büyüklerim. bu ödevlerini yapamıyorsa, devlet çocuklara bakar ve korur.

Madde 4- Bu sözleşmedeki haklarımın uygulanması için gereken her tülü çaba gösterilir. Haklarımdan yararlanmam bütün devletlerin güvencesi altındadır.

Madde 6- Çocukların yaşamını korumak herkesin ilk görevidir. Yaşamak her çocuğun en temel hakkıdır.

Madde 7- Her çocuğa doğduğunda bir isim konur. Devlet bu ismi kaydeder. Çocuğa kimlik verir. Artık çocuk o devletin vatandaşı olur.

Madde 8- Konan ismim, kazandığım vatandaşlık hakkım ve aile bağlarım korunur. Bunları değiştirmek için baskı uygulanmaz. Bunlar benden alınırsa bütün devletler ona karşı çıkar.

Madde 11- Çocuklar anne ve babalarının birlikte izni ve haberi olmadan başka ülkelere götürülemezler, oralarda bırakılamazlar.

Madde 12- Beni ilgilendiren konularda benimde görüşlerim alınır. Büyükler beni dinlerler. Düşüncemi öğrenmeye özen gösterirler. Çok küçüksem bir büyükte benim adıma konuşabilir.

Madde 13- İsteklerimi ve düşüncelerimi seçtiğim bir yolla açıklayabilirim, resmini çizebilirim, ya da yazabilirim. Ama bazı konularda başka kişiler ve toplum zarar görecekse, o konudaki kurallara da uymam gerekir.

Madde 15- Arkadaşlarımla barış içinde toplanabilirim. Dernekler kurabilirim. Kurulu derneklere üye olabilirim.

Madde 38- İnsanların birbirini öldürmesi kötüdür. Savaş insanların birbirini öldürmesidir.

[22]Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 144.
[23]Bekir Onur, Toplumsal Tarihte Çocuk, s. 5.
[24]Kemal Çakmaklı, Aileler İçin Sosyal Hizmet, s. 3.
[25]UNICEF, Dünya Çocuklarının Durumu, s. 2-13.

Çocuklar savaştan korunmalıdır. Onbeş yaşından küçük hiçbir çocuk askere alınamaz.

Madde 39- Eğer çocuklar çeşitli nedenlerle zarar görmüşlerse, bedensel ve ruhsal sağlıklarına yeniden kavuşmaları için tüm önlemler alınır.Yeniden topluma kazandırılır.

Madde 40- Çocuklar suçun ne olduğunu bilmezler. Bilerek ve isteyerek kimseye zarar vermezler. Suç işleyen çocukların yeniden topluma kazandırılması için özel yasalar çıkarılır, özel kuruluşlar oluşturulur.

1979 yılının da Dünya Çocuk Yılı olduğunu hatırlattıktan sonra, tekrar çocuk terbiyesine dönmek istiyorum.

Çocukların terbiye edilmesi, çocukların kendi dünyalarında yalnız bırakılması veya onların her isteklerinin yerine getirilmesi değildir. Çocukların terbiye metodunda öncelikle ve özellikle dikkate alınması gereken husus, çocukların fıtratıdır. Çocukların fıtratını daha genel bir ifadeyle insanların fıtratını yeterince bilen ve bu hususu yeterince dikkate alan anne ve babalar, işleyecekleri hammaddenin sırrına vakıf sanatkarlar gibi olup, bu hammaddeyi en güzel bir biçimde işleyebilecek olan anne ve babalardır.[26]

İnsanın doğduğu andaki belirsiz kişiliği ile daha sonra teşekkül edecek olan şahsiyeti arasında muazzam bir mesafe vardır. İşte bu mesafeyi çocuğa eğitim kapattırır.[27] Bir insan ailesi yaşamaya, bir ana baba çocuğunu sevmeye başladığı andan itibaren eğitim denen olayın doğduğu da şüphesizdir.[28]

Çocukta öğrenmenin ilk şekli, ilk yolu, çevresinde gördüğü davranışları taklittir. Öğrenmeye ilk adımını bu mekanizma ile atar. Bundan dolayı çocuğun çevresinde bol miktarda iyi davranış örnekleri meydana getirmeye dikkat etmelidir. Çocuk her yerde soylu davranışlar görmelidir. Eğer çevresindeki hareketler kendisine söylenenin aksini gösterirse, itimadı kaybolur. Giderek üzerindeki eğitim zorlaşır ve etkisini kaybeder. "Daha ilk çağda Aristo, daha sonra İbni Sina öğretisinde örneklerin önemine dikkat çekmiş, eski Romalılar da; "Sözün yolu uzun, fakat örneklerin kısa ve etkilidir." demek sureti ile örnek vermenin eğitimdeki yerini belirtmeye çalışmışlardır. Yapılmasını tavsiye ettiği bir şeyi kendisi tatbik etmeyen bir eğitimcinin düştüğü çelişkiyi Kur'an şöyle ifade eder; "Ey inananlar! Yapmadığınız şeyi niçin söylersiniz." (Saf, 61/2)[29]

Bir anne baba kendisi namaz kılmadan, evladım ben namaz kılmıyorum ama sen kıl demek veya elinde sigarayla, alışmışım bırakamıyorum sen, hiç içme. Demek ne kadar inandırıcı olur acaba?

Allah-u Teala şöyle buyuruyor; "Ailene namazı emret, kendinde ona sabırla devam et." (Taha 20/132) Namaz kılmak, Hz. Lokman'ın oğluna öğütlerinde azmedilmeye değer işlerin başında zikredilmektedir. Çünkü namaz, çocuğun davranışlarını disipline edip, onu olgunlaştıracaktır. Böylece çocuk kararlı ve ölçülü davranmaya alışacaktır. Doğan Cüceloğlu, ibadeti, özellikle namazı, kişinin iç dünyasının evren ile ilişkilerinde ona verdiği yere göre ele alır. Bu bakımdan çocuğunu iyi eğitmek isteyen ana-baba tarafından namazın muhakkak kılınması gerektiğini söyler.

Namaz eğitiminde çocuğu özendirme (teşvik)'in çok özel ve önemli bir yeri vardır. Çocuk herhangi bir sebeple namazla ilgilendiğinde bu durum fırsat bilinmeli ve çocuk sürekli teşvik edilmelidir. Modern eğitim, öğrenmede oyunun rolü üzerinde çok durmaktadır. Şüphesiz çocukta namaza karşı ilk ilgi, oyun şeklinde ortaya çıkacaktır. Namaz esnasında sırta atlama veya secdede yanına yatma, sırta binme gibi haller çocukta bir ilgi alanı oluştuğunun göstergeleri olarak kabul edilebilir. Çocuğun bu eğlenceli uğraşı belli bir dönem engellenmemeli, hatta zaman zaman namaz kılar gibi hareketlerle çocuk namaza ısındırılmalıdır.[30]

Ebu Katade (el-Haris ibn Rıb-i el-Ensari (r.a.)) şöyle demiştir; Peygamber (s.a.v) bizim yanımıza çıktı, omuzu üzerinde damadı Ebu'l As İbnu 'Rabi Abdişşems ile kızı Zeynep'ten olma kız torunu vardı. Peygamber (s.a.v) bu Ebu'l As kızı Ümame'yi taşıyarak namaz kıldırdı. Rüku'a vardığı zaman onu yere kor, rükudan başını kaldırdığı zaman onu yerden tekrar kaldırır idi.[31]

Kur'an'da çocuğu doğrudan konu edinen ayet sayısı 297'dir. Dolaylı yoldan bahseden ayetlerle birlikte bu sayı 342'ye yükselir. Kur'an-ı Kerim'de

[26]Mehmed Alagaş, Kadının Onuru, s. 143.
[27]Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 19.
[28]N. Atuf Kansu, Pedagoji Tarihi, s. 3.
[29]Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 90-93.
[30]Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 236-239.
[31]Buhârî, XIII, 5994.

çocuk sahibi olma duygusunun insana, olduğundan daha güzel gösterildiği beyan edilmektedir. Ayrıca, çocuğun ana ve baba için neler ifade ettiği şu ayette açık seçik gösterilmiştir.[32]

"Mal ve çocuklar, dünya hayatının süsüdür." (Kehf 18/46)

"Mallarınız ve evlatlarınız bir fitnedir. Büyük mükafaat ise Allah'ın yanındadır." (Tegabün 64/15)

İnsan, yayı eline aldığı zaman, oku eline ulaşması için bütün gayretiyle dikkat ve özenle çeker. Ama ok hedefe ancak Rabbim dilerse erişecektir. En büyük örneklerimiz peygamberlerdir. (Adem (a.s)'ın çocukları, Nuh (a.s)'ın çocukları ve diğerleri)

Anne ve babanın çocukla münasebetlerinden biri de çocuğun ihtiyaçları zuhur ettikçe ona yapılacak hizmettir. Bu hizmetler anneye mahsus değildir, babada katılmalıdır. Yapılan hizmetler şevkle olmalı, isteksiz, öfkeli ve baştan savma olmamalıdır. Hz. Aişe rivayet ediyor; "Resulullah (s.a.v) bir gün bana; "Üsamenin yüzünü yıkayıver" dedi. Ben hiç çocuk doğurmadığım için çocuğun nasıl yıkanacağını bilmiyordum. Onu aldım gayri nizami bir tarzda yıkamaya başladım, derken Hz. Peygamber (s.a.v) çocuğu benden aldı ve yüzünü yıkamaya başladı.[33] Toplumların çoğunda varolan sistem, çocukların bakımı ile ilgili sorumluluğun kadınlar için daha uygun olduğunu vazetmektedir. Bu durumun pek çok aileye uygun gelmesi ve sahip oldukları dişil "mizaç" nedeniyle pek çok kadının çocuk bakımına eğilimli olması gibi sebepler yüzünden, bu insan yapısı belirleme, sanki doğuştan gelen fıtri bir özellik haline getirilmeye çalışılmıştır. Kur'an çocuklarla ilgili olarak ebeveynlerden her ikisinede haklar tanır ve eşit bir şekilde her ikisininde çocuklarla duygusal yakınlık kurmasına izin verir. "Hiç bir anne, çocuğu sebebiyle, hiç bir baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmamalıdır" (Bakara 2/233)

Karı ve kocanın her ikisinin de, ailenin maişetini temin etmek için çalıştığı durumlarda, ev işlerinden sadece kadının sorumlu tutulması, kadın üzerine adil olmayan bir yük yüklemektedir. Eğer kadın bu işleri yaparak salih amellerini artırmayı başarabiliyorsa, erkekler içinde ev işleri ve çocuk bakımını paylaşarak kendi salih amellerini artırabileceği benzer fırsatlar vardır.[34] Leyla Navaro'nun deyişi ile "analık-babalık mesleği, 20 yıl, günün 24 saati hemen hemen tatilsiz icra edilen bir meslektir.[35]

Başarılı anne ve baba olarak kalabilmek beceri isteyen bir olaydır. Şu söz hiç unutulmamalı ve sık sık da hatırlanmalıdır. "Her anne babanın çocuğu vardır, fakat her çocuğun anne ve babası yoktur." Yani, sadece fizyolojik görevi yapıp çocuk sahibi olmakla iş bitmemektedir. Anne ve babası olan pek çok çocuğun anne ve babası yokmuşcasına onların sevgi, destek ve himayelerinden uzak bulunduğu hatırlanırsa bu sözün güzelliği daha iyi anlaşılacaktır. Anne ve baba, çocuk için hayata açılan birer penceredirler. Çocuk bu pencereden daima iyi şeyler görebilmelidir.[36] Bugüne kadar çocuk psikiyatrisinde ve çocuk gelişiminde yapılan incelemeler göstermiştir ki, çocukla onu yetiştiren arasındaki ilişkinin çocuğun gelişiminde rolü büyüktür.[37]

Çocuk Eğitiminde Babanın Rolü

Hiç kimse iyi bir baba olarak doğmaz. Üstelik babada, annedeki prolaktin hormonu gibi destekleyici biyolojik faktörlerde yoktur. İyi baba olmak; sevgi, sabır, deneyim ve bilgilendirme işidir. Ülkemizde durum oldukça farklıdır. "Baba", adeta ailede "korku" ve "saygı" simgesi olarak düşünülmekte, bunda da patriyakal aile yapısının izleri hâlâ süregelmektedir. Ülkemizde baba, çocukların tüm büyütme ve eğitme görevi ve sorumluluğunu anneye bırakmış, adeta "para makinası" durumuna dönüşmüştür. Evin yiyecek ve giyim gibi maddi ihtiyaçlarını karşılamakla görevini bitirdiğini düşünmekte, bu sebeple de eve geldiğinde çocukların gürültüsünden uzak kalmak istediğini, hatta ayrı bir odada yalnız kalmayı bile dile getirebilmektedir.[38] Öyle baba vardır ki, çocukları yalnız sevmek için yanına yaklaşır. Olumsuz davranışları görünce anayı suçlar kolayca. Çocuklar sorunlarının çözümü için sokuldukça, "gidin annenize sorun" diye geri çevirir. İstek anneden gelince, baba "bildiğin gibi yap" diyerek sorumluluktan kurtulur.[39]

[32] Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 127-135.
[33] İbrahim Canan, a.g.e., s. 123-124.
[34] Amine Vedûd-Muhsin, Kur'an veKadın, s. 152-153.
[35] Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 140.
[36] Kemal Çakmaklı, a.g.e., s. 68.
[37] Meliha Kırkıncıoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, s. 10.
[38] Haluk Yavuzer, Ana-Baba ve Çocuk, s. 18, 24, 25.
[39] Atalay Yörükoğlu, a.g.e., s. 218.

Babadan istenen, herşeyden önce çocuğun büyüme sorumluluğunda eşit hisseye sahip olduğunu anlamasıdır. Baba, hafta sonları çocuğuyla birlikte müzeye, tiyatroya, sinemaya, kitapçı dükkanına, resim galerisine, maça, konsere v.b. yerlere giden ve onunla top oynayan, balık tutan bir arkadaş olmak durumundadır. Bunların yanısıra babanın, çocuğu kendi işyerine götürmesi (uygunsa) ve gerektiğinde yaşına göre bazı basit görevler vermesi ona "güven vermesi ve sorumluluk duygusunun" pekişmesi açısından büyük önem taşır. Yine baba, çocuğunun okuluna ilişkin veya diğer sorunlarını cevaplandıran, akşamları uyku öncesi onunla sohbet eden bir birey olabilmelidir. Ancak böyle bir ortamda çocukla, istenen yakın dostluk ve diyalog kurulabilir ve çocuk huzurlu, kendine güvenen, özerk bir kişiliğe kavuşabilir.[40]

Anne ve babanın çocuğun eğitiminde aynı paralelde olmaları ciddi bir sorundur.[41] Anne ile babanın, çocuğun yanında, "çocuk konusunda" birbirlerini eleştirmeleri, birinin olumlu yaklaşımına, diğerinin olumsuz tutumu ya da taraflardan birinin çocuk kayırması, çok sıklıkla rastlanan terbiye yanlışlarındandır.[42] Çocuk kayırmak deyince aklımıza ilk gelen diğer aile büyüklerinin çocuğun eğitimindeki etkileridir.

Her ne kadar ülkemizde artık geniş aile yerini ana, baba ve çocuktan oluşan çekirdek aileye bıraktıysa da, hâlâ yer yer büyüklerin otoritesine dayalı geleneksel aile anlayışı geçerliliğini korumaktadır. İster aynı daireyi paylaşmak, isterse aynı evi paylaşmak şeklinde olsun, dede ve büyükannenin çocukla yakın teması sıklaştıkça, ana-babadan beklediğimiz, "eğitimde denge ve tutarlılık" ilkesi bozulmaktadır. Bu durumda anne veya baba, dedeyi kırmamak için özen gösterirken, dede ve büyükanne de "hayır"ların tümüne "evet" diyerek aşırı bir hoşgörülü yaklaşım içinde görünürler. Bu durumda, ana-babasından olumsuz yanıt alan çocuk, soluğu büyükanne veya dedede alır ve istediğine bu yolla kolayca kavuşur.[43]

Çocuğun değeri araştırmasında ana-babalara çocukları büyüdüğünde onların nasıl olmasını istedikleri sorulduğu zaman da "hayırlı evlat olsun" isteği en yaygın olarak belirmiştir.[44] Türkiye'de çocuktan en çok istenen özellik "ana-babanın sözünü dinlemesi"dir. Yapılan bir araştırmaya göre, bunu annelerin yüzde 59'u , babalarında yüzde 61'i öncelikle istemektedir. Çocuğun öncelikle "bağımsız olması ve kendine güvenmesi" ana-babaların yalnızca yüzde 18,5 oranında aradığı bir özelliktir. Bu verilerden yola çıkarak, Türk ailesinin bireyselliği değil, aileye bağlılığı temel alan geleneksel değerleri koruduğu söylenebilir.[45] Çocuklarında köklü ve sabit adetlere göre yetiştirilmiş ana-babalar, çocuklarını bir problemle karşı karşıya kaldığında, kendi ana-babalarının takınmış oldukları tutumları benimserler. Bundan daha iyi bir yolu öğrenmeye fırsatları olmadığı içindir ki, kendi ana-babalarının yapmış oldukları hataları tekrarlarlar.[46]

Anne ve baba, öyle bir ortam hazırlamalıdırlar ki, çocuk sanki her zaman anne ve babası her zaman yanındaymış gibi kendini güvenli ve hiç yanında değilmiş gibi özgür hissetsin. Böyle bir aile ortamı çocuğun kendine özgü anlayış ve düşüncesini ifade etme olanağı sağlar. Buna karşılık sağlıksız aile, çocuğun nasıl algılaması, düşünmesi ve davranması gerektiğiyle ilgilenir. Çünkü bu ana-baba için, çocukları belirli bir kalıba sokmak, onun bağımsız olarak gelişmesinden daha önemlidir. Ana-baba, çocuğunun kişiliğine saygı duyan, benlik saygısı üstün kişiler olmalıdır ki, çocuklarının da benlik saygısı üstün olabilsin. Ana-babalar, otonom (kendi kendini yöneten) bireyler yetiştirebilmek için gerekli psiko-sosyal ortamı hazırlamalıdırlar. Bunun içinde aşırı koruyucu yaklaşımdan kaçınarak çocuğun kendi kendini yöneten bir birey olmasına fırsat vermelidirler.[47] Biz bilinci içinde olan ana-baba çocuğa, "sen varlığıyla, konuşmasıyla, davranışıyla muhteşem olan, yetenek ve potansiyelleriyle tek ve anlamlı birisin. Senin sağlıklı, dengeli anlamlı bir yaşam için gelişmen ve mutlu olmana kendimizi adadık." mesajını verir. Bu durumda çocukta kaygı olmayacak, onun yerine cıvıl cıvıl bir yaşam sevinci olacaktır.[48]

Eğitimde Sevginin Önemi

Sevgi ilkesi, çocuk eğitimi konusunun temel ilkesidir. Çocuk eğitiminde başarının temeli, sevgi

[40]Haluk Yavuzer, a.g.e., s. 31.
[41]Kemal Çakmaklı, a.g.e., s. 84.
[42]Haluk Yavuzer, a.g.e., s. 31.
[43]Haluk Yavuzer, a.g.e., s. 43.
[44]Çiğdem Kağıtçıbaşı, Türkiye'de Değişen Aile ve Çocuğun Değeri, s. 33.
[45]Milliyet Medicana Genel Sağlık Ansiklopedisi, X, s. 20.
[46]Haluk Yavuzer, a.g.e., s. 121.
[47]Haluk Yavuzer, a.g.e., s. 69.
[48]Doğan Cüceloğlu, İçimizdeki Biz, s. 149.

ve şefkattir.[49] Dünyada hiçbir canlı yavrusu, insan yavrusu kadar sevgiye muhtaç değildir. İnsan yavrusu sevgi ile büyür ve olgunlaşır. Sevgisiz kalan yavru adeta aç bırakılmış canlı gibidir. Bedeni doysada ruhu açtır. Anne- baba çocuğunu severek onun ruhunu adeta doyurur. Çocuk bu duygudan yaşama sevinci, temel güven, insanları ve hayatı sevmeyi öğrenir.[50] Hep alıcı durumunda olan çocuk önce aile üyeleri ile, sonrada çevresi ile sevgi alışverişine girer.[51] Sevgi anne ve baba tarafından farklı yorumlanır. Kimine göre çocuğu sevmek, öpmek demektir. Kimine görede kucaklamak. Oysa sevmek, çocukla bütünleşmek, onunla bazı etkinliklerinde beraber olmak ve bir birey olarak onun gerçeklerini anlamaya çalışmaktır.[52] G. Jacguin; "Az veya çok bilinçli olan sevgi ihtiyacı çok büyüktür, hiç olmazsa ölçülü bir şekilde sevilmeyen çocuk içine çekilir, zayıflar ve bencil bir şekilde kendi kabuğuna kapanır. Çocuk temiz havaya nasıl muhtaçsa, aynı tarzda sevgiye de muhtaçtır" der.[53]

Bu sevginin çokluğu, çocuğu eğitmek için başvurmamız gereken metodları uygulamaktan bizi alıkoymamalıdır. Ana-babanın, yavrularının yorulup üzülmemesi ve rahat etmesi için onu terbiye eden ciddi işleri ihmal etmeleri, aslında şefkat değil, bir nevi ihanettir. (Çocuğun uykusuna kıyamayıp sabah namazına kaldırmamak veya okula gittiği için oruç tutturmamak gibi) Ebeveyn çocuğunu ne kadar iyi eğitmişse evladını o derece fazla seviyor demektir.[54]

Eğitimde bir de ses tonu meselesi vardır. Nasihat, tavsiye ve öğütlerde, hatta günlük konuşmalarda ses tonunun alçak perdeden tutulması etkiyi çoğaltır, daha tabi hale getirir. Kur'an'da bu hususa, Hz. Lokman'ın oğluna tavsiyeleri arasında temas edilmektedir; "Yürüyüşünde tabi ol, sesini kıs. Seslerin en çirkini şüphesiz merkeplerin sesidir." (Lokman 31/19) Konuşurken çok iyi şeylerden bahsetsek bile ses tonunun yüksek oluşu etkiyi azaltır, belki de anlatmak istediğimiz şeyler anlaşılmaz. Hatta tepki bile doğurur. Tatlılıkla anlatma metodu, düşük ses tonu ile tamamlanır.[55] Tatlı söz ve zarif davranış dinlenir. Kaba insan, ısıran köpek gibi herkes tarafından taşlanır.[56]

Ceza ve Dayak

Ceza, sadece çocuğun, başkalarının haklarını engellediği ya da toplumun veya ailesinin kurallarını bozduğu zaman kullanılmalıdır.[57] İlk kural davranış çığırından çıkmadan ya da suç işlenmeden çocuğun durdurulmasıdır. Bu kesin bir dille ve kararlılık belirten bir ses tonu ile yapılmalıdır. İkinci etkili yöntem, suçuna karşılık, çocuğu sevdiği birşeyden yoksun bırakmaktır. Bu sokağa çıkma yasağı olabilir, televizyon izlememe yasağı olabilir, odasına kapama cezası da olabilir. (Ama karanlık odaya değil) Üçüncü ceza yöntemi, çocuğa yaptığını düzelttirmek yoludur. Bilerek kırdığı arkadaşının oyuncağını ya da bir camı, çocuk harçlığından ödemelidir. Bu durumda yiyeceği dayak çabuk unutulur ama camın parasını ödetmek, onun için unutulmayacak bir ders olur.[58] Ceza en son çare olarak akla gelmelidir. Ceza çok sık uygulanan bir araç olursa çocuk ceza arsızı olur. Cezadan sonra çocuğa çok dikkatli davranmalı ona sevgimizin azalmadığını göstermeliyiz. Aksi taktirde karamsar bir çocuk, dolayısıyla başımıza problemli bir çocuk çıkarırız.[59] Çocuklar başkalarının yanında aşağılanmaktan, küçültücü sözler işitmekten çok incinirler. Bunu "başkalarının yanında bana kötü söz söyleme, istersen döv" diye dile getirirler. (Eğer dövülecekse) Baba döverken anne, anne döverken de babanın karışması doğru olmaz. Bu kural aslında öteki cezalar için de geçerlidir. Diyelim ki baba, gereğinden çok dövüyor, "Bırak artık yavrumu öldüreceksin" diyerek araya girmek yerine, annenin soğukkanlı bir tutumla, "Bu kadar yeter, cezasını çekti" diyerek babayı durdurması uygun bir davranıştır. Dayağın ardından çocuğa sarılıp öpme, herkesin bildiği sakıncalı tutumlardan biridir. Yüze kesin olarak vurmamak gerekir. (Resulullah'ın; Hayvanın dahi yüzüne vurmayın. Sözünü hatırlatalım) Öfke ile yüze atılan tokatın yeri ve ölçüsü kolay kestirilemez. Ağız ve burun kanaması çocukları çok ürkütür. Kabaya vurulan bir tokat da aynı işi görür. Önemli olan çocuğu sertçe uyarmaktır. Yoksa vurulan yerde iz bırakmak değil. Kimi anneler çocuğun kabasına

[49] Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 58.
[50] Meliha Kırkıncıoğlu, a.g.e., s. 34.
[51] Atalay Yörükoğlu, a.g.e., s. 183.
[52] Haluk Yavuzer, a.g.e., s. 34.
[53] İbrahim Canan, a.g.e., s. 101.
[54] Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 120-121.
[55] Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 90.
[56] Abdurrahman Dodurgalı, a.g.e., s. 74.
[57] Haluk Yavuzer, a.g.e., s. 44.
[58] Atalay Yörükoğlu, a.g.e., s. 211.
[59] Cezmi Tahir Berktin, Çocuklarda ve Gençlerde Davranış Bozuklukları, s. 53.

toz silker gibi vururlar. Bu çeşit, adet yerini bulsun diye dövmeler de etkisiz kalır.[60]

Zekanın Oluşumu

Temelde, zeka doğa vergisi bir yetenektir. Doğuştan gelir ve büyük ölçüde kalıtım etkisiyle belirlenir. Şöylede söylenebilir, çocuğun zeka gücü, anasıyla babasının zeka ortalamasına yakındır; biraz altında veya üstünde de olabilir. Zeka yeteneği, genellikle benimsenen görüşe göre, ana babadan gelen çok değişik etkenlerin raslantısal bir bileşiminden oluşur. Bununla birlikte zekayı belirleyen tek etken kalıtım değildir. Çocuğun döl yatağında uygun beslenmesi, beyin kanlanma ve oksijen alımının yolunda gitmesi gerekir. Zeka gelişiminde üçüncü önemli etken, varolan bu cevherin işleme olanağı bulmasıdır.[61]

Oyunun Önemi

Oyun, çocuğun gelişmesi ve kişilik kazanması için sevgiden sonra gelen ikinci en önemli ruhsal besindir. Sevgiden yoksun bir çocukluk gibi oyunsuz bir çocuklukta düşünülemez. Sevgiyi insan yavrusunun bereketli toprağı olarak düşünürsek, oyun da onun ışığı ve suyudur demek yanlış olmaz. S. Freud ruh sağlığını "Sevmek ve çalışmak" olarak tanımlıyor. Bu tanımı çocuğa uygularsak şöyle diyebiliriz; "Çocuk ruh sağlığı, sevilmek ve oynamaktır."[62] Oyun çocuğun en güçlü ve doğal dürtülerinden biri olan, saldırganlık dürtüsünü boşaltmasına yarar. Şunun kabul edilmesi gerekir ki, saldırganlık, çocuğun oluşumunda, yapısında vardır. Ve çocuk, bunun saklanması veya inkarı halinde kendini kandırılmış hisseder. Çocuk, oyun yoluyla birikmiş enerjisini toplumsal açıdan kabul edilen bir yolla boşaltma olanağı bulmaktadır.[63] Eğer dikkat edilirse çocuk oyun oynarken çağrıldığı zaman gelmek istemez, daha oyun bitmedi der. Oyun çocuk için mutlaka oynanması gereken bir iş, bir uğraştır.

Arkadaşlarıyla oynamak, çocuğa işbirliğini ve toplu yaşam için gekekli kuralları öğretir. Oyun yoluyla toplumsallaşan, "ben" ve başkası" kavramlarının bilincine varan çocuk, vermeyi ve almayı da, oyun vasıtasıyla öğrenir. Çocuğun oyun gereksinimini en iyi karşılayan toplumsal kurum, "anaokulları"dır.[64]

Anaokulu ve Okul

Froebel'in deyişiyle; "Anaokulunun amacı, öğrenmeye ilgi uyandırmaktır." Anaokulu, çocuğa bilgi aktarmaktan çok, çocuğun içinde varolan yeteneklerin serpilip gelişmesine yardımcı olur. Çocuk, anaokulunda en iyi oyun ortamını bulur, işbirliğini geliştirir, yaşıtlarıyla ilişkiye girer. Anaokulu çocuğu, kendi hakkını korurken, paylaşmayı ve başkalarının özgürlüğünü zedelememeyi öğrenir. Anaokulu, aynı zamanda kuralları en etkili bir biçimde öğretebilen bir kurumdur. Çocukları ilkokullara hazırlayan birer kuruluş niteliğinde olmaları, önemlerini daha da artırmaktadır. Toplumsal işlevleri büyük olan anaokulları, çocukları barındıran değil, fakat onları eğiten ve biçimlendiren çok önemli eğitim kurumlarıdır. Bu tür kurumların yalnızca ticari amaçlı açılmaları, çocukların gelişimini olumsuz açıdan etkiler. Kısaca anaokulları, annesi çalışmayan çocuklar için 4 yaşından, annesi çalışan çocuklar için 3 yaşından itibaren gerekli ve yararlı kuruluşlardır. Ancak, burada anaokullarının nitelikli olması, amacının çocukları barındırmak değil, başarılı bir eğitim olması gerektiğini vurgulamak isterim.[65]

Okul olgunluğuna ulaşmadan çocuğu ilkokul öğrenimine erken yaşta başlatmak da son derece hatalıdır. Birçok ana-baba, okula hazırlık sebebiyle 3-4 yaşlarından itibaren çocuklarına okuma-yazma öğretirler. Bu da hatalı bir davranıştır. Ülkemizde 1982-1983 öğretim yılında başlatılan bir uygulama ile, 6 yaş çocukları ilkokullara kabul edilmiş, genelde başarıya ulaşamamış ve uygulamaya kısa bir süre önce son verilmiştir.[66]

Bunun yanısıra çocuğa kitap okuma zevkinin verilmesi gerektiği düşüncesindeyim. "Hayat insanı o-kadar dağıtıyor ki, okuyarak kendimi toparlıyorum." (Goethe) diyen yazar ne kadar doğru söylemiştir. Çocuk, kişiliğinin gelişiminde bir modelle kendini özdeşleştirir. Bu model başlangıçta ana-baba ve yakın akraba iken, zamanla yerini arkadaşa, film ve kitap kahramanlarına bırakır. Bu bakımdan kitap kahramanlarının ahlaki ve sosyal açıdan sağlıksız olması, çocuğun kendisini kötü bir modelle özdeşleştirmesine sebep olur. Bu da, çocuk yazar-

[60] Atalay Yörükoğlu, a.g.e., s. 208-210.
[61] Atalay Yörükoğlu, a.g.e., s. 106-107.
[62] Atalay Yörükoğlu, a.g.e., s. 72.
[63] Haluk Yavuzer, a.g.e., s. 169.
[64] Haluk Yavuzer, a.g.e., s. 171-180.
[65] Haluk Yavuzer, a.g.e., s. 180-181.
[66] Haluk Yavuzer, a.g.e., s. 207-209.

larının yüklendikleri görevin ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Hurlock'a göre çocuğun okuma zevkini, kültürel koşullar etkiler. Çocuk okuması gerekeni ve kendi cinsi için uygun olanı seçerek okumasını öğrenir. Çocuğun okuyacağı kitabın türü ve sayısı, sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlere bağlıdır. Orta ve daha üst sosyo-ekonomik çevreden gelen çocuklar; ana-baba ve öğretmenlerinin uygun buldukları kitabı okurlar. Buna karşılık, sosyo-ekonomik düzeyi düşük kesimlerden gelen çocuklar, kendilerine yol gösterilmeksizin, istediklerini okumakta ya da hiç okuyamamaktadırlar. Okuma ilgisinin oluşumunda ailenin sosyo-ekonomik durumunun dışında, anne ve baba modelinin rolü büyüktür. Çocuğa kitabı elinde tutabileceği yaştan itibaren bu fırsatı veren ve çocuğun yanında kitap okuyarak olumlu bir model oluşturan anne ve baba, okuma ilgisinin gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunur.[67]

Çocuğun Cinsel Eğitimi

Çocuklarda cinsi tecessüs ve merak, 2,5-3 yaşlarında başlar.[68] Çocuğun cinsel eğitimi konusu, özellikle ülkemizde yeterince ele alınmamış ve aydınlığa kavuşmamış bir konudur. Bu konuya günümüze değin adeta tabu (yasak) gözüyle bakılmış ve gerek eğitimciler, gerekse anne ve babalar, çocuklarına nasıl bir yaklaşım içinde olacaklarını bilememişlerdir. Son derece önemli olan bu konuda ana-baba ya da eğitimci tarafından yapılabilecek bir hatanın gelecekte bazı duygusal yara ve davranış bozukluklarına yol açacığı gerçeği akıldan çıkarmamalıdır. Önemli olduğu kadar, böylesine yabancı olduğumuz bu alanda öncelikle ana-baba ve öğretmenlere, çocukta cinsel gelişim ve eğitim hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir. Çocukların cinsellikle ilgili sordukları sorulara, eksik ya da kaçamak cevaplar vermek neredeyse bir gelenektir. Bazen de bu cevaplar iyi niyetli, ama beceriksizdir. "Nasıl doğduğunu soran küçük kıza, annesinin, bir çocuğu olduğu zaman duyduğu sevinç yerine, çektiği "korkunç sancıları" anlatması gibi. Leyleğin getirdiği, kapının önünde bulunduğu, lahanadan çıktığı masallarıda hala yaygındır. Doktordan ya da çingeneden aldığı masalı da...[69] Anneler ve babalar, çocuklarının cinsellikle ilgili sorularına anlayamaz veya ayıptır diye cevap vermezler. O anki verilecek kısa, net cevaplar çocuğu o anki düşüncesinden kurtaracak ve tatmin olacaktır. Cevap vermemek daha büyük sorulara ve sorunlara yol açabilir.

Çocukta Allah Düşüncesi

Çocuğun önde gelen meraklarından biri de, "kim tarafından yaratıldığı"dır. Diğer meraklarında olduğu gibi, bu konuda da çocuk, cevabı önce anne ve babasından bekler. Çocuk 4 yaş dolaylarında Allah hakkında fikir yürütmeye başlar. Bu yaş çocuklarının Allah tasavvuru gelişim özelliklerine ve zihinsel kapasitelerine uygun olarak Allah'ı insana benzetme şeklindedir. 3-7 yaşları arasında rastlanan ve "Allah'ı gökyüzünde oturan sakallı bir dede" şeklinde yorumlayan bu yaklaşım son derece doğaldır. Ancak ne yazık ki, bu tür yorumun pekişmesinde, ana-babaların çocuklarına sundukları "Allah baba" kavramının da rolü vardır. Bu tür ailelerde; "Yaramazlık yaparsan Allah baba kızar" şeklinde hem yanlış bir yorum, hemde yanlış bir terbiye yöntemi uygulanmaktadır. Çocuğun Allah korkusu yerine, Allah sevgisi ile yetişmesi gerekmektedir. O, Allah'ın; seven, koruyan, hoşgören, affeden, cezadan çok ödüllendiren bir varlık olduğunu öğrenmelidir. Bazı aileler, Allah korkusunu yanlış bir terbiye aracı olarak kullanmakta ve bu korkuyu, "Annesinin sözünü dinlemeyeni Allah taş yapar!... Yemeğini yemeyeni cehennemde yakar!... Yalan söyleyenin dilini keser!... gibi cümlelerle çocuğun kafasına sokmaya çalışmaktadırlar. Bunun sonucunda çocukta yanlış bir Allah tasavvuru oluşmakla kalmaz, aynı zamanda sürekli kendini suçlayan ve aşağılayan bu çocuğun, ruh sağlığı da bozulur. Anne ve baba, dini inanç ve uygulamalarıyla öncelikle sağlıklı bir model oluşturmalıdırlar. Allah'ın esirgeyen, herşeyi yaratan ve koruyan bir varlık olduğu anlatılmalı ve çocuğa Allah korkusu yerine Allah sevgisi aşılanmalıdır. Eğer çocuk, Allah sevgisine ulaşabilen bir insan olabilirse, başta insanlar olmak üzere bütün yaratıkları sevecektir. Bu sevgi ise ona her türlü güçlüğü yenmesinde yardımcı olacaktır. İnsanları sevme ve saymanın Allah'a yakınlaşma olduğu ona anlatılmalıdır.[70]

Çocuk eğitimi ile ilgili araştırmamı, çocukların anne ve babasına karşı duygu ve düşüncelerini anlatan bir mektupla -ki birçok kitabın ve bu

[67]Haluk Yavuzer, a.g.e., s. 156-158.
[68]İbrahim Canan, a.g.e., s. 173.
[69]Haluk Yavuzer, a.g.e., s. 219-220.
[70]Haluk Yavuzer, a.g.e., s. 239-240.

araştırmanın özetidir- bitirmek istiyorum;

" Sevgili Anneciğim, Babacığım,

Bütün duygu ve düşüncelerimi dile getirebilseydim size şunları söylemek isterdim:

Sürekli bir büyüme ve gelişme içindeyim. Sizin çocuğunuz olsam da sizden ayrı bir kişilik geliştiriyorum. Beni tanımaya ve anlamaya çalışın. Deneme ile öğrenirim. Bana ayak uydurmakta güçlük çekebilirsiniz. Bana oyunda, arkadaşlıkta ve uğraşılarımda özgürlük tanıyın. Beni her yerde, her işimde koruyup kollamaya çalışmayın. Davranışlarımın sonuçlarını kendim görürsem daha iyi öğrenirim. Bana yanılma payı bırakın. Kendi işimi kendim görmeye alıştırın. Büyüdüğümü nasıl anlarım sonra?

Büyümeyi çok istiyorsam da ara sıra yaşımdan küçük davranmaktan kendimi alamıyorum. Bunu önemsemeyin. Ama siz beni şımartmayın. Hep çocuk kalmak isterim sonra. Her istediğimi elde edemiyeceğimi biliyorum. Ancak siz verdikçe almadan edemiyorum. Bana yerli yersiz söz de vermeyin. Sözünüzü tutmayınca sizlere güvenim azalıyor.

Bana kesin ve kararlı davranmaktan çekinmeyin. Yoldan saptığımı görünce beni sınırlayın. Koyduğunuz kurallar ve yasakların hepsini beğendiğimi söyleyemem. Ancak hiç kısıtlanmayınca ne yapacağımı şaşırıyorum. Tutarsız davrandığınızı görünce hem bocalıyorum hem de bundan yararlanmadan edemiyorum.

Beni dinleyin. Öğrenmeye en yatkın olduğum anlar soru sorduğum anlardır. Açıklamalarınız kısa ve açık olsun. Öğütlerinizden çok davranışlarınızdan etkilendiğimi unutmayın. Beni eğitirken ara ara yanlışlıklar yapabilirsiniz. Bunları çabuk unuturum. Ancak birbirinize saygı ve sevginizin azaldığını görmek beni yaralar ve sürekli tedirgin eder.

Çok konuşup çok bağırmayın. Yüksek sesle söylenenleri pek duymam. Yumuşak ve kesin sözler bende daha iyi iz bırakır. "Ben senin yaşında iken" diye başlayan sözleri hep kulak ardına atarım.

Küçük yanılgılarımı büyük suçmuş gibi başıma kakmayın. Beni korkutup sindirerek, suçluluk duygusu aşılayarak usandırmaya çalışmayın. Yaramazlıklarım için beni kötü çocukmuşum gibi yargılamayın. Yanlış davranışım üzerinde durup düzeltin. Ceza vermeden önce beni dinleyin. Suçumu aşmadığı sürece cezama katlanabilirim. Beni yeteneklerimin üstünde işlere zorlamayın. Ama başarabileceğim işleri yapmamı bekleyin. Başarmam için beni destekleyin. Hiç değilse çabamı övün. Bana güvendiğinizi belli edin. Beni başkalarıyla kıyaslamayın, umutsuzluğa kapılırım.

Benden yaşımın üstünde olgunluk beklemeyin. Bütün kuralları birden öğretmeye kalkmayın. Bana süre tanıyın. Yüzde yüz dürüst davranmadığımı görünce ürkmeyin. Beni köşeye sıkıştırmayın, yalana sığınmak zorunda kalırım. Sizi çok bunalttığım sırada bile soğukkanlılığınızı yitirmeyin. Kızgınlığınızı haklı görebilirim. Ama beni aşağılamayın. Hele başkalarının yanında onurumu kırmayın. Unutmayın ki ben de sizi yabancıların yanında güç durumlara düşürebilirim.

Bana haksızlık ettiğinizi anlayınca açıklamaktan çekinmeyin. Özür dileyişiniz size olan sevgimi azaltmaz, tersine beni size daha çok yaklaştırır. Aslında ben sizleri olduğunuzdan daha iyi görüyorum. Bana kendinizi yanılmaz ve erişilmez göstermeye çalışmayın. Yanılgınızı görünce üzüntüm büyük olur.

Benden 'örnek çocuk' olmamı beklemezseniz, ben de sizden kusursuz ana-baba olmanızı beklemem. Sevecen ve anlayışlı olmanız bana yeter.

Sizin çocuğunuz olarak doğmak elimde değildi. Ama seçme hakkım olsaydı sizden başka kimsenin çocuğu olmak istemezdim. Sevgilerle...

Çocuğunuz

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın EĞİTİM (TERBİYE) ANLAYIŞI ve ESERLERİNİN EĞİTİM ÖZELLİKLERİ

Zafer ÖGE

Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942), yakın dönem Türk fikir ve ilim hayatının müstesna şahsiyetlerinden birisi olup, uzun yıllardan beri iyi tanıtılamamış İslamiyeti yeniden yorumlayarak müslümanlara yeni ufuklar açmıştır.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Osmanlı Devletinin son zamanlarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşamış, ender ilim adamlarımızdan sadece birisidir. Osmanlı döneminin medreselerinde en iyi şekilde eğitim görerek bugünkü profosörlük payesini almaya hak kazanmıştır. O, bununla yetinmeyerek bir çok ilim erbabının zıddına batı eğitim sistemini ve yazarlarının eserlerini incelemeyi tercih etti.

Bu amaçla çok kısa bir süre içinde kendi kendine Fransızcayı öğrendi. Bu sayede doğulu eğitim ile batılı eğitimi bir arada müşahede etti. İncelediği felsefi eserlerden felsefenin İslam Dini'ne hizmet ettiği görüşünü kazandı. Ayrıca İslamın gelişmeye engel teşkil etmediğini bilakis İslamın yenilikçi zihniyeti öngördüğünü savundu.

Ayrıca yaşadığı dönem itibariyle halkı iyiye doğruya ulaştırmak için yazdığı makaleler ile eğitim öncülüğü yapmıştır. Zaten bir çok eğitimcinin eğitim, tanımı da bu düşüncemizi doğrular.

Bu araştırmanın esas gayesi yakın geçmişimizin ilim fikir ve düşünce alanındaki mümtaz şahsiyetlerinden birisi olan Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın eğitim ile ilgili görüşlerini değerlendirmektir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Eğitim (Terbiye) Anlayışı ve Eserlerinin Eğitim Özellikleri

Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamış olan âlim, birbirinden farklı özellikleri bulunan bu iki dönemi bizzat görmüş, çeşitli dergilerde yazdığı yazılarla halkı aydınlatmaya ve devrin sorunlarına çözüm önermeye çalışmıştır. Bu nedenle Hamdi Yazır'ın eserlerinde ortaya koyduğu düşünce biçimi, uslubu, üzerinde durduğu temel konular o devrin anlayışını da yansıtmaktadır.

Hamdi Yazır'ın eğitimle ilgili görüşlerini açıklarken eğitim sözcüğü yerine kendi ifadesiyle ve daha geniş anlam ifade eden "Terbiye" kavramına yer verilecektir.

Muhammed Hamdi Yazır'ın "terbiye" ile ilgili görüşlerini incelemeye geçmeden önce onun eğtimci kişiliği üzerinde durmak ve bir eğtimci olarak sürdürdüğü bazı faaliyetlerden söz etmek yerinde olur.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Eğitimci Kişiliği

Hamdi Efendi, hayatının çeşitli dönemlerinde iki yönlü eğitimi, yani hem halk eğitimini hem de örgün eğitimi bir arada yürütmüştür. Bir yandan o devirdeki eğitim kurumlarından biri olan Medresetü'l-Kuzat'da müderrislik yaparken, diğer yandan da halka açık bir şekilde Beyazıt ve Şehzade Camilerinde talebelerine ders okutmuştur. Ayrıca daha sonra Medresetü'l-Vaizin'de Usul-ı Fıkıh ve Süleymaniye Medresesi'nde Mantık müderrisliği yapmıştır.[1] Çeşitli alanlarda yazdığı eser ve makaleler yanında sözünü ettiğimiz bu tür çalışmaları yapması onun çok yönlü eğitici kişiliğini ortaya koymaktadır.

Bu nedenle Hamdi Yazır'ı filozof, müfessir ol-

[1] Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi I. Ankara 1962, s. 608.

duğu kadar bir halk eğitimi öncüsü olarak görmek gerekir. Çünkü o az önce belirttiğimiz cami ve medreselerdeki eğitici çalışmalar yanı sıra, yazmış olduğu yazılarıyla ve özellikle "Hak Dini Kur'an Dili" adlı tefsiri ile ilim çevreleri yanı sıra, topluma da dini alanda hizmet etmiş, onları aydınlatmış ve halkın bu alandaki susuzluğunu gidermeye çalışmıştır.

Özellikle yaşadığı dönemin, dini alanda halkın anlayabileceği tarzda Türkçe yazılmış, ciddi ve hakikate uygun yazı ve kitap varlığı çok sınırlı olan bir dönem olduğu da dikkate alınırsa, Hamdi Yazır'ın yaptığı bu çalışmalar ve yazdığı eserlerle makalelerin eğitici ve aydınlatıcı değeri daha iyi anlaşılır.

Bütün bunları dikkate alacak olursak Hamdi Yazır'ı Cumhuriyet tarihinde yaygın din eğitimi alanında halka hizmet vermiş bir öncü olarak değerlendirmek mümkündür.

Eğitimci kişiliğinden bu şekilde bahsettikten sonra, onun eserlerinde yer alan eğitim yada daha geniş anlamıyla "Terbiye" konusundaki görüşlerini incelemeye geçebiliriz.

Eğitim (Terbiye) Konusundaki Görüşleri

Muhammed Hamdi Yazır "terbiye" kavramını geniş olarak "*Hak Dini Kur'an Dili*" isimli tefsirinde ele almaktadır. Yazarımız daha Fatiha suresinin ilk ayetini açıklarken "Rab" ve "terbiye" kavramı üzerinde durur ve terbiyeyi tarif ederken şu ifadeleri kullanır:

"*Terbiye, bir şeyi kademe kademe tedric ile kemaline eriştirmektir ki, bunun eseri istifa ve tekamül olur.*"[2] Bunun anlamı şudur:

Terbiye bir şeyi derece derece, yavaş yavaş, adım adım olgunluğa eriştirmek saf ve mükemmel hale gelmektir. Bu günümüz eğitim anlayışına yakın bir anlayış sergiler. Çünkü eğitimde esas olan doğru ve eğitici bilgilerin, yavaş yavaş, eğitilen kişinin anlayabileceği tarzda ona öğretilmesidir. Aksi halde bütün bilgilerin bir anda verilmeye çalışılması olumsuz sonuçlar ortaya çıkarır.

Hamdi Yazır terbiyenin, yavaş yavaş tedrici olarak mükemmeliliğe ulaşmak olduğunu belirttikten sonra alemdeki düzenin de tedricen gerçekleştiğini söyleyerek bu mükemmelliği sağlayan yüce mürebbinin varlığına dikkat çekmektedir. Ona göre alemdeki mükemmelliği gördükten sonra bu mükemmelliği sağlayan bir kudretin varlığını görmemek mümkün değildir.

Hamdi Yazır, bu konuda bazı düşünürlerin tutarsızlığına da işaret ederek şunları söyler: "*Pedagoji adı altında terbiye ve terbiye etfal davasından vazgeçmiyorlar ve can atarak mürebbi olmaya çalışıyorlar, düşünmüyorlar ki, tabiat üzerinde Hakk'ın terbiyesi yoksa bütün terbiye davaları batıl olur.*"[3]

Hamdi Yazır sözlerinin devamında şöyle ifade kullanır. "*Hakkın rububiyyeti kamilesi ve onun eseri olan terbiye bulunmasaydı, alemde ve tabiatta ne kemalden ne tekamülden ne de terbiyeden hiçbir eser, hiçbir hisse bulunmazdı.*"[4]

İnsanları Allahın terbiye ettiğini; insanların Allah'ın bahşettiği kadar ilme sahip olduklarını vurgular. Alak suresindeki "*O kalem ile yazmayı ve insana bilmediğini öğretti*"[5] ayetini tefsir ederken kuvvetleri melekeleri, istidatları yarattığını ve ona bilmediğini vehbi olarak öğrettiğini ifade eder. Nitekim ilk vahyi alan ümmi peygamberimiz de Allahın lütfü ile okuyabilmiştir. Ayrıca "Kalem ile öğretti denilerek de ümmet okuyup yazmaya teşvik edilmiştir.[6]

Burada Allah insanları terbiye etti derken kastedilen mana, insana iyi ya da kötü yönde kendini geliştirme kabiliyetinin verilmiş olmasıdır.

Yani Allah, insana yavaş yavaş nasıl mükemmelliğe ulaşılabileceğinin yollarını göstermiştir. Kendisine verilen bu kabiliyet ile insanın iyi veya kötüyü seçmesi ise kendisine aittir. Hamdi Yazır, Bakara suresi'nin 31. ayetini tefsir ederken ilmin yüce Allahın bir ihsanı olup, ilk eğitici ve öğreticinin de Allahın kendisi olduğunu vurgulamaktadır. "*Ve (Allah) Adem'e bütün isimleri öğretti.*"[7]

Düşünürümüzün terbiye kavramını açıklarken de belirttiği gibi, öğrenmede bir tedricilik söz konusudur. Ona göre Hz. Adem isimleri birdenbire değil tedricen öğrenmiştir. İlk insan olan Hz. Adem'in isimleri tedricen öğrenmesi diğer insanların da aynı özelliğe sahip olduklarını ve öğrenmenin tedricen gerçekleştiğini göstermektedir.[8]

---

[2]Yazır Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, c. 1, s. 64 vd.
[3]Yazır, M. H., a.g.e., c. 1, s. 69.
[4]Yazır, M. H., a.g.e., c. 1, s. 69.
[5]Alâk Suresi, ayet: 5, 6.
[6]Yazır, M. H., a.g.e., c. 7, s. 5592-5593.
[7]Bakara Suresi, ayet: 3.
[8]Yazır, M. H., a.g.e., c. 1, s. 309-310.

Bu düşüncelerden, insan oğlunun eğitilebilirlik özelliğine sahip olduğu fikri ortaya çıkmıştır. Yani insan eğitim yoluyla bazı bilgileri kazanabilir, kabiliyetlerini geliştirebilir ve yeni bilgiler ortaya koyabilir. Buradan hareket edilebilir ki; "İnsanını ancak doğuştan getiridiği özelliklere göre hayatını sürdürebileceği, eğtimin onda hiç bir etki ve değişiklik oluşturmayacağı"[9] şekildeki görüşte bir anlamda geçersiz kalmaktadır. Ancak bunu söylerken eğitimin sonsuz güç sahibi olup, her şeye muktedir olduğunu ve eğitimle insanın istenilen şekle sokulabileceğini iddia etmemek ve eğitimin de belli bir sınırı olduğunu unutmamak gerekir.

Nitekim bazı insanların tutum ve davranışları bütün eğitici gayretlere rağmen değiştirilememektedir. Bazı düşünüş ve davranış biçimleri köklü alışkanlıklar haline gelmiştir. Kişi ne kadar eğitilse de düzeltilemez. Kur'an-ı Kerim de bununla ilgili örnekler vardır. Kendi düşündüklerinin dışında her türlü bakış açısına ve davranışa gözlerini ve gönüllerini kapamış kimseler için eğitici çabalar boşunadır. Kur'an-ı Kerim bu tür insanları "*Sağırlar, dilsizler ve körler*"[10] olarak vasıflandırır. Bazı insanlar da gerçeği aramazlar ve düşünmezler. "Onların kalpleri mühürlenmiştir."[11] Özetle insan da öğrenme kabiliyeti vardır ama kendisi bu kabiliyeti körletebilir. Hamdi Yazır, eğitimin temel esaslarından sayılabilecek olan "önce benimseme, sonra uygulama" prensibine paralel olarak açıklamalarda bulunur. Dini yaşamak konusunda, önce inanıp benimseme, sonra hayata uygulamanın önemine işaret ederek şöyle demektedir: "*Hak dinin ayırıcı özelliği, akıl sahibi kişiyi kendi hür seçimi ile iyiliğe sevk etmektir. Başka bir ifadeyle Hak din zorla değil, seve seve iyilik yapan, hür iradeli insanlar yetiştiren bir terbiye kanunudur.*"[12] Görüldüğü gibi Hamdi Yazır dini, bir terbiye sistemi olarak algılamaktadır.

Ona göre din; insanları, hür iradeleri ile seçim yapma konusunda eğiten bir kanunlar bütünüdür. Burada ortaya çıkan önemli nokta kişinin inanarak ve isteyerek hür iradesi ile dinin emirlerini uygulamasıdır. Özetle, nasıl eğitimde bir şeyi benimseyerek uygulama önemli ve değerli ise dinde de aynı şekilde inanıp benimseyerek uygulama önemli ve değerlidir.

Hamdi Yazır; tefsirinde "*Rabbu'l-Alemin*" ifadesini açıklarken de alemdeki düzene dikkat çekerek kainatın oluşumunda da bir terbiye kanununun (yani tedricen kemale erdirme prensibinin) bulunduğunu, hiç birşeyin boş ve amaçsız yaratılmadığını herşeyin birbiriyle uyum içinde olduğunu söyler.[13]

Her milletin hedefi geleceğe iyi nesiller yetiştirmek, her ana babanın arzusu yararlı çocuklara sahip olmaktır. Bütün mukaddes dinler iyi nesil yetiştirmeyi, yani eğitimi tavsiye etmişler ve bütün peygamberler de eğitimle uğraşmışlardır. Kur'an-ı Kerim bir yandan "*Sakın ha cahillerden olma*"[14] "*Cahillerden yüz çevir.*"[15] ayetleriyle cahillerden veya cahil olmaktan kaçınmamızı emretmiş diğer yandan da "*OKU*"[16] fermanı ile eğitimin yolunu göstermiştir.

Elmalılı Hamdi Efendi hem Allah katında "*Bilenlerle bilmeyenler hiç bir olur mu?*"[17] ayetini tefsir ederken bilenlerle bilmeyenlerin hem Allah katında hem de kulları yanında eşit olmadığını ifade etmektedir. "*Allah kendisine iman edenlerle ilme nail olanların derecesini yükseltti.*"[18] ayetini tefsir ederken ilim sahiplerinin Allah katında derecelerinin yüksek olduğunu belirterek insanları ilime teşvik etmiştir. Çünkü "*Kulları içinde ancak bilginler Allah'tan gereğince korkarlar.*"[19]

Elmalılı Hamdi Yazır İslâm dininin ilim ve eğitimi bir nevi nafile ibadet kabul ettiğini zira Peygamber Efendimizin "*Allah katında ilim tahsil etmek nafile olarak eda olunan namaz, oruç ve haccdan daha hayırlıdır.*" hadisi şerifini göz önünde bulundurarak İslâmiyetin eğitime verdiği önemi bildirmiştir.

Peygamber efendimiz vahiy aldığı ilk günlerden itibaren ashabını eğitmeye başlamış ve sahabeden Erkam'ın evini eğitim merkezi yapmıştır. Böylelikle ümmetine eğitimde de öncülük etmiştir. Bu faaliyete Medine'de de devam ederek yetiştirdiği öğretmenleri ihtiyaç duyulan yerlere göndererek eğitim çalışmalarını gün ve gün geliştirmiştir.

---

[9]Bkz. Bilgin, Beyza, Eğitimin İmkanı ve Sınırları Üzerine, İslami İlimler Enstitüsü Dergisi, IV, 1980, s. 211.

[10]Bakara Suresi, 18. ayet.

[11]Bakara Suresi, 6-7. ayetler.

[12]Yazır, M. H., Hak Dini Kur'an Dili, c. 1, s. 89.

[13]Yazır, M. H., a.g.e., c. 1, s. 67 vd.

[14]En'am Suresi, 35. ayet.

[15]A'raf Suresi, 199. ayet.

[16]Alak Suresi, 1. ayet.

[17]Zümer Suresi, 9. ayet

[18]Mücadele Suresi, 11. ayet.

[19]Fatır Suresi, 29. ayet.

O bununla yetinmeyip bir okuma yazma seferberliğinin yapılmasını istemiştir.

Bu sebeple Bedir savaşında esir edilen müşriklerden bazılarından faydalanmıştır.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Öğretmene Verdiği Önem

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, müslümanların ilimle imanı uzlaştırdıkları, birliğe dirliğe ancak ilimle ulaştıkları ve bir medeniyet dünyası olarak dünyanın gündeminde yer aldıkları devirde, İslâmın eğitime (ilme) öğretmene verdiği değer gibi müdafaaya yönelik ifade kullanmadıklarını bildirmiştir.

Çünkü müslümanlar kendilerini dinleri ve bilgileri ile ifade etmişlerdir. En yüksek kemal sahibi Allah ile varlığını Allaha borçlu, varlık dünyasının temsilcisi insan arasındaki münasebetin tesisinin ancak ilimle mümkün olacağını "*kendini ilme veren faninin baki kalacağını*" böylece ölümsüz hayatın beka ve devam şartının da ancak bilgi ile mümkün olacağını bilen müslümanlar bütün dünyayı cezbeden güce ancak ilimle sahip olmuşlardır.

Ancak müslümanlar arasında eğitimsizlik sürecinin başlamasıyla müslümanlarda fikri donukluk ve taassubun hüküm sürmesi sonucunda ilim ve irfan müslümanlar arasında konu edildiğinde hemen "*Kur'an'ın ilk emri oku*" diye söze başlamak adet haline gelmiştir.

Bilindiği üzere Allah peygamberi ile münasebetini "*oku*" emri ile tesise geçmiştir. Ancak bu emir Hz. Peygamber'in neyi okuyacağını belirtmemiştir.

Hiç şüphe yoktur ki bu okuyuş, okumanın esas kaynağı olan mevcut varlıkların maddi sebeplerini, dünyanın nasıl meydana geldiğini, bütün evrenin ani bir yaratma hareketi neticesinde olmayıp, milyonlarca yıl sürmüş ve halen sürmekte olan bir fiil sonucu yaratıldığını ve bu yaratılanların bir gün nihayete ereceğini bunu planlayanın da kudreti sonsuz ezeli ve ebedi var olan Allah olduğunu, fani insan ile yüce Allah arasındaki uçurumun nasıl meydana geldiğini, Allah ile kulları arasındaki münasebetin tesisini ihyada insanın erişebileceği en yüksek şeyin okumak olduğunu, *bütün beşeri faziletlerin okumaktan geçtiğini, zirveye ancak okumakla erişebileceğini ifade eder.*

Elmalılı M. Hamdi Yazır'a göre Kur'an "*oku*" emrini vermekle dünya ve ahiretin ancak okuyup öğremekle elde edilebileceğini, Peygamber ve ümmetinin, zengin ve fakir herkezin kemale ermelerinin ançak okuma nimetinden yararlanmaları ile mümkün olacağını bildirir.

Elmalılı, Kur'an'ın neyi okunacağını bildirmesini şöyle yorumlar: Okunması istenen sadece okuma kökünden türeyen Kur'an olmayıp, okumaya değer, okunması gereken her şeyin okunabilceğini ifade etmek için okumanın asıl amacın insanoğluna yol ve yöntem göstermesi olarak bildirir. Bu yol ve yöntemin anlamı insanı öğretip, eğitip yetiştirmektir. İşte bunun içindir ki oku emrinin ardından şu ayet geliyor: "*Ey örtüsüne bürünen Peygamber, kalkta yanlış yolda olanları uyar, Allah'ın adını yücelt, elbiseni temiz tutmaya devamet. Kötülüğün her türlüsünden uzak ol.*"[20]

Kur'an, Peygamber'in okuduğunu insanlara öğretmesini, ilmi başa geçirmesini, kanunları, hüküm ve fikirleri ilme ve okumaya dayandırmasını bunu yaparkende Peygamberlik vasfının (öğretmenlik vasfının) ayrılmaz bir parçası olan iç ve dış görünüşe son derece önem vermesini bildirmiştir.

Allah bilenlerle bilmeyenlerin, okuyanlarla okumayanların aynı değere eşit olmadığını bildirmek için "*oku*" emrinden başka "*Ey Muhammed, de ki bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*"[21] Yine bir başka ayette: "*Kalkın şuraya geçin ki, Allah gerçekten inananları ve kendine bilgi verilenleri de derece derece yükseltsin.*"[22] buyurmuştur. Nahl suresinin 43. ayetinde de "*Eğer bilmiyorsanız bilim ehline sorun.*"[23] denilmiştir.

Elmalılı M. Hamdi Kur'an'ın okumayı, okutmayı ve ilmi başa almayı gaye edinmesini şöyle açıklamaktadır: Kur'an'ın ortaya koymak istediği ilkelerin, kuralların, hüküm ve fikirlerin bilme okumaya dayandığını ve dayandırılması gerektiğini anlatmak, safsata, cehalet, peşin fikir, taassup ve sorumsuzca sözlerle ilgisi olmadığını açık seçik belirtmek içindir. Nitekim Allah Peygamberini insanlara tanıtırken: "*Biz size ayetlerimizi, size kitabı ve hikmeti öğretecek ve bilmediklerinizi bildirecek bir peygamber gönderdik.*"[24] demek suretiyle eğitim ve

[20] Müddessir Suresi, ayet: 1-11.
[21] Zümer Suresi, 9. ayet.
[22] Mücadele Suresi, 4. ayet.
[23] Nahl Suresi, 43. ayet.
[24] Cuma Suresi, 5. ayet.

öğretimde esas olan unsurun kitap ve kitabı anlayacak hikmetin yani aklın bulunması gerektiği esasını getirmiş oluyordu.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *öğretmeni* şöyle tanımlar: Öğretmenin ilgi alanı insan ve insanın ıslahıdır. Öğretmen bu çerçevede faliyet gösetermelidir. Öğretmen gerek temsil ettiği dünya görüşünü ana gayelerinde gerekse kendi gerçek yapısında, eski çağla modern çağ arasındaki eşik üzerinde insan düşüncesi için gerçek bir dönüm noktasıdır. İslâmın çağrısı akıl ve kitaptan yanadır.

O insanı aklını kulanmaya, her konuya eleştirici bir gözle yaklaşmaya, alternatifleri gözden geçirmeye aklı kullanmadan vahyi gerçeklerin taktir edilemez olduğuna, ilahi vasıfların anaşılması ve kabulünün de onsuz mümkün olmayacağına dikkat çeker. Kur'an-ı Kerim de "*Hakkında ilmin olmadığı şeye uyma. Çünkü göz, kulak ve kalpden herbiri o işten sorumludur.*"[25] ayeti akıl ilkelerini tecrübe ile elde edilen ilimlere uymayı gerekli kılmaktadır.

Kur'an müslümanları okuma yazmaya, öğrenme ve öğretmeye teşvik eder. Akıl ve zekalarını hakikatı anlama yolunda kullanmalarını emreder. Hedefi ve maksadı insanların gönüllerini temizleyip arındırmak, kültür ve medeniyeti kurup geliştirmeyi hedef edinmek, insanın eğilimleriyle eylemlerini bütünleştirmek, barışı sağlamak, yaşamı, malı ve canı güvenliğe kavuşturmaktır.

İşte Dünya ve ahiret için ilmi biricik mürşid olarak kabul ve ilan eden bu dinin ilk öğretmeni Hz. Muhammed, hayatını insanların eğitimi ve öğretimine adamış, yaşamının her dakikasını sözde ve fiilde İslâm inancının prensiplerini öğretmeye hasretmiştir. Bunu yaparken de daima islam'a giren ve girmeyenlere iyi niyetli bir öğretmen sempatisi içinde yaklaşmıştır. Böylece kafalarda ve gönüllerde tarihin en büyük inkılabını meydana getirmiş, insanlığa karşı en değerli hizmeti ifa etmiştir.

Ona bu görevi Yüce Yaratıcı "*Ey Peygamber, biz seni şahit, müjdeci uyarıcı, Allah'a onun izniyle bir devetci ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik.*"[26] demek suretiyle hem peygamberini yüceltmiş hem de öğretmende bulunması gereken ve onu başarılı kılacak olan özellikleri vurgulamıştır. Bu yüce emrin ilk muhatabı, bu dinin peygemberi Hz. Muhammed (sav) batıl ve hurafeye ait bütün kadroları parçalayıp yanız ilme ve fazilete sarılmış ve "*Ulu Tanrım ilmimi artır*" bize eşyanın gerçeklerini olduğu gibi göster" lafızları onun en büyük duası olmuştur.

Bu gerçek, İslam'ın ilk dönemlerinde her müslümanın umudu ve başta eğiticilerin işlediği, eserlerinde yazdıkları tema idi. Yani bilimdi, bilgin olmaktı, bilimi hakim kılmaktı. Çünkü Allah kitabında "*Allah'tan ancak bilgin olanlar korkar*" anlamındaki ayeti ile bilmin, bilim erbabının, eğitimcinin en üstün derecede olduğunu hatırlatmaktaydı.

İnsanlar eğer ibadetlerinden ötürü üstün olsalardı, meleklerin ibadeti Ademden daha çoktu, üstünlük onlara verilmesi gerekirdi. Halbuki Allah üstünlük ölçüsünü alırken ilmi birinci sırada zikretmiş, Hz. Adem'e verdiği görevede ibadetin değil, ilmin şart olduğunu açıklamıştır. Hz. Peygamber ise "*bir saat düşünmek altmış yıl ibadetten daha üstündür*" buyurmuştur. Hz. Peygamber'in ilmi ibadetten üstün tutmasını Elmalılı M. Hamdi iki yönden şöyle anlatır: "*Birincisi, düşünme insanı Allah'a ulaştırır, ibadet ise Allah'ın sevabına ulaştırır. Allah'a götüren şey, Allah'tan başkasına götürenden daha üstündür. İkincisi, düşünme akıl işidir, itaat, ibadet organların işidir. akıl organlardan daha şereflidir.*"

İslam tarihinin ilk dönemlerinde öğretmen düşünürdü, düşünürde öğretmendi. Akli değerleri araştırmak bizzat Hz. Peygamber tarafından başlatıldı. O cehaleti ortadan kaldırıp yerine gelecekte kimsenin boy ölçüşemeyeceği ilim ve irfan tohumlarını ekti. Yirmi üç yıl gibi kısa bir zaman içinde kendini ilim yoluna adayan öğretmenler yetiştirdi. Bunların her biri ilahi vahyin anlaşması kabulünde aklı kullanmadan gerçeklerin anlaşılmayacağı şuuru içinde birer yıldız, canlı birer kitap mesabesinde idiler. Onlar, gerçeğe yönelmede, sonuca varmada, fikir alışverişinde, bilgi iletişiminde, düşünceyi gerçek üzerine oturtmada, insanların sağlıklı, makul, fazileti ve müreffeh bir hayat yaşamalarını temin edebilmek için gerekli olan diğer bütün konularda öğrenme ve öğretmenin gereği ve bunu İslami eğitimin bir parçası saymayı ideal edindiler.

[25]İsra Suresi, ayet 6.

[26]Fetih Suresi, ayet 8.

Elmalılı'ya göre İslam dünyasının genişlemesi sonucu öğretmenler ve öğrenciler değişik ülkelere kültür ve medeniyet merkezlerine giderek bu ülkelerede her birinin kendine özgü prensipleri üzerine bina edilmiş olan değişik medeniyetlerle de ilişiki kurmaya başladılar. Diğer medeniyetlerin sahip bulundukları ilimleri almaktan ve bu konuda deneyim sahibi olmaktan geri kalmadılar ve bundan da utanç duymadılar. Çünkü "*İlim Çin'de de olsa onu alınız*" sözü bunu teşvik etmekteydi.

Bilgi veren hoca, İlim neşreden muallim dünyanın neresinde olursa olsun sosyal hayatın yüksek bir derecesine sahipti. Çünkü o, kendini insanlığa adamıştı. Onların dayandıkları manevi değerler ve kendilerinin meydana getirdiği kültürel kimliğin, itici gücü ve kaynağı bilimdir, ebedi değerlerdir. İşte müslümanlar bu değerleri tahsil etmek üzere dünyanın en uzak bölgelerine varıncaya kadar gidip ilmi, ders veren erbabından öğrenmeye gayret göstermiştir.

Her insanın kendiliğinden ilim öğrenmeye gücü yetmez. Bu bakımdan herkesin, öğrenim, ahlak, söz, inanaç, davranış ve san'at gibi konularda bir öğretmene veya rehbere ya da bir ustaya ihtiyacı vardır.

Her milletin hayatında öğretmenlerin,bilim adamlarının ve öğretmen yetiştiren kurumların büyük yeri olmuştur. Hz. Peygamber "*Ümmetimin alimlerine saygılı olunuz, çünkü onlar yeryüzünün yıldızlarıdır.*" demekle ilim adamını dolayısıyla öğretmeni cemiyetin baş tacı yapmıştır. "*Bir alimin ölümü bir milletin ölümü kadar büyük ziyandır.*" sözleriyle keyfiyeti kemiyete tabi kılmış, "*İlmi dünyaya yaymaktan daha övgüye değer tasattuk yoktur.*" diyerek bilgiyi bir cömertlik ve ihsanın üstüne çıkarmıştır. "*Allahım alimlerini himaye et.*" duasıyla İslam tefekkürüne rehberlik etmiştir.

İşte Elmalılı M. Hamdi Yazır böyle bir eğitim anlayışının milletimizin gönlünde tekamül etmesini istemektedir. Bu inancın neticesinde de ilim adamını İslam tefekkür ve medeniyetinin, hür fikir hayatının rehberi kabul etmiştir. O öğretmeni, bir milleti millet yapan, millet varlığını ortaya çıkaran, ferdi toplum yapan ve Allah'a gidişimizde bize büyük bir merhale olan mukaddes bir varlık olarak görmektedir. İlim ve irfanı günden güne geliştirip toplumları ileri medeniyet seviyesine yücelten, gönlünü nurlandıran, ufkuna ışık tutan, dünyasını aydınlatan önder insandır, öğretmen.

Öğretmen, insanlık bilgi mirasının tümünü yeniden şekillendiren, yeniden tanımlayan, verilerini yeniden düzenleyen, üzerinde yeniden akıl yürüten, sonuçları yeniden değerlendiren, hedeflerini yeniden ayarlayan hikmet abidesidir.

Öğretmen: "*Yeni bir şey öğrenmeden geçirdiği bir günde, benim için güneşin doğmasında bir hayır yoktur. Hayır, mal ve evlat çoğaltmakta da değil, ilmimi artırmaktadır.*"[27] diyen Hz. Ali'nin bu sözlerine kulak vermeli, ilim, marifet ve medeniyet sahasında başarıya giden yollardaki engellerin ancak ilimle aşılabileceğini her zaman içinde duymalı ve yaşamalıdır. Bu bölümü Elmalılı'nın kendine şiar edindiği şu Hadis-i Şerif'le bitirelim.

"*Ya öğreten ol, ya öğrenen ol, ya dinleyen ol, ya bunları seven ol, sakın beşincisi olma helak olursun.*"

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Eserlerinin Eğitim Açısından Taşıdığı Kıymet

Daha önce de çok kısa temas ettiğimiz gibi Hamdi Yazır, yazdığı eser ve mekaleleriyle ilme katkıda bulunmasının yanı sıra, toplumu aydınlatmaya çalışmış, halkın dini alandaki isabetli bilgiye olan ihtiyacını gidermeye gayret etmiştir. Bu nedenle sözlerimizin başında onu bir halk eğitimcisi olarak gördüğümüzü söylemiştik.

Biz, özellikle yurdumuzda yeni gelişmekte olan Din Eğitimi Bilimi'ni de genel eğitim gibi örgün ve yaygın din eğitimi olarak iki kısımda inceliyoruz.

Haddizatında Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, yaygın din eğitimi ya da başka bir ifade ile yetişkinlere yönelik din eğitimi alanında Türk toplumunun Cumhuriyet tarihi içinde yetiştirdiği, önde gelen şahsiyetlerden biridir. O, daha önce de belirttiğimiz gibi, yazılarıyla ve eserleriyle temel dini konulara açıklık getirmeye çalışmış, toplumu ve ilim çevrelerini aydınlatmıştır. *Sebilü'r-Reşad* ve *Beyanu'l-Hak* dergilerinde seri halde yazdığı makaleler bu söylediklerimiz için örnek teşkil etmektedir.

Hamdi Yazır, Beyanu'l-Hak dergisinde yayınlanan "*Ulum-ı İslamiye*", "*Saadet-i Hakikiye*", "*İslamiyet Hilafet ve Meşihat-ı İslamiye*" gibi maka-

[27] A. Çelebi, İslamda Eğitim Öğretim Tarihi (Terc. A. Yardım, İst. 1983, s .208)

lelerinde[28], o devirde en çok tartışmalara sebep olan dini konularda topluma bilgi vermeye ve ışık tutmaya çalışır.

Sebilü'r-Reşad dergisinde dizi halinde yayınlanan "*Hz. Muhammed'in Dini, İslam*" ve "*İlhad Ne Büyük Cehalettir*" isimli makaleleriyle[29] İslam dinin temel prensiplerini açıklamış, yanlış düşünce ve inanaçlara yönelenleri uyarmıştır. Hukuk alanında Mecelle ile ilgili yazıları yeni Beyanu'l Hak dergisinde[30] yayınlanmıştır.

Muhammed Hamdi Yazır, temel dini konulara parmak basan bu yazılarıyla hem kendi devrinde hem de bugün halkı aydınlatan bir din alimi ve halk eğitimcisi olarak görevini yapmaya çalışmıştır.

Düşünürümüzün en önemli eseri sayılan Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirini de değerlendirmek yerinde olur. Gerek yaygın din eğitimi alanında halkın dini konularda bilgilenmesi bakımından, gerekse yüksek öğretimde verilen din eğitimi açısından bu eser önem taşımaktadır.

Çünkü Cumhuriyet tarihinde yazılmış ilk Tükçe tefsir olma özelliğine sahiptir. O devirde, bu tür Türkçe eserlerin bulunmadığı bu tür kapsamlı bir eserin hazırlanması konusunun Millet Meclisi'nde bile tartışıldığı ve olumlu yönde karar alındığı da dikkate alınırsa, eserin önemi daha iyi anlaşılır. Bu eser hem halkın hem de ilahiyat alanı ile ilgili kişilerin ihtiyacını büyük ölçüde karşılamıştır.

Hamdi Yazır'ın sözünü ettiğimiz tefsiri bugün de rağbet görmektedir. Ancak burada hemen belirtelim ki, eser günümüz toplumu için dil bakımından anlaşılırlığınıda kaybetmiştir. Bu nedenle, toplumun dini alanda aydınlatma görevini son derece sınırlı bir ölçüde yapabilmektedir. Kanaatimizce, metnin anlamını bozmadan dilini biraz sadeleştirerek tekrar toplumumuzun ve ilim çevresinin hizmetine sunmak yararlı bir çalışma olacaktır. Böylece eser eskiden olduğu gibi eğitici ve aydınlatıcı fonksiyonunu daha iyi yerine getirebilecektir. Aksi halde eserin kullanılabilirliği ilahiyat çevreleriyle sınırlı kalmaya mahkumdur. Bu durum yazarın da hoş karşılamayacağı bir durumdur.

Çünkü Hamdi Yazır'a göre halk ile alimler arasında uçurum olmamalıdır. Alimler halkı eğiten insanlardır. Onların kullandıkları kelimelerin ve ifadelerin anlaşılır olma zorunluluğu vardır. Hamdi Yazır der ki, "*Havas ile avam birbirine yabancı olursa, o zaman cemiyet ahengi bozulur.*"[31]

Nitekim Hamdi Yazır kendi devrinde alim geçinen bazı kişilerin insanları şüphe ve karanlığa çekmek için belirsiz ve anlaşılmaz yabancı kelimeler kullandıklarını belirterek bunlara karaşı uyanık olmayı öğütlemektedir.[32] Bu ifadeler düşünürümüzün okuyucu tarfından anlaşılmaya ne kadar önem verdiğini göstermekte ve eğitimdeki "anlaşılır olma" kuralına bağlılını ortaya koymaktadır.

Özetle Hamdi Yazır Tefsirini yazarken anlaşılır olamaya ve kullanılan kavramların izahlarını daima yapmaya çalışır. Bunun yanında ayetleri ilmi edebi ve felsefi açıdan yorumlamış, toplum hayatı ile de ilgi kurarak değerlendirmeler yapmıştır. Ayrıca yanlış ve hurafe olan bazı düşünce ve inançlara da işaret ederek halkı aydınlatmıştır. Ancak yazar tabii olarak kendi devrinin dilini kullanmıştır.

Bizim bu çalışma çerçevesinde Hamdi Yazır'ın bütün eserlerini ayrı ayrı eğitim açısından değerlendirmemiz zaman alacağından sadece eserleriyle ilgili genel bir değerlendirme yapmakla ve tefsirini biraz geniş ele almayla yetindik.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, çok yönlü bir alim olan Muhammed Hamdi Yazır, dini alanda hem halkın hem de bilim çerçevesinin kendisinden yararlandığı, topluma büyük hizmetleri olmuş bir kişidir. Ancak onun gerçekleştirdiği hizmetlerin sürdürülmesi gerektiğini düşünüyorum. Çünkü sadece eski ile övünmek yeterli değildir. Hamdi Yazır'ın metodu ve fikirleri araştırıcılar için örnek olmalıdır. Onun metodunu kullanan ama problemlere yeni yorumlar getiren insanlara ihtiyacımız vardır. Bu tür insanlar yetiştirebildiğimiz ölçüde toplumun problemlerine çözüm önerilebilir.

Bu konu ile ilgili araştırmamı sona erdirirken Hamdi Yazır'ın metod ve fikirlerinin yapılacak yeni çalışmalara örnek olacağına inanıyor bu gibi düşünürlerin yetişmesini temenni ediyorum.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın Türkçesi

Bu bölümde merhum Elmalılı Hamdi Yazır'ın Türkçesi (dil anlayışı)ni irdelemeye çalışacağız.

[28]Beyanu'l-Hak, sayı: 3, 15, 22.

[29]Sebilu'r-Reşad, c. 17-18 ve 24.

[30]Beyânu'l-Hak, sayı: 48 vd.

[31]Görgün Tahsin; Hamdi Yazır'ın Görüşleri ve İlim Felsefesi, BasılmamışLisans Tezi A.Ü.İ.F. Ktp, 1984, s.61.

[32]Sebilu'r Reşad, c. 25, s.115-116.

Bunu yaparken edebi bir şahsiyeti, bir şairi, romancıyı ve onun eserlelrini değil, asrımızın başlarında yetişmiş bazı şiirleri olmakla beraber edebi yönüyle tanınmamış olan bir İslam aliminin, tefsiri başta olmak üzere, eserlerinde kullandığı Türkçe üzerinde durulacaktır. Kulandığı dil, üslup, cümlelerin yapısı, ifade tarzı gibi konular değerlendirilecektir.

Merhum Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili isimli tefsirin I. cildinin başında "*Ben halis Anadolu, Öz Oğuz, Yazır Türküyüm; onbeş yaşında İstanbul'a geldim. Ne Arabistana gitim, ne Türkistana; ne İran'ı gördüm, ne Frengistan'ı. Öğrendiğimi bu vatanda öğrendim*" diyerek Türkçe'yi özellikle Anadolu Türkçesini, onu konuşan insanlardan birisi olarak konuşulduğu, okunduğu, yazıldığı yerde öğrenmiş olmasından dolayı iyi bildiğini açıkça ifade etmiştir. Çünkü bunları eserinde Türkçe'yi nasıl kullandığını anlatırken söylemiştir.

Elmalılı merhum, eserlerinde çoğu zaman, Türkçeyi şuurlu bir şekilde nerede nasıl yazacağını, hangi kelimelere yer vermesinin uygun olacağını düşünerek; tercihini ortaya koyarak kullanmıştır.

Bu, Hak Dini Kur'an Dili'nin başında kullandığı Türkçe hakkında yaptığı açıklamalardanda anlaşılmaktadır. Elmalılı'nın Türkçesini daha iyi anlamak için tefsirinin başındaki bu konuyla ilgili söylediklerini belirtmek gerekir.

"Mealin mümkün olduğu kadar sade ve veciz olmasına gayret ettim. Bununla beraber mükarrer olan edebiyatımızda kullanıla kullanıla lisanımızın öz malı olmuş kelimeleri, klişe haline gelmiş bazı terkibleri veya cemileri ittizasına göre kullanmakta taassuba sapmadım.

Mesela 'hamd'e "hamd", 'rahmet'e "rahmet", 'hidayet'e, "hidayet" dedim. 'Zulmete' "karanlık" dedimse 'nur ve ziya' yerine "aydınlık ve ışık" demek için ısrar etmedim. Gök yerine semayı tercih ettiğim mevki oldu. Ekseriya "gökler ve yer" dedimse bazan da "semavat ü arz" demek daha hoşuma geldi. "Güneş ve ay" dedim lakin; güneşi ve ayı diyemediğimde "şems ü kameri" tercih ettim. Bütün halk "Rabbü'l-alemin"i tanırken "alemlerin Rabbı" demekte faideden ziyade zarar gördüm.

"Sırat-ı müstakim" yerine "müstakim sırat" diyemedim. Doğru yol dediğim zamanda sıratın bitmesiyle, istikametin zevkinden bir şey zai (eksik) olduğunu hissettim.

Edebiyatımızın yüksek ve cem'iyetli numunelerinden olan iktibas, irad-ı mesel, mülemma gibi güzel sanatlardan, pek az olmakla beraber makamına göre tek tük istifade etmekten de hâli kalmadım. Hasılı nass'ın asıl manasından mümkün mertebe uzaklaşmamak için esası Arabi ve Farisi'den alınmış olan kelimeler kullandım. Ve fakat bunları Arabın ve Farsın istimaline göre değil, Türkçe'mizim malı olarak ve bizim kullanıdığımız mana ve tarz ile kullandım.

Lisanımızda mukabilini bulamadığım veya başka mana ifade ettiğini gördüğüm kelimeleri, tefsirine müracat edilmek üzere aynen iktibas eyledim. Türkçe söylenen bir sözün şerh-ü tefsire değeri olmamak lazım geleceği iddiasında bulunmadım.

.....

Yerinde kurultay dedim, yerinde ültimatom demekten çekinmedim. Yazı lisanımızda pek şayi olmayan bir taktim ve tehir yaptımsa, muhakkak muhavere lisanımızda mevcud olduğu için yapmışımdır. Eğer nadir bir istimal aldım ise makamımda nadir olmasından dolayı almışımdır. Biz, zaman olur "şu kuşa bak" deriz. Diğer bir zamanda olur, "bak şu kuşa" deriz. Sırası gelir "bahar geldi" deriz, bir sıra gelir "geldi bahar" deriz. Fakat nesir yazılarında ekseriya evvelkileri yazarız diye luzumu halinde nazımda yaptığımız gibi ikinciyi ihtiyar ettiğimizden dolayı, şive-i lisana muhalif zannedilmemelide, nüktesi aranmalıdır. Çamlıcanın manzarasına bayıldım demeyip de bayıldım manzarasına şu çamlıcanın dediğimiz zaman hata etmiş değil bir nükte sarfetmiş oluruz....[33]

Elmalılı Hamdi Efendinin bu ifadelerinden özetle şu sonuçlar elde edilir:

— Mealin sade ve veciz olmasına gayret sarfetmiştir.

— Herkesin bilip kullandığı kelimeler varken başkalarını tercih etmemiştir.

— Yerine göre ayetin asıl manasından uzaklaşmamak için Arapça ve Farsça kelimeleri tercih etmiştir.

— Aslı Arapça ve Farsça olsa da dilimizin özmalı olmuş kelime ve terkipleri olduğu gibi kul-

[33]Hak Dini Kur'an Dili, c. 1, s. 16-17, giriş kısmı.

lanmıştır.

— Bunları asıl dilindekine göre değil Türkçede kazandığı mana ve tarz ile kullanmıştır.

— Dilimizde karşılığını bulamadığı kelimeyi aynen iktibas edip, sonrada açıklamıştır.

— Gerektiğinde ve yeterli olduğunda Türkçe kelimeler kullanmakta sakınca görmemiştir. Bunların şerh ve tefsirde yeterli olmayacağı şüphesine düşmemiştir.

— Uygun düşmüş ve gerekli olmuşsa batı dillerinden gelen kelimeleri de kullanmıştır.

— Bir nükte varsa devrik cümle kurmaktan çekinmemiştir.

Tefsiri, *Metalib ve Mezahib* ve bazı makalelerinde Elmalılı Hamdi Yazır'ın Türkçesindeki kelimeler de şunlar dikkati çeker.

1- Yukarıdaki Türkçeyle ilgili prensiplerini belirttiğim metinde de görüldüğü gibi, bizzat kendi düşüncesi olan bir meseleyi anlattığı yerde kullandığı kelimeler genellikle sade, kolay anlaşılır ve günlük konuşma diline yakındır. *Bkz. (Hak Dini Kur'an Dili IX, XI)*

2- Olmuş bir hadiseyi, bir vakıayı anlattığı zaman da, aynı şekilde konuşma diline yakın bir dil kullanır. Mesela ilk vahyin gelişini anlatma bahsi. *Bkz. (Hak Dini Kur'an Dili, I. s 8)*

3- Dini, felsefi, fıkhi, vb. ıstılahları, kavramları, tabirleri, hem tefsirinde, hem Metalib ve Mezahib'inde, hem de makalelerinde, kendi devrinde yaygın olan asli halleriyle, özellikle de Arapça kelimelerle ifade etmiştir. *Bkz. (Hak Dini Kur'an Dili, IX, s 6101)*

4- İlmi bir konunun izah edildiği iktikadi meselelerin anlatıldığı, dini felsefi ve fıkhi kavramların açıklandığı yerlerde genellikle ağır ve ağdalı dil kullanılmıştır. Bütün yazılarında, isim ve sıfat tamlamaları, pek az istisnasıyla Farsça tamlama şeklinde yazılmıştır. Bazanda bir biri ardına tamlamalar görülür.

... Bu bediai nazmiyenin tertili Kur'an da aheng-i mümtazile büyük bir hisse-i halveti...[34]

5- Bazan Farsça tamlamalar ile Arapça ve Farsça tabirlerinde, içinde günlük konuşma dilimizin bir çok kelimesinin bir arada bulunduğunu ve uyumlu bir nakış oluşturduğunu görürüz. "Vaaz başlıklı makalesi"[35]

Eserlerindeki cümlelerin yapısı; Elmalılı Hamdi Yazır'ın eserlerinde çeşitli yapıda cümleler görülmekle beraber, genellikle kısa cümleler hakimdir. Kendisi başta belirttiğimiz kısımda geçtiği üzere, yerine göre kullanmaktan çekinmediğini belirtmişse de ayet mealleri dışında devrik cümle kullanmamıştır.

Elmalılı kısa cümleler kullanarak, meseleyi daha net bir şekilde anlatabilmek ve anlaşılmasını da o nisbette kolaylaştırmayı sağlamak içindir.. Bir meselenin kapsadığı bütün hususları, sebep sonuç ilişkisi içinde, baştan sona bütün ihtimalleri, birbirini takip eden kısa cümleler ve cümleciklerle ortaya koyup net bir sonuca ulaşmaktadır. *Bkz.(Makale-i Mühimme, Beyanül Hak, sayı 18-19, Muharrem 1327 s. 399-404)*

Bazen bir cümlenin içinde geçtiği o cümlenin konusu olan meselenin ilgili olduğu bütün kavramları sıralayarak bütün açıklığıyla gözler önüne serer. Onun kısa ve secili cümleleri, yazılarına apayrı bir zevk katar, okuyucuya şevk kazandırır.

Bazende uzun cümlelerde karışıklıklar ve anlamada güçlükler göze çarpmaktadır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın anlatış tarzında dikkatı çeken özellik, bir meseleyi anlatırken, bir hususu açıklarken bütün söylemesi gerekenleri söylemesi, bütün vermesi gereken bilgileri vermesidir.

Tarifleri ve izahları "*Efrâdını câmi ağyarına mâni*" prensibine uygun olur. O rızkı şöyle açıklar;

"*Rızık, esasen kelamı Arabta hazzü nasip manasına isim olup nasip etmek merzuk etmek manasına mastar dahi olur...*"[36] Bu bölümü Elmalı Hamdi Yazır'ın tefsirinin başındaki gerçekten bir sanat eseri ve mensur bir şiir niteliğinde olan onun güzel ve secili cümlelerinede örnek teşkil eden veciz münacatı ile son veriyoruz.

"*İlahi! Hamdini sözüme sertac ettim. Zikrini kalbime mi'rac ettim, kitabını kendime minhac ettim. Ben yoktum var ettin. Varlığınla haberdar ettin, aşkınla gönlümü bikarar ettin. İnayetine sığındım lutfuna geldim, kulluk edemedim affına geldim. Şaşırtma beni, doğruyu söylet, neşeni duyur, hakikati öğret. Sen duyurmassan ben duyamam, sen söyletmessen ben söyleyemem, sen sevdirmessen ben*

[34]Hak Dini Kur'an Dili, c. 1, s. 12.

[35]Hak Dini Kur'an Dili, c. 1, s. 16. giriş kısmı.

[36]Hak Dini Kur'an Dili, c. 1, s. 192.

sevemem. Sevdir bize hep sevdiklerini, yerdir bize hep yerdiklerini, yâr et bize erdirdiklerini. Sevdin habibini, kainata sevdirdin, sevdinde hil'at-i risaleti giydirdin, Makam-ı İbrahim'den Makam-ı Mahmud'a erdirdin. Server-i asfiya kıldın, hatem-i ebiya kıldın, Muhammed Mustafa kıldın salat ü selam, tahiyyet-i ikram, her türlü ihtiram ona, onun alü ashabü etbaına yar Rab!"[37]

Kaynaklar

Kur'an-ı Kerim

Albayrak Halis, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, Elmalılının Tefsir Anlayışı,* T.D.V. 1993.

Atik M. Kemal *T.D.V. Dergisi* sy. 64/Nisan 96.

Bilgin Mustafa, *T.D.V.İ.A.* Hak Dini Kur'an Dili Mad. c.15.

Bilgin Beyza, Eğitimin İmkanı ve Sınırları Üzerine, *İslami İlimler Enstitüsü Der.* IV, 1980.

Bilmen Ö. Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi I.* Ank 1962.

Bolay S. Hayri, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu Bir Filozof ve Müfessir M. Hamdi Yazır* T.D.V. 1993.

Çelebi A., *İslamda Eğitim Öğretim Tarihi* (Ter: A. Yadım) İst. 1983.

Eren Şadi, *Elmalılı Hamdi Yazır'dan Tefsir Nükteleri,* İst. 1998.

Görgün Tahsin, *Hamdi Yazır'ın Görüşleri ve İlim Felsefesi,* A.Ü.İ.F. 1984 (Basılmamış Lisans Tezi)

Koçtaş Münir, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu/Elmalılı'nın İctimai Görüşleri* T.D.V. 1993.

Yavuz Yusuf Şevki, *T.D.V.İ.A* Elmalılı Hamdi Yazır Mad. c.11.

Yazır Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili,* İst. 1993.

Metalip ve Mezahip, Dilbâce/Giriş.

Sebilür-Reşat c.17-18-24.

Beyanü'l Hak sy. 3-15-22-48.

[37] Hak Dini Kur'an Dili, c. 1, s. 11, Giriş kısmı.

ÇOCUK ve SEVGİ

Halil ATALAY

Çocuk, kalbin meyvesidir. Zira: "*Her ağacın bir meyvesi vardır. Kalbin meyvesi de çocuktur.*"[1]

"*Evlat kokusu Cennet kokusundandır.*"[2]

* * *

Yüce Rabbimiz: "*Mal ve evlat dünya hayatının süsüdür...*" buyurur. (Kehf, 18/46)

Yine: "*Mal ve evlat vermek suretiyle sizin imdadınıza yetiştik ve cemiyetinizi de çoğalttık...*" (İsra, 17/6) ayet-i kerimesi ile Rabbimiz çocukları, dünya nimetlerinin başında saymıştır.

Kur'an-ı Kerim'de başta peygamberler olmak üzere pek çok insanın salih nesiller talep ve dualarını görüyoruz:

"*Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan kıl, neslimizden de sana boyun eğen bir ümmet çıkar.*" (Bakara, 2/128)

"*Ey Rabbim! Bana tarafından temiz/hayırlı bir nesil bağışla. Şüphesiz sen, duayı hakkıyla işitensin.*" (Al-i İmran, 3/38)

"*Hatırla ki İbrahim şöyle demişti: Rabbim! Bu Mekke şehrini emniyetli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzaklaştır (uzak tut).*" (İbrahim, 14/35)

"*Ey Rabbim! Beni ve neslimden gelecekleri gereği gibi namaz kılanlardan eyle. Ey Rabbimiz! Duamızı kabul buyur. Ey Rabbimiz! (Amellerin) Hesap edileceği kıyamet günü beni, ana-babamı ve mü'minleri bağışla.*" (İbrahim, 14/40-41)

"*Ey Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve nesiller bağışla ve bizi takva sahiplerine önder kıl.*" (Urkan, 25/74)

"*Ey Rabbim! Beni, bana ve ana babama verdiğin nimete şükretmeye ve razı olacağın iyi işler yapmaya muvaffak kıl. Rahmetinle de beni salih kullarının arasına kat.*" (Neml, 27/19)

"*Ey Rabbim! Beni, bana ve ana babama verdiğin nimete şükretmeye ve razı olacağın iyi işler yapmaya muvaffak kıl, neslim hakkında da bana hayır ihsan buyur. Ben sana döndüm ve elbette ben müslümanlardanım.*" (Ahkaf, 46/15)

Çocuk ve Sevginin Önemi

İnsan sevmeye ve sevilmeye muhtaçtır. Çünkü sevgi insan ruhunun en kuvvetli hislerinden biridir. Kainatın mayası muhabbetle yoğurulduğu gibi fıtratımız da sevmeye ve sevilmeye muhtaç olarak yaratılmıştır. Bu ihtiyaç da en çok çocukluk devresinde çok açık bir şekilde kendisini gösterir. Çocuğun sağlam ve sıhhatli bir ruh yapısına sahip olarak yetişmesi, ancak sevgi dolu bir ortamda büyümesiyle mümkündür. Sevildiğini bilmeyen veya sevgiden mahrum yetişen çocuk, problemli bir insan olmaya namzettir. Ruhi bozuklukların ve bunların yol açtığı "suç" dediğimiz anormal davranışların çoğu, küçüklüğünde sevgi, şefkat ve merhametten mahrum kalan kişilerde görülür. Sevgisiz büyüyenler, sevmeyi de bilemeyeceklerdir.

İnsanın temelde toplum tarafından karşılanan iki ihtiyacı vardır. Sıcak içten bir anne baba ya da eş, arkadaş ilişkisi, diğeri de yakın, sevecen bir topluluk ilişkisi. Araştırmalar, yalnız kaldığımızda kaza yapmaya, cinayet işlemeye ve gerek nörolojik gerekse biyolojik birçok hastalığa yakalanmaya daha yatkın olduğumuzu gösteriyor. Sevmek, sevilmek zorundayız. Tıpkı susuzluğa ya da açlığa daya-

[1]Münavi, Feyzu'l-Kadir, 2/509 (2413); Hindi, Kenzu'l-Ummal, H. No: 45415.

[2]Münavi, a.g.e., 4/42; Taberani, Mucemus-Sağir, 2/260 (567); Heysemi, Mecmauz-Zevaid, 8/156; Acluni, Keşfu'l-Hafa, 1/525.

nabildiğimiz gibi belli bir süre için sevgisizliğe dayanabiliriz, ne var ki sevgi yoksunluğu gereğinden uzun sürerse hastalanır, mutsuz olur ve hatta erken yaşta ölebiliriz. Konumuz çocuk olunca, bu hususla ilgili bir ilmi araştırmayı nakledelim:

Dr. Rene Spitz, bir araştırmasında biri annelerince bakılıp büyütülen çocuklardan, diğeri ise üç yaşından sonra bakıcıya verilen çocuklardan oluşmak üzere iki ayrı grup kurar. Başlangıç aşamasında her çocuğun sosyal ilişkileri, zeka seviyesi, hatırlama gücü, algılama seviyesi ve el becerisi ölçülerek, Gelişim Değeri (GD) belirlenir. Annelerince büyütülen çocukların (GD) Gelişme Değerinde ilk iki yıl içerisinde olumlu bir artış görülürken, bakıcılarca büyütülen çocukların gelişim değeri başlangıçtaki 124'ten, ilk yılın sonunda 72'ye, ikinci yılın sonunda da 45'e düşer. Konuşma, yürüme ve beslenme kabiliyetlerini kazanmada geri kalan bu çocukların yüzde 37'si beş yaşına gelmeden ölür. Anne sevgisi ve bakımıyla büyüyen çocuklar arasında ise böylesi üzücü bir olaya rastlanmaz.[3]

Manevi mükafat türünün en yaygın şekli olarak nitelendirilebilecek sevgi ve ilgi göstermek, yerinde ve zamanında kullanıldığı takdirde çocuk ve öğrenci üzerinde oldukça olumlu etki yapmaktadır. Çünkü, gerek ailesinde, gerekse okulda, çocuk ana babasının veya öğretmeninin ilgisine muhtaçtır. Onların sevgi ve ilgisi, başarısını artırmada önemli rol oynamaktadır. Çünkü evde anne babası, okulda ise öğretmeni, çocuğun gözünde en değerli varlıklardır. Çocuk, değer verdiği bu kişilerin sevgi ve ilgisini bazen en değerli mükafat olarak görebilmektedir.[4]

"*Küçüklerimize şefkat ve merhamet göstermeyen bizden değildir*"[5] buyuran Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, çocuğa sevgi ve şefkatin en güzel örneklerini sunuyor, tatbikatıyla, sözlü beyanlarıyla insanlara örnek oluyordu. Rasûlullah (s.a.v.), kendi çocuklarını ve torunlarını nasıl sevip bu sevgisini onlara açıkça gösteriyorsa, diğer çocuklara da aynı şekilde davranıyordu.

Dokuz sene hizmetinde bulunan Hz.Enes (r.a.) O'nu şöyle anlatıyor:

"*Çoluk çocuğuna karşı Hz.Peygamber'den daha şefkatlisini görmedim. Oğlu İbrahim'in, Medine'nin bir tarafında oturan bir süt annesi vardı. Süt annesinin kocası demirci idi. Beraberinde biz de olduğumuz halde, Rasûlullah (a.s.) çocuğunu görmek için sık sık oraya giderdi. Varınca demircinin duman dolu evine girer, oğlunu kucaklayıp öper, koklar ve bir müddet sonra da dönerdi.*"[6] Hz.Peygamber, zaman zaman torunlarını ve diğer çocukları kucaklayıp öpmüş[7], yeri geldikçe dizine oturtarak başlarını okşamış ve onlara dua etmiş[8], bineğine alarak[9] ve onları sevdiğini açıktan söyleyerek onore etmiş[10], nihayet çocuk yaştaki bazı sahabilerin biatlarını kabul ederek[11] onlara verilmesi gereken değerin en yücesini vermiştir.

Bunun yanısıra Hz. Peygamber, çocuklara huzuruna girme serbestisi tanımış[12], rastladıklarına selam vererek hatırlarını sormuş[13], hasta olanları ziyaret etmiş[14], omuzuna ve sırtına bindirerek onları sevindirmiştir.[15] Bütün bu davranışlarıyla O, çocuklar için hava, su, yeme-içme kadar değerli sayılan "sevilme" ihtiyacını en güzel şekilde bu manevi ikramlar suretiyle yerine getirmiştir. Hz. Peygamber, çocuklara karşı oldukça cömert davranmış, maddi ikramları ile çeşitli hediyeler ve armağanlar vermek suretiyle çocukları sevindirmiş ve bunu tavsiye de etmiştir.[16]

Sevginin Terbiye ve Ahlâka Bakan Yönü

Çocuğunu sevmek, sadece onu öpüp-okşamaktan ibaret değildir. Sevgi aynı zamanda bir eğitim unsurudur. Sevgi, sevileni takip ve taklit ettirir. Öyleyse çocuklara çok iyi örnek olunmalıdır. Sevginin ölçüsü iyi ayarlanmalıdır. Zira sevgisiz büyüyen çocuk nasıl hasta bir ruhla yetişirse, ölçüsüz ve disiplinsiz bir "sevgi" ile yetiştirilen çocuğun da sıhhatli bir ruha sahip olması mümkün değildir. Çünkü kontrolsüz bir sevgi gösterisi, çocuğu yalnızca şımarık ve mesuliyetsiz yapar. Hatalarından dolayı ikaz edilmeyen, disipline alıştırılmayan ve belli bir gayeye hazırlanmayan

[3] Selim Aydın, Bilgi Çağında İnsan, 182.
[4] Dr. Mehmed Emin Ay, Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza, s. 24.
[5] Ebu Davud, Edeb, 58.
[6] Müslim, Fedail, 63; Münavi, a.g.e., 5/167.
[7] Buhari, Edeb, 18; Tirmizi, Menakıb, 31.
[8] Buhari, Edeb, 22; Ahmed, Müsned, 4/35.
[9] İbn Mace, Edeb, 48.
[10] Buhari, Menakıbu'l-Ensar, 5.
[11] Heysemi, a.g.e., 4/40, 9/285.
[12] Heysemi, a.g.e., 9/190.
[13] Münavi, a.g.e., 5/216.
[14] Buhari, Cenaiz, 79.
[15] Tirmizi, Menakıb, 50; Heysemi, a.g.e., 9/82.
[16] İbn Mace, Edeb, 3.

çocuğa duyulan sevgiyi "sevgi", yapılan işi "merhamet" saymak mümkün değildir.

İşte Rasûlullah'ın (s.a.v.) çocuklara gösterdiği sevgide bunun da ölçüsü vardır. O şefkatini çocuklara en açık şekilde hissettirirken, onları hayatın sorumluluklarına hazırlamayı da ihmal etmemiştir. Onlara küçük birer "yetişkin" muamelesi yapması bundandır.

Çocuklardan da Hesaba Çekileceğiz

Kıyamet günü hesaba çekileceğimiz şeylerden biri de çocuklardır:

"Kıyamet gününde kul getirilir ve Allah (c.c.) ona sorar: "(Ey Kulum!) Sana göz, kulak, mal ve çocuk vermedim mi? Sana zevce vermedim mi? Arazi ve hayvanları senin hizmetine vermedim mi? Başkanlık yapmana ve ganimetin dörtte birini almana izin vermedim mi? Şu gününde benimle karşılaşacağını hiç aklından geçiriyor muydun? Kul, "Hayır" cevabını verir. Bunun üzerine Allah (c.c.): "İşte sen beni unuttuğun gibi, ben de seni unutuyorum" der.[17]

"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi/aile fertlerinizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun." (Tahrim, 66/6)

İnsanın nesli, soyu çocukla devam etmektedir. Bunun için Peygamberimiz'in tavsiyesi şöyledir: *"Sizden biriniz çocuk istemeyi ihmal etmesin. Zira kişi, çocuğu olmadığı halde ölürse ismi kesilir/silinir."*[18]

İnsanın amel defterinin kapanmamasına sebep olan hususlardan biri de salih evlattır.[19]

"Eş, çocuk, mal ve komşu, insan için birer imtihan vesilesidir. Oruç, namaz, sadaka, zekat, emri bil maruf ve nehyi anil münker (imtihan esnasında meydana gelen) günahları örter, bağışlanmasına sebep olur."[20]

Sözün Özü

1- Çocuk, kalbin meyvesidir, nasıl ki meyveleri beslemek için suya, toprağa, gıdaya ihtiyaç varsa, kalbimizin meyveleri olan çocukları da sevgiyle, şefkatle, imanla, Kur'an'la, irfanla yetiştirip, eğitmeli ve olgunlaştırmalıyız.

2- Çocuklara karşı merhametli olunmalıdır. Her hususta olduğu gibi, bu konularda da Rasûlullah örnek alınmalıdır. Bir misal arzedelim:

Hz. Ayşe (r.a.) anlatır: Bir arabî Peygamber'e (s.a.v.) gelip dedi ki: *"Çocuklarınızı öper misiniz? Biz onları öpmeyiz."* Peygamber (s.a.v.):

"Allah senin kalbinden merhameti çekip çıkarmışsa ben sana ne yapabilirim" buyurdu.[21]

Hz. Ömer'in hilafet günleriydi. Bir zatı vilayetlerden birine vali tayin etmek üzere huzuruna çağırmış olan halife, onunla yapacağı işler hususunda konuşuyordu. Bu sırada içeriye küçük bir çocuk girdi. Herkesin heybetinden korktuğu Ömer (r.a.), çocuklara karşı son derece şefkatli idi. Çocuğu yanağından öperek alıp kucağına oturttu.

Müstakbel vali:

- *Emirul-Mü'minin, bu yavru oğlunuz mudur?* diye sorunca, Hz. Ömer:

- *Hayır, babası gazada şehid olmuş bir öksüzdür*, dedi.

Adam buna pek şaştı:

- *Ey Emirel-Mü'minin, dedi, zat-ı aliniz böyle yabancı bir çocuğu bu kadar sevip okşayıp kucağınıza almıyorsunuz; ben ise üç çocuğumdan hiç birini bu ana kadar böyle öpüp kucağıma almadım.*

Bu defa hayret etmek sırası Halife Ömer'e gelmişti. Katı kalpli babaya şunları söyledi:

- *Öyle ise evladına şefkati olmayanın, Allah'ın kullarına da şefkati olmaz. Bu itibarla sen oraya vali olamayacaksın.*[22]

3- Sevgisiz çocuk yetiştirilemez. Sevginin ölçüsü, dozajı iyi ayarlanmalıdır.

4- Çocuklardan da sorguya çekileceğimiz unutulmamalıdır.

5- Çocukları kazanan hem bugünü, hem de yarınları, gelecek nesilleri kazanır. Kalbimizin meyvelerini ihmal edip çürütmeyelim, soldurmayalım...

6- Çocuklarımız için çok dua edelim, hem fiili, hem de kavli dualarımızı elimizden, dilimizden bırakmayalım... Onların ahlâkî gelişimlerine önem verelim...

---

[17]Müslim, Zühd, 16; Tirmizi, Kıyamet, 6; Ahmed, a.g.e., 4/378, 379.

[18]Heysemi, a.g.e., 4/258; Hindî, Kenzu'l-Ummal, 16/281.

[19]Müslim, Vasiyyet, 14; Ebu Davud, Vesaya, 14; Tirmizi, Ahkam, 36; Nesai, Vesaya, 8; Ahmed, a.g.e., 2/316.

[20]Buhari, Mevakıt, 4; Müslim, Fiten, 9; Tirmizi, Fiten, 71.

[21]Buhari, Edeb, 18; Müslim, Fedail, 64; İbni Mace, Edeb, 3 (3665).

[22]Ahmet Rıfat, Tasviri Ahlak, 195; Kandemir, Örneklerle İslam Ahlakı, 165-166.

İSLÂM HUKUKUNUN GENEL ÖZELLİKLERİ

Dr. Ali PEKCAN
D.İ.B. Selçuk Eğt. Merkezi Öğrt. Gör.

İslâm Hukuku, diğer hukuk sistemleri gibi toplumsal hayatın en önemli kurum ve kurallarını düzenlemekle beraber, onu başka sistemlerden ayıran birtakım özellik ve nitelikleri bulunmaktadır.

İslâm Hukukunun hâkim olduğu tüm toplumların ihtiyaçlarının giderilebilmesi; yürürlükte olduğu ortamlardaki problemlerin tip, çeşit ve sayıca farklılıklar arz etse de en âdil ve ideal biçimde çözümlemesi, başka hukuk sistemlerinin sahip olmadığı bazı özellik ve meziyetleri bünyesinde toplamasından kaynaklanmaktadır.

Biz burada İslâm hukukunun diğer hukuk sistemlerinden ayrıldığı bütün özellikleri karşılaştırmalı olarak ele almayacak, bir bakış açısı versin diye ana hatlarıyla zikredeceğiz.

A. İLÂHİ TEMELE DAYALI OLMASI (RABBÂNİYET)

İslâm Hukukunu diğer bütün hukuk sistemlerinden ayıran ilk ve önemli özelliği, kökleri itibariyle onun vahye dayalı ilâhî bir hukuk oluşudur. İlâhîlik (Rabbâniyyet) sözüyle iki şey kastedilmektedir.

1. Kaynağı bakımından ilâhî oluşu,

2. Bakış açısı ve hedefleri bakımından ilâhî oluşu.[1]

1. İslâm Hukukunun Kaynak İtibariyle İlâhî Oluşu

İslâm hukuku kaynak itibariyle ilâhîdir. İlk ve temel kaynak, Kur'an'dır ve o; belli bir ırkın, belli bir coğrafyanın rabbi değil-bütün insanların ve evrenin rabbi olan Allah'ın kelâmıdır. Bütün insanlın yaratıcıs olan ve yarattığı her şeyi bilen Allah[2] onların ihtiyaçlarını gidermek, hayatlarını düzenlemek için kitabını göndermiştir.[3]

İslâm Hukukunun ikinci kaynağı olan "*sünnet*" ise, eğer vahye dayalı ve Kur'an'ı açıklamaya yönelik ise, o da ilâhî kaynağa dayanır.[4] Eğer ictihad'a dayanıyorsa vahyin kontrolünden geçmiştir.[5]

2. Bakış Açısı ve Hedef Yönüyle İlâhî Oluşu

Bundan maksat şudur: İslâm'ın ilk ve en yüce gayesi, insanları yüce Allah'a bağlamasıdır ki, böylece onu hakkıyla bilsinler, hakkıyla sakınsınlar ve ona yaraşır bir biçimde ibâdet etsinler. Zaten insanlar da bunun için yaratılmışlardır.[6]

İslam'ın bu sahalarda hukukî düzenlemeler yapmaktaki amacı, insanların yaşamlarını kolaylaştırmak, basit menfaatler uğruna birbirlerine haksızlık etmekten sürtüşme ve çatışmadan kurtarmak ve ruhlarını yüceltip, Allah'ın haklarını yerine getirmelerini sağlamaktır.[7]

Bundan dolayı bu ilâhî hukukun hükümleri, insan yapısı diğer bütün hukuk sistemlerinin bulamadığı *saygınlık, itaat edilme ve kabullenme* gibi özellikleri müslümanların kalplerinde bulmuştur. Çünkü bu temel ilke ve hükümleri koyan ve belirleyen Allah Teâlâ'dır.

"*...kesin bir şekilde inanmış bir topluma göre, hükümranlığı Allah'tan daha güzel kim vardır?*"[8]

---

[1]Karadâvî, Yusuf, *Şerîatü'l-İslâm*, Beyrut, 1987, IV. Baskı, s. 18.
[2]Mülk, 67/14.
[3]Yunus, 10/57; Nahl, 16/44, 89; İbrahim, 14/1; Talak, 65/1-5...
[4]Necm, 53/3-4; Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerîa* thk. Abdullah Dıraz, Lübnan, Ts., c. II, s. 9.
[5]Erdoğan Mehmet, *Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, İst. 1995, s. 158-161.
[6]Zâriyat, 51/56-58.
[7]Karadâvî, *Şerîatu'l-İslam*, s. 19.
[8]Mâide, 5/50.

B. EVRENSEL OLUŞU (ÂLEMİYET)

İslam Hukukunun önemli vasıflarından biri de onun evrensel olmasıdır. Evrensel olması iki açıdandır.[9]

1. İslam Hukuku ana ilke ve kuralları açısından belli bir zamana ait olmayıp, bütün zamanların hukukudur. Pek çok Kur'an ayetinde, İslam hukukunun eski şeriatlerin bir uzantısı ve onların tekâmül etmiş biçimi olduğu vurgulanır.[10]

Bu sebeple onun bütün zamanları kapsayan değişmez ilkeleri olması gerekir. Zira, değişken bir yapıya sahip olan bir sistemin, zaman süreci içerisinde tamamen değişmesi mukadderdir. Oysaki İslamın ilâhî oluşu buna engeldir.

Diğer taraftan her asrın ihtiyaçları farklıdır. Bu da ideal bir hukukun bu arada da İslam hukukunun ayrıntılı hükümler açısından değişken olmasını gerektirir.[11]

2. Evrensellikten kastedilen ikinci mana, bütün insanlığa yönelik hukuk oluşudur. İslâm Hukuku ferd olarak insanı, ruh, beden, duygular gibi ya da cenin, çocukluk, gençlik, yaşlılık ve ölümden sonrası gibi bir ayrıma tabi tutmaksızın bir bütün olarak ele aldığı gibi, *tüm insanlığı da bir bütün olarak* mütalâa etmektedir.[12]

Bu durum, onun ilâhî oluşunun tabiî neticesidir.[13] Çünkü Allah bütün insanlığın yaratıcısı ve rabbidir. Onun koyduğu en son hukuk da bütün insanlığa yönelik olacak, renk, ırk, dil, sosyal sınıf farkı gözetilmeyecektir.[14]

Bu duruma Allahü Teâlâ'nın şu ayetleri açıkça işaret etmektedir:

"(Resûlüm!) Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik."[15]

"(Ey Rasûlüm) De ki, Ey insanlar! Doğrusu ben, göklerin ve yerin hükümdarı ve ondan başka ilah bulunmayan, dirilten ve öldüren Allah'ın, hepiniz için gönderdiği peygamberiyim..."[16]

C. ADÂLET İLKESİNE DAYANMASI

İslâm hukukunun bir özelliği de hedefinin bütün insanlar arasında mutlak adaleti gerçekleştirmek, kardeşliği sağlamak, dinlerini ve ahlaklarını koruduğu gibi kanlarını, namuslarını, mallarını ve akıllarını korumak oluşudur.[17]

Bunun için, *peygamberlerin getirdiği ilk rahmet, adalet ilkesidir. Adalet başlı başına kuşatıcı, herkesi kucaklayıcı bir merhamettir.* Bu nedenledir ki, Kur'an-ı Kerim, ilâhî peygamberlik kurumunun, "adâleti", insanlar arasında âdil mîzanı (terâzi) yerleştirmek için geldiğini açıklamaktadır. Aslında *"rahmet"* ile *"kıst"* birbirinden farklı şeyler değildir. Tam tersine *kıst*'tan maksat bizâtihi *rahmettir.* Bu manada Allahü Teâla şöyle buyurur:

"Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizânı indirdik..."[18]

Yine Kur'an-ı Kerim, adaleti hem emreder hem de onu yüceltir.

"Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür."[19]

Adalet; hakkın sahibini bulması, nimet ve külfetin dengeli paylaşımıdır. Bu, ilâhî nizamda ki (mutlak dengeye) uygun olursa *"mutlak adalet"*, samimi ve usûlünce arayışa rağmen ona uygun düşmemiş bulunursa, *"izâfî adalet"* gerçekleşmiş olur. *Beşeri hukuklarda hakkı belirleyen ölçü, kanunlar ile örf ve âdettir.* Belirlenen hakkı hak edene ulaştıracak olanlar ise -son aşamada- hakimlerdir. Kanunları hazırlayanların tarafsız olmaları, mutlak dengeyi göz etmeleri son derece güçtür ve fiilen de gerçekleşmemektedir. Denge göstergesi, çoğu zaman daima gücü elinde tutanlar lehine bozulmaktadır. Halk kitlesi yıllar boyu zulüm içerisinde yaşayınca da buna alışmakta, fıtratı bozulmakta, denge duygusu yok olmakta, dengesizlik örf ve âdet katında da meşruiyet kazanmaktadır. Hakimler kanunlarla bağlıdırlar. Ayrıca onlar da yaşadıkları

---

[9]Tahmâz, Abdülhamit Mahmut, *Mîzâtü'ş-Şerîati'l-İslâmiyye ale'l-Kavânini'l-Vaziyye*, Dımeşk, 1991, s. 95.

[10]Enbiya, 21/25; Nahl, 16/36; Yunus, 10/72; Bakara, 2/28.

[11]Erdoğan, Mehmet, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İst., 1990, s. 64.

[12]Erdoğan, a.g.e., s. 64; Şelebî, Muhammed Mustafa, *el-Medhal fi't-Tarif bi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut, 1985, s. 23.

[13]Kardâvî, *Şerîatü'l-İslâm*, s. 20.

[14]Zühaylî, Vehbe, *Cühûdü Taknîni'l-fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut, 1987, I. Baskı, s. 8-9.

[15]Enbiya, 21/107.

[16]A'raf, 7/158.

[17]Düreynî, Fethi, *Hasâisu't-Teşrîi'l-İslâmî fi's-Siyase ve'l-Hükm*, II. Baskı, Beyrut, 1987, s. 57 v.d.; *el-Menâhicü'l-Usûliyye fi'l-İctihadi bi'r-Rey fi't-Teşrîi'l-İslâmî*, Beyrut, 1997/1418, II. Baskı, s. 5, 6.

[18]Hadid, 57/25.

[19]Nisa, 4/58.

toplumun ortak özellik taşıyan tipleridirler. Bu durum karşısında *beşeri hukuklarda mutlak adaleti de izafi adaleti* de gerçekleştirmek hayal haline gelmektedir.[20]

İlâhî hukuklarda kimin neye layık ve ehil olduğunu belirleyen Allah (cc)'tır. Allahü Teâla mutlak adalet sahibidir. Adaletli olmak anlamında "el-Âdil" onun güzel isimlerinden biridir. Kimseye zerre kadar zulmetmediği gibi zalimleri de sevmemekte, zulmedenleri lanetlerle anmaktadır. *Adaleti mülkün temeli sayan, bir saatlik adaleti, ömür boyu ibadete denk tutan bir dinin* mensupları, fıtrata denk düşen dinleri, dinlerinden kaynaklanan hukukları sayesinde hem hakkı belirleme, hem de hak edene ulaştırma bakımından adalete en yakın insanlık zümresini temsil ve teşkil etmektedirler.[21]

D. BÜTÜNCÜ ÖZELLİĞİ(ŞÜMÛLİYET)

İslâm Hukukunun bir diğer özelliği de onun bir bütün olarak insan hayatının tümünü içine alan hükümler getirmesidir. Bu hükümler ana hatlarıyla iki kısımdan oluşur;

1. Akâid ve ibâdetlerle ilgili hükümler oluşturur.

2. Toplumsal düzen ile, fertler arasındaki ilişkiyi düzenlemeyi amaçlayan hükümler; (Bunun kapsamı da muâmelât, ukûbât, ahvâl-i şahsiyye, idâre hukuku ile ilgili hükümler girer).[22]

İslâm hukuku, her iki neviden hükümleri düzenler ve bunlardan da amacı, bütün insanlığın dünya ve ahiret saadetini temindir. Ebedi olarak yürürlükte olmak için gönderilen İslâm Hukuku uygulama sahasında dünya-ahiret ayrımı yapmadığı gibi, yürürlülük sahasının sadece ahval-i şahsiyye veya daha da daraltılarak itikat, ibadet ve ahlakla sınırlandırılmasını da kabul etmez.[23]

İslâm Hukuku, insanı ruh, beden ve duyular diye ayırmayıp bir bütün olarak ele aldığı ve ona göre düzenlemelerde bulunduğu gibi hayatı da bir bütün olarak ele alır. Onda Allah'ın hakları ile Kayser'in hakları birbirinden ayrılmaz.[24]

Bu duruma göre, İslâm Hukuku bir bütündür ve onun sahası dinî konuları olduğu kadar, hayatın diğer yönlerini de kapsamaktadır.

E. ESNEK OLUŞU (MÜRÛNET)

İslâm hukukunda değişmeye imkan veren ve onu yeni gelişmeler karşısında başarılı kılan en önemli özelliği esnek bir yapıya sahip oluşudur.

İslâm hukukunun esnekliğinden maksat, hiçbir zaman onun laçkalığı, değişmez özünü yitirecek her türlü oynamalara elverişli olması demek değildir. Aksine *esneklikten maksat, İslâm hukukunun yeni olayları karşılamada onları hukukî yerlerine oturtmada fevkalade bir kabiliyete sahip olması, dinin ideal tatbikinin tek bir şekilde sınırlı kalmaması, sürekli gelişme göstermeye tevsî (genişleme-gelişme) kabiliyetine sahip olmasıdır.*[25]

"Her şey değişmez ve her değişme gelişme değildir." şeklinde ifade edilebilecek iki genel kaideye mahfuz tutmak şartıyla İslâm hukuku, değişme ve gelişmeye açıktır. Ondaki değişmeyenler, insanlığını değişmeyen, yahut -gelişme mahiyetinde olmadığı için- değişmemesi gereken tarafları ve ilişkileri ile örtüşmektedir. Bu çerçevenin dışına çıkıldığında, ister hakkında nass bulunsun, ister bulunmasın her hukuk kuralı değişme ve gelişme istidâdı taşımaktadır.[26]

Değişme karşısında, İslamî hükümler iki kısma ayrılırlar.

1. Değişme kabul etmeyen hükümler: Hakkında kesin nass bulunan ve bütün zaman ve mekanlarda değişmeyen kurallar: (Tevhid ilkesi, ibâdetler, ahlâk, vb. kurallar)

2. Değişime açık olan hükümler: Maslahat, örf, istihsan gibi esaslara dayanan ve hakkında kesin hükümler bulunmayan zannî ve ictihada açık ve elverişli olan hükümler.[27]

İslâm hukukundaki bu değişikliğe açık olan hususlar nisbî olup, ictihada elverişli olan alanları kapsar.[28]

İslâm hukukunda esnekliği temin eden unsurlar iki ana grupta toplanabilir.[29]

---

[20]Karaman, Hayrettin, İslamın Işığında Günün Meseleleri, İst., 1992, c. 3, s. 254-255.

[21]Karaman, a.g.e., s. 255.

[22]Erdoğan, İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, s. 31; Karaman, a.g.e., c. 3, s. 249.

[23]Fâsî, Allâl, Makâsıdü'ş-Şerîati'l-İslâmiyye ve Mekârimühâ, Tunus, 1993, IV. Baskı, s. 81-82.

[24]Attâr, Abdünnâsır Tevfik, Tatbîku'ş-Şerîati'l-İslâmiyye fi'l-Âlemi'l-İslâmi, Kahire, Ts., s. 48-49.

[25]Erdoğan, İslâm Hukukunda Ahkamın Değişmesi, s. 38.

[26]Karaman, a.g.e., c.3, s. 257.

[27]Âlim, Yusuf Hamid, el-Makâsidü'l-Âmme fi'ş-Şerîati'l-İslamiyye, Kahire, Ts., s. 44-46.

[28]Devâlibî, Muhammed Ma'ruf, *el-Medhal ilâ İlmi Usûli'l-Fıkıh*, Dımeşk, 1965, V. Baskı, s. 254-256.

[29]Erdoğan, a.g.e., s. 39.

1. Kanun koyucunun amaçları

Esnekliği temin eden unsurlardan biri, bizzat kanun koyucu tarafından amaçlanan hedeflerdir. Bunları şöylece özetlemek mümkündür.

a. Adâletin temini, zulmün ortadan kaldırılması,

b. Maslahata itibar,

c. Kolaylaştırma,

d. Zarûreti dikkate alma, gibi maksatların tabiatından kaynaklanan esnek durum.

2. İslâm hukukunda kaynak olarak yer alan, kitap ve sünnetin dışında tabiatı gereği esnekliğe elverişli değişime açık kaynaklar,

a. Kıyâs,

b. İstıslâh,

c. İstihsân,

d. İstıshâb,

e. Örf-Âdet,

f. Sahâbi Kavli,

g. Amel-i Ehl-i Medine, vb. kaynakların yanı sıra, genel anlamda kaynak sayılabilecek unsurlar da vardır.[30] Mesela:

a. Umûmü'l-belvâ,

b. Devletler Hukukunda mütekabiliyet esası,

c. Muahedeler, antlaşmalar,

d. Hakem kararları,

e. Tâlimatlar,

f. Öncekilerin uygulamaları (tatbikât)

g. Mukavele,

h. Vakıflarda, vakfedenin şartnâmesi, gibi.

İşte bütün bu genel anlamdaki bir çok kaynağında bulunduğunu göz önüne alırsak, İslâm hukuku kaynak bakımından büyük bir zenginliğe sahiptir. Bu durum söz konusu iken, İslâm hukukunun, gelişmeye elverişli olmayan donuk bir hukuk olduğu iddiasının ne kadar yersiz olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.[31]

Sonuç olarak söylemek gerekirse, İslâm hukuku, diğer hukuk sistem ve düzenlemelerinden farklı, özgün bir takım özelliklere sahiptir. Onun en önemli vasfı, kaynak itibariyle ilâhî özellik taşımasıdır. Bunun yanısıra, adalet ve maslahata riayet etmesi, insan haklarını gözetmesi, insanın yapısını dikkate alacak düzenlemelerde bulunması, metodolojik olarak olumlu gelişme ve değişikliklere açık olması, evrensel nitelikte ilke ve prensiplere sahip olması gibi diğer bir takım önemli özellere de sahiptir.

---

30 Erdoğan, a.g.e., s. 39-40.

31 Mahmesânî, Subhî, *Felsefetü'l-Teşrî*, Beyrut, 1961, IV. Baskı, s. 260; Karadâvî, Yusuf, *el-Hasâisu'l-Âmme li'l-İslam*, Beyrut, 1985, III. Baskı, s. 8.

EKONOMİK DURUM ve AİLE ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Haldun SOYDAN
S.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Arş. Gör.

Kişi, hayatını bilinen bütün toplumlarda birinci derecede sosyal grup olan aile içinde sürdürür. Sosyal grupların en küçük birimi kabul edilen aileyi yapısal açıdan tamamlayan önemli faktör toplumdur. Gerçekten de kişi kendi kendine yeter, tamamen bağımsız bir varlık olmayıp kişiliği diğerlerinin yardımı ile gelişebilen, kendisine benzeyenlerle meydana gelen bir topluluk içinde karşılıklı yardımlaşma ve iş birliği ile var olabilen sosyal bir varlıktır. İnsan tabiatı icabı sayısız ihtiyaçlarını tatmin edebilmesi için hemcinslerine bağlı olarak yaşar.

İşte, toplum içerisinde hayatını sürdüren insanoğlu toplumun devamını sağlayacak olan genç nesli toplum içinde yani bir sosyal çevre içerisinde büyütüp, eğitecektir. Bu sosyal çevre içerisinde çocukların kişiliklerinin gelişmesinde en etkin olanın aile olduğu önemli bir gerçektir. Yapılan sayısız araştırmalarda, tüm sosyal bilimciler hemfikir olarak ailenin çocuğun kişilik gelişimi ve psikolojisi üzerinde en etkin çevre olduğunu kabul etmişlerdir. Bizim özellikle üzerinde durmak istediğimiz nokta çağımızda önemli bir sorun olarak ortaya çıkan ekonomik süreçte başka bir deyişle gelir seviyesinin, yaşam tarzının ve bunların birbirleri arasındaki ilişkilerinin ne olduğunu ortaya koyarak, ailedeki bireyler üzerindeki etkisini incelemektir.

Karmaşık bir yapıya sahip olan günümüz toplumlarında aileler, çok sayıda farklı özelliklere sahiptirler. Bu farklı özellikler benzer sosyal farklılıklar oluşturduğu zaman toplumda birbirinden ayrı tabakaların varlığı sözkonusudur. Sosyolojik açıdan bu durum, sosyal sınıfların bileşimi halinde olan toplumlarda sosyal yapı yani tabakalaşma sistemi genellikle en alttaki sosyal sınıfların tabanda, diğer sosyal sınıfların ise yukarıya doğru sıralandığı tepesi kesik bir piramide benzetilerek farklı sosyal sınıflar birbirinden ayrılmıştır.

Toplum içinde fert, hayatını devam ettirebilmek için gerekli ihtiyaçlarının tatmin etme amacından başka, sosyal ilişkiler ağı içerisinde sahip olduğu itibarı yükseltebilmek ve dolayısı ile toplumdaki etkinliğini arttırabilmek hedefine yönelmiştir. Bireyler toplumsal tabakalaşma içinde arzuladığı sosyal statüye geçme, daha çok zenginleşme ve mevcut durumu ile daha üst seviyedeki sosyal sınıflar arasındaki mesafeyi kapatmaya yönelik ilerleme sağlamayı amaç edinmekte ve böylece toplum yapısındaki sosyal hareketliliği arttırmaktadır. Bu nedenle fertlerin toplumda belirli bir statü sağlama isteği sosyal hareketliliğe yol açmaktadır. Toplum yapısında sosyal tabakalaşmanın içerisinde daha üst seviyedeki bir sınıfa katılma ve dolayısıyla sosyal statüyü yükseltme isteği her ferdin zihninde yerleşmiştir. *M. Weber*'e göre statüleri tayin eden sosyal etkiler toplumda herkesin ulaşmayı arzuladığı belirli bir yaşama tarzına göre ifade edilmektedir. O halde her birey ulaşmayı istediği yaşam tarzının maddi yönünün kapsadığı ihtiyaçlarını tatmin etmek zorundadır. Aileler sosyal statüyü tayin eden faktörlerden biri olarak yaşam tarzlarını en yüksek seviyeye çıkarmayı arzularlar. İktisadi açıdan tüketici bir birim olarak aileler ihtiyaçlarına bağlı olarak çok sayıda tüketim hedefleri içerisinde seçim yapmak zorundadırlar. Ortak tüketim standardı, farklı seviyelerdeki tüketim alışkanlıklarının meydana getirdiği bir tüketim bileşimi olduğuna göre, birey en yüksek düzeyde fayda sağlamak, ihtiyacı olan tüm tüketimi karşılamak amacıyla yaşam tarzının maddi yönünü oluşturacaktır. Her aile ihtiyaçlarının

tatmin etmek amacıyla tüketim faaliyetlerinde bulunurken iktisatta kısa dönemde sabit varsayılan geliri ve piyasa fiyatlarının çerçevesi içerisinde çeşitli mal ve hizmetler arasında en uygun tercihi yapmak zorundadır. Piyasa fiyatları her aile için aynı olduğuna göre yaşam tarzının maddi yönünün bir göstergesi olarak tüketim standardı özellikle gelir seviyesine göre değişecek, gelir seviyesi yükseldikçe marjinal tüketim eğilimi artacaktır.

Gelir seviyesi yaşam tarzını nasıl etkileyebilmektedir, gelir; Bir şahsa veya topluluğa prodüktif hizmeti karşılığı bir devreden ötekine periyodik şekilde akıp gelen satın alma kuvvetinin para birimi ile ifadesi demekti, öyleyse toplum hayatında canlı bir varlık olan fert varlığını devam ettirme iç güdüsü ile çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak yüksek bir gelir seviyesine sahip olmak, yaşama standardını yükseltmek amacına yönelmektedir. Bu açıdan gelir, fert ve ailelerin ihtiyaçlarının tatminini sağlayan bir araç olarak büyük önem taşımaktadır. Kesinlikle söyleyebiliriz ki yaşam tarzı ile gelir seviyesi arasında güçlü bir bağıntı vardır.

Toplumda oluşabilecek gelir seviyesi farkları yaşama standartları birbirinden değişik aile gruplarını ortaya çıkaracak ve toplum içinde zenginler-fakirler başlıkları altında bir sınıfsal farklılaşma olacaktır. Bu iki sınıf arasında oluşan sosyal mesafe gittikçe büyüyebilecektir. Oluşan bu mesafe, toplumda gelir seviyesi daha düşük aile çocukları üzerinde bir takım olumsuz sonuçları da beraberinde getirecektir. Toplumun diğer üst sınıflarındaki ailelerin çocukları ile karşılaşan bu çocuklar onların sahip olduğu maddi güce ulaşmayı arzu edecektir. Sosyal tabaka farklılığı sonucu alt seviyedeki ailelerin çocuklarının isteklerinin ebeveynlerince karşılanamaması durumu çocuklarca kompleks olarak algılanmasına yol açtığı, beraberinde çocukların psikolojik olumsuzluklarla karşılaşmalarının söz konusu olduğu ifade edilebilir. Türkiye'de 12-17 yaş arasında suç işleyen çocukların % 58 gibi bir oranın ekonomik açıdan yetersiz ailelerin çocuklarından teşekkül ettiği üzücü bir gerçektir. Maddi zorluklar nedeniyle anne ve baba arasındaki şiddetli geçimsizlikler çocukları etkilemekte ve onları suç işlemeye yöneltici bir etmen olabilmektedir. Diğer önemli bir etki de işsizlik sonucu eşlerin birbirinden boşanmalarıdır. Yapılan bir anket sonucu boşanmaya karar veren 9 işsizden 4'ünün tek neden olarak geçim zorluğunu göstermesi, işsizlik ve boşanma arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Ayrılan anne ve babanın çocuklarda kişisel gelişmelerinde yalnız kalmakta ve psikolojik bir depresyon geçirebilmektedir. Gelir seviyesinin çocuk üzerindeki olumsuz başka bir boyutu da toplumsal değişmeler ve gittikçe artan maddi gereksinim nedeniyle kadının geleneksel ev kadınlığı rolünden iş hayatı alanına atılması sonucunda aile düzeninde yeni sorunlar ortaya çıkabilmekte, çocukların bakım ve yetiştirilmesinde anne özeninin azalması ile ruhsal gelişmelerinde olumsuz etkiler ortaya çıkmaktadır. Çocukların duygu ve davranışlarında annenin çalışmasının önemi bir etken olduğu düşüncesinden hareketle, annesinin ilgisinden yoksun büyüyen çocuklar, gerekli sevgiyi görememekten ötürü bir takım ruhsal olumsuzluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Sonuçta, ülkemizde kronik bir hale gelen enflasyonun etkisiyle giderek fazlalaşan tüketim harcamalarının kalkınmayı olumsuz yönde etkilediği bir gerçektir. Türkiye ürettiğinden daha fazla tüketen bir ülkedir. Telekomünikasyon teknolojisinin ilerlediği, kitle iletişiminin geliştiği ve çeşitli sosyo kültürel etkilerin derinleştiği yüzyılımızda, gelişmiş batı toplumlarının yüksek tüketim standardına bağlı yaşama tarzına toplumumuzun gösterdiği özen devam ettiği oranda, tek başına iktisadi tedbirlerin istenilen sonuçları verebilmesi güçtür. İktisadi ve sosyal tedbirlerin birbirini tamamlayıcı özellikler taşıması gerekmektedir. İktisadi açıdan ülkemizde enflasyonu azaltıcı tedbirler bir an önce uygulanmaya konulmalı, milli geliri ve kişi başına geliri yükseltici politikalar izlenmeli, bireyler arası gelir farları azaltılarak alt ve orta tabakadakilerin ekonomik güçlenmesi sağlanmalı, gelişme ve büyüme oranı arttırılmalı, toplumsal sorun haline gelen işsizliğin önüne geçilmelidir. Sosyal açıdan ise özellikle yaşam tarzları arasındaki farklılığı azaltmaya yönelik yaygın bir eğitim politikasını da kapsayan sosyal tedbirler uygulanmalıdır. İktisadi ve sosyolojik açıdan uyumlu bir şekilde uygulanabilecek bu politikalar gerçekleştirildiğinde toplumsal refahı arttırıcı, rasyonel faydayı sağlayıcı, aile bireyleri üzerindeki sorunları ortadan kaldırıcı sonuçlara ulaşılacaktır.

KUR'ÂN ve ÖRNEK UYGULAMALARA GÖRE MÜLTECÎNİN TEMEL HAK ve ÖZGÜRLÜKLERİ*

Yrd. Doç. Dr. Ahmet YAMAN

S.Ü.İlâhiyat Fak. Öğretim Üyesi

Savaşların, iç siyasî, dînî ve etnik çekişmelerin, insanlığın önüne çıkardığı problemlerden birisi de *mültecîler* problemidir. Vatandaşı olduğu ülkede ortaya çıkan mezkur olaylar sebebiyle söz konusu olan ülkeden kendi isteğiyle veya zorla ayrılmış ve yeni bir devlet tâbiiyyetine girmemiş olan kimselere, bilindiği gibi *mültecî* denmektedir.[1]

Mültecîler, o yeni devletin vatandaşı olmadıkları gibi, kendi öz devletlerinin vatandaşlığından da henüz soyutlanmamışlardır. Bu itibarla Devletler Hukuku açısından onları konum olarak ifade edecek en iyi kavram, "*yabancı*" kavramıdır.

Bir hukuk terimi olarak "*yabancı*", bir ülke toprağı üzerinde bulunmakla birlikte o ülkenin vatandaşı olmayan kimseyi ifade etmektedir. Bir başka deyişle, topraklarında bulunduğu o devletin tâbiiyyetine dahil olmayan kimse, yabancı demektir. Kişiler, ticaret, kültürel ve dînî alış-veriş, spor etkinlikleri ve benzeri sebeplerle başka devletlerin hakimiyet alanında bulunabilirler. İşte bu andan itibaren o kişiler, taşıdıkları ferdî kimlikleri/şahsiyetleri yanında ayrıca bir devletlerarası kişiliği de sahip olurlar.[2]

Milletlerarası hukuku veya daha yaygın kullanımıyla Devletler Hukuku'nu, yalnızca devletlerin kendi aralarındaki ilişkileri düzenleyen bir hukuk dalı olarak tanımlayanlar, kişilerin andığımız bu şekliyle milletlerarası bir kişilik kazanmayacağını iddia etmişlerdir. Bu iddianın, hukuk çevrelerinde uzun yıllar hakim olması, yabancılara dönük hukukî düzenlemelerin oluş-masını da engellemiştir. XIX. yüzyıldan sonradır ki "*diplomatik himaye*" müessesesi altında, devletin, yabancılar konusunda belli yükümlülükler altına gireceği, ancak kabul edilebilmiştir.[3]

Yabancılar ve onların tâbi olacakları hukukî rejim konusunda, özel bir Devletler Hukuku Konvensiyonu üzerinde henüz mutabakat sağlanamamıştır. Konuyla ilgili kısmî düzenlemeler 1948 tarihli *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*[4] ve 1950 tarihli *İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Koruma sözleşmesi*[5] ile yapılmaya çalışılmıştır.

Mültecîlerle ilgili daha özel olarak Cenevre'de 1951 yılında *Mültecîlerin Hukukî Durumuna İlişkin* bir *Sözleşme* yapılmıştır ki, buna göre bazı konularda mültecîlerin, bulundukları ülkenin vatandaşıyla hukukî eşitliği sağlanmıştır.[6] Bu sözleşme 17. maddesiyle her âkit devlete, mültecîlere genel olarak yabancılara tanınan rejimi bahşedeceğini bildirmektir.[7] Öyleyle mültecîlerin muhatap olacağı hukukî rejim, herhangi bir yabancının muhatap olacağı hukukî rejimin aynısıdır.

Konuyu İslam hukuku özeline çekmeden önce, günümüzün uluslararası düzleminde yabancılarla ilgili olarak en azından teorik bazda hakim olan düşünceleri özetlemekte fayda görüyorum. Az önce andığımız *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*, insan olma noktasında yabancıya muamelenin temel çerçevesini şöyle

*13-14 Aralık 1997 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Kur'ân Işığında Hak ve Hürriyetler Sempozyumu"nda sunulan tebliğden özetlenmiştir.

[1] Seviğ Muammer Raşit, *Devletler Hususi Hukuku* (İstanbul 1983), s. 208; geniş bilgi için bkz. Altuğ Yılmaz, *Devletler Hususi Hukuku Bakımından Mülteciler* (İstanbul 1967), s. 9; Emrullah Burhan, *Hakku'ul-Lücûi's-Siyâsî* (Kahire Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye), s. 5 vd.

[2] Altuğ Yılmaz, *Yabancıların Hukuki Durumu* (İstanbul 1971), s. 8; Seviğ, *Devletler Hususi Hukuku*, s. 207.

[3] Toluner Sevin, *Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi* (İstanbul 1989), s. 356.

[4] Tam metni için bkz. Bozkurt Enver, *Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı* (Ankara 1992), s. 336-340.

[5] Tam metni için bkz. Bozkurt, a.g.e., s. 353-367.

[6] Altuğ, *Devletler Hususi Hukuku Bakımından Mülteciler*, s. 9; Seviğ, a.g.e., s. 208.

[7] Seviğ, a.g.e., s. 209.

çizmiştir:

a-) Haklar: Hayat, özgürlük, kişi güvenliği akları, seyahat ve sığınma hakkı.

b-) Yasaklar: Kölelik, işkence, insanlık dışı, zalimce, haysiyet kırıcı ceza ve muameleler, keyfî tutuklama, özel yaşantıya, meskene ve mektuplara müdahale.[8]

Bu izahlardan sonra şu sorulara cevap arayabiliriz: İslam hukuku acaba iltica olgusuna değinmiş ve mültecîlerle ilgili hukukî düzenlemelerde bulunmuş mudur? Eğer bulunmuşsa, bu alanda onun, diğer hukuk düzenlerine göre temâyüz ettiği noktalar var mıdır?

Kur'ân-ı Kerîm'de peş peşe yer alan iki âyet-i kerîme, doğrudan iltica olgusunun varlığına işaret etmektedir:

"Sizin de kendileri gibi inkar etmenizi istediler ki, onlarla bir olasınız. O halde Allah yoluda hicret edinceye kadar onlardan dost edinmeyin! Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, nerede bulursanız öldürün ve onlardan ne dost ne de yardımcı tutun!"; "Ancak aranızda anlaşma bulunan bir topluma sığınanlar, yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmaktan yürekleri daralarak size gelenler hariç. Allah dileseydi onları sizin başınıza musallat ederdi de sizinle savaşırlardı. O halde onlar, sizden uzak dururlar, sizinle savaşmazlar ve sizinle barış içinde yaşamak isterlerse, Allah size, onlara saldırmak için bir yol vermemiştir."[9]

Bu ayetler, emân âyeti olarak bilinen et-Tevbe Sûresi'nin 6. ayetine göre iltica konusunda daha net bir açılıma sahiptir. Zira emân âyetinde İslamı tanıma *(hatta yesme'a kelâmallâh)* amacına matuf daha genel anlamda ülkeye giriş talebine olumlu cevap verme hükmü konulmuşken[10], en-Nisâ Sûresi'nde daha özel anlamda mültecîlere sığınma hakkı verilmesi hükme bağlanmıştır.

Esasında Hz. Peygamber'in (s.a.) tebliğinin Mekke döneminde bir grup sahabinin Habeşistan'a gidip devlet başkanı Necâşî nezdinde sığınma talebinde bulunmaları, her iki ayetin de inmesinden daha önceki bir dönemde bu uygulamanın varlığına işaret etmektedir. Hakikaten gerek siyasî ve iktisadî imkanlar, gerek askerî ve medenî/sivil insan gücü bakımından azınlık durumunda kalan müslümanlar, çekilen sıkıntılar ve maruz kalınan işkenceler sonucunda Hz. Peygamber'in (s.a.):

"Keşke Habeşistan'a gitseniz; çünkü orada yanında hiç kimsenin haksızlığa uğramadığı bir kral var."[11] şeklindeki teşviklerine binaen, sığınmacı olarak oraya gitmişlerdi.

Bundan sonra Akabe Bey'atlarını takiben bizzat Hz. Peygamber'in (s.a.) o zamanki Yesrib'e hicret etmesi de sığınma fikrinin bir başka işaretidir.

Naklettiğimiz bu tarihî arkaplan bize, müslümanların gördükleri lüzum üzerine kendilerinin sığınmacı olarak âdil ve emîn bir bölgeye gidebileceklerine işaret etmektedir. Esasen dinî-siyasî baskılar altında ezilip de sığınma/hicret imkanı varken bunu kullanmayanların mazeretlerinin hesap gününde kabul görmeyeceğini beyan eden şu âyetde bu sonucu teyit etmektedir:

"Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırken: 'Ne işte idiniz' dediler. Bunlar: 'Biz yeryüzünde çaresizdik' diye cevap verdiler. Melekler de: 'Allah'ın barınağı geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!' dediler. İşte onların barınağı cehennemdir. Orası ne kötü bir gidiş yeridir."; "Erkekler, kadınlar ve çocuklardan (gerçekten) âciz olup hiçbir çareye gücü yetmeyenler, hiçbir yol bulamayanlar müstesnadır."[12]

Kendileri böyle bir hakla, hatta son ayetin muhtevası gereğince gerektiğinde borçla muhatap olan müslümanlar, başkalarını da tabiatıyla aynı konumda göreceklerdir. Aynı en-Nisâ Sûresi'nde yer alan bir başka ayet, bu konuda yani ilticâ konusunda ayrı bir sorumluluk da vazetmektedir:

"Size ne oldu da Allah yolunda ve 'Rabbimiz! Bizi, halkı zâlim olan şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla' diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"[13]

Ancak kimi sebepler dolayısıyla her ilticâ talebinin bağlayıcı olmadığını, idarenin bu konuda belli kısıtlamalar getirebileceğini ifade etmeliyiz. Bu sebeplerin bir kısmı konjonktürel olabilirken bir kısmı da sığınmacının kimliğiyle ilgili olabilir.

Hicretin hemen akabinde hazırlanan *Medine Sahifesi*ndeki bazı maddeler böyle bir kısıtlamayı haklı göstermektedir. Muhterem âlim Muhammed Hamîdullah Beyefendi'nin sıralamasıyla Sahîfe'nin

[8] Beyannamenin 3-15. Maddeleri; Bozkurt, *a.g.e.*, s. 337-338.

[9] en-Nisâ, 4/89-90.

[10] Cassâs Ebu Bekr, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (nşr. M. S. Kamhavî, Beyrut 1405/1985), 4/273-274.

[11] İbn Hişâm Ebu Muhammed, *es-Sîratu'n-Nebeviyye* (nşr. M. Sekkâ ve diğerleri, Beyrut Dâru'l-Ma'rife), 1-2/321; İbnü'l-Esîr Ebu'l-Hasen, *el-Kâmil fi't-Târîh* (Beyrut 1407/1987), 1/596.

[12] en-Nisâ 4/97-98.

[13] en-Nisâ 4/75-76.

20. Maddesi

"*Hiçbir müşrik, bir Kureyşlinin mal ve canını himayesi altına alamaz ve hiçbir mümine bu hususta engel olamaz.*" derken, 22. Maddesi şu hükmü koymuştur:

"*Bu Sahîfe'nin muhteviyatını kabul eden, Allah'a ve ahiret gününe inanan bir müminin, bir katile yardım etmesi ve ona sığınacak bir yer temin etmesi helal değildir. Ona yardım eden ve sığınacak bir yer gösteren kişi, Kıyamet gününde Allah'ın lanet ve gazabına uğrayacaktır ki, o zaman artık kendisinden ne bir fidye ne de bir taviz alınacaktır.*"[14]

Nitekim modern pozitif düzenlemelerde de bu yönde bazı kayıtlamalar getirilmiştir.[15]

Mültecîler, başta da ifade ettiğimiz gibi "*yabancı/müste'men*" statüsünde kabul edildikleri için herhangi bir yabancının sahip olduğu hak ve yükümlü olduğu sorumlulukların aynısıyla muhataptırlar. "*Yabancı, bizim ülkemizde ehl-i zimme mesabesindedir.*" diyen[16] es-Serahsî (ö. 483/1090), bu konudaki genel hukuki eğilimi ortaya koymaktadır. Fakihler tarafından Hz. Ali'ye (r.a.) nisbet edilen şu ifade de ehli zimmenin konumunu ortaya koymaktadır: "*Onlar zimmet akdini, malları bizim mallarımız, kanları da bizim kanlarımız gibi olsun diye kabul etmişlerdir.*"[17]

Bütün bunlar, kişiliğe bağlı haklar bakımından Müslümanlarla mültecîler arasında önemli sayılabilecek ayrılıkların olmadığını göstermektedir. Bunun yanında İmam el-Evzâ'î (ö. 157/744) ile İmam eş-Şâfi'î'nin (ö. 204/819) kanaatlerine göre, ilticanın bir adım ötesinde, eğer cizye mükellefi olabilecek kimselerden ise, gerektiğinde mültecînin vatandaşlığa kabulünün bile mümkün olduğu anlaşılmaktadır.[18]

İslam idaresinin vatandaşlığına geçmeyen, ama iltica taleplerine olumlu cevap verilen kişiler bir tür emân altından olacaklarından, emân akdinin tabiatından kaynaklanan imtiyazlardan istifade edebileceklerdir. Ayrıca düşmanca tavırlar sergilemedikleri sürece gayrı Müslimlere dokunulmazlık sağlayan, onlara karşı zulmü ve haksızlığı yasaklayan nasslar da bu sunucu desteklemektedir.

Bu cümleden olarak can ve mal dokunulmazlığı başta olmak üzere seyahat hürriyeti, mesken dokunulmazlığı, din ve vicdan hürriyeti ve hatta kamu hizmetiyle sosyal güvenlik hizmetlerinden istifade hakları bahşedilmiştir.[19]

Eğer gerekiyorsa, mültecîlerin temel ihtiyaçları için Beytü'l-mâlden harcama yapılabileceğini, bir detay bilgi olarak eklemeliyiz. Hz. Ebu Bekr (r.a.) döneminde Hîre halkı ile yapılan anlaşmada yer alan bir madde, her ne kadar ehl-i zimme ile ilgili bir düzenleme gibi gözüküyorsa da, aralarında hukukî statü farkı bulunmadığından mültecîleri de kapsamaktadır.

"*Yaşlı bir kimse çalışamaz olur, yahut bir kaza geçirir veya zengin iken sonradan fakir hale gelip de dindaşları kendisine sadaka vermeye başlarsa o kimse İslam ülkesinde oturduğu müddetçe vergiden muaf olacak ve geçimi devlet hazinesinden sağlanacaktır.*"[20]

Mültecîleri kendi vatandaşlarıyla bu derece ileri boyutlarda eşit saymada İslam hukuku, diğer hukuklara göre bariz bir farka ve önceliğe sahiptir. Zira 1951 tarihli Mültecîlerin Hukukî Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi, pozitif düzenlemeler adına ileri bir merhale sayılmakla beraber, her durumda değil, bazı durumlarda mültecî-vatandaş eşitliğini tanımıştır.[21]

Netice itibariyle "ırkı, dîni, tâbiiyyeti, muayyen bir ictimaî gruba mensubiyeti veya siyasî kanaatleri yüzünden tâkibâta uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu memleket dışında bulunan ve bu memleketin himayesinden istifade edemeyen" mültecîlere[22] bakışı şu ayetin genel çerçevesi içine oturtmak da mümkündür.

"*Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.*"; "*Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranlar ve çıkarılmanız için yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa, işte zalimler onlardır.*"[23]

---

[14]Hamîdullah Muhammed, *Mecmû'atu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye* (Beyrut 1407-1987), Vesika No: 1; Hamîdullah, *İslam Peygamberi* (çev. Salih Tuğ, İstanbul 1990), 1/203.

[15]Seviğ, *Devletler Hususi Hukuku*, s. 268-269.

[16]Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr* (nşr. S. Müneccid-A. Ahmed Kahire 1958-1971), 5/1853.

[17]Bkz. Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi* (Beyrut 1402/1982), 7/111.

[18]Şâfiî, *el-Ümm* (Kahire 1961-1963), 4/111; Taberî, *İhtilâfu'l-Fukahâ: Kitâbu'l-Cihad ve Kitâbu'l-Cizye ve Ahkâmi'l-Muhâribin* (nşr. J. Schacht, Leiden 1933), s. 35-37.

[19]Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme* (nşr. S. Salih, Beyrut 1983); Zeydan Abdulkerim, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn ve'l-Müstemenîn fî Dâri'l-İslâm* (Bayrit 1408/1988), s. 105 vd.

[20]Ebu Yusuf, *el-Harac* (nşr. M. H. Kusay Kahire 1396), s. 155.

[21]Seviğ, *Devletler Hususi Hukuku*, s. 209.

[22]Seviğ, a.g.e., s. 208.

[23]el-Mümtehine, 60/8-9.

YAZGICI ve ÖZGÜRLÜKÇÜ TEVEKKÜL ANLAYIŞININ ÇALIŞMA HAYATINA ETKİLERİ

Doç. Dr. Ramazan ALTINTAŞ
Cumhuriyet Ünv. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi

Giriş

Kur'an nazil olmadan önce cahiliyye Arab toplumunda elbette farklı inanç biçimleri olduğu kadar dinî hayatla ilgili ibadet şekilleri de vardı. Meselâ, çok tanrılı ulûhiyet anlayışına, peygamber, melek ve kader inancına paralel olarak; namaz, oruç, hac, kurban vs. gibi ibadetler de söz konusu idi. Kur'ân tamamen dinden bağımsız bir topluma değil, dinle irtibatı olan bir topluma iniyordu. Unutulmamalıdır ki, bir medeniyet, ancak içinde doğduğu toplumun ürettiği kendi kavramları üzerinde yükselebilir. Bu sebeple, sosyo-kültürel bağlamda dinle, Medîne ve medeniyet arasında çok yakın bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. İşte Kur'ân'ın nazil olmaya başladığı andan itibaren, tarihî süreç içerisinde Allah'ın muradına aykırı olarak anlam kaymasına uğramış olan inanç ve ibadete ilişkin kavramlara dokunmadığını, ancak muhtevada ve ibadetlerin yapılış tarzlarında bir tadilata ve restorasyona gittiğini söyleyebiliriz.

İnsan bir isteğini ve bir arzusunu bazı arızî durumların dışında kelimelerden oluşan cümleler kurarak ifade eder. Dolayısıyla kelimelere yüklenen anlamlar, birey ve toplumun zihniyetini önemli oranda etkiler. Eğer, düşünce ve inancın temel taşları konumunda bulunan günlük dilde kullandığımız kavramlar anlam kaymasına uğrayarak bir buharlaşma süreci yaşamışsa, yapılması gereken ilâhî referans sistemi olan Kur'ân'a yeniden dönerek kelimelere aslî anlamlarını kazandırmaktır. Kur'ân, İslam'ın ilk yıllarında inanç ve ibadet hayatıyla ilgili bir tashihe gitmişse, gündelik hayatla ilgili kelimelerde de bir düzeltme yapmaya gitmiştir. Kur'an, adeta din ve dile yönelik toplumun hafızasına müdahale ederken, Arapların kullandığı dili kullanıyordu. Çünkü o, beşerin idrâkine ilâhî bir tenüzzülâttı. Bu sebeple Kur'ân, anlam kaymasına uğrayan kelimelerin orijinal adlandırmasına dokunmadan, doğrudan içeriğine dokunarak anlam bilim açısından aslî hüviyetine kavuşturdu. Zira, kelimelere yüklenen anlamlar, eğer Kur'an'la test edilmezse zihniyet planında birey ve toplumların hayata, dünyaya ve dine bakışlarını etkileyerek sapkın veya sahih bir ufuk kazanmalarına paralel işlevler görmelerine yol açabilir.

Günümüzde anlam kaymasına uğrayan kavramlardan birisi de "*tevekkül*" kavramıdır. Bu kavram hakkında müminlerin inancı düzeltilmelidir. İnsan davranışlarının önceden belirlenmişliği fikri, tevekkül meselesini de gerçek anlamından koparmağa kadar gitmiştir. Müslüman zihniyetin, kader ve tevekkülü yanlış telakki etmesi yüzünden, sosyal hayatın her alanında bir uyuşukluğa düşülmüş ve bu durum gitgide ahlâkî alanda bir bozulmuşluğu da beraberinde getirmiştir. İşte bugün yapılması gereken **Muhammed Arkoun**'un yerinde tespit ve teklifiyle, yeniden Kur'ân ışığında İslâmî aklın eleştirisinin yapılması gerekiyor.[1] Kader ve te-

[1] bk. Arkoun, Muhammed, *Kazâyâ fî Nakdi'l-Akli'd-Dînî Keyfe Nefhemü'l-İslâme'l-Yevm*, (Arapçaya trc. Hâşim Sâlih), Beyrut, 1988. Bu eserinde Arkoun İslâm'ın altın çağını Hz. Peygamber'in vefatından (m. 632), İbn Haldun'un ölümüne (m. 1406) kadar geçen dönem olarak nitelendiriyor ki, bu döneme, İslâm'ın çoğulcu klasik çağı diyor. Arkoun'a göre, İslâm'ın klasik çağının sona erişiyle birlikte Skolastik bir asır başlamıştır. Skolastik aklın geçerli olduğu bu dönemin özelliği, yeni ürünler ortaya koymak yerine, geçmişin tekrarıyla yetinmektir. Yine Arkoun, özellikle müslüman ülkelerdeki üniversitelerde ve hatta ilâhiyat eğitimi yapan kurumlarda bile akademisyenlere egemen olan havanın, düşünülmezi düşünmeyi önleyen akademik bir aklın geçerli olduğunu söylüyor. Akademik akıl ya da skolastik akıl, adeta eskiyi tekrarlayan, belirlenmiş bir konuda malumat yığını topladığı halde bu bilgileri çözümleyememek ve tefekküre dayalı analizler yapamamak tarzı olarak değerlendiriliyor. Arkoun'a göre yeni bir zihniyetle İslâm Aydınlanması yaşanmak isteniyorsa, bugün bütün öğretim havzalarına egemen olan geleneksel İslâmî aklın eleştiriye tabi tutulması gerekiyor.

vekkül alanındaki geleneksel bağıntının hâlâ müslüman toplumlarda yazgıcı önceden belirlenmiş ilâhî takdir tezinin, bir akîde olarak genlerimize işlemesinden dolayı, tarım çağının kaderci din anlayışından bir türlü yakayı kurtaramamışızdır. Tarım çağından kastımız, modern araçlara ve yöntemlere dayalı olmadan ilkel yöntemlerle yapılan tarımdır. O dönemde çiftçi, toprağa tohumu atar, sonra, üzerini toprakla kapatırdı. Bugünün modern araçlarıyla yapılan ekim-biçim faaliyetlerine ek olarak, gübreleme, ilaçlama ve sulama yoktu. O dönemde yazgıcı bir tevekkül anlayışını benimsemek kendi mantığı içinde belki bir tutarlı davranış ve anlayış biçimi olarak görülebilirdi. Ama artık günümüzde meydana gelen çağdaş değişimler kadim mazeretleri ortadan kaldırdı. Doğrudan bugün sanayi çağının akılcı din anlayışlarına yönelmemiz gerekiyor. Çünkü İslâm, akla ve bilime vurgu yapmaktadır. Burada kastettiğimiz tarım çağının yazgıcı tevekkül anlayışı ifadesi, hayatı, zihni bir okuma ve algılama biçimidir.

Eğer tarihi süreç içerisinde müslümanlar, meskenete ve atâlete kader ve tevekkül anlayışını yanlış tefsir ederek düşmüşlerse, burada yapmamız gereken, yanlış telakkilerin milâdını belirledikten sonra, kader ve tevekkül anlayışının doğrusunu, ilâhî referans olan Kur'ân'a ve Sünnet'e başvurarak yeniden düzeltmemiz gerekiyor. İşte bu sebeple makalemizin başlığını "**Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri**" olarak tespit etmiş olduk.

A. Lugat ve Istılah Açısından Tevekkül Kavramı

Arapça'da tevekkül, vekâlet formundan tefe'ul kalıbına nakledilmiş bir kelimedir. "Falan kimse, işini falan kimseye tevkîl etti" denildiği zaman bunun anlamı, "ona havale etti, ona güvendi" olur. Kime vekâlet verildi ise, ona *vekîl*, vekalet verene de *müvekkil* denir. Müvekkil olan kimse, külfetleri yüklediği vekîle her hususta inanır, ona güvenir ve onu hiçbir kusur ile itham etmez.[2]

Demek ki tevekkül, güvenmek, dayanmak, itimat etmek ve işi, kendisi üstesinden gelemeyeceği için bir başkasına havale etmek gibi anlamlar taşıyor. Tevekkülün hakikati ve sıhhati, dilciler nezdinde âcizliği izhâr etmek, bir başkasına güvenmek, insanların elinde olandan ümidini keserek tamamıyla Allah katında olana itibar ve itimat etmektir.[3]

Istılahta ise tevekkül, "bir hedefe, bir amaca ve bir gayeye ulaşmak için gerekli olan maddi ve manevi sebeplerin hepsini yerine getirdikten ve insani planda yapacak bir şey kalmadakıtna sonra Allah'a dayanıp O'na güvenmektir" şeklinde tanımlanabilir. Burada anlaşılması gereken husus, tevekkülün iman gibi kalbin amellerinden olmasıdır. Organların amellerinden olan esbâba tevessül olmadan yapılacak tevekkül, ya da sebep ve tevessülü nefyetmek, mütevekkilin tevhidinde doğruluğunun olmadığının bir kanıtıdır.

Elbette tevekkül, müslümanların kadere imanlarının bir sonucudur. Tevekkül eden kimse, organlarla yaptığı meşrû faaliyetten sonra, işin sonucunu Allah'a havale etmede tam bir teslimiyet içerisinde bulunur. Bir mümin, tevekkül anlayışında, ne kendi kişisel eylemlerini cebir içerisinde mütalaa etmeli ve ne de Allah'ı devre dışı bırakarak eylemlerini mutlaklaştırmalı. Yani, insan bir amaca ulaşmak için bireysel planda bütün çabaları kullanmakla beraber, salt çalışmasına dayanarak Allah'ın takdirini de gözden uzak tutmamalıdır. Eğer yazgıcı ve özgürlükçü tevekkül anlayışı nedir? sorusuna cevap bulursak maksadımızın daha iyi anlaşılacağı kanaatini taşıyorum. O halde şimdi yazgıcı tevekkül anlayışından bahsedebiliriz.

B. Yazgıcı Tevekkül Anlayışı

İbn Kuteybe (ö. 276/889) İslam tarihinin erken dönemlerinde insanın özgürlüğünü savunan seleften bir grubun isimlerini zikreder. Onlar kader kelimesine, "insanın eylemlerinde hiçbir rolü yoktur" anlamına gelen *cebir* anlamının yüklenmesini inkar etmişlerdir, der.[4] Bilindiği gibi, bireydeki yaratıcı dehânın önündeki en büyük engel, insanın özgürlüğünün askıya alınmasıdır.

Hicrî I. yüzyıldan itibaren İslâm dininin dünyaya açılması anlamına gelen fetih hareketleriyle birlikte müslümanlar, farklı din ve kültürlere mensup insanlarla karşılaştılar. Elbette bu durum karşılıklı bir etkileşimi doğurmaya paralel olarak dinî bir metin olan Kur'ân'ı yeni bir bakış açısıyla anlamada diyalektik bir metodun başlamasına da ön ayak oldu. Müslümanların dünyasında bir nevi teslimiyetçi

[2]bk. el-Isfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul, 1986, s. 834-35; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Kahire, 1994, IV, 475-476.

[3]Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs*, Beyrut, 1306, XV, 786.

[4]İbn Kuteybe, Ebu Muhammed, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, (trc. M. Hayri Kırbaşoğlu), İstanbul, 1979, s. 119-120.

kırılmayı sadece farklı din ve kültür kodlarına mensup insanlarla yapılan tartışmalarla sınırlandırmak doğru olmasa gerekir. Bunda bizatihi Kur'an'daki, insanın cebir veya ihtiyarının varlığını anlamaya (ya da anlatmaya) yönelik metinlerin payını gözden ırak tutmamak da hatırlatılması gereken sahici bir yaklaşım olarak görülmelidir. Müslümanlar Allah'ın iradesi ve insanın iradesi çevresinde sorular sordular. Meselâ, Allah'ın iradesinden müstakil olarak insanın işlerini düzenlediği bir iradesi var mıdır, yoksa Allah'ın iradesi mutlak mıdır? İnsan, iradesinde hür müdür, ya da mecbur mudur?[5] İşte İslâm düşüncesi tarihi boyunca bu sorular farklı eğilimler içerisinde çeşitli cevaplara muhatap kılındı. Bu eğilimler içerisinde insanın bireysel irade ve seçme özgürlüğünden yana ağırlığını koyanlar olduğu gibi, insanın bireysel irade ve seçme özgürlüğünün olmadığını ve insanın mutlak cebir altında bulunduğunu savunan eğilimler de olmuştur. Bu akımlardan yazgıcı veya diğer bir deyimle cebriyyeci tevekkül anlayışını bu ikinci eğilim temsil etmektedir.

Kelâm literatüründe cebr, fiilin gerçekten insandan nefyi, inkârı olup Allah'a izafe edilmesidir.[6] Makâlât kitaplarından öğrendiğimize göre, insanın iradesini inkar etmeye dayalı ve cebriyye diye adlandırılan bu görüşün kurucusu *Cehm b. Safvan* (ö. 128/745) olmuştur. Bu akıma göre her şey ezelî olarak belirlenmiştir. Cehm bu konuda şöyle diyor: "İnsanın hiçbir şeye gücü yetmez. İnsanda iş yapma gücü (istidâat) yoktur; insan eylemlerinde mecburdur. Onun kudreti, iradesi ve ihtiyarı yoktur. Ancak yüce Allah, diğer cansızları yarattığı gibi insanda da fiilleri yaratır ve bu fiiller, cansızlara nispet edildiği gibi insana da mecâzi olarak nispet edilir. Nitekim şöyle denilir: Ağaç meyvelendi, su aktı, taş yuvarlandı, güneş doğdu ve battı, gökyüzü bulutlandı, yağmur yağdı, yeryüzü sarsıldı..."[7]

Cehm b. Safvan'ın akidesinden de öğrendiğimize göre, o, alınyazısına, takdirin önceden oluşuna (predestination) inanır.[8] Tarihte Emevi yöneticileri insanın bireysel özgürlüğünü hiçe sayan cebir düşüncesini istismar etmişler, topluma yaptıkları zulümleri ilâhî bir takdirin gereği olarak meşrûiyet zeminine çekmişlerdir. Böylece onlar, zulmü Allah'a nispet ederek kendilerini aklama yoluna gidiyorlardı. Halbuki böyle bir zeminde yapılan tartışmalar, Allah'ın ahlâkiliğini sorgulama gibi bir probleme de yol açmış oluyordu.

Cebriyyecilik âdeta *Muaviye b. Ebî Süfyan* (ö. 60/680) döneminde devletin resmî bir mezhebi haline gelmişti. Bazı araştırmacılara göre Muaviye, ortalık durulup yerleştikten sonra kendisinin müslümanlara halife olmasının Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunun halkın zihinlerine yerleşmesini istedi. Hatta o, Cebriyye mezhebini destekleyecek kendilerine ulemâ denilen fakihler de buldu. Şam fakihlerinden olduğu söylenen bir âlim, avama konuşurken cebire dayalı bir inançla konuşmasını süslerdi.[9] İşte cebriyyeci bir renge bürünen Emevi yönetimi, böylesi fakihlerin gölgesinde ve desteğinde her türlü fesad ve zulüm işlemede büyük cesaret bulmuştur. Bundan sonra Muaviye ve kimi Emevi halifeleri muhtelif vesilelerle cebriyye fikrini yaymaya devam etmişlerdir. Çünkü onlara göre cebir fikri, yaptıkları her türlü zulmü hakla izah etmeye dayanıyordu. Bunun için halka her çeşit zulmün Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu açıklamaya çalışmışlardır.[10]

Görüldüğü gibi Emevi halifeleri haksız yere ümmetin malını yağmalamada, dinin kutsallarını çiğnemede ve kan dökmede kadere sığınarak eylemlerinin faturasını Allah'a yüklüyorlar, kendilerini adeta yeryüzünde Allah'ın zabıta kuvvetleri gibi görüyorlardı. Böylece onlar, siyasî despotizmlerine karşı oluşacak muhalefet hareketlerini önceden psikolojik olarak bastırmış oluyorlardı. İnsanın fiillerindeki sorumluluğunun olmadığını savunan bu anlayış, Kur'an'ın temel ilkeleriyle de bağdaşmamaktadır.[11] Emevilerin cebir düşüncesini istismar ettikleri bu anlayışın siyasî jakobenlik alanındaki tarihî uygulama örneklerine referanslar bulmamız hiç de zor değildir. Abdulmelik b. Mervan, muhaliflerden Amr b. Said'i öldürdüğü zaman halifenin yaptığı bu

[5]bk. et-Taftazânî, Ebu'l-Vefâ, *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*, (trc. Şerafettin Gölcük), İstanbul, 1980.

[6]eş-Şehristânî, Abdülkerim, *el-Mile'l-ve'n-Nihal*, (thk. Muhammed Seyyid Geylânî), Kahire, 1976, I, 85.

[7]eş-Şehristânî, *el-Mile'l*, I, 87; el-Bağdâdî, Abdülkâhir, *el-Fark Beyne'l-Fırâk*, Kahire, 1910, s. 128; Abdülhalim Mahmud, *et-Tefkiri'l-Felsefî fi'l-İslâm*, Kahire, 1989, s. 150-151.

[8]krş. Makrîzî, Takıyuddîn Ahmed b. Ali, *el-Hıtât ve'l-Âsâr*, Kahire, 1945, IV, 17.

[9]el-Cüleynid, Muhammed Seyyid, *Kazıyyetu'l-Hayr ve'ş-Şer*, Kahire, 1981, s. 2.

[10]bk. Abdülhalim Mahmud, *a.g.e.*, s. 151-151; krş. İrfan Abdülhamid, *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları* (çev. Saim Yeprem), İstanbul, 1994, s. 284.

[11]bk. Nahl 16/93; Hûd 11/108; Yûnus 10/25.

eylemin dinî meşruiyetini sağlamak amacıyla cebriyyeciliği yayan bir fakihin halka şöyle bir açıklamada bulunduğunu görüyoruz: "Müminlerin emiri, arkadaşınızı, önceden hakkında yazılmış olan Allah'ın kazası ve değişmez emri ile öldürmüştür."[12]

Emevi yöneticilerinin çoğunun pek de dindarca olmayan tutumları, inanç ve düşünce özgürlüğünü kısıtlayıcı politikaları karşısında direnme gücünü kaybeden insanlar, ahlaki dindarlığı öne çıkararak hâricî dünyanın düzenini sağlamak yerine, manevi dünyanın düzenini sağlamayı tercih ettiler. Emevî muhalifleri emniyeti, zâhidlerin zühdünde ve âbidlerin halvetinde aradılar. Buna örnek olarak boş yere müslümanların kanının dökülmesini istemediği için hilafeti Muaviye'ye terk ederek kendisini ibadete veren ve ilimle meşgul olmaya adayan *Hasan b. Ali* (ö. 49/669) gösterilebilir.[13] Sûfilerin ehl-i beyitten olan bu imamı, Emevi yönetimine eklemlenen cebriyyecilik ekolünü tasvip ettiği için sosyal hayattan çekilmemiştir. O, cebriyyeci anlayışa temelden karşıdır. Her ne kadar müslümanların birliğini sağlamak ve kan dökmemek için iktidardan çekildiği söylenmiş olsa da, bir defa Muaviye ve ekibi, psikolojik olarak onu iktidarı teslime zorluyordu. Belki de o, ikinci bir Kerbelâ faciasının gerçekleşmesini istemedi. Nitekim kader ve insanın gücü konusundaki görüşlerini soran *Hasan-ı Basrî*'ye (ö. 110/728) Hz. Hasan cevabî mektubunda, günahları Allah'a yüklemenin cebriyyecilikten başka bir şey olmadığını söyleyerek, insanın kendisine verilen müstakil bir güçle kesbinde ve kazancında irade ve ihtiyar sahibi olduğunu belirtir.[14] Onun bu görüşleri, Muaviye'nin uygulamalarını da aynı zamanda tasvip etmediğini gösterir.

Emeviler döneminde zenginliğin verdiği tatminsizlikten ya da yönetimin siyasî baskısından dolayı insanların zühde sığınmaları, zamanla yazgıcı bir tevekkül anlayışını benimsemelerine de yol açmıştır. Çünkü, zühde dayalı bu ruhanî hayat, bir yanıyla da cebriyyeciliği beslemiştir. Bu dönemde ortaya çıkan zühd, dinî bir felsefe değil daha çok kişisel bir eylem olarak görünmektedir. Özellikle tasavvuf tarihinde bir mektep hüviyeti kazanan Basra ekolünde kaygı ve hüznün hâkim olduğu korkuya dayalı bir zâhidlik göze çarpmaktadır. Emeviler döneminde bireysel bir eğilim olarak görülmeye başlayan teslimiyetçi zühd anlayışında zâhidlere verilen fakr, âbid, nussâk ve bekkîn gibi isimlendirmeler bunu doğrulamaktadır.[15]

Emevi saltanatının baskıcı politikaları sonucu oluşan ve homojen olmayan ahlâkî dindarlık anlayışında melâmet düşüncesi ağır basmaktadır. Bu anlayış, iktidar olma hırsını ortadan kaldırarak insanda terk-i dünya ve zemm-i dünya isteğinin kamçılanmasına hız vermiştir. Buna paralel olarak cebriyyeci kader anlayışı, gitgide tevekkül anlayışını olumsuz yönde etkileyerek; çalışmak yerine miskinlik, hareket yerine atâlet dinî bir yaşam tarzı ve telakki biçimi olup çıkmıştır. Burada bir hakikati de belirtmekte fayda var. Cebriyyeci tevekkül anlayışının toplumun zihin dünyalarında ve sosyal hayatlarında benimsenmesinde siyasî iktidarların rolü kadar, tabiatı cebriyyeci karakteri benimsemeğe çok elverişli ve yatkın olan hatta örtüşen kimi sufi şahsiyetlerin de paylarını unutmamak gerekmektedir. Tasavvuf kitapları böylesi yazgıcı tevekkül anlayışını benimseyen ve bunu bir dini öğreti biçimi olarak sunan sufilerin menkıbe ve görüşleriyle doludur.[16] İlk sufilerde ortaya çıkan bu cebriyyeci karakteri tasavvuf tarihi boyunca ister bireysel ve isterse kurumlaşmış düzeyde olsun bunu tasavvuf mekteplerinde görmemiz mümkündür. "Gassal elinde meyyit gibi olma"[17] ifadesi, eleştiri ve sorgulamayı reddeden bir cebriyyeci tabiatı çok güzel ifade etmektedir.

Tasavvuf tarihinde literatüre ilk defa önceden adı konulmamış ama var olan tevekkülü cebriyyeci bir bakış açısıyla tanımlayan ve kavramlaştıran kimsenin İbrahim b. Ethem (ö. 16/777) olduğunu söylersek sanırım yanılmamış oluruz. Özellikle hayat hikayelerinden ve görüşlerinden yola çıkarak vardığımız yargıya göre geçiş dönemi sufilerinin her biri ayrı bir tasavvufa ait kavram geliştirmeye vurgu yapmışlardır. Bunlardan **Râbiatu'l-Adeviyye** (ö. 185/861) ilâhî aşka; **Fudayl b. Iyâz** (ö. 187/803) melâmete ve bâtın ilmine; **İbrahim b. Ethem** ise,

[12]İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdillah b. Müslim, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1969, II, 41; İrfan Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 284.

[13]bk. Malatî, Ebu'l-Huseyn, *et-Tenbîh ve'r-Red*, (nşr. M. Zâhid el-Kevserî), Beyrut, 1968, s. 36.

[14]Her iki mektubun tam metni için bkz. Hucvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1982, s. 163-164.

[15]en-Neşşâr, Ali Sami, *el-Felsefetü'l-Ahlâki fi'l-Fikri'l-İslâm*, Kahire, 1969, s. 256.

[16]bk. Kuşeyrî, Abdulkerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1991, s. 302-313.

[17]bk. el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Kitâbu'l-Erbaîn fî Usûli'd-Din*, Beyrut, 1988, s. 185.

cebriyyeci tevekkül anlayışlarının kavramsallaşmasına ön ayak olmuşlardır.[18] Ama hepsinde ağırlık noktası ve çekim alanı tevekkülü cebir mantığı içerisinde mütalaa etmeleri ortak buluşma zeminini oluşturmaktadır.

Yaygın ve meşhur olan Tasavvuf kitaplarında hayat hikayesi hemen hemen çoğu defa ilk sıralarda yer alan İbrahim b. Ethem, debdebeli ve ihtişamlı bir hayat yaşayan bir kralın oğlu veya kral olarak tanıtılır. Gençliğinde avcılığı bir hobi haline getirdiği anlaşılan İbrahim b. Ethem, hâtiften "avcılık için mi yaratıldın?" sesi karşısında irkilerek bütün varını-yoğunu dağıtır, tamamıyla terk-i dünya eyleyerek sebepsiz ve cebriyyeci bir tevekkül anlayışına dayalı bir hayat biçimini kendisine yol ve gidişat olarak seçer[19] ve tarihte müslümanların **Buda**'sı olarak anılır.[20]

Cebriyyeci tevekkül anlayışını sadece İbrahim b. Ethem'le sınırlandırmak haksızlık olur. Ama O, tevekküle ilk defa cebriyyeci paradigma içerisinde farklı bir anlam yükleyerek böyle bir kavram geliştirmiş olması bakımından önemlidir. Yazgıcı tevekkül anlayışının sûfilerin değişik tarihi dönemlerinde hep aynı kalmasına vereceğim şu iki örnek, müslüman zihniyetlerde anlam kaymasının hep paralel bir çizgi izlediğinin en çarpıcı gerçeğidir. Meselâ, **Zunnûn Mısrî** (ö. 245/859), tevekkülün ne demek olduğunu soran bir kimseye: "Sebeplerin kökünü kazımaktır"[21] şeklinde cevap verirken; **İbrahim Hakkı Erzurumi** (ö. 1195/1780) ise, tevekkülü, "tedbiri bırakıp takdire ulaşmaktır"[22] diye tanımlamıştır. Görüldüğü gibi her iki tanımda da tevekküle cebriyyeci bir anlam yüklemiş olmaları tarih boyunca olduğu gibi bugün de bu anlayış sadece tevekkülle sınırlı kalmamış adeta bütün bir İslam Dünyasının dini telakkisine cebriyyeci telakki hükmetmiştir. Aslında yukarıdaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Makalemizde atıfta bulunduğumuz eserlere bakılırsa yüzlerce örnekle karşılaşabiliriz.

Halbuki, tedbiri bırakmak ve esbâba tevessül etmemek doğrudan fert ve toplumları bir hırka ve bir lokma zihniyetine yönlendirmekle eşdeğerdedir. Böyle bir zihniyet sadece beyni düşünmekten alıkoyarak fikrî tembelliğe sürüklemekle kalmaz, organları da tembelliğe sürükleyerek tembelliği bir hayat modeli olarak sunmaya kadar götürebilir. İslâm Dünyasının düşünce alanında ve uygarlaşma yolunda geri kalmışlığın sebeplerinden birisi de bu yazgıcı tevekkül anlayışıdır.[23] Her ne kadar tevekkül, organların değil, kalbin ameli ise de, bu tarihi süreç içerisinde milâdı, maalesef Emevilerin baskıcı yönetimlerinin acı bir meyvesi olarak intikâl etmiştir. Emevîlerle birlikte hilâfetin saltanata dönüşmesiyle ortaya çıkan despotik yapı, iktidarın ayakta kalması uğruna yazgıcılığı beslemiş gitgide bu birikim, bir inanç halini alarak bireyde özgürlükçü teşebbüs ruhunun uyanmasını adeta yoketmiştir.[24]

İslâm Dünyasının iç sorunlarıyla uğraşmayı kendine zorunlu iş edinmiş olan mütefekkir şairimiz **Mehmet Akif** (ö. 1936) "*Vâiz Kürsüde*" başlıklı şiirinin muhtevâsında genelde İslam Dünyası ve özelde Türk toplumunda yazgıcı bir tevekkül anlayışının varlığına dikkat çekerek, içinde bulunduğumuz durgunluğun ve geri kalmışlığın sebebini değişik örneklerle anlatarak, sorunu gerçek anlamından saptırılmış tevekkül anlayışına bağlar. Tevekkülün Allah'a tahakküm olmadığını dile getirdiği şiirinde, yazgıcı bu tevekkül inancını şu şekilde eleştirir[25]:

Sarılmadan en ufak bir işde esbâba,
Muvaffakiyete imkân bulur musun acaba?
Ekilmeden biçilen tarla nerede var? Göster!
"Kader" senin dediğin yolda şeriata bühtandır;
Tevekkülün, hele hüsrân içinde hüsrandır.

Müslüman aydın M.Akif gerek "Vâiz Kürsüde" başlıklı şiirinde ve gerekse "Safahat"ın diğer bölümlerindeki şiirlerinde yer yer sebebe tevessül ve tedbirli olmayı dışlayıcı tevekkül anlayışlarını

[18]krş. Afîfî, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf*, (çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal), İstanbul, 1996, s. 38.

[19]bk. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 112; Hucvîrî, *a.g.e.*, s. 201.

[20]bk. Afîfî, *a.g.e.*, s. 74.

[21]bk. el-Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 244; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 304.

[22]bk. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, (sad. M. Fuad Başar), İstanbul, 1984, s. 362.

[23]Osmanlı yönetiminin yıkılış sebeplerinin en önemlilerinden birisinin halkın yanlış tevekkül ve kader anlayışındaki dinî telakkileri olduğunu savunan Nâhid Hâşim'le Mustafa Sabri'nin karşılıklı polemikleri için bakınız: Mustafa Sabri, *Dinî Müceddidler*, İstanbul, 1977, s. 115-141.

[24]Turner, Doğu müslüman toplumlarında yaratıcı dehanın gelişiminin önündeki engellerden birisinin de kitleleri, bir yöneticinin idaresine bağlamayı hedef alan despotik yöneticilerin varlığı olarak sayar. İslamın psikolojisi boyun eğme anlamına gelen kaderciliği besler gibi ifadelere de yer verir. Bu son ifadeye katılmak doğru değildir. Geniş bilgi için bakınız: Turner, Bryan S., *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam*, (çev. Ahmet Demirhan), İstanbul, 1997, s. 17-18.

[25]Ersoy, M. Akif, *Safahat*, İstanbul, 1977, s. 269.

eleştirmekle kalmaz, şiir şeklinde verdiği âyet mealleriyle ya da İslâm tarihinden aktardığı orjinal anekdotlarla Kur'ân'ın anlatmak istediği tevekkülün nasıl olması gerektiğini tasvir eder.[26] Şairimizin yıllar önce dile getirdiği yazgıcı zihniyet, maalesef bugün de hâlâ geleneksel dinî yapımızdan tamamen sökülüp atılmamıştır. Tâ Emevilerden gelen kadim bir miras olarak geleneksel müslümanlık anlayışımızda beşerî iradeye, sebep ve tedbir fikrine, hatta tabiatta câri olan kanunlara fazla önem ve değer vermenin, sanki, ilahi irade ve takdire değer vermemek gibi bir sonuçla karşılaşabiliriz endişesi taşınmaktadır. Böylesi bir inanç da insanın eylemlerinde hür olduğunu dillendiren Mu'tezile'nin yıkılış tarihinden bu yana, insanın eylemlerindeki rolünü inkar fikri İslam aleminin genlerine işlemiş bir teolojik sapma olarak görülmektedir. Halbuki sebep ve tabiat kanunlarına önem vermek, ilahi iradeye ve ilahi illet düşüncesine az önem vermek anlamına gelmemelidir. İslam, insanı bir takım fiillerle sorumlu tutmuş, bu fiillerin sonuçlarına göre ya ödüllendirmiş ya da cezalandırmıştır. Ama bütün bu fiillerin öznesi olarak da insan gösterilmiştir. Gayet açık olan vakıa karşısında "insan muhtar suretinde muzdardır" demek, sorunu kökten çözmek yerine, sorunu çözümsüzlüğe terk etmektir. Bir kere Allah'ın fâiliyeti, varlığının zorunlu oluşu gibi kendiliğindendir. İnsanın eylemlerindeki fâiliyeti ise, yaratma açısından değil, seçme açısından kendindendir. Ama, insanın fâil oluşunun varlığı da yokluğu da imkan dahilindedir. Allah'ın fâiliyeti ise, zâtının muktezâsı olup, yokluğu aklen mümkün değildir.

C. Özgürlükçü Tevekkül Anlayışı

Özgürlükçü tevekkül anlayışının temelini sebep-tevekkül ilişkisi oluşturur. Bunun bir başka ifadesi, insanın bireysel irade hürriyeti çerçevesinde kesbinin tevekküle mukaddimelik yapmasıdır. İslam düşünce tarihinde cebriyyecilik öyle bir yanlış sapmaya yol açmıştır ki, sanki tevekkülün şartı, bireysel sorumluluk olan kesbi terketmektir.[27] Özellikle Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan'a isteği üzerine Hasan-ı Basri'nin ilâhî takdir, kader ve insanın iradesi gibi konularda yazdığı "Kader risâlesi"nde, yazgıcı tevekkül anlayışının Kur'ân'ın ruhuyla bağdaşmadığı izah edilmekle kalmaz, cebriyyenin insanın eylemlerinde hiçbir rolünün olmadığına delil olarak getirdiği ayetler, doğru bir biçimde te'vil edilir. Hasan-ı Basri yorumlarında, Abdülmelik b. Mervan'ın zulmü, Allah'a nisbet etmesini de kınar. Kader risâlesinin bir yerinde: "Ey mü'minlerin emiri! Mektubumda zulmü Allah'a nisbet edip, kendilerini bundan uzak tutanlara karşı açık deliller vardır." der. Daha sonra cebriyyenin insanda seçme hürriyetinin olmadığına kanıt olarak kullandığı Hz. Âdem'in Rabbine âsi olduğundaki yalvarışını ifade eden, "*(Âdem'le eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz*"[28] âyetinden Âdem'in Rabbına "bu başıma gelen senin kaza ve kaderindir" dediği hükmü çıkarılamaz" diyerek, halifenin kader anlayışını eleştirir.[29] Özetle adı geçen risalede Hasan-ı Basri, bazı Emevi yöneticilerinin uyguladıkları zulüm ve baskıdan Allah'ı tenzih etmek gerektiğini, bu işlerin ilahi takdir sonucu meydana geldiğini söylemelerinin Allah'a iftira olduğunu açıklıyor. Zaten Kur'an'da da birçok ayette zulüm kavramının fâili Allah değil, kullar gösteriliyor.[30]

Ayrıca Hasan-ı Basrî verdiği vaazlarda ve yaptığı tartışmalarda, insanın irade hürriyetini nefyeden mekteplere mensup kimselerle tartışmaya ağırlık vermekle kalmamış, zamanının bilginleri baskıdan kaçmak adına uzlete çekilmeyi İslami bir davranış türü olarak benimserken O, bir yandan dünyaya ve arzularına karşı direnirken, zâlim siyasal iktidarlarla da mücadele etmiştir. Böylece O, nefis ve yöneticilerin saltanatına muhalefet ederken, daima insanı, insana karşı savunmuştur.[31] Özgürlükçü tevekkül anlayışının öncüsü olarak değerlendirmiş olduğumuz Hasan-ı Basrî'nin, bir çeşit; ilâhî fiil ile insanî fiil arasını ayırarak ilâhî kaza ile cebrin irtibatı olmadığının kavgasını vermiş olduğu söylenebilir.

Şimdi de özgürlükçü tevekkül anlayışının değişik ilişkiler ağı üzerinde duralım:

1. Nedensellik ve Tevekkül İlişkisi

Arapça bir kelime olan sebep lügatte, kendisiyle bir amaca ulaşılan şeye verilen bir isimlendirme-

[26] bk. Ersoy, a.g.e., s. 270-274.

[27] bk. el-Gazzâlî, el-Erbaîn, s. 186.

[28] A'raf, 7/23.

[29] bk. Hasan-ı Basrî, Kader Risâlesi, (neşr. Helmut Ritter), Der İslam, Berlin, 1933, sayı: 1, s. 72.

[30] bk. A'raf, 7/160.

[31] bk. Afîfî, *Tasavvuf*, s. 66-67.

dir.[32] Şüphesiz insanın bir amacı gerçekleştirmek için sebeplere sarılmaya ihtiyacı vardır. Âlemde her şey, Allah'ın koyduğu değişmez bir yasaya göre cereyan etmektedir.[33] Yani, tabiat olayları arasında nesnel ve zorunlu bağlantılar nedensellik kanunlarıyla ilişkilidir. Filozof İbn Rüşd'e (ö. 528/1198) göre akıl, varlıkları sebepleriyle kavrar. Dolayısıyla, nedenselliği reddeden kimse aklı da reddetmiş olur.[34] Eşyanın akledilebilir bir düzeye getirilerek yorumlanıp bir takım çözümleme ve sentezlere ulaşmada sebep-sonuç ilişkisinin önemi büyüktür. Yaşadığımız çağda Batı toplumlarında bilimsel devrimin gerçekleşmesinde şüphesiz "nedensellik" ilkesine bağlılığın önemi tartışma götürmez bir gerçekliktir. Günümüz İslâm dünyasında hâlâ en önemli ciddi düşünce sorunları arasında nedensellik problemi gelmektedir. Bu problemin doğmasında hâlis cebriyye fırkası kadar cebri mutavassıt olarak adlandırılan Eş'arîliğin de büyük payı vardır. Allah'ın kudretine halâl getirme endişesi onları, nedensellik ilkesini inkâr etmeye götürmüştür.[35] Halbuki, âlemde geçerli olan yasalara göre fiziksel neden fiziksel sonucu doğurmaktadır. Bu gerçeğin bilinmesinde günlük tecrübelerle akıl arasında yakın bir ilişkiden söz edilebilir. Çünkü tecrübe, aklın yetkin nevilerindendir. Sebepliliği yok saymak, toplumsal dinamikleri zayıflatmakla kalmaz, cebrî paradigmanın zihinleri sarsmasına da ortam hazırlar. İslâm Tarihinde Hz. Peygamber'in cihad, ictihad, tefekkür, tedbir ve tedebbür gibi fiilî sünnetleri nedensellik ilkesine bağlılığın en açık örnekleridir. Ayrıca Kur'ân'da sebeplilik kuramının varlığına işaret eden âyetler de vardır. "Her şey için bir sebep verdik."[36] âyeti sebepliliğe delil olarak gösterilebilir.

Olgular dünyasında bir amaçsal neden yasası geçerlidir. Şüphesiz ki, Allah hem nedenlerin ve hem de sonuçların yaratıcısıdır. Allah, hazırladığı imkanlara sarılmadan, sonuca varmak isteyen kimseleri kınar. "*Onlar ancak ağzına gelsin diye suya doğru iki avucunu açan kimse gibidir. Halbuki (suyu ağzına götürmedikçe) su onun ağzına girecek değildir.*"[37] Bu ayetin bize öğrettiği gerçek, herhangi bir amacı gerçekleştirmek isteyen kimse, öncelikle "fiil" olarak bir hareketin mukaddimelerini oluşturma gayreti içerisine girmelidir. Ayetin konteksinden çıkan sonuç, bir kimse sayı taşını eline alıp, hiçbir harekette bulunmadan suyun kendiliğinden gelip ağzına girmesi için Allah'ı istediği kadar zikretse de, su gelmeyecektir. Zira Allah'ın yasası, insanın, bizâtihi içme fiilini yerine getirmesini gerektiriyor.

Kur'an, mütemâdiyen sebeplere tevessül etmeyi tavsiye ediyor. Bir ayette, savaşa çıkmadan önce: "Ey iman edenler! Hazırlığınızı görün"[38] buyrularak, tevekkülden önce tedbirli olmamız isteniyor. Salt Müslüman olmamız, Allah'ın yardımına bir mazhariyetin bütün şartlarını ve sebeplerini ihtiva etmiyor. Bununla birlikte, savaşın malzeme ve kurallarına da riayet etmek gerekmektedir. Kur'an'a göre güçlü olmanın yolu, savunma sanayii alanından da geçiyor: "Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın."[39] Görüldüğü gibi bu ayette psikolojik olarak düşmanı caydırmak için savaş teknolojisinde güçlü olmak gerekiyor. Ayrıca, şu da bilinmelidir ki, her çağın savaş aracı olan "atları" farklı farklıdır. Diğer taraftan Kur'an'a göre Allah'a en yakın dostları olan peygamberlere bile, salt tevekkülde bulunmanın ötesinde tedbirli olmak öğütleniyor. Şöyle ki, Hz. Musa (as) kavmi tarafından taşlanmakla (recm) tehdit edilince, O'na: "...o halde kullarımla geceleyin çıkıp git. Çünkü takip edileceksin..."[40] buyrularak ön mukaddimeleri yerine getirmesi isteniyor. Yine savaşta kılınan korku namazıyla ilgili olarak: "Silahlarını alsınlar"[41] şeklinde düşman karşısında her an, uyanık, hazırlıklı ve tedbirli olmak gerektiği tavsiye edilmektedir. Her ne kadar bu ayetlerde "tevekkül" kavramı geçmemiş olsa bile tevekkülün rükunlarına dikkatlerimiz çekilmiş olmaktadır.

Tevekkül hiçbir zaman insanın kendi gayretlerini ihmal ederek, her şeyi Allah'a havale etmesi anlamında değildir. Esbâba tevessülü terk etmek

[32] bk. Isfehânî, *Müfredât*, s. 325; Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât*, Beyrut, 1987, s. 155.

[33] bk. Fatır, 35/43.

[34] bk. İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, *Tehâfütü'l-Tehâfüt*, Kahire, 1923, s. 128.

[35] Gazzâlî'nin nedensellik konusunda İslâm filozoflarına yönelttiği eleştiriler için bakınız: el-Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed, *Tehâfütü'l-Felâsife*, Kahire, 1923, s. 67-68.

[36] Kehf, 18/84.

[37] Ra'd, 13/14.

[38] Nisâ, 4/71.

[39] Enfâl, 8/60.

[40] Duhan, 44/23.

[41] Nisâ, 4/102.

İslam'ın ruhuyla çatışır. Meselâ, bir çiftçi önce zamanında tarlasını sürüp ekime hazırlayacak, tohumu atacak, sulayacak, zararlı bitkilerden arındırmak maksadıyla ilaçlayacak, gerekirse ürünün rekolte düzeyini arttırmak için gübreleyecek, ondan sonra iyi ürün vermesi için Allah'a güvenip dayanacak ve sonucu sadece O'na bırakacaktır. Bunların hiçbirini yapmadan kader ne ise o olur demek, tembellik ve atâlet olup, İslam'ın tevekkül anlayışıyla bağdaşmaz. Esbâba tevessül etmemiz hiçbir zaman Allah'a tevekkül ve itimad etmeye aykırı değildir. Nitekim Kur'an'da Hz. Peygamber'e ve O'nun şahsında inananlara, esbâba tevessüle dayalı bir tevekkül anlayışı emredilmektedir. "(Umuma ait) işlerde onlara danış. Artık kararını verdiğin zaman da Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah kendisine sığınanları (mütevekkilin) sever."[42] Bu ayeti kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirdiğimizde tevekkülün önce istişâre etmek gibi bir öncülüne yer veriliyor ve daha sonra da Allah'ın buyruklarını uygulamada kalbin kesin bağlanması anlamında azme sarılmak öğütleniyor. Yani insan öncelikle bireysel planda bütün enerjisini, gücünü ve yeteneklerini kuvveden fiile çıkaracak, kararlılık gösterecek ve nihayetinde de Allah'a güvenecektir. Sebep-tevekkül ilişkisini çok güzel bir şekilde ortaya koyan yukarıdaki ayeti, bütün çabasını insanımızın yanlış din anlayışını düzeltmek sevdasına adayan mütefekkir şair M. Akif'in mısralarında şöyle anlamını bulur:[43]

Bütün serâiri kalbin ihâta etse, yine
Danış sahâbene dünyaya ait işler için;
Rahim ol onlara... Sen, çünkü rûhu rahmetsin
Hata ederlerse aldırma, affet, ihsân et;
Sonunda hepsi için iltimâs-ı gufrân et,
Verip kararı da azmeyledin mi... Durmayarak
Cenâb-ı Hakka tevekkül edip yol almaya bak...

Kur'an, insana ancak çalışmasının karşılığı var,[44] der. Bu ayetten açıkça hayatın kazanılmasının çalışmaya bağlandığı da vurgulanır. Müslüman zihniyette kanaat ahlâkı sonsuz bir define gibi anlaşılıyor, adetâ çalışmanın gereksizliğine yönelim gibi bir duygu ağır basıyor. Halbuki, İslam dinine göre gerçek define ya da hazine, insanın kudretinde olan çalışmasının bir ürünüdür. İnsan üreten olacak, kanaata dayalı ahlâkı da başkasının elinde olana tecâvüz etmeyi engelleyecektir. Kanaat, başkalarını kazançlarından mahrum etmeme ahlâkıdır. Hiçbir zaman insanda kanaat, çalışma ahlâkını öldüren bir duygu veya ahlâk biçimi haline de gelmemelidir. Kanaat, hiç çalışmadan atâleti tercih etmek değil, başkalarının kazancına göz dikmeden bireysel irade sonucu elde ettiğimiz kazançlarla yetinme halidir. Bizde çoğu zaman kanaat ve tevekkül kavramları teslimiyetçi zihniyet tarzı olarak yorumlanıyor. Her ne kadar bir teslimiyetçi psikoloji varsa da bu, kendi kazancımızla yetinmek ve sınıfsal çatışmaya yol açıcı yönelimlerden uzak durmak anlamı da taşır.

Sebeplere tevessül etmeden yapılan tevekkül tavrının Hz. Peygamber'in bizzat söz ve uygulamalarında yerinin olmadığını da görüyoruz. Meselâ, O'nun, hicret olayında mağaraya sığınması, devesini salıp, Allah'a tevekkül etmek isteyen bir Müslüman'a: "*Önce deveni sağlam kazığa bağla, sonra Allah'a tevekkül et*"[45] buyurması, bizim için sebep-tevekkül ilişkisini en güzel bir şekilde yansıtan delillerdir.

Özellikle köy, mezra veya büyük şehirlerin varoşlarında bulunan vadi içlerine konutlar yapmak, depremi gösteren fay hattının geçtiği yerlere şehirler kurmak, bulaşıcı hastalıkların yaygın olduğu bölgelere veya ülkelere seyahatler düzenlemek, kışın dondurucu soğuğuna karşı koruyucu tedbirler almamak, hırsızdan korunmak için kapıyı kilitlememek gibi vb. durumları tevekkül olarak adlandırmak ya da olumsuz sonuçlarla karşılaşınca da kadere vurgu yapmak, Allah'a zulüm isnadından başka bir şey değildir. Burada zulmün öznesi insanın kendisidir, eylemleridir. Unutmayalım ki, şartlarına uygun dua ve tevekkül hayır isteğine büyük bir kuvvet verir.

Biz sebep-tevekkül ilişkisinin, Allah-insan ilişkisinin diğer alanlarında da geçerli ve kalıcı bir kural olduğunu görüyoruz. Bunlar arasında dua, Allah'ın yardımı, ecel vb. gibi konular sayılabilir.

2. Dua ve Tevekkül İlişkisi

Dua, esasen davet gibi çağırmak manasına masdardır. Sonra, küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan talep ve niyaz anlamına örf olmuş ve isim olarak da kullanılmıştır. Duanın hakikati, insanın

[42] Al-i İmran, 3/159.
[43] Ersoy, Safahat, s. 272.
[44] bk. en-Necm, 53/39.
[45] Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Sünen*, Kahire, 1962, Kıyâmet 60.

Rabbinden inayet ve yardım istemesidir.[46] Bu sebeple dua, ister kişisel olsun, isterse toplumsal olsun, kainatın dehşet verici sessizliği içinde insanoğlunun kendisine cevap bulmak için hissettiği derin hasret ve iştiyâkın bir ifadesidir.[47] Diğer bir açıdan dua, insanı, Allah'a ulaştıran bir vasıta olup kalbin Allah ile iletişim kurmasıdır.

Kur'an, Allah'ın, kendisine dua edenin duasına karşılık vereceğinden bahsediyor: "Kularım sana, beni sorduğu vakit de ki, ben herhalde yakınım. Dua edenin duasını bana dua ettiği anda işitir, ona karşılık veririm."[48] Ancak Kur'an'a göre Allah'ın duaları kabul etme vaadi, O'nun her istenileni yapması anlamına gelmez. Hatta duaları kabul etmek kelami bir söylemle Allah'a vacip değil caizdir. Nasıl ki, içinde yaşadığımız şu çağda bile, herhangi bir makamdan veya merciden belirlediği ve hazırladığı ilkelere, mevzûata, yönetmeliğe vs.ters düşecek bir isteğe cevap vermesi beklenemezse, elbette Allah'ın da tarih içindeki davranış tarzına aykırı davranması beklenemez. Sünnetullah adı verilen Allah'ın yasasının değişmezliğini işte bu çerçeve içerisinde değerlendirmek gerektiğine inanıyorum. Kur'an'da örnekleri açıkça verildiği gibi, eğer insanların duaları, istek ve talepleri Allah'ın yasasına aykırı bir durum arzediyorsa, bu konuda talep sahibinin kimliği hiç de önemli değildir. Bilindiği gibi Hz. Nuh (as)'ın oğlu babasına iman etmemiş, tufan olayı karşısında dağa çıkıp korunabileceğini söylemesine rağmen boğulanlardan olmuştu. Hz. Nuh, oğlunun kurtuluşu için dua etmişti de, kendisine, din birliği anlamında manasına gelebilecek olan "o senin ailenden değildir" buyrularak talep geri çevrilmişti.[49] Bir başka örnek de, cinsel sapıklık içerisine düşen Lût kavmini helâk etmeme talebinde bulunan Hz. İbrahim'in talebinin reddedilmesi olayıdır.[50] Bütün bu örnekler bize gösteriyor ki, Allah'ın yasasının geçerli olduğu alanda duanın gerçek bir faktör olmadığıdır. İslam'ın bu konudaki öncelikleri, duanın kabulünü hazırlayan meşrû şartları hazırlamak sonra da dua edip, Allah'a gönülden tevekkül edip, bağlanmaktır.

3. Allah'ın Yardımı ve Tevekkül İlişkisi

Kur'an'da birçok ayette Allah'ın mü'minlere yardım edeceğinden söz edilir[51] ve hatta bu yardımların nasıl gerçekleştirileceği, yani yardımın cinsiyle birlikte, maiyyetullah üzerinde de durulur. Her iki şeklin tek bir amacı vardırki, o da mü'minlere yardım etmektir.

Allah'ın yardımı sadece mü'minlere özgü ilâhî bir yasa olarak görülebilir mi? Bu soruyu "evet" şeklinde olumlama pek mümkün görünmemektedir. Bilindiği gibi, Allah'ı tanımanın yollarından birisi de O'nun en güzel isimlerini öğrenmekten geçiyor. İşte bu güzel isimlerin ilk sıralarında da "Rahman" ismi gelmektedir. Allah bu güzel isminin bir gereği ya da tecellisi olarak insanların dini kimliğine bakmadan ilâhî yardımın evrensel şartlarını yerine getiren herkesin dünyada yardıma müstehak kılınacağı anlaşılmaktadır.[52] Bu yorumu da zaten Kur'an doğrulamaktadır: "İnsan için ancak çalışmasının karşılığı vardır."[53] Bu ayette dikkat çeken husus, insanın dini kimliği tayin edilmeden, çalışan herkese karşılığının verilecek olmasıdır. Çalışmadan kuru bir tevekkül İslam'da muteber değildir. Olsa olsa bu, dini, maskaralığa çevirmektir. M. Akif mısralarında yanlış tevekkül anlayışını benimseyen kimseleri sert bir şekilde şöyle eleştirir[54]:

Çalış dedikçe İslam çalışmadın durdun,
O'nun hesabına birçok hurâfeler uydurdun,
Sonunda bir de tevekkül sokuşturup araya,
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya.

İslam Tarihine baktığımız zaman Uhud yenilgisi tedbirsiz bir tevekkül anlayışının olamayacağını bize anlatması açısından gerçekten önemlidir. Allah'ın yardımının tarihi yasalarla yakın bir ilişkisi vardır. Müslümanlar Bedir savaşında tarihi yasalar uyarınca, zaferin tüm şartlarını gerçekleştirdikleri için muzaffer olmuşlardır. Kur'an'da Bedir ve Uhud savaşları hakkında tarihi yasalar açısından bir değerlendirmenin yapıldığını görüyoruz: "*Eğer size (Uhud'da) bir yara dokundu ise, o topluluğa da (Bedir'de) benzeri bir yara dokunmuştur. O günler... (evet) Biz onları insanlar arasında evirip çeviriyoruz.*"[55]

---

[46]Yazır, M. Hamdi Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1979, I, 662.
[47]İkbal, Muhammed, İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu (çev. N. Ahmed Asrar), İstanbul, 1984, s. 129.
[48]Bakara, 2/186.
[49]bk. Hûd, 11/42-46.
[50]bk. Hûd, 11/74-76.
[51]Nisa, 4/141; Enfal, 8/17, 19, 26; Mü'min, 40/51; Rum, 30/47.
[52] bk. el-Gazzâlî, Ebu Hamîd Muhammed, *el-Maksadu'l-Esnâ fî Şerhi Esmâi'llahi'l-Husna*, Kahire, ts., s. 37.
[53]en-Necm, 53/39.
[54]Ersoy, *Safahat*, s. 268.
[55]Al-i İmran, 3/140.

Yukarıda mealini arzettiğimiz ayette adeta bize şöyle deniliyor: Zafer mü'minler için ilâhî bir hak değil, yalnız, zafer (Allah'ın yardımı) sizin en doğal hakkınızdır. Allah tarihi yasalar uyarınca teşrîî açıdan değil, evrensel açıdan koymuş olduğu zafer şartlarını eksiksiz yerine getirdiğinizde ancak muzaffer olabilir ve Allah'ın yardımını hakedebilirsiniz.[56] Bunun bir başka anlamı şudur: Eğer mü'minler tarihi süreç içerisinde rollerini iyi oynayamaz, semavî risâletin kendilerine yüklediği sorumlulukları yerine getiremez ya da bunun bilincinde olmazlarsa, Allah onları yardımsız bırakır ve tarihe ve insanlığa tanıklık edecek başka bir ümmet getirir.[57] İşte bireysel ve toplumsal zaferin yani Allah'ın yardımının yasaları bunlardır.

4. Ömür (Ecel) ve Tevekkül İlişkisi

Coğrafi muhit ve şartların, canlılar üzerinde büyük tesiri olduğu inkar edilemez. Hava, su ve çevrenin temiz olduğu bir ortamda hayat sürme, sağlık ve sıhhat açısından son derece önemlidir. Dengeli beslenme, sıhhati koruma konusunda koruyucu hekimliğin tavsiye ve önerilerine riayet, gerektiği zaman doktora gitme bilincinde olma ve bunu da alışkanlık haline getirme gibi hususlar, sağlık ve sıhhatimiz açısından kaçınılmazdır. Genellikle az gelişmiş ülkelerde, zamanında hekime başvurma bilinç ve alışkanlığı eksik ve hatta yok gibidir. Dolayısıyla buralarda doktor sayısı ve hastanelerdeki yetersizlikler sebebiyle ömür ortalamaları düşüktür.[58] Yapılan istatistik sonuçlarına göre ileri düzeyde sanayileşmiş ülkelerde ömür ortalaması 75-80 arasında bir artış gösterirken, az gelişmiş ülkelerde ise bu durum yerine göre 35-40 ya da 55-60 arasında değişmektedir.[59]

İnsan sağlığına olumlu yönde etki eden faktörlerin başında dengeli beslenme gelmektedir. Kur'an'a göre dengeli beslenme ile insan ömrü arasında yakın bir ilişki vardır. Nitekim Kur'an'da bu yakın ilişki ağından şöyle bahsedilir: "Biz onlara ve babalarına iyi geçimlikler verdik. Ömürleri de uzadı."[60] Ayetlerde geçen *meta'* kavramının mülk, varlık gibi anlamlar taşıması, insanın gelir düzeyinin yüksekliğini, yani hayat standartlarının ileri derecede olmasını göstermesi bakımından ilginçtir. Günümüzün kalkınmış ülkelerinde geri kalmış ülkelere oranla ölüm ortalamalarının binde 9-10 civarında düşük olmasının sebebini etkileyen faktörler olarak, fert başına düşen gelir ortalamalarının yüksek oluşu gösterilebilir. Bilindiği gibi gelişmişlik, sosyal hayatın bütünün kapsayan bir durumdur.

Her ne kadar İslam kelam mektepleri arasında ecel konusu tartışılmışsa da, ecelin uzayıp kısalmasında takdir Allah'a aittir. Ama bu takdiri cebir içerisinde görmemek gerekir. İnsanın eylemleriyle eceli arasında da çok yakın bir ilişki vardır. Bunu, yapılan istatistik çalışmalarına dayalı olarak söylemek icap ederse, dengeli beslenme ve sağlıklı yaşam önemli diyebileceğimiz bir oranda ömrün uzun oluşunu etkilemektedir. Zaten Allah da ezelî ilmiyle bizim irademizi hangi yönde kullanacağımızı bildiği için ecelimizi de ona göre takdir etmiştir. Yani, olayın bize bakan cephesi yönüyle söylemek gerekirse, Allah ecelimizi takdirde bizim bireysel eylemlerimize dayalı tasarruflarımızı gözettiğini söylemekte bir sakınca olmasa gerekir.

Bir başka açıdan sosyal bir olgu olarak söylemek gerekirse sanayileşmiş ülkelerde fert başına düşen doktor sayısı artarken, geri kalmış ülkelerde fert başına düşen doktor sayısının azalması doğrudan kalkınmışlık ve öğretim düzeyi ile ilgili bir konudur. Bugün az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmını, halkı müslüman olan ülkeler oluşturmaktadır. Günlük deneyimlerden veya bizâtihi gözlemlerimizden de anlaşılmaktadır ki, bizim gibi ülkelerde çok âcil bir hastalık olmadıkça doktora gitme alışkanlığımız yok gibidir. Dahası var, sokaklarımız sakat insanlarla doludur. Acaba, tedavi olma konusundaki duyarsızlığımız bir takım bürokratik engeller veya kalkınmışlık düzeyinin yetersiz oluşuyla açıklamak inandırıcı bir kanıt olabilir mi? Bunda geleneksel kültür mirasımızın ve yazgıcı bir din anlayışımızın etkisi yok mudur? Ben özellikle bu ikinci soruya hayır diyemiyeceğim. Maalesef bizim tasavvufî ahlakla ilgili kültürel mirasımızda tedavinin aleyhine hükümlerin yer alması, zamanla bu saçmalıklar, dinin emirleri gibi algılanmaya yol açmıştır. Dinî ilimleri yenilemek adına yazılan bu kitaplar, halk İslam'ına güç vermekle İslam Dünyasında dinî telak-

[56] es-Sadr, Muhammed Bagır, Kur'an Okulu (çev. Mehmet Yolcu) İstanbul, 1987, s. 43.

[57] bk. Maide, 5/54; et-Tevbe, 9/40.

[58] Karadeniz, Osman, Ecel Üzerine, İzmir, 1992, s. 83.

[59] İstatistik sonuçlar için bakınız. Ana Britannica, Dünya Ülkeleri-1987 (Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica Inc. 1987)

[60] bk. Enbiya, 21/64; Hud, 11/3; Hadid, 57/16.

ki biçimlerini değiştirerek tedavi olmada bile yazgıcı bir duruşu sergilemeye neden olmuşlardır. Bu eserlerden birisi de İmam-ı Gazzalî'nin (ö. 505/1111) dinî ilimleri yenilemek adını taşıyan *İhyâ* adlı eseridir. Ne ilginçtir ki, bu eserin tevekkül ile ilgili bölümünde alt başlıklar açılarak bazı meşhur sûfilerin tedavi olmanın aleyhindeki görüşlerine yer verilerek, yorumlar yapılmıştır. Tedavinin aleyhinde açılan başlıklardan birisi, "*bazı hallerde tedavi olmayı terk etmenin makbul olup, peygamberin fiiline aykırı düşmediği ve tevekkülün kuvvetine delalet ettiği*" adını taşırken, bir diğerinin başlığı ise, "*tedaviyi terketmenin sebepleri*" adını taşımaktadır.[61] Bu bölümlerde tedavi olmak "helal ve haramların" ötesinde yer yer "*iman-küfür*" sorunu haline dönüştürülmüş. Neredeyse tedavi olmak, Allah'ın *eş-Şâfi* ismine gölge düşürecek bir boyutta ele alınarak sebeplere tevessül şirkle özdeşleştirilecek bir tutum sergilenmiştir. Böylesi popüler kitaplar yıllarca halk İslam'ının kültürel beslenme kaynaklarını oluşturduğu için farkına varmadan tedaviyi terk etmenin bir tevekkül biçimi olduğu adeta asırlar boyu ümmetin genlerine işlemiştir.

Halbuki İslam, hastalığa yakalanmamak için koruyucu hekimliğe riayet etmemizi dini bir görev olarak görüyor. Kur'an'da: "Yiyiniz, içiniz ama israf etmeyiniz. Allah israf edenleri sevmez"[62] ayetinde geçen "israf etmeyiniz" ifadesi, sosyal hayatta aşırı savurganlığa bir uyarı anlamına gelirken, dengesiz beslenme alışkanlığına yol açıcı yeme ve içmeler konusunda da bir uyarı niteliği taşımaktadır. Günümüzde en yaygın şikayetlerden birisi de fazla kilolardan kaynaklanmaktadır. Artık şişmanlık bir hastalık olmakla birlikte, birçok hastalığa yol açabilecek riskleri de taşımaktadır. Bu konuyla ilgili fareler üzerinde yapılan deneysel sonuçlar adı geçen yargıyı doğrulamaktadır. Yapılan bir bilimsel araştırmada, zayıf farelerin, şişman farelerden daha uzun ömürlü olduğu sonucu elde edilmiştir. Bunda zayıf farelerin dengeli, şişman farenin de anormal diyebileceğimiz bir biçimde beslenmesi sayesinde neticenin değişimi tespit edilmiştir.[63]

Diğer yandan sağlık konusunda tedbirli olmanın sünnete uygun bir davranış olduğunu Hz. Peygamber'in şu hadislerinden de anlıyoruz: "Allah'ın verdiği her derdin ve hastalığın devası, çaresi vardır, tedavi olunuz."[64] Eğer hastalıklar karşısında tedbir almamak tevekkülün şartı olsaydı, hiç Hz. Peygamber tedavi olmayı emreder miydi? Ayrıca biz, ashâbın, tedaviyi terk etmenin, tevekkülün bir şartı olduğunu savunanların üzerine cesaretle gittiklerini de görüyoruz. Tevekkülde tedavi olmayı ve tedbiri terk etmenin şart olmadığına delil olarak Hz. Ömer'in vebâ ile ilgili şu olayı işaret eder. Bir gün Hz. Ömer arkadaşlarıyla birlikte Şam'a gitmek üzere yola çıkar. Câbiye denilen yere geldiklerinde Şam'da vebâ ve tâun hastalığının ölüm saçtığı haberini alırlar. Arkadaşlarından bir grup "Allah'a tevekkül ederek girelim, Allah bizi bu bulaşıcı hastalıktan korur. Sonra Allah'ın kaderinden kaçamayız" deyince Hz. Ömer, şiddetle tepki gösterir. "Vebâ salgınının bulunduğu Şam'a girmeden geri döneriz" deyince, "Allah'ın kaderinden mi kaçıyoruz ya Ömer?" şeklinde tepki alır. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Evet, Allah'ın kaderinden kaçıp, yine Allah'ın bir başka kaderine sığınıyoruz" diye karşılık verir.[65]

Görüldüğü gibi İslam'ın ruhunu iyi kavrayan Hz. Ömer burada, ilâhî takdir doktrininden yola çıkmamış, insanî davranışlardan hareketle, tedbir almayı öncelemiştir. Doğrusu da budur. Allah'ın mukadderatı bize kapalı olduğu için biz zâhirî şeylerden sorumluyuz ve üzerimize düşeni yapmakla mükellefiz.

Netice itibariyle, ilmi yönteme dayalı istatistik gerçeklerin ortaya koyduğu gibi; ekonomik güç, eğitim ve öğretim düzeyi, sosyal şartlar ve çevre, temizlik, dengeli beslenme, hıfzussıhhaya riayet ve sağlık hizmetleri gibi çok yönlü faktörlerin hayatımız ve insan ömrü üzerindeki tesirleri inkar edilemez. Aksi halde hayatını kuşatan kaza-kader ve ecel gibi konularda, ilâhî takdirin, dünya genelinde az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler açısından hep menfî; kalkınmış ülkeler açısından ise hep müspet olduğu hükmüne varmış oluruz.[66] Bu takdirde de, çözüm bekleyen bir yığın soru ve problemle karşı karşıya geliriz. Zaten böyle bir inanç ilâhî adalet prensibiyle de çelişir.

[61] bk. el-Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 445-448.

[62] A'raf, 7/31.

[63] bk. Villee, A. Claude, *Genel Biyoloji*, İstanbul, 1974, s. 600.

[64] Buharî, Ebû Abdillah, *es-Sahih*, İstanbul, 1315, Tıb 1; Müslim, Ebu'l-Huseyn el-Haccâc, *es-Sahih*, Kahire, 1955, Selâm 69.

[65] bk. el-Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 445-446.

[66] Karadeniz, *Ecel Üzerine*, s. 95.

Sonuç

İslam'da yazgıcı bir tevekkül anlayışı olmadığı gibi, ruhbanlık da yoktur. İslam Dünyası, aklı ve tefekkürü cebriyeci bir paradigma içinde yazgıcılık mihrabında kurban ettiğinden bu yana acılar, yoksulluklar ve sefâletler içerisinde yaşamaya mahkûm olmuştur. Meselâ, açlık sorunu insanın bir kaderi olmadığı halde, kader gibi değerlendirilmiştir.

İslam, insana bireysel irade hürriyeti tanımış; bu iradeyi sorumluluklarının temeli olarak görmüştür. Eğer insanda irade hürriyeti olmasaydı, insanın yapıp ettiklerinden sorumlu tutulmasının da bir anlamı kalmazdı.

İslam'da emek kutsaldır. Bu sebeple dinimiz çalışmayı emreder, çok zorunlu olmadıkça başkalarının sırtından geçinmeyi hiç de hoş karşılamaz. İslam tarihinde Hz. Ömer'in meskenete, zillete ve amip gibi başkalarının sırtından geçinmeyi tevekkül anlayışı gören zihniyete savaş açması, terk-i dünya eyleyip, toplumsal sorumluluklardan kaçarak ruhbanlığı gerçek bir dini telakki tarzı gören bir Müslümanlık anlayışına karşı özgürlükçü bir tevekkülün yolunu işaretlemesi, gözlerimizi yaşartmaktadır. Bu tarihî olayın M. Âkif'in mısralarında şöyle tablolaştırıldığını görüyoruz[67]:

Ömer tevekkülü elbette bilirdi bizden iyi,
Ne yaptı "biz mütevekkilleriz" diyen kümeyi,
Dağıttı, kamçıya kuvvet, "gidin, ekin!" diyerek,
Demek tevekküle pek sığmıyormuş, anladın a!
Sinek düşer gibi düşmek şunun bunun kabına.

Ya sebeplere sarıldık, tedbiri elden bırakmadık ve sonra da işi Allah'a havale ettik ama istediğimiz sonuç da gerçekleşmedi. Bu durumda ne yapmalıyız? İç huzurumuzu bozmadan hayatımızda imtihan diye bir boyutun olduğunu da hesaba katmalıyız. Bazen şer, kılık değiştirmiş iyilikler olabilir. Kötülükler, insanı eğiterek olgunlaştırır ve karakterini düzeltmeye neden olur.

Özgürlükçü bir tevekkül inancı, manevî bir kuvvetin yoludur. İnsanda huzur, emniyet, güven ve cesareti artırır. İş hayatında çalışmayı ve başarılı olmayı önemli oranda müspet yönde etkiler. Tüketen bir insan modelinden daha çok üreten bir insan modeli ortaya çıkarır.

Sebeplere ve tedbire dayalı bir tevekkül anlayışı, Müslümanlar için bir zaaf değil, bir güçtür. Dolayısıyla gerçek anlamda tevekkül bir atâlet olmayıp, bir aksiyon ve harekettir.

Kaynakça

Abdulhamid, İrfan, *İslam'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları* (çev. saim Yeprem), İstanbul, 1994.

Afîfî, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf* (çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal), İstanbul, 1996.

Ana Britannica, Dünya Ülkeleri-1987 (Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica Inc. 1987)

Arkoun, Muhammed, *Kazâyâ fî Nakdi'l-Akli'd-Dînî Keyfe Nefhemü'l-İslâme'l-Yevm* (Arapça'ya trc. Hâşim Sâlih), Beyrut, 1988.

Bağdâdî, Abdülkâhir, *el-Fark Beyne'l-Firâk*, Kahire, 1910.

Buhârî, Ebû Abdillah, *es-Sahîh*, İstanbul, 1315.

Cüleynid, Muhammed Seyyid, *Kazıyyetu'l-Hayr ve'ş-Şer*, Kahire, 1981.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, (sad. M. Fuad Başar), İstanbul, 1984.

Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed, *el-Maksadu'l-Esnâ fi Şerhi Esmâi'llahi'l-Husna*, Kahire, ts.

Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Kahire, 1994.

Gazzâlî, *Kitâbu'l-Erbaîn fî Usûli'd-Dîn*, Beyrut, 1988.

Gazzâlî, *Tehâfutü'l-Felâsife*, Kahire, 1923.

Hucviri, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1982.

Hasan Basri, *Kader Risâlesi*, (nşr. Helmut Ritter), Der İslam, Berlin, 1933, sayı: 1.

Isfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul, 1986.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdillah b. Müslim, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Beyrut, 1969.

İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, (trc. M. Hayri Kırbaşoğlu) İstanbul, 1979.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, *Tehâfütü't-Tehâfüt*, Kahire, 1923.

İkbal, Muhammed, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (çev. N. Ahmed Asrar),

[67] Ersoy, *Safahat*, s. 274.

İstanbul, 1984.

Karadeniz, Osman, *Ecel Üzerine*, İzmir, 1992.

Kuşeyri, Abdulkerim, *Kuşeyrî Risâlesi* (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1991.

Mahmûd, Abdülhalîm, *et-Tefkîri'l-Felsefî fi'l-İslâm*, Kahire, 1989.

Makrîzî, Takıyuddîn Ahmed b. Ali, *el-Hıtât ve'l-Âsâr*, Kahire, 1945.

Malatî, Ebu'l-Huseyn, *et-Tenbîh ve'r-Red*, (nşr. M. Zâhid el-Kevserî), Beyrut, 1968.

Müslim, Ebu'l-Huseyn el-Haccâc, *es-Sahih*, Kahire, 1955.

Neşşâr, Ali Sami, *el-Felsefetü'l-Ahlaki fi'l-Fikri'l-İslam*, Kahire, 1969.

Sadr, Muhammed Bagır, *Kur'an Okulu*, (çev. Mehmet Yolcu), İstanbul, 1987.

Sabri, Mustafa, *Dinî Müceddidler*, İstanbul, 1977.

Şehristânî, Abdülkerim, *el-Mile'l-ve'n-Nihal*, (thk. Muhammed Seyyid Geylânî), Kahire, 1976.

Taftazânî, Ebu'l-Vefâ, *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri* (trc. Şerafettin Gölcük), İstanbul, 1980.

Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Sünen*, Kahire, 1962.

Turner, Bryan S., *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam* (çev. Ahmet Demirhan), İstanbul, 1997.

Villee, A. Claude, *Genel Biyoloji*, İstanbul, 1974.

Yazır, M. Hamdi Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1979.

Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs*, Beyrut, 1306.

MİSTİSİZMDE RUHSAL UYGULAMALAR, NEFS DİSİPLİNİ ve MEDİTASYON

Orhan GÜRSU

Konuya geçmeden önce mistisizm hakkında genel bir bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Mistisizm, kişi üstü ruhsal bir alem olduğundan mistisizm üzerinde yapılmış tariflerde bir birlik bulmak mümkün değildir. Bu nedenle çoğu mistik deneyimlerini yazıya dökerken daha çok deneyimlerinin ne olmadığından söz ederler. Yine de bir tanım yapmak gerekirse, mistisizm; eski yunanca da "gözleri kapamak" anlamına gelen "myein" sözcüğünden gelir. "Dinler içinden akan büyük ruh nehri" diyenler olmuştur mistisizm'e. Siz ister bilgelik, ister aydınlık ister aşk, ister hiçlik deyin ona, en geniş anlamıyla mistisizm, tek bir hakikatin bilincine varmaktır[1] denilebilir.

Mistik tecrübe içerdiği uygulama ve tekniklerden ötürü -ki bunlar arasında trans hali, inzivaya çekilme, seslerin işitilmesi, uzun süren kendinden geçmeler, baygınlık hali, nefs'e eziyet etme vb.ini sayabiliriz- çoğunlukla normal dışı fenomenler olarak algılanır ve hatta psikopatolojideki hastalıklarla karıştırılır. *Bernard Grom* mistisizmin yukarıda sıraladığımız özellik ve görüntülerden ibaret kabul edilmemesi gerektiğini belirtir. Ona göre, vahiy tecrübesi, extase, değişken zaman bilinci, bedensizlik duygusu, açık görü ya da telepati gibi haller bütün dünya dinlerinde geçmiş ve şimdiki zaman delillerinin genel fenomenolojik özünü ifade ederler.[2] Mistik yaşantısının evrensel fenomenolojik özü bir birlik ve uyum göstermektedir. Mistik yaşantısını tamamen içsel bir tarzda tecrübe ettiği ve pozitif ben sınırsızlığını ve bilinen suje-obje farklılığını aşıp birliği hissettiği müddetçe bu böyledir. Gerek kendiliğinden gelen ve gerekse meditasyon pratikleri sonucu ortaya çıkan birlik tecrübeleri deruni olarak vasıtasızca ortaya çıkar ve içsel temellere oturur.

Doğu geleneklerinde ya da daha geniş bir tabirle mistik bâtını geleneklerde meditasyona hazırlık aşamasında bir dizi farklı uygulamalar gerçekleştirilir. Meditasyon öncesi yoğunlaşma için kullanılan tekniklerin farklılığı ilk anda dikkati çeker. İslam tasavvuf geleneğinde sufi, zikir öncesi yoğunlaşma ve teknikleri kullanmak durumundadır. Mevlevilerde "sema" denilen bir daire etrafında sürekli dönme vardır. Budistler nefes alıştırmalarında yoğunlaşırlar, yogacılar ise herhangi bir nesne üzerinde dikkati yoğunlaştırarak meditasyona hazırlanırlar. Farklı farklı olan bu alıştırma tekniklerinin ne gibi ortak yanları vardır?

Bu konuyla ilgilenen psikologlar için bile meditasyon bir çok yönden şaşırtıcıdır. "Aklın almadığı ya da gizemli karanlık durumları nedir? İnsanlar bilincini değiştirmek, genellikle, mistik olarak adlandırılan yapıya erişmek için meditasyon yaparlar. Ancak bu yaşantının özellikleri nedir ve meditasyon teknikleri ile buna nasıl erişilebilir? Bu teknik ve yaşantıları bilinç psikolojisinin çağdaş bilgisi ile birleştirmenin bir yolu varmıdır ve insanlara uygunluğu nedir? Geleneksel psikolojilerin en yaygın ve en üst mükemmellik düzeyine ulaşmış olan tekniklerden birisidir, meditasyon. Eski Mısır kültüründen çağdaş eskimolara kadar hemen hemen her kültürde bu tekniklere rastlanır.[3] Hatta ilkel kavimlerde de bu tekniklere rastlamak mümkündür. Ancak ilkel kavimlerdeki meditasyona hazırlık egzersizleri

[1] Schimmel, Annemarie, Tasavvufun Boyutları, Adam Yay., İstanbul 1982, s.17.

[2] Grom, Bernard, Religions Pyscologhie, Kösel-Vandenhoeck Ruprecht, München 1992, s.339.

[3] Ornstein, Robert, Yeni Bir Psikoloji (çev: Erol Göka-Feray Işık) İnsan Yayınları, İstanbul 1990, s. 109.

ruhi merkezli değil fakat daha çok maddi unsurlarla kendisini gösterir. Örneğin kokular, bir takım kimyevi maddeler, büyü ve sihirler, galeyanlı danslar, sağır edici gürültüler, korkutucu gösteriler vecd halini hazırlayan usuller arasındaydı.[4] Amerikan kızılderililerin geçmişten gelen bir alışkanlık olarak günümüzde halen ayinlerde LSD, Morfin, Kokain vb. uyuşturuculara yakın kimyevi maddeler içeren bitkileri kullandıkları bilinmektedir.

Bu aşamadan sonra muhtemelen gelebilecek bir soru meditasyonun gerekliliği üzerinde olacaktır. Meditasyon gerekli midir? Önemi nereden kaynaklanmaktadır? Kutsal olan'a yapılan bütün yolculuklar, yolcunun kendi içine yönelmesiyle başlar. "Kendini bilen Rabbini bilir" sözünün hikmeti bu olsa gerek. Sufi üstâdları insan benliğini uçsuz bucaksız bir âlem'e, kozmoz'a benzetirler. *Mulay ed-Darkavi*'nin deyişiyle: "Âlemde ne varsa, var olan her şey nefs'te mevcuttur"[5], "İç âlemde olan şeyler, dış âlemde de vardır. Dış âlemde var olan her şey, iç âlemde de vardır."[6] Şu halde mistiğin kutsal'ı dışarıda araması bir yanılgıdan başka şey değildir. Meditasyon tam da bu noktada karşımıza çıkar. Mistiğin çıkacağı o uzun ve zorlu yolculukta olmazsa olmaz şartı olarak kullanacağı tekniklerden birisidir meditasyon. Bu uygulama sayesinde Hindular'ın Moksha, Taoistlerin, Tao ile uyum içinde yaşamak, Budistlerin Nirvana, Sufilerin İnsan-ı Kâmil ve Hristiyanların Bütünleyici hayat dedikleri[7] gerçek özgürlüğe ulaşılır. Hinduların meşhur efsanesi "Bagavad Gita"da ilahi olana ait bilginin edinilmesinin zihinsel yetilerle değil, tam tersine, ölümlü bedene ait olan zihnin tümüyle durdurulması sonucu gerçekleşeceği[8] anlatılır. Buna ulaşmanın yolu olarakta, meditasyonun düşüncelerin aracılığını ortadan kaldırarak Evren'in ruhu ile bütünleşmeyi sağlayacağı gösterilir.

Geleneksel öğretiler mistisizmin katı bir etik temelinin olduğuna ısrar ederler. Budistler Sila'yı (saf etik ve erdem) meditasyon pratizesi öncesinde gerekli olan bir şey olarak görürler. İlk beş kurallar öldürmekten, çalmaktan, gayri meşru tensel ilişkilerden, yalan söylemekten ve sarhoşluk verici şeylerden kaçınmaktır. Daha büyük bir yürüyüş için yasaklanmalar artabilir. Büyük Hristiyan mistikleri de benzer açıklamalarda bulunurlar. *Avilalı Teresa* "Arayış içinde olanlar büyük düşüşler atlamadan iç kaleye giremezler" diye anlatır.

Hindu yogasının büyük adımı (yama), Budist hükümlerini açıkça yansıtır; zarar vermeden, yalan söylemeden, çalmadan, duygusal ifrattan ve açgözlülükten kaçınmak. İkinci yoga adımı (Niyema) erdem gerektirir. Tensel ve zihinsel saflık, gönül huzuru, zâhidlik, tinsel işlere çalışma ile ben bilgisini toplama ve tanrıya teslimiyet.[9]

Belirtilen kurallar incelendiğinde doğulu geleneklerle İslam geleneği, dolayısıylada tasavvuf arasındaki benzerlik şaşırtıcı olsa gerek. Tasavvuf geleneğinde sufinin öncelikli görevi dini emir ve yasakların uygulanmasında hassas davranmasıdır. Bu kural dinin bir vecibesi olarak karşısına çıkar; "İnsan benliğini düşün ve onun nasıl (yaradılış) amacına uygun şekillendirildiğini. Ve nasıl ahlaki zaaflara olduğu kadar Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle de donatıldığını. Her kim benliğini arındırırsa, kesinlikle mutluluğa erişecektir. Onu (karanlığa) gömen ise hüsrandadır."[10]

Mistik bir denemeye ruhsal hazır oluş hali hiç şüphesiz pek kolay olmayacaktır. Öncelikle ruhun var olan somut eşyalar dünyasından ve yine kendisini sınırlandıran bütün düşüncelerden uzaklaşması beklenecektir. Ruhsal hazır oluş halinin yakalanmasında en büyük etmenlerden biri, içe çekilme'dir. Bütün bâtını gelenekler de var olan içe çekilme kutsal olanla gerçekleştirilecek birleşmenin öncesinde yapılması gereken etmenlerden biridir. İçe çekilme ve çile bir usuldur, mücadeledir. Bedeni hayat ile ruhi hayat ikiliğinin ortadan kaldırılması için elzemdir.

Bir sûfi sözünde, "*Bir ekmek parçasına bakışınız aç olup olmadığınıza bağlıdır.*" denilir. Sufiler de bilinç ya da dikkat yoğunlaşması hedeflenen nesne üzerinde gerçekleşir. (Çoğunlukla bu hayal edilen ismi-i celil'dir)

Kısıtlı olan bilinç, belirli teknik ve alıştırmalarla üst bir düzeye çıkarılmaya çalışılır. Bundan do-

[4]Safa Peyami, Mistisizm, Bâbıâli Yayınevi, İstanbul 1961, s.28.
[5]Mulay el-Arabi ed-Darkavi, Bir Mürşidin Mektupları (çev: İbrahim Kalın), İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 18.
[6]Upanişadlar (derleyen: Mehmet Ali Işım), Dergah Yay., İstanbul 1997, s. 128.
[7]Dexter James, Meditasyon (çev: Gönül Üzmez), Kıbele Yay., İstanbul 1996, s. 24.
[8]Bagavad Gita (çev: Sevda Çalışkan), İmge Kitabevi, Ankara 1995, s. 11.
[9]Meadow Ja Mary, D. Kahoe Richard, Psycology of Religion, Religion in Individual Lives, Harper Row Publ., New York 1984, s. 145.
[10]Esed, Muhammed, Kur'an Mesajı (çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), Şems Suresi, s. 1273.

layıdır ki sufiler sıradan bilinci "derin uyku", ya da "körlük" olarak görürler. Manevi aydınlanmanın merkezi olan kalb dünyaya ait olgular nedeniyle kirlenmiştir, kararmıştır. Sürekli damlayan suyun sert kayayı inceleceği, deleceği gibi sürekli yapılan zikir kalb'i kötü hasletlerden arındıracak, manevi aydınlanmayı sağlayacaktır. Kalp gözünün açılması, çakraların çalıştırılması veya aydınlanma sıradan bilincin aşılması sonrasında ortaya çıkacak durumlardır. Zikir esnasında nefesin kontrollu ve ritmik bir şekilde yapılması istenilen yoğunlaştırmayı gerçekleştirir. Nefes alma pratiği sadece islam sufiliği için değil, aynı zamanda Zen-budizm, Hinduizm, Tao gibi diğer doğulu gelenekler için de geçerlidir. Bugün artık modern psikoloji de nefes alma, egzersizlerinden nasibini almış ve uygulamaya koymuştur. Bu teknik özellikle kaygı, stres ve heyecan'ın yolaçtığı gerginliklerde ve fobiler de kullanılır olmuştur.

Mistik geleneklerin çoğunda meditasyon öncesi yoğunlaşmayı sağlamak amacıyla kullanılan tekniklerden biri de dua'dır. Dua dikkati içerideki tanrıdan gelen bir alış veriş üzerine toplarken aynı zamanda da kutsal faaliyet ve Tanrı ile ilişki kurma olarak yorumlanabilecek bazı etkin hallere uygulanabilir. Ruh gözüyle seyretme gerçekleştirildiği takdirde, genel bir ilgisizlik, özgürlük, huzur, dünyadan kopup göklere yükselme, mutluluk hali belirir.[11] Dua'nın esasında bir takım istek ve arzular olduğu gibi dua eden mistik bir anlamda kendisini çıplak bir biçimde sergilemiştir. *Martin Lings* sufilerde dua'nın şer'i durumunun ötesinde, sufinin tadabileceği, tümüyle ve sürekli olarak tadması gereken gerçek saflık gibi bir boyutunun olduğunu söyler.[12] *İkbâl*'in dua'ya yönelik şu sözleri ise çok daha çarpıcıdır: "*İster ferdî, ister içtimâî olsun dua, kainatın dehşet verici sessizliği içinde, insanoğlunun kendisine bir cevap bulmak için hissettiği derin hasret ve iştiyakın ifadesidir.*"[13] der *İkbâl.*

Meditasyon da ruhsal hazır oluş hali'nin tam olarak sağlanabilmesi için fiziki olarak da hazır olmak gereklidir. *Dexter*'a göre meditasyon öncesi yapılacak olan bazı şartlar şunlardır; "*Bol bir kıyafet giyin, kravat, kemer gibi sıkı giyecekleri çıkarın ya da gevşetin. Ayakkabılarınızı çıkartın. Banyo yapmak veya elinizi yüzünüzü yıkamak, burnunuzu temizlemek, dişlerinizi fırçalayıp ağzınızı su ile çalkalamak, gözlerinize soğuk su çarpmak, gevşemenize yardımcı olur. İdrar torbanızı ve bağırsaklarınızı da boşaltın, ağzınızı kapatıp burnunuzdan soluk alıp verin. Bazılarına göre meditasyon süresince dilin ucu damağa değmelidir.*"[14] Yukarıdaki satırları okurken yüzünüze bir gülümsemenin yayılacağından eminim. İnsan Dexter'ın meditasyona hazırlanan birini değilde namaza veya zikr'e hazırlanan bir mümini anlattığı hissine kapılıyor. Meditasyon süresince dilin ucunun damağa değmesi ise bütün sufi gruplarında yapılagelen bir uygulamadır. Bütün bunları anlatmamızdaki kastımız İslam tasavvufunun büyüklüğüne delil arama endişesinden kaynaklanmıyor. İslam sufiliğinin kendine özgü mükemmel bir yapısının olduğunu, bu yönüyle bırakın uzakdoğu geleneklerini, günümüz modern psikoloji'nin dahi üstünde seyrettiğini zaten kabul ediyoruz.

Meditasyon öncesi yoğunlaşma için kullanılan hazırlık tekniklerinden bir başkası müziktir. Manevi hayatın kilid noktası olan kalbdeki ritmik atımlarla müzikteki teganni ve ritim karşılaştırıldığında mistiklerin meditasyona hazırlıkta müziğe neden bu kadar önem verdikleri ortaya çıkıyor. "*Hemen hemen bütün mistiklerce faydalanılan ve daha mukaddes kitap devrinde önemi çok iyi aydınlatılmış olan müzik, ölümsüzlerin dilidir. Tıpkı şarabın ölümsüzlerin içkisi olduğu gibi. İnsanı sarhoş eder ve kutsallaştırır. Onun tadını tadan esrime halindedir, ruhu bu dünyadan uzaklaşmış, eşyanın, görüntü ve anıları silinmiştir.*"[15] Sufi gruplarının çoğunda "def", "bendir", mevlevilerde ise "ney" meditasyon, zikir süresince kullanılan sembol araçlardır.

Başta da belittiğimiz gibi meditasyon için farklı geleneklerde farklı uygulamalar bulmak mümkündür. Kullanılan tekniklerin herbiri farklı bir duyu organını kapsar. Bir söz çeşitli geleneklerde tekrarlanır; bir kelime, bir koan, bir mantra, bir dua ya da dervişlerin "hu"su gibi. Yoğunlaşma, nefes alıp verme, kalb atışı, kısa bir dua, bir öykü veya çağlayan, bir titreşim gibi doğal sesler üzerine odaklanır. Guruların sembolleri ya da resimlerine sürekli bakılır ve uygulamacının kalb gözünde hayaller de-

[11] Serouya, Henri, Mistisizm (çev: Nihal Önal), Varlık Yay., İstanbul 1967, s. 17-18.

[12] Lings Martin, Tasavvuf Nedir (çev: Rahmi Yanarlı), Akabe Yay., İstanbul 1986, s. 100.

[13] İkbal, Muhammed, Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu (çev: Dr. N. Ahmet Asrar), Birleşik Yay., 2. baskı, İstanbul, s. 129.

[14] Dexter-James, a.g.e., s. 35.

[15] Serouya, Henri, a.g.e., s. 23.

vamlı dönerek oluşturulur. Sufi dervişleri sema yaparlar, taocular karınları üzerinde yoğunlaşırlar, ilk hristiyan büyükleri, bir nesne ya da haç'ı temaşa ederlerdi. Tüm bunlar aynı meditasyonun farklı biçimleridir. Bu farklı uygulamaların ortak yanı, dikkatin tek bir değişmeyen süreçle aktif bir biçimde sınırlanması ve sıradan düşünceden uzaklaştırılmasıdır. Kullanılan tekniğin ne ve nasıl olduğu o kadar önemli değildir. Psikolojik terimlerle bu süreç, sinir sistemindeki aynı bağımlı programın defalarca yeniden tekrarlanmasına ilişkin bir girişim olabilir.[16] Algısal alan sınırlandırılıp, istenen nesne üzerinde yoğunlaşma gerçekleştiği sürece bu böyledir.

Meditasyon alıştırmalarının neticesinde bilinç düzeylerinde bir değişikliğin olması beklenir. Alıştırmalar ilerledikçe, Hint geleneğinde; çakraların çalışması ve üçüncü gözün açılması, Zen budizmde sezgisel bir uyanışın oluşması, İslam sufiliğinde ise kalb gözünün açılması, perdelerin kalkması beklenir. Asıl olan hedef her ne kadar bunlar olmasa da pratizelerin bir sonucu olarak ortaya çıkması düşünülür. Hedef gerçekleştirildiğinde ortaya çıkan durum kendisini adeta *William Blake*'in şu sözleriyle özetler; "*Algının kapıları temizlenirse, herşey insana olduğu gibi, sonsuz gözükecektir. Çünkü insan, herşeyi mağarasının daracık çatlaklarından görecek denli kendisini kapatmıştır.*"[17] Sufi üstadlarının reel dünyayı hayal, vehim olarak görmelerinin nedeni de bu olsa gerek.

Kabul etmek gerekir ki sufilerdeki dinsel ritueller ve uygulamaları yaşadıkları hayat şekli ve gizem çoğu insan için bir çekicilik arzeder. Ancak sufilerde görülen bu hallerin gerçekleşmesi uzun merhaleler sonrasındadır. Bu hayatı merak edip, yaşamak isteyen okuyucu için belki de ilk ve son uyarımız *İdris Şah*'ın aşağıdaki hikayesinde gizlidir: Bir gün anlatıldığına göre, iyi niyetli ama cahil bir hakikat arayıcısı esrarlı giysiler içerisindeki bir grup dervişin konak yerine vardı. Dervişlerden birisi, gözyuvarları yana yatmış, sırtüstü, tam bir huzur manzarası gibi yerde uzanmaktaydı.

"*Buraya sizin hayatınızı paylaşmaya ve yaşantılarınızı yaşamaya geldim*" dedi adam dervişlerin başına büyük bir istekle.

Baş derviş "*Bizimle neyi paylaşmak istersin?*" diye sordu.

Ziyaretçi; "*Şu yerde yatan dervişin durumuna ortak olmak istiyorum*" diye rica etti.

Dervişler her zaman ki konukseverliklerini ona da lütfettiler. Yeni arkadaşlarının çevresinde bir halka oluşturarak bir akrebin onu sokmasına yardımcı oldular.[18]

---

[16] Ornstein, Robert, a.g.e., s. 127.

[17] Blake, William, Cennet ve Cehennemin Evliliği (çev: Rahme G. Öğdül), Altıkırkbeş Yayınları, s. 39.

[18] Şah İdris, Yolun Yolu (çev: Ali Özkan), İnsan Yay., İstanbul 1996, s. 109.

ŞEÂİRULLAH'A TAZİM (Kur'ân-ı Kerîm'e Hürmetin Şeâirullah Perspektifinden Tahlili)

Osman CENGİZ

"Ey iman edenler! Şeâirullah'a, kurbanlık hediyelere, onlardaki gerdanlıklara ve Rablarından gerek fazl-u ihsan gerek rıza arayarak Beyt-i Haram'a gelenlere hürmetsizlik etmeyin." (el-Mâide, 5/2)

"Bu böyledir. Kim de Allah'ın şeâiri'ne tazim ederse bu, kalplerin takvasındandır." (el-Hacc, 22/32)

"Şeâir kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de dört yerde (bu sığayla) geçmektedir.[1] Kelimenin müfred şekliyle kullanıldığına rastlamıyoruz. Alûsî (ö. 1270/1853) müfredinin "Şe'ratün"[2] olduğunu iddia etse de umumiyetle müfredinin "Feîletün" vezninde "Şeîratün" olduğu ifade edilmiştir.[3] Ayrıca Kurtubî (v. 671/1272) İbn Faris'in kelimenin müfredi için "Şiâratün" dediğini nakleder ve bunun için "En güzeli" der.[4]

Lügat itibariyle "nişaneler, işaretler" diyebileceğimiz "şeâir" kelimesinin ıstılâhi manası hususunda muhtelif görüşler vardır. Rivayetlerde umumiyetle "kurbanlıklar ve hacc alametleri" olarak ifade edilmiş[5] dirayet tefsirlerinde ise kelimenin manası "kurbanlıklar" ile sınırlandırılmamış, namaz, oruç, zekat vs. ibadetler ve diğer ahkam-ı diniyye de kelimenin manası dahilinde mütalaa edilmiştir.[6] "Şeâirullah" İbn Abbas (r.a.)'a göre "hacc menasikinin tamamı"dır.[7] Mücahid (r.a.) de yaklaşık aynı görüştedir.[8] Rağıb el-Isbehânî "Beytullah'a hediye edilen şeylerdir" der.[9] Fahreddin er-Râzi (ö. 606/1209) Maide Suresi 2. ayetinde geçen "şeâir" kelimesinin "kurbanlıklar" olamayacağını, çünkü bu ifadenin zikrinden sonra üzerine "el-Hedye" (kurbanlık hediyeler) tabirinin atfedildiğini, halbuki, matufun, matufun aleyhten başka olması gerektiğini ifade eder.[10] Atâ b. Ebi Rebâh (r.a.) bu kelimenin "Allah'ın emrettiği ve nehyettiği herşey" olduğu görüşündedir.[11] el-Hasenü'l-Basri (v. 110) "Şeâirullah, Allah'ın dininin tamamıdır" der ve Ebubekr el-Cassâs seleften nakledilen bütün bu görüşlerin ayetin manası dahilinde mütalaa edilebileceğini ifade eder.[12] Kurtubi el-Hasenü'l-Basrî'nin görüşü için "Ben de derim ki, bu kavil, daha umumi olması sebebiyle diğerlerine tercih edilen râcih kavildir."[13] ilavesini yapar.

Hamdi Yazır (v. 1361/1942) da bu terkibi kendi uslubunca açar ve "Şeâirullah"ın Allah'ın iradesini gösteren merâsim-ü tekâlif-i diniyyesi ve ibâdât ve tâatına nişâne olan alâmât-ı müş'iresi manasına geldiğini söyler.[14]

Kadı Beyzâvî (v. 685/1286) "Kim Allah'ın şeâiri'ne tazim ederse (bilsin ki) bu, kalplerin takvasındandır." ayetini zikreder ve "şeâir"e Allah'ın, kulları için sınırlarını çizdiği farzları da denildiğini kaydeder.[15] Kurtubi'nin de şöyle bir tarifi vardır:

---

[1] M.Fuad Abdülbaki, el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an, Şeair md.

[2] Âlûsî, Rûhu'l-Meâni, 4/79, Beyrut 1417/1997.

[3] Ebubekr el-Cassâs, Ahkâmü'l-Kur'an, 2/423, Beyrut 1414/1993; Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, 6/37, Kahire 1967/1387; el-Mu'emü'l-Vasıt, Şeîratün md.; Zemahşerî, el-Keşşâf, I/588-9, Beyrut 1415/1995.

[4] Kurtubi, 6/37.

[5] Bkz. İbn Kesîr, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, 2/191-2, Beyrut, Trs.; Âlûsî, a.g.e., aynı yer; Kurtubî, a.g.e., aynı yer.

[6] Bkz. Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'an (terc: heyet) 3/331, İst. 1986; M. Ali es-Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsir, 2/288-9, Dersaadet, Trs.

[7] Cassâs, 2/423; Kurtubî, aynı yer.

[8] Cassâs, 2/423; Kurtubî, aynı yer.

[9] Râğıb el-Isbehânî, el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an, sh. 384-5, 1986, Kahraman Yay.

[10] Fahreddin Râzî, et-Tefsru'l-Kebir, c. IX, sh. 128, Beyrut Trs.

[11] Kurtubî, aynı yer.

[12] Cassâs, 2/423.

[13] Kurtubi, a.g.e., 6/37-8.

[14] M.H. Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 2/1552, İst. 1979.

[15] Kadı Beyzavi, Tefsiru Kâdı Beyzâvî (Şeyhzade'nin Haşiyesi kenarında), 2/190, İst. 1988. Bu ifade Cassâs tarafından Atâ'ya nisbet edilmiştir. Bkz. Ahkâm 2/423.

Şeâirullah, Allah'ın dininin-hususiyle menasikle alakalı-nişaneleri, alametleridir.[16]

Şah Veliyyullah Dihlevî (v. 1176/1763), Şeâirullah'ın dört mukaddes Kur'an-ı Kerim, Kabei Muazzama, Nebiyy-i Ekrem ve Namaz olduğu görüşündedir.[17]

Buraya kadar anlaşılan şudur: Kurbanlıklar şeâirullah'tan olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerim, Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve namaz gibi dince mukaddes sayılan şeyler de "şeâirullah"a dahildir.

Âlûsî, Maide Suresi'nin 2. ayet-i kerimesini tefsir ederken şeâirullah ile alakalı şunları söyler: Şeâir kelimesinin Allah lafzına izafesi, şerefini yüceltmek ve bunların ihlalinde (saygısızlık yapılmasında) hadisenin feciliğini, korkunçluğunu ifade içindir. Asıl maksad (yani korkulacak nokta) ise bunlara olan hürmeti basite almak ve hacc menasikini yerine getirenler ile işbu şeâir arasına girmektir.[18] Bu izahı daha önce Zemahşerî de aynen yapmıştır.[19]

Allah'ın dinini kabul etmekle beraber bu dinin nişanelerine tazimsiz kalmak, fazla bir fayda sağlayamayacaktır. Zira "lazım"ı kabul edip "melzum"u terketmek, "lazım"ın da zamanla elden çıkmasına sebeb olabilir. Şah Veliyyullah (r.a.)'a göre, "şeâir"den maksad yapıldıkları takdirde Allah'a ibadeti kolaylaştıran, işaret ve emirlerini belirten zahiri işlerdir ve bunlardan gaflet Allah'tan gaflet demektir.[20] Diğer müfessirlerin nakilleri hususiyle Kurtubi ve Suyuti'nin[21] tarifleri de göz önüne alınınca Şah Veliyyullah'ın taksiminin isabeti ortaya çıkar. (Taksimin dar bir çerçevede mukayyed olup olmadığı ise münakaşaya açıktır.)

Allah'ın İşaretleri'ne öyle saygı gösterilmeli ki sözü geçen hürmet duygusu, insanların kalbine, hatta bu kalp parça parça edilse dahi hiç çıkmayacak biçimde yerleştirilmelidir.[22] Anlattığımız hususlarla ilgili bütün tedbirler hep bu ilimlere göre alınır. Ve böylece Allah'ın İşaretleri'ne saygı kolaylaşmış olur. Nitekim bunlara hürmet etmek, yani Allah'ın işaretlerini yüceltmeye çalışmak netice itibariyle kemalin yüksekliğini bulmaktır. Bu kemal bahis mevzuu işaretleri ihmal etmeden, müsamahalı/ihmalkar davranmadan onlara hürmettir. Disiplinli hareket etmektir.[23]

Kur'an-ı Kerim, Şeâirullah'tandır

Kur'an-ı Kerim'e tazimin lüzumunu, "nassın delaleti" ile de izah edebiliriz. Nassın delaleti, illetinde müşterek oluşları sebebiyle mantukun (yani nassda zikredilen şeyin) hükmünün, meskutun anh (yani nassda zikri geçmeyen şey) hakkında sabit olmasıdır.[24] Meselemize tatbiki ise şöyledir:

"Kim Allah'ın şeâiri'ne tazim ederse bu, kalplerin takvasındandır." (el-Hacc, 22/32)

Mantuk: Şeâirullah'a (Kurbanlıklara) tazim

Hüküm: Vacib

İllet: Dince mukaddes olması

Meskutun anh: Kur'an-ı Kerim'e tazim

Kur'an-ı Kerim'e tazim O'nu yüceltmek, en güzel şekilde okumak, anlamak, hayatına tatbik etmek ve başkalarına da öğretmekle gerçekleşir. Fakat biz burada "Mushaf'a tazim" noktasını ele almaya çalışacağız. Gerçekten Mushaf'a da tazimde bulunup O'nu diğer kitaplar gibi sallayarak taşımamak, yere koymamak ve hep sadrına yakın tutmak Kur'an-ı Kerim'e tazimden sayılır mı? Veya bu babın temel sorusu olarak: Manevi sahada Kur'an-ı Kerim'e tazimi lüzumu münakaşa edilmezken maddi sahada Mushaf'a tazimin lüzumu münakaşa edilebilir mi?

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim'i mushaf haline getirmek Hz. Ebubekr'e (ra) nasib olmuştu. Hz. Osman (ra) Devri'ne kadar ise İslam Tarihi'nde sadece bir (resmi) mushaf görmekteyiz. Hatta bu tarihlerden uzun bir zaman sonraya kadar da mushafların adedi en fazla (sahih görüşe göre) 6'ya çıkabilmişti. Her ne kadar Sıffin Harbi'nde mızrakların ucuna mushaf takıldığı zikredilmişse de[25] belki de bu, *Yec'alûne esâbia'hum fi âzânihim* kabilinden "zikru'l-küll irâdeti'l-cüzz" itibariyle mecaz-ı mürsel olduğundan takılan şeylerin sure ve ayet parçaları şeklinde olduğu ifade edilmiştir.[26] Kur'an-ı Kerim'i

[16]Kurtubî, a.g.e., 12/52.

[17]Şah Veliyullah Dihlevî, Hüccetullahi'l-Bâliğa, 1/146b. Thk. Seyyid Sâbık, trs.

[18]Alûsî, a.g.e., aynı yer.

[19]Bkz. Zemahşerî, el-Keşşâf, 1/588.

[20]Ş. V. Dihlevi, a.g.e., 1/145.

[21]Tefsiru'l-Celaleyn, 1/94, İst. trs.

[22]Ş. V. Dihlevî, aynı yer.

[23]Ş. V. Dihlevî, a.g.e., aynı yer.

[24]Abdülkerim Zeydan, Fıkıh Usulü (el-Veciz) trc. Özcan, Doc. Dr. Ruhi) sh. 339, İst. 1993.

[25]Taberî, Tarihu't-Taberî, 5/50, 57 Beyrut, Ravâiu't-Turâsi'l-Arabî; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 7/273 Beyrut 1966; Târihu İbni Haldun, 2/632-3, Beyrut 1417/1996.

[26]İbn Kesir, Tarih (terc. Keskin, Mehmet) 7/439 İst. 1994; Said Ramazan el-Bûtî, Fıkhu's-Sîre (terc. Ali Nar-Orhan Aktepe), sh. 518, İst. 1992.

teksir eden Hz. Osman (ra) 5 beldeye gönderdiği bu nüshalarla beraber hafızlar da göndermiş ve Kur'an'ın nüshalardan değil hafızlardan öğrenilmesini arzu etmişti.[27] Bütün bu hadiseler sebebiyle, başta Allah Rasulü (sav) olmak üzere Ashab-ı Kiram'ın Mushaf'a bu tür bir tazimde bulunup bulunmadığına dair elimizde pek fazla haber mevcud değildir. Esasen "Niçin, Selef'in Mushaf'ı nasıl taşıdığına dair elimizde fazla haber mevcud değildir?" sualine iki sebeb zikredilebilir. Birincisi, Ashab-ı Kiram zamanında mushaflar ebad itibariyle çok büyük ve ağırlık itibariyle de çok fazla idi. Böyle bir Mushafın taşınması elbette güç olacak, belki de elle hiç taşınmayacaktı. Her ne kadar bütün mushafların bu ebadda olduğu söylenemese de[28] küçük yazılmış mushaflar çok az ve istisna mevkiindeydi. İkincisi, Ashab ve Tabiûn zamanında Mushaflar, tedris için (mesl mahalle aralarında) taşınmaktan çok mescidlerde veya daha çok evlerde meclisler halinde okunuyordu. Bu hususa şu rivayet işaret etmektedir: Mücahid der ki: Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın içinde Mushaflar bulunan bir evi vardı. Orada kâriler toplanır ve yemek dışında Kur'an okumaktan pek az ayrıldıkları olurdu.[29]

Ulaşabildiğimiz haberlerden olrak Hz. İkrime (b. Ebî Cehl) (ra) davranışını zikredebiliriz. İbn Ebî Müleyke'ye ulaşan bir rivayette, İkrime (ra) Mushaf'ı alnına koyarak -bu- "Rabbimin kitabı! Rabbimin kitabı!" demiştir.[30] Diğer bir rivayette, "Ağlayarak yüzüne (gözüne) sürer ve 'Rabbimin kelamı! Rabbimin kitabı' derdi" şeklindedir.[31] Bu rivayet Ashabın ilk devirdeki içtimai ve ruhi durumu ile de paralellik arzetmektedir. Zira Allah Rasulünün bir tel sakalını zayi etmemeye çalışan bir topluluğun, zaten çok az bulunan, üzerine Kur'an ayetleri yazılmış malzemeleri de gözü gibi koruyacağı akla uzak değildir.

Buhari şu rivayeti nakleder: "Rasulullah (sav) Kur'an'la düşman memleketine sefere çıkılmasını yasakladı."[32] Diğer rivayetlerde bunun sebebi belirtilmiştir. Mushaf'ın düşmanın eline geçmesi korkusu.[33] Düşmanın eline geçme korkusunun sebebi iki şekilde izah edilmiştir. Birincisi: Düşman, Mushaf'ı imha edebilir. Bu da Kur'an'ın yazılı nüshalarının daha da azalmasına yol açacaktır. Fakat günümüzde (İmam Tahâvî zamanı) mushaflar ve hafızlar çoğaldığı için böyle bir korku yoktur.[34] İkincisi: Düşman, Mushaf'a yırtmak parçalamak veya başka surette hakaret edebilir ve O'nu küçük düşürücü hareketlerde bulunabilir.[35] Aslında bu da bizi birinci illete sevketmektedir fakat meselenin bir boyutunu daha ele alması itibariyle câlib-i dikkattir. Cumhûra göre İmam Tahâvî'nin de işaret ettiği gibi "Birtakım ayetlerin kaybolması illeti" güncelliğini kaybetmiştir fakat, "Mushaf'a hakaret edilmesi illeti" hâlâ güncelliğini muhafaza etmektedir.

Selemetü'bnü'l-Ekva'dan gelen aşağıdaki rivayetler de bu meselede bize ışık tutmaktadır:

"(...) Seleme Mushaf'ın konduğu yeri arar *(Kâne yeteharrâ mevdha' mekâni'l-mushaf)* ve orada nafile namaz kılardı. Rasulullah'ın da burayı aradığını (ve namaz kıldığını) söylerdi. Bu yer ise, minberle kıble arasında koyun geçecek kadar bir yerdi."[36]

"(...) Bize Yezid haber verdi. Dedi ki: Seleme, Mushaf'ın bulunduğu yerdeki direğin yanında namaz kılmaya çalışırdı. *(Yeteharrâ's-Salâte ınde'l-üstuvâneti'lletî ınde'l-mushaf)* Ben kendisine: "Yâ Ebâ Müslim, görüyorum ki hep bu direğin yanında namaz kılmaya çalışıyorsun" dedim. Seleme: Peygamber (sav)'in bu direğin yanında namaz kılmayı tercih ettiğini gördüm" cevabını verdi."[37]

Sened itibariyle kusursuz olan bu iki rivayette dikkatimizi çeken hadislerin "*Mevdua mekâni'l-mushaf*" ve "*Inde'l-mushaf*" kısımlarıdır. Aynî burayla alakalı olarak elletî ınde'l-mushaf kaydıyla, Seleme'nin Rasulullah'ın mescidinde ve Hz. Osman zamanında Mushaf için hazırlanmış olan hususi yerde namaz kıldığının anlaşıldığını ifade eder.[38]

---

[27]Afzalur Rahman, Siret Ansiklopedisi (Encyclopaedia of Seerah, terc. Kurul) 5/239, İst. 1996.

[28]Nitekim Hz. Ömer, elinde küçük bir Mushaf olan bir adam görmüş ve O'na kırbacıyla vurmuştur. Kurtubi, 1/29.

[29]İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, 7/418, Beyrut 1417/1996.

[30]Nevevi, et-Tibyan fi Adabi Hameleti'l-Kur'an (Kur'an'a Hizmet İçin, adıyla terc. Kamer, M. Enis), sh. 140, İst. 1977; Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, 1/478, Thk. M. Ebu'l-Fazl İbrahim, Yrs. 1391/1972.

[31]Hakim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek, 3/243, Beyrut Daru'l-Fikr.

[32]Buhârî, Kitabu'l-Cihad ve's-Siyer, Bab: 129.

[33]Bedrüddin Aynî, Umdetu'l-Kari, 10/304 Beyrut 1418/1998. Hadisin diğer tarikleri ve değişik versiyonları için bkz. Aynı yer; Kettânî, Hz. Peygamber'in Yönetimi (et-Terâtibü'l-İdâriyye, terc. Özel, Dr. Ahmed), 3/99 İst. 1993.

[34]Serahsî, Mebsût, 10/29 Beyrut 1993.

[35]Serahsî, 10/29; Ruknü'l-İslam Muhammed b. Ebibekr, Şir'atü'l-İslam (Molla Ali Şerhi içinde) s. 79, İst. 1992; Kâsânî, Bedâi's-Senâi', 7/152, Beyrut 1417/1996.

[36]Müslim, Salât, 262; Ahmed b. Hanbel, 4/54.

[37]Buhârî, Salât, 95; İbn Mâce, İkâme, 204.

[38]Aynî, 3/579.

Ayrıca Müslim'in "*Yusallî verâe's-sandûk*" lafzına dayanarak bu yerin, içine Mushaf koyulan bir sandığın bulunduğu bir yer olduğunu zikreder.[39] Bazı şârihler koyulan bu Mushaf'ın "İmam" adı verilen mushaf olduğunu söylemektedir.[40] Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre "Mushaf" yere değil, sandık şeklinde yüksekçe bir yere koyulmaktaydı ve bu yer özel hazırlanmıştı. Peki bu Mushaf buraya niçin koyulmuştu? Bunun cevabını Ali Zeyne'l-Abidin'den alıyoruz. Önceleri Mushaf satışı yapılmazdı. Bir kişi mescidin minber kısmına oturur ve Bakara Suresi'nden itibaren yazmaya başlardı. Ona bu işle vazifeli devlet memuru da nezâret ederdi. O bırakınca bir başkası alır ve böylece Mushaf'ın yazım/teksir işi tamamlanmış olurdu.[41]

Dârimî iki ayrı tarikle Ebu Umâme'nin (ra) (v. 86) şöyle dediğini nakleder:

"Kur'an'ı okuyun! Şu asılı duran mushaflar sizi sakın tembelliğe sevketmesin. *(ve lâyeğurrannekum hâzihi'l-mesâhifü'l-mua'llaka)* Çünkü Allah, Kur'an'ı belleyip saklayan kalbe asla azab etmez."[42] Bu rivayette göze çarpan lafız "*el-mesâhifü'l-mua'llaka*"dır. Ebu Davud'un da şöyle bir rivayeti vardır:

"Ğarif b. Deylemî der ki: Vâsile b. Eska' yanımıza gelmişti. Biz de O'na "İçinde fazlalık veya eksiklik bulunmaya bir hadis rivayet etsen" dedik. Bunun üzerine kızdı ve şöyle dedi: Biriniz Mushaf'ı evinde asılı olduğu halde habire Kur'an okur da (Mushaf'a bakmadan okuduğu için) kâh artırır kâh eksiltir."[43] Vâsile daha sonra bir hadis rivayet eder.

İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1448), Vâsile (ra)'nin meşhur bir sahabi olup Şam'da h. 85'e kadar yaşadığını ve 105 yaşında vefat ettiğini kaydeder.[44] Yani bu iki rivayet en geç tarihi esas alırsak h. 80'lerin durumunu yansıtır. Bu metinde ise dikkatimizi çeken "*ve mushafuhu mua'llakun fi beytihi*" ibaresidir. Bu iki rivayetten Ashab'ın Kur'an sahifelerinin evlerde bir yere asmak suretiyle bulundurduğu anlaşılmaktadır ki bu aynı zamanda "Ashab, üzerine Kur'an yazılı şeyleri nasıl muhafaza ederdi?" sualinin cevabına da ışık tutmaktadır. İbn Ebî Leylâ'ya dayanan rivayette olduğu gibi meclis şeklinde okunan Mushafların ise (Müslim'de kaydedildiği üzere) bir sandıkta muhafazası ihtimali daha fazladır.

İbn Hişam (v. 218) Hz. Ömer'in (ra) müslüman oluşu ile alakalı bir rivayette Ömeru'l-Hattâb'ın içeriye hiddetle girmesiyle Fâtımâ'nın elindeki sahîfeyi hemen oyluğunun altına koyduğunu nakleder.[45] Ancak bu rivayetin, bahis mevzuu hadisenin olağandışı olması münasebetiyle bir Kur'an sahîfesinin yere veya mezkur yere koyulabileceğine delil olamayacağı ifade edilmiştir.

el-Hakîm et-Tirmizî (v. 320) Nevâdiru'l-Usûl'ün 253. "asıl"ında Kur'an tilavetinin adabını uzun uzadıya açıklar ve Ömer b. A'bdülaziz'den şu rivayeti nakleder:

Rasulullah (sav) birgün yolda yürürken yere yazılmış bir şeyler gördü ve Hüzeyl Kabilesi'nden bir gence "Bu nedir?" diye sordu. Genç: Allah'ın kitabından bazı ayetler, bir yahudi yazdı" deyince Allah Rasulü: Bunu yapana Allah lanet etsin. Allah'ın Kitabı'nı ancak layık olduğu yere koyunuz." *(Lea'nallahü men feale hâzâ. Lâtedaû kitâbellâhi illâ mevdahu)* buyurdular.[46] Tabiin mürseli olan bu rivayet, (mürsel haberleri kabul eden) İmam Malik, İmam Ahmed, İmam Ebu Hanife ve Hanefî fukahası tarafından kabule uygun olduğu gibi İmam Şâfiî'nin mürseli kabul şartlarına da uymaktadır. İmam Gazzâlî ise mürsel haberleri kabulün cumhurun mezhebi olduğunu kaydeder.[47] Mushaf'a tazim ile alakalı naklettiğimiz rivayetlerin O'na tazimin lüzumiyetini ifade eden tezi doğrular gözükmesi ve aksi bir tezi ifade eden rivayetlerin bulunmayışı bizi, İslam Kültür Tarihi'ndeki "vâkıa" ile hükmetmeye sevketmektedir.

İmam Nevevi (v. 676/1277) şöyle der: Kur'an'a karşı edepli olması, kitabını okurken Rabbine karşı içini dökercesine okuması ve okuduklarını zihninde canlandırması da okuyucunun adaplarındandır. Ayrıca Allah'ı görmekte olan bir kişinin hali gibi okumalıdır. Çünkü her ne kadar o Allah'ı görmese de

---

[39] Aynî, 3/579.

[40] Nevevî, Şerhu Müslim (M.Fuad Abdülbaki Neşri), 1/364.

[41] Abdülvehhâb Şa'rânî, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, 1/27, Mısır, Trs.

[42] Darimi, Fezail, 3322-3.

[43] Ebu Davud, Itk, 13.

[44] İbn Hacer, Takribu't-Tehzib, 2/328 Thk. Abdülvahhab Abdüllatif, 1395/1975.

[45] İbn Hişâm, es-Siratü'n-Nebeviyye, 1/292, Beyrut 1415/1994.

[46] el-Hakim et-Tirmizi, Nevâdirü'l-Usûl, s. 334 yrs. 1293; Kurtubi ravileri de zikreder. bkz. Kurtubi, a.g.e., 1/30.

[47] M. Ebu Zehra, İmam Şâfiî (terc. Keskioğlu, Osman), s. 219. 84 no'lu dipnot Ank. 1996, M. Ebu Zehra, Ebu Hanife (Terc. Keskioğlu, Osman), s. 316-8, Ank. 1997.

Allah onu görmektedir.[48] Mushaf'ın korunması ve O'na saygı gösterilmesi hususunda bütün müslümanlar icma etmişlerdir. Gerek ulemâmız gerekse öteki alimler maazallah Mushaf'ı pisliğin içine atan kimsenin *kafir* olduğunu bildirmişlerdir. Mushaf'a yaslanmak hatta dini eserlere yaslanmak da haramdır.[49] Hürmetini ihlal edebilecekleri için delilerin ve mümeyyiz olmayan çocukların Mushaf'a dokunmalarına mani olunur. Velilerinin hatta onları gören herkesin buna mani olması vacibdir.[50]

İmam Zerkeşî (v. 794/1391) de yaklaşık Nevevî gibi düşünmektedir. Mushaf'a ve Mushaf'ın gayri ilim kitaplarından bir başkasına yaslanmak haramdır. Zira bu hareket, zelil kılma ve hakaret etme manasına gelir. Keza, Kur'an'dan veya ilim kitaplarında bir şeye ayakları uzatmak da böyledir.[51] *(Yehrumu tevessüdü'l-mushafi ve ğayrihi min kütübi'l-ilm; lienne fihi izlâlen ve imtihenen. Ve kezâlik meddü'r-ricleyn ilâ şey'in mine'l-Kur'an ev kütübi'l-ilm)* Zerkeşî şöyle devam eder: Mushaf'ı öpmek müstehabdır, çünkü İkrime bin Ebi Cehl O'nu öperdi.[52] İbn Ebi Şeybe *Musannef*inin Fezailu'l-Kur'an babında der ki: Veki' bana, Süfyan, A'meş, İbrahim tarikıyla bildirdiğine göre Abdullah b. Mes'ud şöyle der: "Kur'an'ı tecrid ediniz." *(Cerridü'l-Kur'an)* İbrahim Harbî "Garîbü'l-Hadîs" kitabında şöyle der: Bu sözün iki şeye ihtimali vardır: Birisi, "Tilavet ederken Kur'an'ı tecrid edin ve başkasının kelamını O'na karıştırmayın". İkincisi, "Yazarken Kur'an'ı nokta ve her on ayetin arasına koyulan o işaretlerden tecrid ediniz." Ben derim ki, ikincisi evla olandır. Çünkü Taberâni'nin Mu'cem'inde Mesruk'tan rivayetine göre İbn Mes'ud Mushaf'ta ta'şiri mekruh görürdü.[53] Her ne kadar bu hükümler için başka illetler getirilse de Kur'an-ı Kerim üzerinde çalışma yaparken arasına koyduğumuz kağıtçıklara not almamız, bazı ayetlerin altını çizmek bazen dipnot koymak yerine bu kağıtları tercih etmemiz, hürmetle daha mütenasib davranışlar olacaktır.

İzzeddin b. Abdisselam (v. 660/1262) de şöyle der: Mushaf için ayağa kalkmak bid'attir. Çünkü bu, Sadr-ı Evvel'de yoktu.[54] Fakat Zerkeşî bu görüşe katılmaz ve daha doğru olanın Nevevî'nin söylediği gibi olduğunu ifade eder ki, bu da ameliyenin müstehab olmasıdır.[55]

Şu hükümler de Mushaf'a tazim itibariyle dikkat çekicidir. Mushaf eskidiği zaman (kullanılmamak üzere) O'nun parçalanması caiz değildir. Çünkü bu, harflerin parçalanması ve kelamın bölünmesine sebebdir. Bu davranış ise yazılan şeyi önemsememek/basite almak manasına gelir. Huleymî de bu görüştedir ve şunu ilave eder: Su ile yıkaması gerekir. Eğer ateşte yakarsa bunda da bir beis yoktur. (...) Kadı el-Hüseyn el-Mervezi (v. 462), Ta'lîk"ında (eskimiş Mushafların) yakılmasını şiddetle yasaklamaktadır. Çünkü bu hürmete zıt bir iştir.[56] İbn Sahnûn (v. 240)'nun Adâbu'l-Muallimîn'inden anlaşıldığına göre[57] Ashab-ı Kiram Kur'an taliminde levha kullanır ve yazıları ise su ile temizlerdi. Acaba bu suya da hürmet gerekli miydi? Enes b. Malik (ra) şöyle derdi: "Mektep, çocukları Allah'ın katından indirileni ayaklarıyla sildiklerinde muallim müslümanlığını arkasına atmış olur ve artık Allah'a kavuştuğunda nasıl kavuştuğu önemli değildir."[58] Enes'e (ra) muallimlerin Hz. Ebubekr, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali zamanında nasıl yaptıkları sorulunca şöyle dedi: Muallimin çamaşır yıkadığı bir leğeni vardı. Her çocuk kendi nöbetinde temiz su getirip ona dökerdi. O suyla levhaları siler ve sonra yere bir çukur açıp bu suyu oraya dökerdi. Neticede su çekilip kururdu.[59]

El-Hakîm et-Tirmizî şöyle der: Mushaf bir yere koyulduğunda açık bırakmamak ve diğer kitaplardan ebediyen yüce olduğu/olacağı için başka bir kitabı O'nun üzerine koymamak, okuyacağı zaman O'nu kucağına veya önündeki bir şey üzerine koyup asla yere koymamak, (...) bir Kur'an sahifesi eskidiği veya (okunmayacak kadar) silindiği zaman O'nu diğer kitaplara koruyucu/dayak yapmamak - gerçekten bu iş büyük bir cefadır-, Mushaf'a yaslanmamak, O'na dayanmamak ve sahibi istediği zaman ona ulaştırmak için Mushaf'ı ona atarak vermemek

[48]Nevevi, el-Ezkar, sh. 194 (h. no: 281) Beyrut 1991/1416.
[49]Nevevî, et-Tibyan, sh. 139.
[50]Nevevî, a.g.e., sh. 139.
[51]Zerkeşî, 1/478.
[52]Zerkeşî, 1/478.
[53]Zerkeşî, 1/479.
[54]Zerkeşî, 1/476.
[55]Zerkeşî, 1/477.
[56]Zerkeşî, 1/479.
[57]İbn Sahnûn'un bu eseri, et-Terâtib tercemesinde Dr. Ahmed Özel tarafından "Adâbü'l-Müteallimîn" şeklinde kaydedilmiştir. Bu eser üzerine bir çalışma yapan Yrd. Doç. Mustafa Tavukçuoğlu da eserin ismini "Adâbü'l-Muallimîn" şeklinde kaydetmiştir. Bkz. SÜİFD, sayı: 7, s. 269.
[58]İbn Sahnûn, Adâbu'l-Muallimîn, s. 4-5, İst. 1996 (İFAV neşri)
[59]İbn Sahnûn, a.g.e., s. 5.

Kur'an-ı Kerim'e hürmettendir.[60]

Buhâra Müftüsü Ruknü'l-İslam Muhammed b. Ebîbekr (v. 573) Hz. Ömer'in (ra) "Kitâbullah'a tazim edininiz" sözünü nakleder[61] ve şöyle devam eder: Kur'an'ın duvarlar üzerine, yere, örtü ve yaygılar üzerine yazılması mekruhtur. Zira bunlar, Kur'an'ı basite almak/önemsememektir. (...) Kur'an-ı Kerim gelişi güzel kullanılmaz ve üzerine basılmaz. Hiç kimse Kur'an'ı basite almamalı ve O'nun tamamıyla yolculuğa çıkmamalıdır.[62] Kur'an'dan hiçbir şey yırtılacak/kirlenecek yere bırakılmaz. Böyle bir yerde bulunursa hemen kaldırmalıdır.[63]

Said b. el-Müseyyeb şöyle der: Mushafcık ve mescidcik demeyin! Her ne Allah içinse yücedir, iyidir ve güzeldir![64]

Mezheblerimiz de bu meseleye eğilmiştir. Mesela, Kur'an-ı Kerim'i başının altına koymak Hanefi fukahasına göre mekruhtur. Şâfiî fukahası, "ekmek tuz gibi bir şeyi Mushaf'ın üzerine koymak haramdır. Çünkü böyle bir davranış O'nu küçümsemek ve O'na hakaret olur. Kur'an-ı Kerim'in şânını düşürme vehmi verir. Bundan maksad ekmeğe tazim dahi olsa böyledir." demiştir. Hanbelî fakihler ise, Mushaf'ın yastık gibi kullanılmasının haram olduğu görüşündedir. Yine O'nu tartı için ağırlık olarak kullanmak, O'na yaslanmak veya içinde Kur'an yazılı ilim kitablarına yaslanmak da haramdır. Eğer içinde ayet yoksa bu mekruhtur.[65]

"Allah'ın rahmeti bu (semavî) kitaplarla insanlara ulaşır ve onlar doğru yolu ancak bahis mevzuu kitaplar aracılığıyla bulabilir, rahmete mazhar olurlar. Fakat ilave edelim ki, bu kitabın okunmasının da belli metod ve prensipleri vardır. Bunlara dikkat etmek Allah'ın İşaretleri'ne saygı gösterilmesinin şartlarındandır.Mesela, Kur'an-ı Kerim'e abdestsiz dokunmamak, okunduğu zaman dikkatle dinlemek, konuşmamak icab eder.[66]

"*Allah, kelamın en güzelini, ahenkli ve katmerli bir kitab halinde indirdi. Rablerine saygısı olanların O'ndan derileri ürperir. Sonra derileri de kalbleri de Allah'ın zikrine yumuşar.*"[67] Kur'an-ı Kerim okurken ağlayamasa da ağlar gibi yapılması ve o halin muhafaza edilmesi tavsiye ışığında[68] bir müslümanın "kelâmın en güzeli"nden de derisi ürpermese de ürperir gibi davranması ve bu halini muhafaza etmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Kalbi Allah'ın zikrine yumuşatacak olan bu "ürperti" ise O'nu beşerî bir kitabın muamelelerine tabi tutmakla herhalde bağdaşmayacaktır. Zira, "Kelâmullah'ın diğer kelamlara üstünlüğü, Allah'ın mahlûkâta üstünlüğü gibi ise[69] bu üstünlük taşınmasına da yansımalıdır. Çünkü Kur'an, her şeyiyle her an Allah'ın kitabıdır.

Bütün bunlardan anlaşılan o ki, Kur'an-ı Kerim'e hürmet ve tazim, yalnızca onu anlamak ve hayatına tatbik etmekten ibaret kalmamalıdır. Onun matbu ve mücelled hali de hürmet ve tazime layıktır. Okurken sanki beşeri bir kelammış gibi dizinin üstüne koymak, taşırken bir roman gibi sallayarak taşımak, hele hele İslam Ülkelerinin bazılarında yapıldığı gibi üzerine oturmak ve yastık (!) yapmak Kitabullah olan Kur'an-ı Kerim'e hürmetsizlik ve tazimi terktir. Üstelik "manasını anlayıp yaşamak önemlidir" diyerek sanki bütün bu hürmetsizlikleri yapmaya mecbur olduğunu ifade etmek de gerçekten acıdır. Eğer manasını anlayıp yaşamamız bizi, pencereye koyacak takoz bulamayınca cepboy Kur'an-ı Kerim'i takoz olarak kullanmaya cebrediyorsa o zaman bizim "Kur'an'ı anlayıp yaşamak" terkibinin ne demek olduğunu bir kez daha düşünmemiz gerekmektedir. Bizim ifadeye çalıştığımız, Kur'an'a yaklaşmak adına O'nunla aramızdaki mukaddes bağı, O'nun yüceliğini ve hürmete değerliğini ihlal edenlere alternatif olarak hürmet adına O'ndan uzaklaşmak değildir. Bilakis, "hayru'l-umûr evsatuha" düsturunca ifrat ile tefrit arasındaki orta yolu bulmaktır. Binaenaleyh, Kur'an'a yapılan yukarıda mezkur muamelelerin ise "vasat bir hal" olmadığı düşüncesindeyiz. Burada şunu da hatırlatalım ki bu muamelelerin hepsi de iyi niyetle yapılmaktadır. Zira hakaret kasdıyla sallayarak taşımak dahi küfre girmeye yeterlidir. Peki, Kur'an'ı taşımada evrensel bir usül mevcud değil midir? Örflerin farklı olması hakikatı ve bunların ahkama tesiri elbette kaçınılmazdır. Fakat Mushaf'a hürmetin tedricen tedricen azalmasına ve hatta bir hükmün ihlali bir kültürün, bir ruhun katli pahasına yokolmasına kapı aralayan böylesi davranışlardan kaçınmak, her halükarda daha salim ve Ashabın/Selefin yoluna daha mutabık bir yol olacaktır.

Yine de en doğrusunu yüce Allah bilir.

---

[60] el-Hakim et-Tirmizî, Nevâdiru'l-Usûl, s. 333; Kurtubî, a.g.e., 1/28-9.

[61] Muhammed b. Ebîbekr, a.g.e., s. 77.

[62] M. b. Ebîbekr, a.g.e., s. 79.

[63] M. b. Ebîbekr, a.g.e., s. 80.

[64] Ebu Nuaym, Hilyetu'l-Evliya, 2/173, Beyrut Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

[65] Vehbe Zuhayli, İslam Fıkhı Ansiklopedisi (el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletüh), 1/213-5.

[66] Ş. V. Dihlevi, a.g.e., 1/146-7.

[67] Zümer, 39/23.

[68] İsrâ, 17/109; Buhârî, Fezailu'l-Kur'an, 35.

[69] Dârimî, Fezâilü'l-Kur'an, 3359.

MÜSLÜMAN KÖKENLİ GÖÇMENLER ve AVRUPA: Bugün ve Gelecek Üzerine Değerlendirmeler

Abdullah ORUÇLU

Giriş

Avrupa'daki 3 milyon civarındaki insanımızın yaklaşık 35 yıl önce gelmeye başladığı bildirilmektedir. İnsanımızdan ilk gelenlerin eğitim düzeyinin düşük olması, dil bilmemesi ve işçi olarak gelmesi nedeniyle Avrupalıya karşı kendisini ezik hissetmiş ve haklarını aramaktan aciz kalmıştır. Temel amacı bir an önce para kazanmak olduğundan ve işini kaybetme korkusuyla da kendi haklarını düşünme ve sahip çıkma durumunda değildi. Bir takım eğitim ve benzeri taleplerinde önüne mevzuatlar çıkmıştır.

Avrupa'da yaşayan Türkiyeli insanlarımızın başta eğitim ve kimlik olmak üzere, kültürel, sosyal ve kısmen de ekonomik sorunlarını, sorunlarına çare bulmak için yaptıkları çalışmaları yerinde tesbit etmek; yapılan tesbitlere göre gerek Avrupa'da, gerekse Türkiye'de neler yapılabileceği konusunda projeler üretmek amacıyla bu makale kaleme alınmıştır.

Sosyokültürel özellik ve ekonomik seviye yönünden farklı bir toplumda yaşamak zorunda kalan fert veya küçük gruplar halindeki insanları çeşitli sorunlar bekler. Azınlık durumundaki bu insanlar, inanç, düşünce, kültür farklılıkları dolayısı ile kendileri bazı sıkıntılara maruz kaldıkları gibi, içine girdikleri toplumda da ilave problemler doğmasına yol açar.

Temelde değiştirilmesi düşünülmeyen ve değiştirilmesi gerekmeyen ana insani ve kültürel değerlerin korunması ve yeni nesillere aktarılmasında problemler ortaya çıkar ve bu problemlerin çözülmesinde projeler üretilmelidir.

Problemlerin tanımı ve şekli araştırmayı yapanlara, problemi yaşayanlara, her ülkenin şartlarına göre değişir. Bir kişi için, bir grup için, bir ülke için problem olan bir durum diğeri için problem olmayabilir. Bu nedenle problemleri tanımlama ve çözümlemede özel şartlar ve yaklaşım tarzı gözönüne alınmalıdır.

Hak Arayamama

İnsanımız şu gibi nedenlerle gerek sosyal, gerekse kanuni haklarını aramaktan geri kalmıştır, kalmaktadır:

1. Yabancıyız,

2. Hak aramaya alışık değiliz, mevcutla yetinmeyi ve sorunumuzu, uğradığımız haksızlığı içimize atmayı tercih etmişizdir.

3. Dil ve kanuni hakları yeterli bilmiyoruz.

4. Vatandaşı olmadığımızdan hak ararsak bize daha fazla zarar verebileceklerinden korkarız gibi nedenlerle insanımız haklarını savunmada yetersiz kalmaktadır. Bunda ilk gelen insanlarımızın eğitim ve genel kültür düzeyinin yeterli olmaması da etkilidir.

Sorunların Yaşam Ortamına Göre Dağılımı

1. Türkiye'den gelenlerin sorunları,

2. Avrupa'da doğup büyüyenlerin sorunları,

3. Eğitiminin bir kısmını Türkiye'de yapanların sorunları,

4. Türkiye'ye eğitim için gelenlerin sorunları:

1. Yeterli dil bilmiyorlar,

2. Kültür farklılığı var,

3. Giyim, yiyim ve davranış farkı,

4. Türkiye'deki eğitimin daha çok bilgi yüklemeye yönelik oluşu,

5. Öğrenci öğretmen ilişki farklılığı,

5. Almanyadakilerin uyumsuzluk nedenleri: Alman dilini, Türk dilini, kendi kültürünü iyi bilmeme.

Avrupa'da Çalışan İnsanımızın Sorunları

Nesiller

1. nesil: Avrupa'ya Türkiyeli işçi göçünde temel amaç, birkaç yıl çalışmak ve para biriktirerek Türkiye'de daha rahat yaşayabileceği yatırımlar yapmaktı. Geleceğini Avrupa'da ailesiyle yaşamak ve çocuklarının eğitimi ve kimlik sorunlarını düşünme durumunda değildi. Çocuklarda eğitim ve uyum sorunları başlayınca çözüm arama çabaları başladı. 1. nesil Türkiye üzerine hayaller ve yatırımlar düşünüyordu. 2. ve 3. nesilin sorunlarına tedbir almıyordu.

2. nesil: İkinci nesilin toplumdan aldığı kültür ile evde aldığı, anababanın kültürü arasında fark vardır ve bu evde huzursuzluğa neden olmaktadır. Aile çocuğunu Avrupa'nın olumsuz etkisinden korumak için Türkiye'de okutmayı tercih etmektedir. Temel eğitiminin bir kısmını veya tamamını Avrupa'da okumuş çocukda Türkiye şartlarına uyumsuzluk olmaktadır. Liseyi Türkiye'de bitiren öğrenci Avrupa'da vasıfsız işçi konumunda olmaktadır. Temel eğitim sonrası eğitimine Avrupa'da devam etme durumunda olan öğrenci ise gerek yetersizlik, gerekse bir an önce çalışabilsin diye meslek okullarına gönderilmektedir.

İkinci nesil bir yönü ile anababasının istek ve kültürü ile karşı karşıya kalırken bir yanı ile üçüncü nesli oluşturan ve Türkiye kültüründen çok, Avrupa'da yaşadığı ülke kültürünü benimseyen çocuklarının arasında kalmaktadır. Birinci nesil genelde çocuğunu küçük yaşta getiremediğinden küçük yaşta Avrupa'da çocuk olmanın getireceği kültür, eğitim ve okul sorunlarının yeterince farkında değildi. Genç yaştaki çocuğu için sorunu ise, çevreden etkilenme ve meslek sahibi olma sorunu idi. İkinci nesil ise Avrupa'da büyüyen küçük çocuğunun kültür ve eğitim sorunlarını yakınen hissetmeye başlamıştır. Hele uzun süre Avrupa'da kalacak oluşu ve çocuğunun yaşadığı ülkede okula gidecek oluşu onu daha çok düşündürmüştür. Birinci nesil kendisinin İslamlaşmasını yeterli görür iken, ikinci neslin İslamlaşmasından fazla endişe duymamıştır. Birinci nesil Türkiye'de eğitime gönderdiği çocuğunun Türkiye şartlarına uyumunda fazla sorunla karşılaşmaz iken Avrupa'da yetişen çocuğu Türkiye'ye eğitime gönderdiğinde uyum sorunlarının olduğu görülmüştür. Birinci nesil için insanımıza müslim olmasını hatırlatma ve cami ortamı oluşturma yeterli amaç ve sorun iken, ikinci nesil için çocukların gerek eğitimi, gerekse müslimleşmeleri sorun olmaya başlamıştır. Birinci nesil için müslim olduğunu hatırlatma Türkiye'ye yönelik ve Türkiye şartları ile yakından ilgili iken, 2. ve 3. nesil için İslamlaşma başlı başına ve Avrupa şartlarına göre müslim olma sorunudur. Zaman içinde Türkiye'deki özel şartlar onu ilgilendirmeyebilecektir.

İkinci nesil, birinci neslin eğitime Avrupa'da para yatırmamış olmasını eleştirmektedir ve eğitimin pahalı olduğunu görerek Türkiye'den ve yatırımcılardan yardım isteme gereğini hissetmektedir.

Birinci nesil için Türkiye'den gayri menkul almak yeterli iken ikinci nesil parasını çalıştırmak istemektedir. Bunda Türkiye tercihtir ama denetimden uzak oluşu ve batırılan paralar, daha çok Avrupa'da parasını çalıştırma yolunu açmıştır.

Avrupa'da kalıcı ve Avrupa şartlarına göre çözümler düşünüyor ve daha materyalist ve daha rahat harcayan bir nesildir. Türkiye özlemi ve Türkiye'ye yatırımları olmakla beraber Türkiye'ye gelmeyi bilinmez bir tarihe erteleme durumundadırlar. Kendi çocuğuna ana ülke ile ilgili dil ve kültür öğretmekle beraber çocuklarının Avrupa'nın daha fazla etkisinde kaldığını görmektedir. Çeşitli nedenlerde çocuklarının eğitimini Avrupa'da yaptırmak zorunda olduğunun farkındadır ve buna göre çözümler aramaktadır.

3. nesil: Türkiye bir ana ülke ama hatıraları ve özlemi olmayan bir ana ülke olarak bilinmektedir. Yaşamı, gelecek beklentisi ve hatıraları, eğitimi ve yatırımları orada olmayan, ama anababasının ve dedesinin yaşadığı bir ülkedir. Ana ülkeye gitse bile dil, kavramlar, hislenme ve davranışlarının ana ülke çocukları, vatandaşları gibi olmadığını görmektedir. Ana ülkesindeki insanlar da bunu hissettirmektedir.

Nesiller ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Eğitim Hedefleri

Sivil toplum kuruuşlarının, 1. nesilde halka bir İslami şuur kazandırma ve ana ülkesinde alıştığı,

fakat gereğinde farkına varamadığı ama, yaşadığı ülkede bulamadığı dini ve milli duygu ve heyecanı uyandırma yolu izlediği görülmektedir. Hemen bütün hedeflenme ve eğitim bu alana yönelik idi. Çünkü bu insanlar nasıl olsa bir müddet sonra ana ülkelerine döneceklerdi ve kimliklerini ve dinlerini kaybetmemeleri için bu gerekli idi ve yeterli idi. Bu haliyle, gerek dini yaşantısı olanların dini yaşantısını daha da canlandırmasında ve gerekse ana ülkesinde dini yaşantısı olmayan, ama yaşadığı ülkedeki farklılık ve baskılarla dini ve milli davranışına ilgi duyan insanlara yön vermesinde etkili olmuştur. Dolayısıyla başarıları gözle görülmüş ve yeterli sayılmıştır. Eğitim ve halk liderleri birinci nesil halkı belirli bir yere kadar ilerletmişler ve kendileri de belirli bir noktada kalmışlardır. Cami açmak ve burada, önceden zaten İslamı bilen ve kısmen yaşayan insanlara, islamı anlatmak ve onların hislerini canlı tutmak, islami ve milli değerleri korumak amacıyla çaba harcayanların varılacak bir hedefi olmuştur.

Fakat ikinci ve üçüncü nesil Avrupa şartlarında yetişmeye başlamıştır. Emekli olanlarda, gerek çocuklarının Avrupa'da olması ve kısmen de olsa Avrupa'da yaşamaya alışmış olmalarından beklendiği gibi çok sayıda ana ülkeye dönüş olmamıştır. Birinci nesil halk kesimine göre yetişen ve kendini ayarlayan eğitim ve halk rehberleri, yeni nesilin beklenti ve isteklerini tam kavrayamamış ve yeterli iletişim kuramamıştır. Yeni nesile göre hitap etmekten ve çalışmalar yapmaktan uzak kalmışlardır.

Yeni nesillerde zamanla Türkiye bilgisi, hissi, özlemi azaltabilmektedir. Türkçeye ihtiyaç duymaz ve Türkçe öğrenmek onun için yeterli faydası olmayan bir yük haline gelmektedir. Türkçenin bilinmemesi kimlik sorunlarını oluşturur ve dini öğrenmesi ve anlaması da azalmaktadır.

Nesillerin Mali Yapılanma ve Hedefleri

Birinci nesil Avrupa'ya bir müddetliğine para kazanmak üzere gittiklerinden, olabildiğince para biriktirip kıymetlendirmek için Türkiye'de genel olarak taşınmaz mala yatırmışlardır.

İkinci nesil Avrupa'da sürekli kalmanın eğilimine girmişler ve Türkiye'ye para yatırmak yerine ve sadece işçilik yerine, işletme sahibi olmaya yönelmiştir. Bu amaçla bakkal düzeyinden başlamak üzere küçük işletmeler kurmuşlar. Bu gün bu işletmelerde 150.000 civarında kişi çalışıyor.

Üçüncü nesil Avrupalı olma yolunda, yani Avrupa şartları içinde yaşama eğiliminde ve buna göre de çalışıyor, alışıyor ve eğitiliyorlar. Yatırımları Avrupa'ya yönelik olma durumundadır. Ayrıca bu insanlar Avrupa şartlarına göre harcamaya alışmışlar ve geniş yatırım için iktisatlı harcamamaktadırlar.

İkinci ve üçüncü nesili birinci nesille karşılaştırdığımızda genel olarak şu farklılıklar görülmektedir:

1. Toplumsal eğitilmişlik ilk nesile göre daha iyidir.

2. Ekonomik konumları daha iyidir.

3. Türkiye'nin menfaatlarını koruma hissi ve girişimlerinde azalma olmaktadır. Türkiye'nin sorunları ve Türkiye'deki gelişmelerle ilk nesile göre ilgilenmesi azalmakta ve ben burada yaşıyorum, beni ilgilendiren de benim yaşadığım sorunlardır yaklaşımı artmaktadır.

4. Yatırımlarını daha çok yaşadığı ülkeye yaparak Türkiye'ye yatırım ihtiyacının azalması veya kalmaması durumu vardır.

5. Yaşanan ülkenin şartlarına alışarak orada kazanıp orada tüketmekten başka beklentisi olmaması ve buna bağlı olarak ilk nesile göre daha fazla harcamada bulunması ve tasarruf miktarı azalmaktadır.

6. Ana dilini kullanabilme seviyesi ve ana ülke kültürü azalmaktadır.

7. Asimile olmakta mahzur görmeme oranı artmaktadır.

8. Camiye gitme oranı azalmaktadır.

Kimlik Sorunu

Geniş halk kitlelerini içine alan devlet yapılarında, genel yasaların yanında birden fazla etnik veya kültürel grup kendi kimliklerini ve özel davranışlarını koruma çabası içinde olacaktır. Büyük grubun ve devletin temsil ettiği kültür ve kimlik her zaman diğerleri üstünde etkili olacaktır. Bu etki için şuurlu ve hedefli planlama yapılmasa bile küçük gruplar kendi kimliklerini korumak için şuurlu ve aktif çalışma yapmak zorundadırlar. Nitekim Avrupa'da küçük ve büyük çeşitli gruplar, cemaatlar farklı yaklaşım öncelik ve tarzında insanlarımızın kimliğini koruma ve geliştirme konusunda

çaba sarf etmiştir ve sarf etmektedir.

Avrupa kendisini üstün kültür olarak görmekte ve bütün yapılanma ve bakış tarzını bunun üzerine oturtmaktadır. Türkiyeli müslüman göçmenlere kimlik kazandırmada ve kimliğini korumada İslam ve Türkiye tarihini iyi bilmesi gerekmektedir. Çevre ve resmi eğitimin asimile edici yapısına karşı ancak şuurlu bir tarih kültürü ile karşı konulabilir.

Kimlik tanımlamasında:

1. Kişinin kendisinin tanımladığı kimlik,

2. Kişinin dışındakilerin kişi adına tanımladığı kimlik,

3. Ana ülkedeki insanların kişiden beklediği kimlik,

4. Avrupalının kişiden beklediği kimlik ve

5. Kişideki inanış, istek, hislenme, örf ve davranışların tümü olarak ortaya çıkan fiili kimlik vardır. Dolayısıyla kimlikle ilgilenen kişinin hangi yöndeki ve özelliklerdeki bir kimliği kast ettiğini açık olarak ortaya koyması, konuşma ve beklentilerinin, hedeflerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kimlik tanımlamasının çeşitli yönleri olabilir. Tanımlama ve beklentilere göre bir yaklaşım açısından bakıldığında kimliksiz olarak nitelendirilen bir durum bir başkası için kimliklilik olabilir. Özde korunması gereken ana değerlerin korunması, kaybolan ana değerlerin inşa edilmesi ve yeni nesillere aktarılması temel kimlik sorunudur.

Var olan ve olması arzulanan kimlik vardır. Var olan yaşayanların hoş ve gerekli gördükleri anlayış ve davranışların tümüdür. Arzulanan kimlik ise dıştan olması arzu edilen kimliktir ve tanımlayanına göre değişir. Var olan ile tanımlanan ve beklenen kimlik arasında çelişki olabilir ve bu da kimliği tanımlama ve kimlik beklentilerinde ayrılıklara neden olur. Kimlikten bahsederken ne tür bir kimlik beklediğimizin farkında olmalıyız. Her ne kadar bilgi ve anlayışımızın değişmesi ile kimlik tanımlama ve beklentilerimiz değişse bile.

Kişide kimlik hissinin ve buna bağlı davranışlarının oluşmasında, kişi kendisini kendisinde has olarak tanımlasa da, dıştakilerin kişiyi tanımlamaları esas olarak geçerlidir. Toplumsal kimlikte de bu dış tanımlama önemlidir. Bu nedenle kişi kendini özel olarak anlatmak zorundadır. Dış tanımlama ile küçük görülme ve kendini küçük görme, kimlik ve buna bağlı davranışlarda, toplumsal hedeflerde ve bu hedeflere ulaşmak için yapılacak çalışma azminde etkilidir.

Toplumsal hedef ile toplumsal konum arasındaki fark kimlik ve mutluluğu etkilemektedir. Kimliğini kaybettiğini hisseden nesiller, zaman zaman eski kimliklerine dönmek isterler ve bu nedenle tarihten kendilerine halledilmesi gereken bir sorun ve beklenti bulsalar da arzulanan kimlik doygunluğuna ulaşamazlar. Tarihlerine sarılarak kendilerine bir kimlik tanımlarlar. Ermenilerin yıllar sonra tarihi kıyım iddiasında bulunmaları gibi.

Kimliksizlik hissi taşıyan insanlar genel olarak tüm toplumda sorun oluştururlar. Kimliksiz kişide, şahsiyet ve kültür gelişimi geriler. Kimliksiz ve kültürsüz insanda davranış disiplini bozulur ve bu tür insanların davranışını düzenlemek için kanunlar yeterli olmaz. Kültürel kimlik oluşmadan şahsiyet gelişimi olmamaktadır. Şahsiyet gelişimi olmaz ise girişkenlik, haklarını koruma ve daha üst alana geçiş girişimi azalıyor. Kimlik oluşturma ve korumada dil, din ve kültür temel ölçüler ve sorunların kaynağıdır. Toplumsal baskı sonucu çocuk çekinik ve kızgın oluyor ve saldırgan davranıyor, böylece saldırgan çocuk kimliğine giriyor ve kendisine ona göre davranılıyor. Yanlış kimlik tanımlaması ve gelişimi oluşmaktadır. Halkın yeterince bilinçli olmaması, çocuğu, okulu, dili ve dini ile yeterince ilgilenmesini engellemektedir. Ailede sıkı disiplin uygulanır iken okulda çocuk aşırı serbest kalıyor ve çocuk okulda, beklenenden daha şımarık bir tavır sergiliyor. Disiplin tanımlaması ve şekli değişir ama temeli ailede atılır. Belki de yeterince çocuklar ile ilgilenilmemesi ve parçalanan kültür, aile ve çevre kültürünün birlik oluşturmaması nedeniyle çocuğun ailede alacağı disiplin anlayışı çevre ile uyuşmamakta ve bir iç denge oluşturamamaktadır.

KİMLİK TANIMLAMASINDA,

Temel ölçüler *dil, din ve kültürdür*. Kültür ana ülkeden kaynaklanan örf, tarih, kavram, hisleniş ve benzeri toplumun genelinde geçerli olan etkileşimdir. Dil ve dinde kültürün bir parçası olmakla beraber öneminden dolayı ayrı ele alınmalıdır.

Bizimde Avrupa'daki insanlarımızın kimlik sorunu değerlendirir iken, bir kimlik tanımlaması ve beklentisini ölçü alma durumundayız. Bizim kimlik

tanımlama ve bekletimizde temel ölçümüzü şöyle dile getirebiliriz:

Avrupa'daki insanımız müslüman bir Türkiyeli olarak yaşamanın yolunda olmalıdır. Avrupa'da yaşamak, müslüman oluşunu korumak ve Türkiyeli olmak, yani Türkiyenin kültür esintisini taşımak, Türkiye ile dertlenmek ve Türkiyenin menfaatını korumak, temel üçlüsünü taşıyan bir kimlik yapısı taşınmalıdır.

Meselenin eğitim, kanuni, siyasal ve ekonomik yönü vardır ve birbirinden bağımsız değildir. Sadece kaçak dini eğitim çabası ile kimlik korunamaz. Kimlik yeterince korunmaz ise insanlarımızın dünya ve ahiret mutlulukları ve Türkiyenin menfaatlarını koruma tehlikeye girer.

Halk kimliğini korumada % 70-80 entegre olmaya yönelirken % 90 asimile olmamıştır. Ancak % 5-15 kadarı islamı bir yaşam biçimi olarak seçmiştir. Gerek kişisel çabalar ile gerek cami ve benzeri kültürel amaçlı cemiyetler oluşturarak insanımız kendi kimliğini koruma konusunda takdire şayan bir gayret göstermektedir. Fakat gerek çekilen emek, gerek hedeflenme ve müfredat, gerekse yaygınlık açısından ihtiyacı karşılayacak seviyede değildir.

Kimliği Etkileyen Unsurlar

1. Önceki geleneğin beklentileri,
2. İslamın beklentileri ve İslamı bilme ve anlama, bağlanma derecesi,
3. Ana ülkenin beklentileri,
4. Yaşanan ülke çevresinin beklentileri etkilidir.

Diğer bir anlatımla,

1. Beklenen ve özlenen kimlik,
2. Yaşanan çevrenin beklentileri,
3. Geleneğin verdiği kimlik tanımlamasından bahsedebiliriz. Yeni kimlik bu ve benzeri etkilerin ortak etkileşimi sonucu gelişmektedir. Genç yeni kimliğini ana ülkeye uyuma ve yaşanan ülkeye uyuma göre oluşturacaktır. Ana ülke ve yaşanan ülke kültüründen vazgeçilemediği için iki kültürlü ortamı yaşamak zorundadırlar. Bu ikili yaşamda, yaşanan ülkenin etkisi daha fazladır.

Kimliğin oluşmasında etkili olan ana ülke kültürü,

1. Önceki bilgi ve adetlerden,
2. Aileden,
3. Özel eğitimle verilmesinden kaynaklanıyor.

Yaşanan ülke kültürü ise,

1. Sokaktan,
2. Okuldan,
3. İş ortamından,
4. Basın yayından gelmektedir. Kimlik ve başarı ana ülke ve yaşanan ülke etkisinin ortak ürünüdür. Yaşanan ülkede kalma oranı fazla ise uyum daha çok yaşanan ülke şartlarına göre olacaktır ve bu durumda ana ülke şartlarına uyum zorluğu başlar.

Yaşanan ülkeye uyum sağlamada,

1. Uyumsuz tipler gelişebilmekte,
2. Asimile olabilmekte,
3. Entegre olabilmektedir.

Enterge olmanın tanımlaması kişilere göre farklılıklar göstermektedir. Avrupalı yerine göre asimile olmayı entegre olma olarak görmektedir. Temelde entegre olmaya yüklenmek istenen kendi kimliğini koruyarak toplumun eğitim, siyasal, ekonomik ve kültürel şartlarına uyum gösterebilmektir.

Yeni kimlik oluşumunda ve var olan kimliği korumada Avrupa'da genelde özgürlük var, ama yan engeller bir müddet sonra genel özgürlüğü engellemektedir.

Kimlik korumada yan engeller:

1. Avrupa kültürü,
2. Avrupa'nın göçmenlere yönelik ekonomik, kültürel ve siyasi hedefleri,
3. 1 ve 2. nolu hedefleri korumak için alınan tedbirlerden oluşan yan engeller. Bu yan engeller kimliğin oluşması ve korunmasında genel özgürlükten daha etkilidir.

İlk bakışta yasal engel olmamakla beraber çocuklar sadece aileden gelen bozuk bir kültür ile asimile olmaya karşı duruyorlar. Yan engellerle müslüman çocukların kendi kültürlerini elde etmeleri engelleniyor. Camilerde verilen islam bilgisi Kuran okuma ve ilmihalin dışına çıkamamakta ve çocuğun yaşadığı ortamda ihtiyacı olan kültürel birikimi verememektedir. Çocuk camiye gitse bile ihtiyacı olan islam anlayış ve kültürünü alamadan yetişmiş oluyor. Camiler bugünkü şartlarında tek başına kimlik ve kültür oluşturmada yetersiz. Cami görevlileri aynı zamanda eğitimci olmalıdır. İslamı yeterince bilmeyen insan ya asimile olmaya, ya da

kendi kimliği içinde kapanarak kenar grupçuk oluşturuyor.

Kimlik sorununa nesiller açısından bakarsak,

1. nesilde ana ülke kültürü yaşanan ülkeden kültüründen daha etkili olduğundan entegrasyon ve eğitimden faydalanma oranı azdır.

2. nesilde yaşanan ülke kültür etkisi artmış ve ana ülke kültür etkisi azalmıştır, ama etkinliği yüksektir. Entegrasyon oranı artmıştır, asimile olmaya başlamıştır, eğitimden faydalanma oranı hâlâ azdır.

3. nesilde yaşanan ülke kültür etkisi ana ülke kültür etkisinden fazladır. Ana ülkedeki kimlik kaybı vardır. Kimlik sorunu belirginleşir. Asimilasyon oranı artar, yaşanan ülke eğitim imkanlarından faydalanma oranı artar.

Eğitim imkanları ile mali güç içiçedir. Müslümanlar kendi ödedikleri vergilerden özel eğitim desteği alamıyorlar ve gerek önceki hedefleri ve yapılanmaları, gerekse yan engeller nedeniyle yeterli mali güç elde edememişlerdir.

Kimlik ve uyumda toplum kendi yapılanmasını oluşturur şeklindeki beklentiyle yetinmemelidir. Birinci nesil için yapılan bu beklenti olumlu sonuç vermemiştir. Bu nedenle şuurlu, özel müfredatlı ve hedefli çalışma yapılması gereklidir. Kimlik ve uyum Türkiye ile yaşadığı ülkeler arasında köprü olma durumundadırlar. Sadece kültürel değil, siyasi ve ekonomik faydaları vardır.

Gençlerdeki kimlik krizinde, dil, vasıfsızlık ve yeterli eğitilmiş olmama ve topluma katılımın azlığı olumsuz etkilerdir. Ayrımcılığın etkin olduğu ortamda, ancak iyi eğitilmiş ve kimlik tanımlamasını iki kültürlülük ortamı içinde bir dengeye oturtmuş insanlar kolay iş bulacaklardır.

Bir yandan donuk ve canlı olmayan, gerekçesiz aile kültürü, bir yandan yaşanan canlı yaşanan ülke kültürü arasında sıkışan ve yaşanan ana ülke kültürünü yeterince bilmeyen genç kimlik krizine tutuluyor.

Çocukların Problemlerinin Kaynakları

1. Aile:

1. Kendileri yeterince eğitimli değiller.

2. Çocuklarının okul başarıları ve problemleri ile ilgilenmiyorlar. Çocukları susturarak meseleyi geçiştiriyorlar. Kendi yetişme usullerini uyguluyor ve çocukların yetişmesini bekliyorlar.

3. Okul sistemi hakkında fazla bilgileri yok ve ilgilenmiyorlar.

4. Parayı daha öne alarak çocukları bir an önce meslek sahibi olmaya yöneltiyorlar. Yüksek eğitim almalarına gereği kadar önem vermiyorlar.

2. Çevre:

1. Çevre kimlik ve davranış oluşumunda daha etkili.

2. Gençler kendi aralarında gruplaşıyorlar, bu kaynaşmayı önlüyor ve özel suç gruplarına kaynaklık ediyor. Uyuşturucunun da daha hızlı yayılmasına neden oluyor.

3. Çocuktan Kaynaklananlar

1. Çocuklar hedefsizdir. Buna bağlı olarak başarı istekleri az ve boş zaman geçirme ve bunu zararlı işlerde doldurma oranı yüksek.

2. Sevgisizlik ve intibaksızlık var. Hırçınlaşma ve geçimsizlik, buna bağlı olarak toplum tarafından dışlanma var.

4. Okul İdaresinden Kaynaklananlar

1. Çocuklarımızı anlamaya ve tolerans göstermeye yanaşmıyor ve yetersiz bularak ikinci sınıf insan yerine koyuyorlar.

2. Disiplin kurullarında ve not vermede, hak vermede eşit davranılmıyor.

3. Veli yeterince aydınlatılmıyor ve veli okul bağlantısı kopuk.

Dil Sorunu

Evde Türkçe az kelimelerle konuşuluyor ve iletişim ve dini öğrenmede bu yeterli olmamaktadır. Anababa günlük konuşmaya bakarak çocuğun dili bildiğini sanmaktadır, ama iş, kavramlara gelince zorluk çıkmaktadır. Bu Türkiye'de yapılması istenen eğitimde de önemli bir sorundur. Avrupa'da Avrupa dilini, Türkiye'de Türkçeyi yeterince bilmediği için zorlanıyor.

Çocuk çevre etkisi ile içinde bulunduğu ülkenin dili ile düşünmeye başlıyor. Ama o dilde de ana okuluna gitmez ise yeterli anlayış ve işlerlik kazanamıyor. Bu da okul başarısını etkiliyor. Sokak dili, tek başına eğitimde yeterli olmuyor. Dili bilme ve o dil ile eğitimi, kelimelerin anlamlarından çok kavramlar anlama ve o dil ile düşünme açısından değerlendirmelidir. Türkçeyi bilmez ise Türkiye ile,

yaşanan ülke dilini bilmez ise yaşanan ülke ile eğitim ve uyum sorunları olmaktadır. Üçüncü nesil için bu yaşanan ülke lehine gelişmektedir. Sorun sadece yaşanan ülke şartlarına uyum ve imkanlarından en iyi şekilde yararlanma değil, üçüncü sonraki nesillerin Türkiye şartlarına uyum ve Türkiye'ye yönelik kimliklerini korumadadır da.

Din Sorunu

Alman Anayasasında Dinle İlgili Madde: Alman anayasası 7. madde, 2. ve 3. fıkrasında: "*Veliler, çocuklarının din derslerine katılımını belirlemek hakkına sahiptir. Din dersi, mezhepler üstü okullar hariç, kamu okullarında düzenli bir derstir. Devletin denetim hakkı saklı kalmak kaydı ile din dersi, dini cemaatların temel ilkelerine mutabık bir biçimde verilir. Hiç bir öğretmen kendi iradesi dışında din dersi vermekle yükümlü tutulamaz.*"

Yine 7. maddede, "*Din dersinin, dini cemaatların temel ilkelerine mutabık bir biçimde verileceği*" belirtilir. Bu ibare islami eğitimin düzenli verilmesinde engel gösteriliyor. Çünkü müslümanlar resmen tek bir cemaat oluşturmuş değiller. Yasa hristiyanlığın kurumsal yapısına göre hazırlanmıştır. Halbuki müslümanlık, hristiyanlık tipinde kurumlaşmaya müsait değildir. Müslümanlar cemaatlaşırlar ama tek cemaat olmaları mümkün değildir. Alman resmi makamları da bu gerçeği kullanarak, yasal gerekçelerle islamın düzenli ve resmen öğretilmesini engellemektedir. Dinin resmen öğretilmesi, kimliğin korunmasında çok önemlidir.

Din öğretiminin, dil dersini tamamlama dersi içinde verilmesi rağbeti azaltmaktadır. Eyalette 75 çocuktan % 13'ü dil tamamlama dersine girdiği belirtilmektedir. Eğer din dersi ayrı ve etkili verilirse daha çok çocuk takip edecektir.

Dil ve kültür birleştirilmeli fakat din öğretmek için anadil zorunlu tutulmamalıdır. Çocuk kullanamadığı dili öğrenmede isteksiz olabilir, ama dinini öğrenmede istekli olabilir. Dini ile kimliği belirlenen aile ve çocuk, kimliğinin temel bir unsuru olabilecek dilini öğrenme isteğini ve gerekliliğini daha fazla hissedecektir.

Dinin resmen tanınması durumunda cami ve okul kurmada devlet yardımı alınmaktadır. Fakat bunun için ülkedeki tüm müslüman kuruluşları temsil eden tek bir dini otoritenin müslümanları temsil etmesi istenmektedir. Bununla beraber Avrupalılar böyle bir tek dini otorite olmasını arzulamamaktadırlar. Mali ve kültürel zararları, yükleri vardır.

Dini otorite başkanını, seçimle seçme durumundadır. Diyanet çeşitli mülahazalar nedeniyle bu tür bir yapılanmaya katılmamaktadır. Belki Türkiye'de de buna benzer bir yapılanma istenebilir korkusu olabilir. Diğer gruplarda çeşitli düşünceler ile tek bir dini otorite oluşturma konusunda anlaşmaya varabilmiş değiller. Bu nedenle dini ihtiyacın karşılanmasında iş, organize olmuş Sivil Toplum Kuruluşlarına kalmaktadır.

Diyanete bağlı çalışmalar dahil, çeşitli dini eğilimli cemaat ve cami kuruluşları özel gayretleri ile belirli halk kesimine hizmet üretmekteler ve bunları etkileri altına almaktadırlar. Avrupa'daki insanımızın % 10-15'ine hitap edebilmelerine rağmen bu kuruluşlar ve camiler kimlik korunması ve sorunların dile getirilip çözülmeye çalışılmasında çok önemli bir görevi yerine getirmektedirler.

Ülkelere ve ülkenin eyaletlerine göre din dersi verme durumları farklı. Münih'te din dersi resmen kabul edildiğinden TC'den öğretmen getirilebiliyor. Bu öğretmenler resmen kabul ediliyor ve çalışma izinleri veriliyor. Din dersi resmen tanınmaz ise bu amaçla öğretmen gelmesine izin verilmiyor ve bu dersler verilse bile resmi okul zamanı içinde ve resmi müfredat içinde yapılamıyor.

Almanya, din dersi ve dil dersini kendi denetiminde tutmak için, Essen bölgesinde üniversitede öğretmen yetiştirmek için bir bölüm açtı. Ama bu bölüme her türlü insan girebilmektedir.

Avrupa'da doğup yetişen nesil Türk dilinin yeterince bilmemekte ve bilmeme tehlikesindedir. Dili bilmeyene Türkçe dil ve din dersi yeterli fayda sağlamamaktadır. Dini de Avrupa dilinde anlatmak zorunluluğu oluşmaktadır.

Din dersi sınıf geçmeye ve derece notuna etki etmediğinden çocuklar ve veliler tarafından yeterince takip edilmiyor. Dini eğitimin ciddiye alınması için sınıf geçmeye ve genel nota katkısı olmalıdır. Bunun sağlanmasında islamın bu ülkelere resmi din olarak kabul edilmesi ve hristiyanlığa verilen hakların islama da verilmesi temel adımdır.

Din Hocası, Cami ve Din Eğitimi

Cami kimlik oluşumunda ve kitleyi canlı tutmada, çocukları eğitmede ve halkın eğitiminde etkili bir kurumdur. Fakat cami görevlisinin genelde na-

maz kıldıran ve çocuklara belirli sertlik içinde Kur'an okumasını ve ilmihalini öğreten bir hoca tipinde olması dikkat çekmektedir. Hocalar medrese tipine ve TC şartlarına göre yetişmişler ve ona göre yaklaşım ve dersler vermektedirler. Özel yaklaşım ve hedeflenme yüklediği dersinin yanında, ilgi, sevgi, spor ve gençlik faaliyetlerini de birlikte yürütmelidir. Türkiye'de emekli olmuş ve ek ücreti yüksek iş olursa bunu bir tanıdık vasıtası ile sağlamak iyi olur yaklaşımı ile bölgeye gelen, ağzı yetişkinlere yönelik laflı imam ve eğiticiler yeni gençlik ile iletişim kuramamaktadır. Yeni şartlara ve eğitim usullerine göre eğitilmiş, genç ve gençliğe hitap edebilen imam ve eğiticiler gereklidir. Eğiticilerin bir noktada imam ve imamların bir noktada eğitici olması zorunludur. Aynı kişide iki vasıf ve bilgi birikimi birlikte bulunur ise daha iyi verim alınacaktır. Daha yumuşak, daha çok iletişimi sağlayan, daha geniş kültürlü ve temel bilgilerin yanında muhatabın ihtiyacı olan bilgilere ve izahlara öncelik veren bir hoca tipinde olmalıdır. Belirli kalıba oturmuş ve emeklilik sonrası bu görevlere gelen kişilerden çok daha genç ve daha hedefli kişilerden seçilmelidir. Yalnız bu tip insanların geçinme güvenceleri gündeme gelmektedir. Çünkü imamların maaşlarını cami yönetim kurulları vermektedir ve istedikleri zaman imamın görevine son verebilmektedirler. Emekliler belirli bir geçimlik güvencesini almışlardır. Avrupa'daki çalışmaları ek bir gelir kaynağıdır. Sivil Toplum kuruluşları veya cami yönetimi ile anlaşamadıkları takdirde geri dönebilirler. Genç insanın ise Avrupa'da çalışmasının uzun süreli bir güvencesi yoktur.

Eğitim Sorunları

Müslüman Toplumun Kendi İçinde Eğitim Sorunları

Temel sorunlardan biri gerek camilerde gerekse okullarda ve özel kurslarda yetenekli, yeterli düzeyde eğitim almış müslüman Türklerin görev almasındaki eksikliktir.

2. Okul Sorunları

Almanya'da Okul Yapılanması

Temel Eğitim

1. Ana okulu (3-6 yaş),
2. İlkokul (4 yıl),
3. Orta okul düzeyi eğitim (6 yıl).

Böylece zorunlu temel eğitim 10 yıl sürmektedir. Ana okulu mecbur olmamakla beraber yaygındır. Üniversiteye gitmek için ayrıca 3 yıl lise düzeyi eğitim almaları gerekmektedir.

Okul Tipleri

İlkokul düzeyinde: Grundschule denilen yaygın ve temel olan ilkokul ve zekası yeterli bulunmayan öğrencilerin gönderildiği Sonderschule tipleri var. Grandschule 4 yılda biterken Sonderschule 10. yıla kadar devam etmektedir. Çocuk zaman içinde yeterli beceri gösterir ve buna öğretmenleri ikna olursa tekrar normal orta düzey eğitime katılabilir.

Ortaokul düzeyindeki okullar ise öğrencinin eğitim puanlarına ve tercihlerine göre gidebilecekleri şu tiplerden oluşmaktadır:

1. Hauptschule: Eğitim düzeyi en düşük okuldur. Mezun olanlar temel eğitimi bitirir ve vasıfsız işçi olabilir.

2. Realschule: Eğitim düzeyi daha iyi, mezun olanlar memur olabilir.

3. Gymnasium: Eğitim düzeyi öğrencileri üniversiteye ve akademisyenliğe hazırlayacak düzeyde. Not düzeyi yüksek olanlar devam edebilir. Mezun olarlar üniversiteye girebilmede etkili olan puanları almada daha başarılılar. Üniversiteye gitmez ise vasıfsız işçi ve memur olabilir.

4. Gesamtschule: Meslek okulu durumundadır. Hem okurlar, hem de okudukları meslek dalıda çalışırlar. Vasıflı işçi yetiştirir.

Üniversite öncesi, lise düzeyi eğitim:

Orta okul düzeyi eğitimden sonra 3 yıl daha okunması ve bu sürede yeterli üniversiteye giriş puanını kazanması gerekmektedir. Bu tür okulun iki tipi vardır.

1. *Gymnasium*'un 11-13. yıla uzatılarak gerekli puanın toplanması.

2. *Oberstufe:* 11-13. yılı tamamlamaya yönelik okuldur. Üniversiteye gidiş yine gerekli puanın toplanması iledir.

Okullar arasında öğrencinin durumuna göre öğretmenlerin kararı ile öğrenci bir okul tipinden diğerine geçebilir. Özel ilgilenilen ve çalışan öğrenci alt okula başlasa bile üniversiteye gidebilir. Teorik olarak öğrencinin önü kesilmemektedir, fakat uygulamada genelde öğrenci gittiği okulun seviyesinde kalmaktadır.

Türkiyeli müslüman insanımız yeterli tedbir alınmadığında Sonderschule ve Haupschule, Realschule ve Gesamtschule okullarına gitme durumunda kalıyor. Bunda dil yetersizliği, ailenin ilgisizliği, bir an önce para kazanmanın amaçlanması, şuurlu hedeflenmenin olmaması ve Almanların sinsi yönlendirmesi etkilidir. Almanların genel siyaseti, Türkiye'li göçmenler buraya işçi olarak geldiler, çocukları da işçi olarak kalmalıdırlar. Memur, üst düzey meslek sahibi ve yönetici olmaları istenmemektedir. Buna ailelerin hedefsizliği ve isteksizliği de eklenince hedef gerçekleşmektedir.

Meslek lisesinden mezun olan üniversiteye girmek isterse lise bitirme notuna piyasada çalışma puanı eklenerek bir okula girmeye hak kazanır. Piyasada 3 yıl çalışmış ise 1.5 puan alır. Meslek lisesinden mezun olan piyasada çalışmadan da üniversiteye girebilir. Bunun için lise puan durumu yetersiz ise ek lise dersi alarak puanını tamamlar ve üniversiteye girer. Üniversiteye giriş temel eğitimle bağlantılı. Bu nedenle özel ilgi ve dış destek ile daha temel eğitimde çocuklar üniversiteye girişe hazırlanmalıdır.

Türkiye'den alınan lise diploması Almanya'da geçersiz. 2 yıl ek ders alması gerekiyor. Türkiye'de üniversiteye girer ve en az bir yıl okursa nakil yapabiliyor. Bu nedenle liseyi Türkiye'de bitirmek Avrupa'da üniversitesine girişte engeldir.

Özel Okullar

Resmi müfredatı uygulamak zorundadır. Haftalık 32 saatin ancak 2 saati okul yönetimine terk ediliyor. Bu sürede ne kadar verimli olunabilir. Özel okullar bir nevi devletin işini yapmaktadır.

Özel okulların öğretmenini seçmede, öncelikle benim öğretmenimi kullanacaksın, bende istihdam edenleri kullanacaksın deniyor. Öğretmen ücretleri yüksek ve öğrenciden para alınmamaktadır. Devlet desteği olmadan özel okulun masrafı kaldırılamaz.

Ana Okulları

Yasal olarak açılabilir, ama pahalı ve öğrenci bulmak, yaşanan ülkeden mezun öğretmen bulmak zor. Ayrıca belirli dili konuşan çocukların bu okullarda toplanması, yaşanan ülkenin dilini çocukların öğrenmesini engellemekte, bu da daha sonraki okul başarısında olumsuz etkili olmaktadır.

Anaokuluna gönderilmeyen çocuğun yaşanan ülke kültürü ve dili yetersiz kalır. Bu ilk okulda dil yetersizliğine neden oluyor. Çocuk geri zekalı çocuk okuluna gönderiliyor. Buradan % 60 çıraklık okuluna gidiyor. Geri zekalı çocuk okuluna giden çocuktan dolayı aile iki kat çocuk parası almaktadır. Ailenin para kazanma beklentisi çocuğun üstün eğitim almasından çok bir an önce çıraklık okuluna gitmesini uygun görmektedir. Ailenin temelde ana ülkede üst mesleki eğitim düzeyi ve hassasiyeti ile gelmemiş olması da çocuğunun üst düzey eğitim ile ilgilenmesini önlemektedir. Yani aile bu konuda yeterli hassasiyeti göstermemektedir.

Ailenin kendi eğitimindeki yetersizlik, bir an önce para kazanma beklentisi, yaşanan ülkede kalmaktan çok bir gün ana ülkeye dönüleceği beklentisi çocuğun eğitiminin üst düzeyde kalmasında etkili unsurlardandır. Öte yandan bazı aileler çocuğunun gerçek zeka düzeyini değerlendirmeden üst okula zorlayabilmekte ve çocuk başarısız olmaktadır.

Özel okul, belirli grubun okulu olmayacaktır. Genel kabul özel gruplar oluşmasını önlemek yönündedir. Özel okullara diğer vatandaşlar da gidebilecek. Ama müslümanların açtıkları okullara genelde hristiyan çocukları gönderilmemektedir.

Özel okul öğretmenini okul yönetimi seçiyor ve bir takım şartlar koşabiliyor. Başarısız olursa öğretmeni işten el çektirebiliyor.

Hollanda'da açılan müslüman kökenli özel okulların sayısı 29 civarındadır ve bu okullardan mezun olarak yüksek lise ve üniversiteye giden öğrencilerin sayısı, Hollanda okullarına göre 2-3 puan daha fazladır. Bunda özel ilginin ve çocuğun dili nedeniyle alt eğitimin verildiği alt okullara gönderilmemesinin tesiri vardır. Üniversite açısından müslüman kökenli özel okullar daha başarılı görülüyor. Hollanda devleti bu okulları resmen tanımakla beraber, TC bu okulları Türkiye temel okullarına denk kabul etmiyor.

Özel okullarda kullanılmak üzere dil ve din kaynak kitapları yetersiz. Bu amaçla özel hazırlanmış kaynaklara ihtiyaç var.

Öğretmen Sorunu

Kendi üniversitesinden mezun ve kendi vatandaşı olan kişilerden olmasını istiyor. Bu da dıştan öğretmen getirmeyi sınırlamaktadır. İlk bakışta geniş izin verilir iken yan engelleri çok konuyor. Dıştan gelen ve resmen görevli olmayı isteyen öğretmen için yaşanan ülke okulundan alınmış

öğretmenlik formasyonunu zorunlu tutuyor. Bu da zaman ve para kaybıdır. Ayrıca yaşanan ülkenin dilini iyi bilmeyi şart koşuyor.

Veliler istediği takdirde Türkiye yeterli girişimde bulunur ise, temel eğitimde özel din dersi verdirmek mümkündür. Bunun için gerekli öğretmen de Türkiye'den gönderilebilir. Kimlik oluşmasında ve kimliği korumada islamın önemi açıktır ve bu açıdan düşünüldüğünde Türkiye'nin okullarda islamın öğretilmesi için girişimlerde bulunmasının zarureti açıktır.

Fakat öğretmenlerin gerçekten din eğitimi alan kişilerden olması şart koşulmalıdır. Türkçe bilmesi yeterli görülmemeli. Din dersi Türkçe ve kültür dersi içine sıkıştırılmamalı. Türkçe ve kültür dersi içine sıkıştırılan ve Türkçe bilmesi yeterli görülen öğretmenler tarafından verilen din dersinde başarı sağlanamamaktadır. Her şeyden önce dil ve kültür için gönderilen öğretmenlerin dini yeterince bilmememeleri ve dini öğretmek yerine dine düşmanca tavır almayı kendilerine görev saymaları bu tür eğitim uygulamasını başarısız kılmıştır. Ne dil ne de din öğrenilebilmiştir. Kimlik oluşturma ve kimliği korumada temel olan dil kültür ve din öğretmenlerinin hem bilgi yeterliliği, hem de meselelere bakış açısından iyi olmalarına dikkat edilmelidir. Ele alınan konu, Avrupa'daki insanımızın gelecek kimliği ve bunun ülkemize getireceği sorun ve faydalardır. Basite alınmamalıdır.

Devletin gönderdiği öğretmenler eğitim düzeyi, sayı, kimlik ve kültürü, dini geliştirme yönünde hedeflenmesi yetersizdir. Yeterli denetim yapılmamaktadır. 6 yıl kalıp oturma izni almasınlar diye 5 yıl sonra geri çağrılıyorlar. Görevlendirilecek öğretmenler dili ve kültürel birikimi Türkiye'de belirli oranda halletmelidirler. Avrupa şartlarında ise uygulama kursları olmalıdır. Hemen gelip göreve başlamamalıdır.

Özel Grup Okulları ve Devlet Okulları Karşılaştırması

Devlet okuluna giden göçmen öğrenci dili iyi bilmediğinden ve kültür farkından dolayı yönlendirilmektedir. Özel okullarda dil sorunu o kadar önemli değil. Eğitim daha yavaş sürdürülebiliyor. Ortak kültürel değerler daha iyi hissediliyor ve yaşanabiliyor. Örneğin dini bayramlar kutlanabiliyor. Kimlik ezilmesi, okul aile çatışması olmadığından şahsiyet ezilmiyor. Öte yandan yaşanan ülke dilini kullanma iyi gelişmiyor ve lise döneminde zorlanıyorlar.

Kanuni Sorunlar

Halk yeterince kendileri ile ilgili kanunsal hakları bilme ve takip etme durumunda değildir. Hukuk ve eğitim danışmanları olmalı ve ilgili kanunlar ve yönetmelikler gereğinde Türkçeye çevrilmelidir.

Aile Kurmada Kanuni Sorun: İthal damat/gelin çözümü:

Kültürel ve kanuni nedenlerle gündeme gelen bir uygulama biçimidir. Genelde gelin ve damatlar ana ülkeden getiriliyor. Bu ana ülkeden yaşanan ülkeye yeni göçmen gelmesini sağlıyor, ama yeni damat erken dönemde çalışamıyor ve ev işlerine yardım etmek zorunda kalıyorlar. Sonradan Avrupa'ya gelenler ile Avrupa'da yetişen insanlar arasında iletişim yeterince sağlanamamaktadır. Ayrıca beklenti ve anlayış ve davranışlarda çatışmalar oluyor. Bu çatışmalar ana ülkeden gelen damat ise, daha fazla oluyor. Bu evlilik kurumuna verdikleri değerden kaynaklanıyor. Yani hem kendileri yaşanan ülke şartlarına göre gereğinde olumsuz gördükleri yaşamı yaşamakla beraber iş uzun süre yaşamaya ve aile kurmaya gelince daha güvenli buldukları ana ülkeden eş seçmeyi tercih ediyorlar.

Dili yok, 5 yıl çalışma izni var, çevre bilmiyor, hanım çalışıyor ve o da ev işlerine bakmak zorunda kalıyor. Önceki kültürüne ters bir durum. Zamanla gözü açılıyor ve suskunluğu gidiyor, eşini bırakabiliyor. Eşi çalışma iznini kocasına devredebiliyor ama güvenemiyor. Davranış ve kültür çatışması oluyor. Bir de sahte ithal damatlar var. Avrupalı veya Avrupa'da oturma izniyle evleniyor, aracıya ve resmen evli olduğu kişiye yüklü para ödüyor. Aracıya 10-50 000, kadına 5000 mark veriyor. 4 yıl evli kalırsa iş ve oturma hakkı elde ediyor.

Vatandaşlığa Geçme Sorunu

Almanya çifte vatandaşlığı kabul etmiyor. TC, vatandaşlıktan çıkarıyor ve vatandaşlık hakkını koruyor, böylece Alman vatandaşı oluyor. Seçme, seçilme ve diğer bir takım hukuksal haklara vatandaşlığa geçmekle kavuşuluyor. Alman vatandaşını vatandaşlıktan çıkaramıyor, bu nedenle kolay kolay vatandaşlığa almıyor. Zorluk anında TC'ye kaçar diye bakıyor. Almanya'da 7 milyon yabancı var, bu-

nun 3 milyonu müslim ve bunun 2 milyonu Türk kökenli.

Yaşanan ülke vatandaşı olanlar için siyasal ve devlet menfaatını korumadaki birinci hedef ülke yaşanan ülke olacaktır. Türk devleti ve halkının siyasal ve ekonomik menfaatını korumak dolaylı bir yaklaşım olabilir. Bu daha çok lobi faaliyetleri ve ortak yatırımlar şeklinde olabilir. Yaşanan ülke vatandaşı olanların kimliklerini korumada en önemli unsur islamdır. Yani bu insanlar yaşanan hristiyan ülkesinin müslüman vatandaşları olacaklardır. Bunu hem göçmenler, hem de yaşanan ülke ve halkı kabullenme durumunda olmalıdır.

Avrupa'nın Muhtemel Siyaseti

Göçmen insanların Avrupa'ya geliş nedeni işçi olarak çalışmaktır. Çocuklarının da amacı bu olmalıdır. Bu nedenle ilk okul düzeyi eğitim veya meslek lisesi düzeyinde eğitime yönlendirme tercihtir. Bu eğitimin Avrupa şartlarında karşılığı, vasıfsız veya vasıflı işçi olmaktır.

Bazıları, Avrupalının müslüman kökenli gençleri kasten uyuşturucuya alıştırdığını ileri sürmektedirler.

Müslüman göçmenler olabildiğince asimile olsun. Asimile olmaz ise topluma zararlı olmayan fakat toplumda ileri alanları tutmayan insanlar olsun. Göçmenler olabildiğince toplumun alt katmanında kalmalılar. Asimile olmada esrar gerekli ise mahzur yok. Bütün bunlar ince bir siyasetle olmalı.

Ekonomik Sorunlar

Sivil Toplum Kuruluşları, Ticaret ve Mali Yapı

Belirli bir Sivil toplum kuruluşunun tesirinde olan halk, o kesimden görünen ticaret ve yatırım unsurlarına güven duyma ihtiyacı gösteriyor. Sivil toplum kuruluşu karşı çıkmadığı sürece sanki sivil toplum kuruluşunun o şirket ve yatırımcılara onay verdiği inancına kapılıyor. Yatırım zarar ederse, sivil toplum kuruluşu suçlanıyor ve yatırımcıya güvenin sarsılması ile birlikte sivil toplum kuruluşu ya da güven sarsılıyor. Bu nedenle sivil toplum kuruluşları kendi etki alanında faaliyet gösteren büyük yatırımcılar hakkında doğru bilgi sahibi olmak ve taraftarlarını olumsuzluklarda uyarmak zorundadır. Gerekli bilgi bankası oluşturulmalıdır.

Ticaretten amaç sadece ticaret olmalı ve eğitime katkısını gelirinin belirli bir %'sini ayırarak destek olmalıdır. Ticaret ile sivil toplum kuruluşu aynı çatı altında olmamalıdır. Çünkü birindeki başarısızlık diğerini olumsuz etkiler. Sadece sivil toplum kuruluşu da bulundu ve sivil toplum kuruluşu politikasına gerek hizmet, gerekse fikri alanda bağlı diye bir kişi ticaretin başına getirilirse başarısız olabilir. Kendi başarısızlığını sivil toplum kuruluşuna hizmet minneti ile örtmek isteyebilir. Güç dağılımı da ticareti olumsuz etkiler.

Sivil toplum kuruluşu içinde bulunan veya sivil toplum kuruluşu yöneticisi konumunda olanların tanıdıkları veya olumlu karşıladıkları bazı kişiler, sivil toplum kuruluşuna güveni olan insanların güvenlerini ticarete çevirme çabasında bulunabilmektedir. Sivil toplum kuruluşu yönetimi bu kişi veya kuruluş temsilcilerine karışmadıkları için onay vermiş konumuna gelmektedirler veya en azından sivil toplum kuruluşu etkisinde olanlar bunu böyle görmek istemektedir. Bunun örnekleri olmuş. Gerek arsa gerekse ticaret amaçlı para toplamalar olmuş, gerek başarısızlık gerekse art niyet sonucu olsun bu paralar batırılmış.

Ticaretçi, sivil toplum kuruluşlarına ait camilerde hisse senetlerini satmakta, gereğinde % oranı yüksek karlar dağıtmakta, bu da o firmaya katılımı hızlandırmaktadır. Ama ticaretçinin zarar etmesi halinde manevi sorumluluk sivil toplum kuruluşuna kalmaktadır. Şirketler hakkında, gereğinde reklam amaçlı ve tam kazanıp kazanmadığı belli olmadan verdiği yüksek kâr ve kâr haberleri, beklentileri yayılıyor. Halkın şirketler hakkında yeterli bilgileri yok.

Sivil Toplum Kuruluşlarında Yapılanma ve Yönetim

1. Teşkilatlanma adına fertler unutulmamalı. Eğitim seviyesi düşer.

2. Uzun süren teşkilatlanmada görevlilerde memurlaşma başlar. Çalışanları ve taraftarları memurlaşan teşkilat dıştan ve şekli teşkilatlanmada iyi görülmekle beraber içten çürür.

3. Bir sivil toplum kuruluşunda 1. memur, 2. maaşlı eğitici ve yöneticiler, 3. gönüllü çalışanlar vardır. Gereksiz memur ve yönetici tayini ve yüksek maaş almaları sistemi yaklaşım ve mali olarak çökertebilir.

4. Yerel alınan bağış ve aidatlar öncelikle yerel ihtiyaçlara harcanmalıdır. Yerel dışındaki yatırım-

lara harcanması yapılabilir ve gerekli olabilir ama yerel gelirin fazlasıyla diğer bölgelere alınması hoşnutsuzluk nedenidir. Yerel gelirin azalmasına ve hizmetlerin gerilemesine neden olabilir.

5. Sivil toplum kuruluşu kendi alanında ek çalışma yapan ticari ve kültürel çalışmaların güvenirlilik derecesini iyi değerlendirmelidir. Çünkü onların yapacağı hataların suçu, göz yumduğu veya yardımcı olduğu için sivil toplum kuruluşuna mal olacaktır.

Sivil toplum kuruluşu yapılanmasında,

gençlik başkanı, teşkilat başkanı ve eğitim başkanı genel başkanın emrinde en önemli birimlerdir. Bu üç başkanlık yeni yetişen nesil ve gençliğe göre yapılanmaya gitmelidir. Bu başkanlar eğitimli, uzun süre görevde kalabilecek görevlendirmeye sahip, yeterli maaşı olan kişiler olmalı. Ama çalışmaları denetlenmeli, kendilerine yönelik harcamaları yüksek olmamalı. Fazla özel harcama dikkat çekecektir. Bu tip makamlara gelen ve makamı üste her şeyi iyi raporu vererek ve alttakileri susturarak veya pasifize ederek makamını koruyan kişiler olmamalı. Bunun için makamlara gelenler belirli oranda takipçiler tarafından seçilmeli ve üst tarafından onaylanmalı.

Sivil toplum kuruluşlarında belirli kademe ve makamları elde etme ve orada kalabilme, islam için adam yetiştirme ve kendi feda etmenin önüne geçebilmektedir. Bunu sağlarken "*altı ez ve kötüle, üstü yağla ve itaat et, her şeyin iyi olduğunu rapor et, çalışanı değil seni destekleyen ve seninle yarışabilme ihtimali olmayana izin ver*" yaklaşımı takip edilebilir. Bunu önlemek için, üst kademeye gelenlerin tayininde belirli oranda diğer çalışanlarda etkili olmalıdır. Bunu sağlarken sivil toplum kuruluşunun ana hedefinden sapmamasına ve genel iletişim ve uyumu bozmayacak kişilerden olmasına dikkat edilmelidir.

Sivil toplum kuruluşunda işletme sorunu, işletmecinin eğitimi, müfredatların sabitlenmesi, her tip insan grubu için sürekli eğitim yöntemleri geliştirilmeli ve yönlendirilmeli.

Sivil toplum kuruluşunda çalışma sadece yönetim kuruluna kalırsa ki, genelde kalır, alttan gelenlerin yaklaşım ve üretimleri ile üst yönetim uyuşmayınca yeni yavrulama olur. Genel hedefi çiğnememek kaydı ile yeni yavrulamalar olabilmeli. Yavrulamalar kesin hatlı ayrılıklar olarak nitelenir ise ana ile irtibatı kesilebilir ve husumet oluşabilir. Yeni gelişmeler, yeni eğitim girişimleri yeni insanları kazandırabilir. Bu da güç bölünmesi ile yeni girişimlerin verimi arasındaki dengeyi getirir.

Alt kademe belirli oranda üst kademenin seçilme sorumluluğunu almak istiyor. Üstten tayin sorun oluşturuyor. Memur zihniyeti hakim olmaya başlıyor. Önü açılmayan ve şevki desteklenmeyen insanların çalışmaları yavaşlayabiliyor. Sivil toplum kuruluşu ön elemeyi yapmalı, üst elemesini yapmalı ve sonucu gereğinde alt belirlemeli.

Üye yapalım, para alalım ve arasıra panele çağıralım yaklaşımı ile yeni nesillere sahip olunamaz ve kalıcı eğitim yapılamaz.

Sivil toplum kuruluşu yöneticileri için önemli olan insan kazanma ve insan eğitme olmayıp belirli bir makama oturabilmek olabilir. Makamın idarecilik işleri ile ve makamda olmanın üstünlük hissi ile yetinir, alttakilerin durumlarına, eğitilmelerine ve çalışmalarını teşvike eğilmez, halkı eğitmeyi alttakilere bırakır ise yöneticiler rehber ve eğitici insanlar olmaktan çıkmışlar ve memur, üst makam gözleyen insanlar olmuşlardır. Bunu önlemede üsttekilerin alttakilerin onayı ile de gelmesi önemli. Alttakiler ile irtibatını koparan insan bir müddet sonra üstte kalamaz. Üst makama geçmek daha fazla adam kazanmak ve eğitmekle bağlantılandırılmalı. Şüphesiz eğiticilik ile yöneticilik her zaman aynı kişide tam olmayabilir. Kişi iyi bir eğitici olduğu halde iyi bir yönetici olmayabilir. Üst makama geçiş insan kazanma ve insan eğitme ile ilgili olmayıp uzun süre teşkilatta bulunuş, üst kademedekiler ile iyi geçinme ile ilgili olursa, üst kademedekinin meseleyi daha iyi bileceğini ve eğitim ve insan kazanma ile daha yakından ve daha başarılı olarak ilgileneceğini sanmamalı.

Teklifler:

Temel Hedef:

1. Kimlik kazanılması ve korunması,

2. Okul başarısının yükselmesi,

3. Ana ülke ve yaşanan ülke şartlarına gerek anlayış, gerek kültürel, gerekse davranış olarak uyum sağlanabilmesi,

4. Eğitim, siyasî, kanuni ve ekonomik sorunların çözümlenmesi ve elde edilen hakların korunması.

Ne beklenmeli?

1. Müslüman oluşlarını korumalılar,

2. Türkiye kültürüne yabancı olmasınlar,

3. Türkiye ve müslümanların menfaatlarını korusunlar,

4. Türkiye ve Avrupa'ya uyumda başarılı olsunlar,

5. Eğitim düzeyleri yükselsin. İçinde yaşadıkları ülkenin eğitim imkanlarından en iyi düzeyde faydalansınlar.

6. Avrupa'da yasal eşit hakları olmayan, ikinci sınıf insanlar olma durumundan kanunen, sosyo ekonomik ve zihinsel olarak kurtulmalılar.

Öneriler

1. Türkiye ve islam bilgisini ve kültürünü, hislenmesini kazandıracak gezi ve sohbet ortamları sağlanmalı,

2. Alman okullarında çeşitli dallarda görev yapacak, Türkiye ve islam bilgi ve kültürüne sahip Türkiyeli öğretmen sayısı arttırılmalı,

3. Özel okulların sayısı arttırılmalı,

4. Dıştan kurslarla başarılı öğrencilerin okul düzeyleri yükseltilerek üniversiteye girişleri sağlanmalı,

5. Türkiye'de Avrupa dillerinde eğitim veren özel okullar açılmalı, böylece öğrencilerin Avrupa dilini kaybetmeden Türkiye kültür ve islamı öğrenmesi ve anlamasına zemin hazırlanmalı,

6. Gerek öğretmenlerin, gerekse sohbetçilerin gidecekleri ülkelerin şartlarına göre iyi eğitilmiş olmalarına özen gösterilmeli,

7. Türkiye ile ekonomik bağlantı sağlayacak yatırımlar ve ticaret imkanları sağlanmalı.

Eğitim Sorunu Temelde Avrupa'da Çözülmeli ve Türkiye ile Entegre Edilmelidir

Sorunlar TC şartları içinde değil, Avrupa'daki Türkiye olarak ele alınmalı ve Avrupa şartları içinde çözülmelidir. Hedef insanlar Avrupa'da yaşamaktadır ve yaşamak istemektedir. Çözümlerde Almanlar ile çatışmak yerine islami gerekse sosyal eğitimin alman ve Avrupa toplumuna da faydalı olacağı anlatılmalıdır. Kimliksiz ve entegre olmamış genç bir nesilin sonunda Avrupa'ya da zararlı olacağı iyi vurgulamalıdır. Entegre olmuş, asimile olmamış ve iyi temsil davranış ve bilgisi olan yeni Avrupalı müslüman toplumu Avrupalının islamı tanımasında etkili olabilir.

Türkiye şartlarıda iyi olan eğitim, islamı anlatımı ve kültür Avrupa şartlarında yeni bir yapılanma gerektiriyor. Eğitici için 2-3 yıl adaptasyon süresi gerekiyor. Eğitici kültürünü yenilemeli ve mazbut ortam ahlâklılığından açık ortam ahlaklılığına uyum gösterebilmeli. Evli ve genç insanlar eğitici ve cami görevlisi olarak çalışmalı.

Dış Türkler bakanlığı veya dairesi kurulmalı.

Seçme ve seçilme hakları elde edilmeli, gümrük birliği ile Avrupalılara tanınan serbest dolaşım ve ikamet hakkı Türklere de tanınmalı.

Yurt dışındaki sermayenin Türkiye'ye getirilmesi için vergi, özelleştirme gibi yollarla kolaylıklar ve teşvikler sağlanmalı.

Kültür anlaşmaları ve okul denklik anlaşmaları yapılmalı ve bunlar için gerekli değişimler yapılmalı.

Sivil toplum kuruluşlarına destek olunmalı ve hakları korunmalı.

Çifte vatandaşlık sağlanmalı ve hakları korunmalı.

Avrupa'ya yönelik basın yayına önem verilmeli ve gerekli müdahale yapılmalı.

Sivil toplum kuruluşları uygun gördüğü takdirde ücreti diyanet tarafından ödenmek üzere bu kuruluşların camilerine imam tayin edilmeli. Kuruluşlar imamın masraflarına ayrıca katkıda bulunabilir.

Bunlar yapılır iken,

1. Kimlik sorununa yardımcı olunmalı,

2. İşgücü olanlara kendi işi ve yüksek seviyeli eğitilmiş insan gücü yetiştirme,

3. Yaşanan toplumda örgütlenme ve liderlik gücünü artırmak hedeflenmeli. Bunların sağlanmasında Türkiye kültürü ile canlı bağlantı sağlanmalı, fakat yaşanan ülkede oluşacak canlı yeni kimliğin sağlıklı oluşması hedeflenmeli. Bu yeni kimlikte ana ülke ile yakın temas önemli bir parçadır. Ana ülke kültürü ve bağlantısı olmadan yaşanan ülkede oluşacak yeni kimlik asimile olmaya yönelik olacaktır.

Kimlik ve hakları korumada devlet düzeyinde yasal dayanaklar vardır.

1. Türkiye AT arasında 1/80 sayılı konsey kararının 17 ve 18. maddesine dayanarak kültürel boyuta yönelik projeler hayata geçirilebilir.

2. AT ve BM gibi genel uluslararası anlaşmalardan dayanak bulunabilir.

3. Özel kültürel anlaşmalar yapılabilir.

4. Suçluların yaşanan ülkeye maliyetinin yüksek olduğu gerçeği dile getirilerek kimlik kazanma ile suçluluk oranının azalması arasındaki ilişki gösterilebilir.

Kimlik korunması ve kültür bağlantısında gençlere yönelik yapılacak çalışmalarda,

1. Ekonomik alanda, dış ticaret ve yatırımlarda gençlerin eğitime tutulması,

2. Türkiye'de uygun üniversitelerde yazın kültürel boyutlu eğitim ve seminerlerin yapılması,

3. Türkiye ve yaşanan ülke şartlarında ticaret ve yatırımlar konusunda işbirliği sağlanması ve bu işlerde gençleri çalıştırarak bilgi ve tecrübe sahibi olmasına yardımcı olunması. Bilgi ve tecrübe kazanacak gençler zamanla kendi işletmelerini kurabilecekleri gibi, kurulacak işletmelerde çalışabilirler.

4. Hem Türkiye'de, hem de yaşanan ülkelerde "Sosyal Danışmanlık Hizmetleri" verilmesi kuşaklar arası ve yaşanan ülke şartlarından kaynaklanan iletişim ve uyum sorunlarının çözülmesinde etkilidir.

Böylece yeni nesilin kimlik kazanma ve korumasında, eğitim ve ekonomik durumunun yükselmesinde, kültürel ve liderlik olarak toplumsal seviyenin yükselmesinde yardımcı olunur.

Başka bir deyişle,

1. Avrupa'da yaşayacaksa, yaşadığı ülke şartlarına göre eğitilmelidir.

2. Yaşadığı ülkenin eğitim şartlarından en üst düzeyde faydalanmalıdır.

3. İki kültürlülük ve ana ülke ve yaşanan ülke şartlarına uyum sağlama mecburiyeti kabullenilmeli ve bunun oluşması kolaylaştırılmalıdır.

4. Avrupa'da din, dil ve ana ülke kültürü eğitimi açısından yeterli ortam, öğretmen ve kaynak, yöntem yetersizliği vardır. Gerek yaşanan ülkenin, gerek bu ülkede yaşayan insanımızın, gerekse Türkiye'nin katkıları ile bu açıklar azaltılmalıdır.

5. Dil, din ve kültür eğitiminde Türkiye'ye eğitim amaçlı götürme faydalı olmakla beraber sadece Türkiye şartlarına göre sıkı bir disipline alınmasından ve yeterli zemin oluşmadan bir takım davranışlara zorlanmasından kaçınılmalıdır.

Eğitimde devlet, öğrenci, veli ve öğretmen arasında ortaklık vardır. Bu taraflardan biri gözardı edilerek eğitimde yeterince başarı sağlanamaz. Eğitimin tüm taraflarının işbirliği ve dengeli dağılımına önem verilmelidir.

Müslüman kökenli göçı. nlerin eğitim, kimlik, kültürel, siyasal ve ekonomik sorunlarının çözümlenmesinde taraflar:

Göçmenler, ana ülke, yaşanan ülke yönetimi ve sivil toplum kuruluşlarıdır. Göçmenler kendi sorunlarına ve kimliklerine dilleri ve dinlerine duyarsız olursa yeterli çözümler bulunamayacaktır. Sivil toplum kuruluşlarının tek başına gayretleri yaygınlık ve verimlilikte yeterli olmaz. Ana ülke desteği ve sorunlar ile ilgilenmesi olmaz ise sivil toplum kuruluşları ve göçmen halk tek başına sorunlarını çözemezler. Ana ülkenin siyasal, kültürel ve ekonomik, hukuki öncelikleri ile sivil toplum kuruluşlarının öncelikleri her zaman tam çakışmayabilir. Bu nedenle ana ülke, sonuçta ana ülkenin menfaat ve lobisini korumaya yarayacak olan sivil toplum kuruluş çalışmalarını tümden dışlamamalıdır. Gerekli yardımları sağlamalı, siyasi ve hukuki engelleri kaldırmalıdır.

Ana okullarında çalışacak ve yaşanan ülke şartları içinde yetişecek öğretmen yetiştirmeye öncelik verilmeli.

Şehir belediyelerindeki sosyal danışmanlık bürolarında yaşanan ülkede yetişen müslim insanlar görev almalı. Yerel ve genel siyasal yaşama ve en küçüğünden en büyüğüne müslümanların menfaatlarını koruyabilecekleri her makama müslümanlar gelebilmeli.

Cami İçi Eğitim

Avrupa'daki müslüman göçmen kimliği, ana ülkedeki kimlikten ayrıdır. Bu kimlik yeni şartlardan etkilenerek oluşmuştur. Olabilecek olana ve olana göre yapmalıdır. Bu kimliği oluşturma ve korumada Türkiye şartlarındaki cami görevliliği ile yetişen imam yapısı ile yetinmek hatalıdır. Cami işletmeciliği geliştirilmeli Türkiye'den emanet gelecek geçici imam ve eğiticiler ile çözemezsiniz. Cami geniş bir kültür merkezi özelliğinde yapılanmalıdır.

Cami hitabeti Avrupalıyı kötülemek ve toplumu bölmek tarzında ve göçmenleri yabancılaştırıcı olmamalıdır. Kimlik ve islamı vurgulamalı ama bunu hissi husumet hitabeti üzerinde oturtmamalıdır.

Camide konuşan insan duyarsızlaşmış, durgunlaşmış belirli yaş grubu insana hitab edebiliyor. Sadece bu grup insana hitap etmekle belirli bir ilerleme sağlanamaz. Toplumun her katmanına hitap edebilecek eğitim ortamları bulunmalıdır. Toplumdan insan kazanmada toplumu tek başına düşünemeyiz. Her katman birbirini etkiler. Veli, çocuğun yapısı, yaşama ortamı vb. katmanlar insanı etkiler. En etkilisinden en az etkilisine doğru gitmeli ama hiçbir katmanı asla terk etmemelidir.

Camideki çocuk eğitimi sürekli değil ve birbirinden kopuk konulardan oluşuyor. Her çocuğun özel defteri olmalı ve eğitim birbiri üstüne ilave edilmelidir. Ne öğrendi, şimdi ne öğrenecektir. Bu özel eğitim 3 yaşından sonra sürekli olmak üzere başlamalıdır. Aynı şeyin tekrarı ve yarıda bırakma önlenmelidir.

4-5 yaş çocuğu ile 15 yaş çocuğu aynı camide ve tek hoca önünde ders alıyor. Çocuklar yeterli ilgi ve eğitim alamıyor. Kızgın, çocuğun alıştığı ve islama mutlak ters olmayan davranışı engelleyen ve eğitimi yarıda bırakan bir hoca eğitim ilişkisi var. Cami eğitimi çocuğa zor geliyor, çekici hale getirilmelidir. İman ve islam anlatımı, genel bir kurallar ve tanımlamalar anlatımı olmaktan çok iknaya yönelik olmalıdır. Eğitim ve kültür kahramanlık hikayelerine oturmamalıdır. Eğitim ve islam anlatım kaynakları Avrupa'daki yaşam ortamına göre yeniden yazılmalıdır.

İlk cami cemaatı, TC'den genç insan geldiğinden genç insanlardandı. Sonra yaşlandılar ve cami yaşlı insanların yeri oldu, genç insan kazanmadılar. Gençliğin eğitiminin, konferanslara, yıllık kongrelere ve panellere kaldığı görülmektedir. Halbuki islam eğitimi ve kimlik oluşumunda caminin büyük bir yeri vardır.

Cami, namaz kıldırma, ilmihal, Kur'an okutma ve çevresinde bakkalı olan bir yapıdan genel bir kültür merkezi özelliğine geçmelidir. Cami eğitimi ile okul eğitimi birbirine hedef ve yöntem açısından benzeşmeli. Bunun bir yönü iyi mekan ise, en önemli bir yönü yetişmiş insandır. Bilgi yığını değil, özel ilgi ve eğitim yapmalı. Eğitim yaşamı kolaylaştırmalı ve yaşam içindeki konularda olmalı. Bilgi yığını vermek ayrı, yaşamı paylaşma ve kolaylaştırma üzerine eğitim vermek ayrıdır. Davranış, çalışma ve müfredat disiplinleri olmalıdır.

Aile ve Çocuk Eğitim Kursları Açılmalı ve Yaygınlaştırılmalı (AÇEK)

Küçük gruplar halinde bile olsa, aile çocuk eğitim kursları açılması önemli. Bu kurslarda hem ailelerde ailenin daha bilgili ve şuurlu olmasına zemin hazırlanır. Açek'ten geçen ailenin çocuğunun okul başarısı ve üst lise ve üniversiteye giriş oranları artacaktır. Dil ve eğitim oranı düşük çocuk eğitimli okullara giderek vasıflı veya vasıfsız işçi olma durumundadır. Hele Türklerin, çocuklarının eğitim durumları ile ilgilerinin az olduğu düşünülürse bunun önemi daha da artar.

Çocuk Oyun Evleri Kurulmalı

Haftada 2 gün 2 saatlik çocuk oyun evlerinde çocuklar ortak oyun ortamına kavuşuyor. Çocukların topluma uyumlarında ve kişiliklerinin gelişmesinde etkili bir yöntemdir. Buraya giden çocuklar anaokulunda dil ve iletişim yönünden daha başarılı oluyor.

Anababa çalışır ise çocuk evde bakıcıya ve televizyona kalıyor. Çocuğun oyun, iletişim ve oyun grubu azalıyor. Kendi içine kapanan Türk çocuklarında dil, buna bağlı öğrenme, oyun ve iletişim gruplarına uyum sağlayamama ve bunlara bağlı olarak okul başarısı azalıyor. Çocuk için yaşadığı ülkenin dilini öğrenme zamanı ve seviyesi eğitimi ve başarısı için önemli. Fakat gerek oyun evlerinde, gerekse anaokulunda çocuğun aldığı kültür ve ortamı ile ailede verilmek istenen ve ana ülke kültürü farklıdır. Dil ve yaşanan ülke kültürüne erken dönemde sahip oldukça ana ülke kültüründe ve dilinde gerileme olmaktadır.

Üniversite Eğitiminde

Özellikle sivil toplum kuruluşları denetiminde olan okullarda görev almak ve çalışanların sorunları ile ilgilenmek üzere, TC üniversitelerindeki sosyal fakülte öğrencilerinin Avrupa'da okumasının yolu açılabilir. Liseden sonra Avrupa üniversitesine giriş zor olmakta, fakat Türkiye'de üniversiteye girdikten ve bir müddet okuduktan sonra Avrupa üniversitelerine nakil daha mümkün olmaktadır. Üniversitede 40.000 civarında Türk öğrencinin ol-

duğu bildirilmektedir.

Üniversite öğrencileri arasında özel gruplar oluşturulabilir. Aynı hedefe gitmekle beraber küçük iş gruplarıdır. Tezlerini sosyal sorunlara yönelik yapabilirler. Sosyal tezler bilgi bankasında toplanarak diğerlerinin yararlanmasına açılabilir.

En temel unsur iletişim, Üniversitelerde yazın staj ve gezi imkanları sağlanabilir. Devlet belirli oranda katkı sağlar ve izinleri verir, teşvikleri yapar. Üniversiteye kısa süreli de olsa gelişler iletişimi sağlar. Ana ülke ve yaşanan ülkedeki göçmenler arasında iletişimi ve kimlik oluşma ve korunmasını sağlamada sivil toplum kuruluşlara ve devlete özel görevler düşmektedir.

Eğitim ve Mevzuat

Müslümanlar yaşadıkları ülkenin eğitimle ilgili mevzuatını ve var olan şartlarda bu mevzuattan en iyi nasıl yararlanabileceklerini iyi araştırmalıdır. Mevzuatı genelde iyi bilmiyorlar ve bir soruna takılıp kalabiliyorlar veya bir noktayı zorlayıp kalıyorlar. Gerekli derleme ve tercüme yapılmalı ve ilgililerine dağıtmalıdırlar.

Özel kurslarda (veya kolejlerde) yetiştirilenler kendi haline bırakılmamalı. Camilere, sohbet alanlarına, kapı kapı dolaşmalara ve tebliğlere, öğretmenliklere görevlendirilmeli. Yetişmelerinde buna benzer özel dersler almalı. Görev alanlar zaman zaman bir araya getirilerek bilgi, anlayış ve heyecanları tazelenmeli, arttırılmalı.

Eğitim ve İlahiyat Mezunu

İlahiyat mezunları 2 yıl özel eğitim usul ve hedefleri konusunda eğitime tabi tutulmalı, Avrupa'daki kısa aralıklı yardımcı imam ve eğitici kişi olarak kurs görmeli ve sonra cami ve eğitim alanlarına, kurslara görevlendirilmeli. Bilgisi, eğitim, usul ve hedeflerinde, çalışma alanındaki özel şartları bilen ve tecrübesi olan kişiler özel olarak hazırlanmalı.

Başarı da, imam ve eğitici, halk ve sivil toplum kuruluşları veya devlet temsilcisi ortak hedef ve yaklaşıma sahip olmalı ve birbirini desteklemelidir.

Ana okullarında çalışacak ve yaşanan ülke şartları içinde yetişecek öğretmen yetiştirmeye öncelik verilmeli.

Şehir belediyelerindeki sosyal danışmanlık bürolarında yaşanan ülkede yetişen müslim insanlar görev almalı. Yerel ve genel siyasal yaşama ve en küçüğünden en büyüğüne müslümanların menfaatlarını koruyabilecekleri her makama müslümanlar gelebilmeli.

Ana ülkede ve yaşanan ülkede, ülkeler arası yasal denkliklere uygun özel okullar açılmalı. Kimlik ve kültür alışverişinde bu önemlidir.

Her bölgede nezih ev pansiyonları olmalı ve bunlar gezilerde kullanılmalı. Gruplar halinde geziler kişinin kendi ortamı içinde fikri, hissi ve kültürel sıkışmasını önler ve sözel eğitimden görsel eğitime geçirir. Bu açıdan geziler pahalı olsa bile önemlidir.

Türkiye'de Eğitime Katkı

Türkiye'de liseyi bitirecek öğrenciler için Alman üniversitelerine girmek için ek lise dersleri alarak ek puanlarını toplama sorunu var.

Türkiye'de eğitim yapacak Avrupalı çocuklar için:

1. Yaşama ortamı iyi olmalı,

2. Yaşadığı ülke dilini unutmayacağı tipte kurslar ve okul yapıları oluşturulmalı. Alman, İngiliz ve Fransızca eğitim imkanı gibi.

3. Bu tip öğrencilerin ana ülke öğrencilere göre farklılaşma gösterdiklerinin şuurunda olarak iyi yetiştirilmiş rehber ve meslek öğretmenleri olmalı.

4. Dil ve kavramları öğrenmede yedek dersler verilmeli. Hollanda, Anamur Bozyazı'da özel okul açtı. Avrupa'daki 3 milyona yakın Türkiyeli göçmenin 2 milyonu Almanya'da, iki devlet arasında anlaşma ile Türkiye'de almanca eğitim veren ve Alman okullarına denk kabul edilen okullar açılabilir. Bunlar özel şartları olan ve gereğinde sivil toplum kuruluşları tarafından özel olarak açılan okullar olabilir.

Bir ülkenin başka ülke üzerinden menfaat elde etmesi bugün için işgal ile değildir. Bu menfaatların elde edilmesinde o ülkelerde kendisini çeşitli yönlerden destekleyen grupların olması da etkilidir. Lobilerin oluşmasında eğitim, din, kültür, dil, ekonomik yönden hazırlık ve ortak yönler gereklidir. Diğer ülkelerde lobileri etkili olan Türkiye'nin menfaatı daha iyi korunacaktır.

Devlet çeşitli tedbir ve destekler ile insanımızın Türkiye'de yatırım yapmasına destek vermelidir.

Öğretmen tayininde süreklilik sağlanmalıdır. Bir dönemde sağlanan başarı zamanla öğretmenlerin a-

zalması ile gerilemektedir. Örneğin Almanya Kuzey Ren Vestfalya Eyaletinde önceleri 1100 öğretmen var iken, zamanla bu 950 civarına inmiştir. Tedbir alınmaz ise 10 yıl sonra bu sayı 200-250 civarına inecektir. Halbuki okul ve öğrenci sayısında ve talebde azalma olmamıştır. Türk öğretmenlerden boşalan yeri Alman öğretmenler doldurmaktadır.

Sorunun bir yönü de okullarda din dersi alacak çocukların müslüman kökenli bir çok ülkeden gelmiş olmalarıdır. Din verecek öğretmenin eğitimde ortak dil olan Almancayı bilme zorunluluğu ortaya çıkıyor. Halbuki Türkiye'den gönderilen öğretmenler Almanca bilmiyor. Öğretmenlerin gerek görev yapacakları ülkenin dili, gerek hizmet içi eğitim yönünden eğitilmesi ve zaman zaman gözden geçirilmesi başarı için gereklidir.

Hristiyan din dersi müfredatı, kiliselerin hazırladığı müfredatın kültür bakanlığı ile ortak gözden geçirilip karara bağlanması ile yürürlüğe giriyor. Din dersi verecek öğretmen ve kilisenin onayını almak zorundadır ve din dersi öğretmeni ise ders verebilir. Ayrıca papazlar belirli müfredat içinde okullara gelir ve çocuklar eğitim amaçlı olarak kiliselere götürülür.

Eğitici Geziler Düzenlenmelidir

Ana ülke kültürünü kazanmada sadece anlatım ve kısa süreli akraba ziyaretleri yeterli değil. Özellikle öğrenci döneminde ana ülkeye eğitim ağırlıklı ziyaretler yapılmalıdır.

Anadolu'da özel geziler düzenlenmeli. Gezi ağırlıklı yaz okulları kurulmalı. Bu işleri yürütmede sivil toplum kuruluşları ve belediye imkanlarının yönlendirilmesi önemlidir. Öğrenci, İslam kültür ve bilgisini gezerken öğrenir. Sabahları, öğrencilerin yaşadıkları ülke öğretim ve islama ters olmayan davranış şekillerine çok ters olmayan bir tarzda öğretime ve eğitime yer verilir iken; öğleden sonraları gezi, spor ve benzeri etkinlikler sağlanmalıdır. Yaz okulunda kış okulundaki gibi sürekli öğrenme ve anlatmaya yönelik bir yapılanma izlenmemelidir.

Öğretmenin Seçimi ve Eğitimi

Yeterli ideolojik ve fikri eğitimli, yeterli din bilgisine sahip, hitabet, iletişim ve tebliğ konularında eğitilmiş, halk ile iyi iletişim kurabilen, yöneticilik ve genel kültür kapasitesi olan insanlar olması tercihtir. Eğitimci siyasi ve fikri şuur, yöneticilik, hitabet ve iletişim, pedagoji, sosyal kültür yönünden 2-3 aylık eğitime tabi tutulmalı. Öncesi ne kadar iyi olursa olsun eğitimcinin tekrar tekrar ara eğitimlere alınması çok önemlidir. Eğitici ana ülke ve yaşanan ülke şartlarına göre eğitilmelidir.

Avrupa'daki şartlara uyum sağlamış ve tecrübe kazanmış devlet görevlisi öğretmenlerin daha uzun süre görevde kalması sağlanmalıdır.

Ekonomik Alanda Öneriler

Avrupa'daki insanımızın parası, Türkiye Cumhuriyeti'nde gayri menkule, yaşanan ülkede gayri menkule, şirket hissesine, tüketime, bankaya, faizsiz finans kurumlarına ve yaşanan ülkede küçük yatırımlara gidiyor.

Tüketimin artması, ana ülke ile bağlantının azalması, yaşanan ülkedeki yatırımlarının artması ve ana ülkedeki yatırımlara güvenin azalması sonucu ana ülkeye para aktarılması azalmaktadır. Gelecekte çıkabilecek önemli göç sorunları ve geçinme sorunları ana ülkenin başına kalacak olmasına rağmen, para ana ülkede yeterince yatırıma dönüşmemektedir. Gerek devlet politikası olarak, gerekse şirketler olarak paranın ana ülke ile bağlantısı kurulmalıdır. Bunun için güvenilir anonim şirket ve holdinglerin kurulması ve bu şirketlerin yatırımlarının hem Türkiye'de hem de ortaklarının bulunduğu ülkelerde olması önemlidir. Mevcut şartlarda ve ilerde olabilecek olağanüstü göç ve iş bulma imkanları açısından bu tür şirketlerin önemi büyüktür. Bu tür şirketler eğitime de ayıracağı pay ile ana ülke ve yaşanan ülke arasında sadece ekonomik alanda değil, kültürel ve eğitim alanında da önemli bağ kuracaktır, hizmetler oluşturacaktır.

Avrupalı Türkler Eğitim ve İletişim Dairesi (ATED) Kurulmalı

Bu kurum sorunları, mevzuata, önerileri toplamalı. Kurum, resmi olmakla beraber sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapmalı. Resmi yönü ile devletin yapacağı işleri yapmalı, sivil toplum kuruluşları yönü ile müslimlik işlerine önem vermeli. Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet ve sivil toplum kuruluşları gençlik kampları oluşturmalı, islam ve kültür akımı oluşturmalı. Türkiye Cumhuriyeti'nde Avrupa'ya yönelik elemanlar yetiştirmeli ve stajlarını Avrupa'da yapmalılar.

ATED, sorunların adım adım çözüleceğini bilmeli ve devlet ile sivil toplum kuruluşları arasında

uyum ve karşılıklı desteğin oluşmasını sağlamalı. Bugünkü şartlarda sivil toplum kuruluşları vazgeçilemez toplum eğitim ve kültür kuruluşlarıdır. Devletin gerek resmen, gerekse fiilen yapamadığı ve yapamayacağı bir çok işleri bu sivil toplum kuruluşları yapmakta ve toplumun dengesinde ve organizesinde, eğitimde görev almaktadırlar. Fakat sivil toplum kuruluşlarıda bir güç sınırı vardır. Hele devletler arası çalışmalarda sivil toplum kuruluşlarına devletin siyasi ve kanuni desteğinin olması önemlidir. Bunu sağlarken birden fazla sivil toplum kuruluşunun olabileceği gözönüne alınmalıdır. Sivil toplum kuruluşlarının birden fazla olması daha geniş halk kitlesine ulaşılması açısından iyidir, fakat ortak karar alınması gereken durumlarda ortak karara varmak güç olmaktadır.

ATED gibi bir kurum olmadan hazırlanan birçok rapor boşlukta kalacaktır. Çünkü raporlardaki konuların bir kısmı çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından yerine getirilmekle beraber çoğu konular ancak devlet girişimi ve desteği ile olabilecek işlerdir. Dış Türkleri öksüz bir toplum gibi kendi haline bırakmak devletin hem hakkı değil, hem ilgilendiğinde yakın ve uzun dönemde menfaatları var, hem de onlarla ilgili büyük sorunlar istese de istemese de ana ülkeyi ilgilendirecektir.

Eğitim ateşeleri ATED emrinde olmalı. Eğitim ve iletişimde ATED'e yeterli yetki ve imkan verilmelidir.

Dil Sorununu Çözücü Çalışmalar

1. Türkçe tercihli ders olmaktan çıkarılıp mecburi öğretilmesi gereken bir dil olarak kabul edilmeli. Tercihli olunca öğrencinin derse devamı azalıyor.

2. Özel eğitimli öğretmen istihdamı arttırılmalı.

3. Ahlak ve kültür dersleri birleştirilmeli ve dil dersi gibi yaygınlaştırılmalı.

Veli ev ev, kahve kahve dolaşarak, çeşitli kurslar ile ve toplantılar ile bilinçlendirilmeli. Meselenin en temel tarafı velilerdir. Meslek için resmi belgeler veren okullardan belge almak mecburi. Meslek sahibi yapsa bile meslek bilgisini resmen veremeyen okullar sonucu kişi vasıfsız işçi olarak kalmaktadır. Dini öğreten kurslarda 3'er aylık girdilerle Türkiye Cumhuriyeti'nden öğretmen getirilebilir.

Ana ülke kültürünü verecek kitaplar hazırlanmalı. Resmi makamların vermek isteği eğitim öncelikleri ile, sivil toplum kuruluşlarının vermek isteyeceği eğitim öncelikleri farklı olabilir, fakat her ikisinin de ana ülke kültürünün ortak özellikleri bulunabilir. Aradaki fark çok büyütülmemeli ve eğitim kitaplarının teke indirgenmek yerine seçme hakkı tanıyan ve karşılıklı görüşmelerle ortak yönü arttırılan kitaplar olmasına çalışılmalı. Karşılıklı görüşmelerle diyorum, çünkü yaşanan ülkede faaliyet gösterecek sivil toplum kuruluşları bir noktada yaşanan ülkedeki göçmenler tarafından kurulmaktadır. Gerek hedeflenmede gerekse yasal olarak ana ülkeye birinci derecede bağımsız durumda değildir. Bu nedenle karşımızda tek tip ana ülke kültür ve menfaatlarını dile getiren kitaplar çıkmayacaktır.

Diğer ana ülkelerin elde ettikleri imkanlar ve takip ettikleri siyaset yakında takip edilerek bir takım fırsatlar iyi değerlendirilmeli. Örneğin Yunanistan üstün liseye gidemiyecek durumdaki öğrencilerini özel yunan okullarına göndererek üniversiteye gidebilecek düzeye getirmektedir.

Devletin İletişim ve Uyum Amaçlı Harcamalarının Karşılanması

1. Devletin uzun dönemdeki zararları önleme ve menfaatları elde etme amacıyla ayıracağı ödenek.

2. Yapılan hizmetlerden faydalanan kişilerden sağlanacak kaynak.

3. Yaşanan ülkeler ile yapılacak ikili anlaşmalar ile yaşanan ülkeler tarafından sağlanacak kaynak. Avrupa'daki insanımızın uyum, ekonomik, eğitim ve kanuni sorunlarının çözümlenmesinde yaşanan ülkelerinde menfaatları vardır. Gerekli tedbirlerin alınmaması halinde yaşanan ülkenin menfaatları da uzun süre sonunda zarar görecektir.

4. Devletin sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarını desteklemesi ile bu kuruluşların etki sahasındaki insanlardan alınan aidatların da dolaylı olarak bu tür hizmetlerde kullanılıyor olması.

ÇOCUĞUN PSİKOLOJİK GELİŞİMİ ve EĞİTİM İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Hasan KOÇ

Çocuğun psikolojik gelişiminde 3 temel öğe üzerinde durulmaktadır:

1. Hayatın ilk 3-4 yılındaki "ruhsal çevre" erişkin şahsiyetinin gelişmesinde çok büyük rol oynamaktadır.

2. Küçük çocuklar önce bir, büyüdükçe daha çok kişilerle koparılmayan günlük ruhsal bağlar kurma ihtiyacı göstermektedirler.

3. Çocuğun yetişkin yaşta yeterli ruhsal ve zihinsel seviyeye ulaşabilmesi için bu bağlar sıcak, yumuşak, ilgili, yardıma hazır, güvenilir ve uyarıcı (stimule edici) olmalıdır.

Bu üç temel öğenin sağlanamadığı ailelerde çocukların, psikolojik problemlerine; uyku bozuklukları, iştahsızlık, aşırı hareketlilik, saldırganlık, itaatsizlik, baş ağrısı, karın ağrıları, anksiete, arkadaşlarıyla uyumsuzluk, geçimsizlik, gece veya gündüz idrar ve büyük abdest kaçırma gibi belirtilerle tepki verdikleri tesbit edilmiştir. Normal psikolojik gelişimi olan çocukların aileleri ve çevreleri incelendiğinde ana babaların çocuklarına önem verdikleri, onları olduğu gibi kabul ettikleri, sağlıkları ve zamanlarını nasıl geçirdikleri ile ilgilendikleri, çocuklarından net bir şekilde ortaya konan beklentileri olduğu, bu beklentileri doğrultusunda iyi bir çevre hazırladıkları ve kararlı tutum içinde bulundukları görülmektedir. İlgili anne babalar, problemleri tartışarak çözme eğilimindedirler. Kuralların bozulmasına sınırı aşmayan bir sertlikle müdahale ederler. Aile üyeleri birbirini sever ve destek olur. Çocuğun ihtiyaç duyduğu çevredeki ilişkiler bu uyuma ters düşmeyecek biçimdedir.

Çocukların yetiştirilme biçimi ile suç işleme arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmada; suç görülme sıklığına en fazla, aşırı hoşgörülü ve kararsız tutumla yetişmiş çocuklarda, en az da yumuşak ve kararlı tutumla yetiştirilmiş çocuklarda rastlanmıştır.

Çocuğa çevresel etmenlerin getirdiklerinin yanısıra, çocukların çevrelerindeki sosyal düzeni nasıl algıladıkları da önemlidir.

Çocuklar benimsedikleri ahlak ve vicdan kurallarının değiştirilmesine, diğer sosyal kuralların değiştirilmesinden daha çok karşı çıkmaktadır.

3-6 yaş grubu gerek bedensel, gerek zihinsel yönden pek çok kabiliyete sahiptir. Kendi kendine pek çok işini başarabilir, giyinebilir, yemeğini yiyebilir. Bağımlılığı artmış teşebbüs yeteneği gelişmiştir. Merakı sonsuz, ilgisi ve öğrenme arzusu sınırsızdır. Tüm gücünü bilmeye, öğrenmeye zorlar. Sürekli çevresindekilere sorular sorar, cevap bekler. Kendisi de çok konuşur. Anlatım biçimi gelişmiş, dili, kullandığı kelimeler zenginleşmiştir.

Hayatının en temel uğraşısı, öğrenme ve tanıma ihtiyacının en doyurucu kaynağı oyundur. Bu dönem çocuğu arkadaşla oynamaktan hoşlanır. Çevresi ile ilişki kurmaya isteklidir. Giderek toplumlaşmaktadır.

Bu dönemde çocuk ana babanın tutumlarını, duygularını, değer yargılarını, toplumsal kurallarını, iyi kötü, doğru yanlış saydıklarını içine yerleştirir, benliğine katar. Böylelikle toplumsal kurallara ve yasaklara uymasını, olumluyu, olumsuzdan, iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırmasını sağlayan, insanlarla ilişkilerini biçimlendiren bir şahsiyet oluşturur. Bu dönemde ana baba dışındaki çevrenin de bu şahsiyetin gelişmesinde en az onlar kadar önemi vardır.

Resim ve çizimler bu dönem çocuğu için hem bir oyun ve oyalanma, hem de kaabiliyetini sergileme olayıdır. Çocuklar resim ve çizimleriyle sadece becerilerini göstermekle kalmazlar aynı zamanda ruh hallerini, hissettiklerini de yansıtırlar. Çocuğun sevgi anlayışını, huzur ve mutluluğunu, sıkıntılarını, korkularını, kardeşlerine ve ana babaya karşı besledikleri duyguları çizimlerinde sezmek mümkündür.

Ana baba ve öğretmenin resim ve çizim konusundaki görevleri, sadece cesaretlendirmek değil aynı zamanda bilgilendirerek çocuğun tecrübe dağarcığını zenginleştirmek olmalıdır. Çünkü çocuk yaşadıkça ve tanıdıkça öğrenir, bilgilenir, öğrendiğini ürünlerine yansıtır.

ÇOCUKLARDA AĞIZ ve DİŞ BAKIMI

Dr. N. Zehra GÜNER

Diş gelişiminin ilk belirtisi gebeliğin 6. haftasında alt ve üst çenede ağız epitelinin kalınlaşmasıyla ortaya çıkar. Dolayısıyla çocuğun diş sağlığı anne karnında başlar. Anne hamileliği sırasında beslenmesine dikkat etmelidir. Kalsiyumdan zengin diyetle beslenmelidir. Süt, taze yoğurt, peynir yemeyi ihmal etmemelidir.

Hamile bayanlar, ilaç kullanımında mümkün olduğunca azaltmalı, gerekmedikçe kullanmamalıdır. Özellikle doktoruna danışmadan ilaç kullanmaktan kaçınmalıdır. Hamilelik süresince kullanılan ilaçlar dişin gelişimini bozar. Diş eksiklikleri, dişlerde renklenmeler oluşabilir.

Yapılan araştırmalarda anne sütüyle beslenen çocukların dişlerinin daha sağlıklı olduğu gözlenmiştir. Anne sütünde bebek için gerekli olan bütün vitaminler bulunmaktadır. Bu nedenle bebeklere en az 18 ay anne sütü verilmelidir. Bebek uyku öncesinde emzirilip ağzı temizlenmeli, uyku arasında emzirilmemelidir. Dişlerin sürmesiyle birlikte ıslak gazlı bez yada diş fırçasıyla besleme sonrası ağız bakımına başlanmalıdır. Çocuğa küçük yaşlarda diş fırçalama alışkanlığı kazandırılması gerekir. Yemekler arasında şekerli, yapışkan gıdalar alması engellenmeli, yatmadan önce meyve suyu dahi içirilmemelidir.

Dişler üzerindeki bakteri plağı oluşumunu azaltmak yada ortadan kaldırmak için, kaba taneli ve sert besinler yenmesi gerekir. Ancak çocukların aldığı besinlerin çoğu yapışkan ve yumuşaktır. Bakteri plağının dişten uzaklaştırılması için, ideal bir diş fırçasıyla günde 3 defa, 2 dakika fırçalanmalıdır. Çocuk diş fırçalarının seçimide çok önemlidir. Fırçanın baş kısmının uzunluğu 25 mm, genişliği 8 mm'den fazla olmamalıdır. Fırça kıl uçlarının yuvarlatılmış olmasına dikkat edilmelidir. Yuvarlak uçlu ve orta sert fırçalar diş ve dişetine en az travmatik etkiye sahip olması nedeniyle çocuklara önerilir. Diş fırçaları kılların formu bozulduğu zaman değiştirilmelidir.

Diş hekimlerine en çok sorulan sorulardan birisi, hangi diş macununun kullanılması gerektiğidir. Piyasadaki bütün diş macunları fluor içerir ve çürüğü önleme etkinlikleri aynıdır. Bu nedenle özel bir marka önermiyoruz. Çocuklara diş macunu verilirken dikkat edilmeli, mümkün olduğunca az diş macunu kullanılmalıdır. Diş macunun tadı çocukların hoşuna gittiği için macun köpüğünü yutmaktadırlar. Çocuklar takip edilmeli macun köpüğünü yutuyorsa verilmemelidir.

Günümüzde fluorid uygulamaların çürük önlemesinde kullanılabilecek en etkin yöntemlerden birisi olduğu kabul edilir. Fluor diş yapısını kuvvetlendiren bir elementtir. Prenatal (doğum öncesi) dönemde uygulanan fluorun çok az bir kısmı plesentaya geçtiği için bu dönemde fluor alınımı etkili olmaz. Postnatal (doğum sonrası) dönemde ise, fluor uygulaması sistemik ve topikal (yerel) olarak iki şekildedir. Sistemik fluor uygulamaları; İçme suyunun fluorlanması, süte, şekere, tuza fluor ilavesi şeklinde yapılabilir. Ayrıca fluoridli tabletlerin kullanımı da sistemik kullanıma girer. Daimi dişlerde çürüğün önlenmesi için, doğumdan itibaren 7 yaşına kadar fluoridli tabletlerin doktor kontrolünde kullanılması gerekir. Topikal fluor uygulamalarında ise; fluorlu jeller, gargaralar, sakızlar ve diş ipleri kullanılır. Fluorlu jeller dişe direk uygulandığı için sistemik uygulamaya göre daha avantajlıdır.

Dişlerin çiğneyici yüzündeki pit ve fissürlerde (çukurcuk) fluorun etkinliği azdır. Bu bölgelerin

fırçayla temizlenmeside güç olduğundan çürüğe oldukça elverişlidir. Bu bölgelerde çürüğü önlemek için, fissür sealent (örtücü) uygulanmaktadır. Fissür sealent diş renginde, şeffaf bir kimyasal madde olup dişin çürüğe elverişli bölgelerinin kapatılmasını sağlarlar. Bu şekilde dişin ileride çürümesi engellenir. Daimi dişler çıkınca fissür sealent uygulanması çürükten korunmada oldukça etkili bir yöntemdir.

Çocukların ağız ve diş sağlığı için sık aralıklarla diş hekimine getirilmesi gerekir. Çürük nedeniyle çekilen süt dişleri yer kaybına, dolayısıyla ileride daimi dişlerde çaprazlıklara neden olur. Çapraşıklık olan dişler daha hızlı çürümektedir. Süt dişleri çürüdüğü zaman çekim yerine dolgu yapılmalıdır. Ancak bu şekilde çapraşıklıklar önlenebilir. Çocuğun diş hekimine sık getirilmesi ortodontik bozuklukların erken teşhisi için de oldukça önemlidir. Erken teşhis edilen anomalilerin (bozukluk) tedavisi daha kolay ve maliyeti daha düşüktür.

Çocuğun diş sağlığı için anne ve babalara düşen görev, çocukları diş hekimlerinden korkutmak yerine onları çocuklara sevdirmeye çalışmaktır.

MEHİR VAKFI KURUCU VE MÜTEVELLİ ÜYELERİNDEN HALİL İBRAHİM DAĞ İLE "MEHİR VAKFI VE HİZMETLERİ" ÜZERİNE YAPILAN SÖYLEŞİ

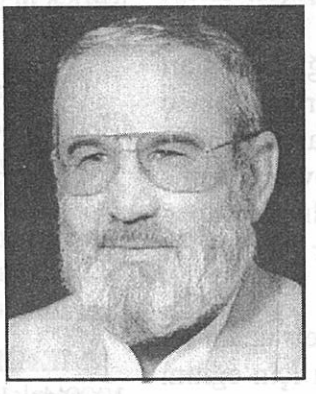

MEHİR: Sayın Halil İbrahim Dağ, biliyoruz ki siz birçok sivil toplum kuruluşunda farklı görevlerde bulunuyorsunuz. Kısaca bunlardan bahseder misiniz?

H. İBRAHİM DAĞ: Efendim, önce tüm okurlarımıza ve sevenlerimize saygılar sunarak başlamak isterim. Topluma hizmet etmek insana büyük mutluluk verir. Ben bunu en azından tecrübelerime dayanarak söyleyebilirim. Bu yüzden insanımıza hizmet etmeyi Hakk'a hizmet etmek gibi algılayıp çalışmalarımı hep bu anlayışa göre şekillendirmeye çalıştım. Kısaca sorunuza şöyle cevap verebilirim:

- Mehir Vakfı Kurucu ve Mütevelli Heyet Üyeliği
- İlim Yayma Cemiyeti Konya Şubesi Yöneticiliği
- Fazilet Partisi İl Yönetim Kurulu Üyeliği
- Karkın Kasabası Büyükcami Vakfı Başkanlığı
- Hz. Osman Camii Dernek Başkanlığı
- Büyükşehir Belediye Meclis Üyeliği
- Karatay Belediye Meclis Üyeliği
- Nakiboğlu Sağlık A.Ş. Yönetim Kurulu Üyesi
- 1973 yılından beri Dağsan A.Ş. kurucusu ve yöneticisi olarak çalışmalarımı devam ettiriyorum.

MEHİR: Sayın Dağ, bu söylediklerinizden anlıyoruz ki çalışmalarınız üç farklı alanda yoğunlaşıyor. Siyasi alan, sivil toplum kuruluşları ve ekonomik alan. Sizce "sivil toplum" kavramı neyi ifade ediyor?

H.İBRAHİMDAĞ: En soyut anlamıyla sivil toplum üyeleri, çalışanları, devlet dışı etkinliklerle uğraşan ve bu şekilde devlet-toplum arasındaki etkileşimlerde toplumdan yana tavır koyan ve böylece kimliğini koruyan, şekillendiren kurumların oluşturduğu bütündür. Kısaca sivil toplum kuruluşları denince, vakıfların, derneklerin, meslek odalarının, baroların, sendikaların, kooperatiflerin vs. oluşturduğu geniş bir örgütlenme yelpazesi akla gelir. Sivil toplum deyince bu örgütlenmenin devleti dile getiren, "siyasal toplum" deyiminin karşıtı olduğu ortaya çıkıyor. Bu açıdan, sivil toplum insanları siyasi bir otorite olmadan bireyin ihtiyaçlarının giderilmesi, adaletin yaygınlaştırılması, kişi hak ve özgürlüklerinin evrensel tarzda teminat altına alınması için ve ekonomik yardımların, sağlık hizmetlerinin, eğitim

faaliyetlerinin yürütülmesi için yapılanmış bir örgütlenmedir.

MEHİR: Mehir Vakfı sivil toplum kuruluşu olarak toplumumuzda ne anlam ifade ediyor?

H.İBRAHİMDAĞ: Efendim, aile ne anlam ifade ediyorsa, bence Mehir Vakfı da o anlamı taşıyor. Biz sağlam ve mutlu bir topluma giden yolun, sevgi, saygı ve mutluluk üzerine kurulmuş ailelerden geçtiği inancındayız. Bu açıdan vakfımız, evlilik gibi bir olayı ve sonucunda oluşan aileyi kendisine çalışma ve hizmet etme alanı seçmiştir. Ailelerin karşılaştığı sorunları çözmeyi, sağlıklı aileler oluşturmayı amaç edinmiştir. Maddi imkansızlıklar yüzünden evlenmeye karar vermiş, ama evlenememiş insanlara maddi ve manevi yardımlar yapan vakfımız, kutsal ve bir o kadar da ağır bir sorumluluk üstlenmiştir.

MEHİR: Evlenecek gençlere sağlam temellere dayalı aileler kurmaları için eğitim verdiğinizi biliyoruz. Bunlardan bahseder misiniz?

H.İBRAHİMDAĞ: Biz, profesyonel bir anlayışla evlenecek gençlere, evlilik öncesi alanlarında uzmanlaşmış kişilerin gözetimi ve katılımıyla birtakım temel bilgilerin verildiği eğitim imkanları sunuyoruz. Bu eğitim sürecinde psikologlardan, iktistçılardan, eğitimcilerden ve ilahiyatçılardan oluşan akademik kariyerleri olan kişilerle işbirliği yapıyoruz. Ayrıca daha sonra da aile, kadın, çocuk konularının işlendiği Mehir Bülteni'ni bu insanlara faydalanmaları için ücretsiz olarak gönderiyoruz.

MEHİR: Sayın Dağ, ilmi faaliyetlerde de Mehir Vakfı, Türkiye'de ilk olan organizasyonlar ve süreli yayınlarda da ses getiriyor. Bu çalışmalarınızdan da bahsedebilir misiniz?

H. İBRAHİM DAĞ: Evet efendim, Türkiye'de 1. Ulusal Kadın ve Aile Sempozyumu'nu Konya'da 30 Ekim-1 Kasım 1998 tarihleri arasında Vakfımız ve Kaldera Holding işbirliğiyle gerçekleştirdik. Halkımızın yoğun ilgisiyle karşılaştığımız bu organizasyon, ilgiyle takip edildi. Dört ayrı oturum şeklinde gerçekleştirilen sempozyumun birinci oturumunda, "Türk Aile Yapısının Sorunları", ikinci oturumunda "İslam Hukukuna Göre Evlenme", üçüncü oturumunda "İslam Hukukunda Boşanma" ve son oturumunda ise "Kur'an ve Hadiste Kadın" konuları tartışıldı.

Ramazan ayı içerisinde Fuar Kültür Merkezi'nde "Kadının Toplumsal İşlevi" konulu bir panel düzenlemiştik. Bu panelde birçok konu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu sempozyumun bildirileri ve tartışmaları, kitap haline getirilmek üzeredir.

MEHİR: İlim hayatına Temmuz 1999'da kazandırdığınız "Makâlât" isimli imi bir dergi var. Böyle bir çalışma nasıl ortaya çıktı ve bu çalışmada kimler görev aldı, amaçları nedir?

H.İBRAHİMDAĞ: Bu bilgileri ilim heyetinin kurucu heyete takdim ettiği rapora göre size aktarıyorum. Makâlât aslında bizim ilmi çalışmalarımızın bugün itibariyle son halkasını oluşturuyor. Ama bu haliyle gelecekte daha iyilerinin olacağının da sinyallerini veriyor. Biz "Makâlât"ı çıkarmadan önce belirli periyodlarla "Mehir Bülteni" isimli yine ilmî ve akademik bir bülten çıkarıyorduk. Yapılan bu çalışma bülten olarak isimlendirilmişse de, hacim itibariyle bir dergi hüviyetini taşıyordu. Zengin yazar kadroları, çeşitli konularıyla aile meselelerini çözmede ilk başvuru kaynağı olma özelliğini taşıyordu. Mehir Bülteni'ndeki çalışmalarımız, yazar ve ilim adamlarıyla olan diyaloglarımız, yaptığımız sempozyum ve panellerle

altyapımızı, okuyucu kitlemizi oluşturduk. Ve Makâlât temel İslam bilgileri ve sosyal bilimler alanındaki özgün akademik çalışmaların değerlendirildiği hacimli bir dergi olarak yayın hayatına bu şekilde kazandırıldı. Dört ayda bir yayınlanmakta olan Makâlât gün geçtikçe daha iyiye gitmektedir. Derginin ismi, kısaca "makaleler" anlamını taşır. Özgün makaleler, çeviriler, tanıtım yazıları, literatür çalışmaları ve söyleşilerin bir arada bulunduğu zengin bir içerik taşıyor. Doç. Dr. Saffet Köse, Mehmet Harmancı ve Halil Uysal'ın yayın kurulunu oluşturduğu derginin yazı işleri müdürlüğünü Ali ÖGE yürütmektedir. Temel İslami bilimler ve sosyal bilimler alanında ülkemizde bir boşluğu doldurduğuna inandığımız Makâlat, ilmi çevreler tarafından takdirle karşılanmıştır.

MEHİR: Vakıf bugüne kadar ne ölçüde kuruluş amaçlarını gerçekleştirmiştir?

H. İBRAHİM DAĞ: Şu bir hakikat ki, vakfımız henüz üç yıllık bir vakıf olmasına rağmen bu kısa dönem içinde 1400'ün üzerinde düğün organizasyonu, 2 konferans, 2 panel, 3 kitap, 4 sayı Mehir Bülteni, 2 sayı Makâlât dergisi, ulusal bazda bir sempozyum gerçekleştirmiştir. Mehir Vakfı Mütevelli Heyeti, vakfımızın İlim Heyetinin getirmiş olduğ teklif üzerine Konya'da ihtiyacı hissedilen İlim-Araştırma Merkezi açma kararı almış, bu merkezin yeri tespit edilmiş, tadilat çalışmalarına başlanılmıştır.

Ayrıca vakfın çalışmalarını tanıtma amacıyla ulusal bazda tanıtım etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. Ulusal TV'lerde canlı yayınlara katılınmış, yerel radyo ve televizyonlarda programlar düzenlenmiş, sivil toplum kuruluşları ziyaret edilmiştir. Bugüne kadar aldığımız tepkiler genelde olumlu, yapıcı ve yönlendiriciydi. Yeni bir oluşumda eksiklikler ve ufak tefek hatalar olabilir. Sabır, müşavere, azim sayesinde daha iyi hizmetler sunma amacındayız. Kişisel olarak Mehir Vakfının toplumsal barışa, huzura ve güvene katkıda bulunduğuna inanıyorum. Ayrıca vakfımız Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı üyesi olmakla da bunu ispatlamaktadır.

MEHİR: Bu güzel söyleşi için ve verdiğiniz değerli bilgiler için size teşekkür ediyoruz.

H. İBRAHİM DAĞ: Ben hem size, hem de vakfımıza ilgi gösteren tüm dostlara teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

"OSMANLI HUKUKU AİLE KARARNÂMESİ" ADLI ESERİN SPONSORU BÜYÜK GURUP HOLDİNG YÖNETİM KURULU BAŞKANI SAYIN AYHAN KARAPINAR'LA SICAK BİR SOHBET

MEHİR: Sayın Başkanım, öncelikle sizi tanımak isteriz, kısaca kendinizi tanıtır mısınız?

KARAPINAR: Tabi memnuniyetle. 1959 yılında Aksaray'da doğdum. İlk, orta ve lise tahsilimi Aksaray'da tamamlayıp, Anadolu Üniversitesi Siyasal Bilimler Yüksek Okulu'nu bitirdim. 15 yıl Konya Defterdarlığı'nda Vergi Yoklama Memuru olarak görev yaptım. Gençleri Evlendirme ve Mehir Vakfı kurucularındanım. Ayrıca inşaat ve diğer ticari işlere devam ederken bir grup gönüllü insanın çalışmalarıyla Büyük Gurup Holding'in temelini oluşturduk. Halen Büyük Gurup Holding'in Yönetim Kurulu Başkanlığına devam etmekteyim. Evli ve 3 çocuk babasıyım. 2 kız 1 erkek çocuğum var.

MEHİR: Evet üçüncü bin yılı karşılamaya hazırlanırken, Büyük Gurup Holding'in hedefleri ve diğer holdinglerden farkı nedir?

KARAPINAR: Üçüncü bin yılı karşılamaya hazırlanırken, ülkemiz ekonomisine kazandırdığı yatırımları, binlerce çalışanı ve ortaya çıkardığı kaynakları ile dünya pazarındaki haklı yerini çoktan almanın gururunu taşımaktadır Büyük Gurup Holding.

Büyük Gurup Holding, büyük bir ülkenin, köklü bir ulusun kuruluşu olmanın verdiği çalışma azmi ve dinamizmi ile; yaptığı yatırımları, gerçekleştirmeyi düşündüğü projeleri, kurumsal yapısı, uzman ve profesyonel kadroları ile yeni yüzyıla daha güçlü girecek olmanın mutluluğunu yaşamak-tadır.

Ülkeler arasında sınırların kalktığı, global dünyamızda, yeni bir yüzyıla girerken, daha güçlü ve daha istikrarlı bir Türkiye için, yüklendiğimiz sorumluluğun bir gereği olarak yeni ve büyük hedefler belirlemek, belirlediğimiz bu hedeflere ulaşabilmek için bütün gücümüzle çalışmak zorundayız.

Bu günden yarına uzanan çizgide her zamankinden daha fazla birlikteliğe, dayanışmaya ihtiyaç duymaktayız. Rekabetçi bir dünya pazarında, daha çok yatırım yapmak, daha çok üretmek ve ürettiğimizi satmak zorundayız.

İşte bunun içindir ki;

Akılcı yatırımları teknoloji ile bütünleştirmek, üretimi kalite ile bu-

luşturmak, rekabeti üstünlük ile pekiştirerek, millet olarak güçlü olmamız gerekmektedir. Bugün, iktisadi alanda güçlü olan ulusların dünya arenasında ne kadar etkili olduklarını görebilmekteyiz.

Köklü bir tarihe ve dünden bugüne uzanan, bugünden yarına uzanacak olan zengin bir kültürün sahipleri olarak, yalnızca iktisadi alanda değil sosyal ve kültürel alanda da gelişmemizi sürdürmemiz sahip olduğumuz bu mirası bizden sonraki kuşaklara sağlam bir biçimde teslim etmemiz gerekmektedir.

Millet olarak yeni yüzyıla damgamızı vurarak, ülkemizi dünya ekonomisinde söz sahibi olabilecek konuma yükseltebilmek için insanımızın ihtiyaç duyduğu yeni iş alanları açarak istihdam imkanlarını ortaya çıkartabilecek daha müreffeh ve huzurlu bir gelecek için, hep birlikte temkinli ve istikrarlı, sevgi ve saygı içerisinde nice büyük yatırımlara imza atmak, daha büyük hedeflere ulaşmak en büyük arzumuzdur.

MEHİR: Büyük Gurup Holding'in yurt dışı ile bağlantıları var mı? Bize bu konuda bilgi verir misiniz?

KARAPINAR: Büyük Gurup Holding kurulduğu günden beri Avrupa, Amerika ve İskandinav ülkeleri ile çeşitli iş görüşmeleri ve yatırımlarla ilgili temaslar içerisindedir. Globalleşen dünyamızda, yurt dışındaki iş adamlarıyla sürdürdüğü görüşmelerde, Dünya devleri arasına girmek için var gücüyle, ekip çalışmasını özümseyerek faaliyetlerini sürdürmektedir.

MEHİR: Yabancı ortaklı yatırımlarınız da var mı? Bu konuda biraz bilgi verir misiniz?

KARAPINAR: Evet var. Türkiye gelişmekte olan bir ülke olarak yeni iş alanlarına ve teknolojiye çok müsait bir ülke, ayrıca dünya pazarında daha geniş bir yer alabilmek için buna ihtiyacı var. Bunun için de Büyük Gurup Holding dünya teknolojisini ve yeni iş imkanlarını ülkemize taşımayı hedeflemektedir. Yabancı iş adamları ile elektrik enerjisi üreten Rüzgar çiftlikleri anlaşması protokolü gerçekleştirildi. Türkiye'deki bürokratik işlemler devam etmektedir. Ayrıca yurt içinde de petrol dağıtımı ile ilgili çalışmalar hızla devam etmektedir. En kısa zamanda neticelenecek ve bu olay basın yoluyla halkımıza duyurulup kurdele kesimine bütün halkımız davet edilecektir.

MEHİR: Yabancı firmalar Türkiye'ye gelirken enflasyondan, siyasi belirsizlikten ya da şu anda ülkemizde yaşanan krizden korkmuyorlar mı?

KARAPINAR: Çok doğru bir konuya değindiniz. Türkiye'yi ve Türk insanlarını çok yanlış tanıyorlar. Fakat merkezimize geldiklerinde, yatırımlarımızı ve Konya'yı gördüklerinde kanaatleri tamamen değişiyor. Avusturya'dan gelen ve inşaat işiyle uğraşan bir çift Türk misafirperverliği, ülkemizin güzelliği ve karlı yatırımlar yapmak için uygun olduğunu gördüklerinde neredeyse Müslüman olarak döneceklerdi ülkelerine, dürüst temkinli ve istikrarlı çalışma ile sorunuzda işaret etmiş olduğunuz problemlerin ortadan kalkacağı inancındayız.

MEHİR: Osmanlı Hukuku Aile Kararnamesi adlı eserin sponsoru oldunuz, böyle bir çalışmaya destek olma fikri nasıl doğdu?

KARAPINAR: Mehir Vakfının Kurucularından olmam münasebetiyle ve en önemlisi Vakıf hizmetlerinin kutsallığını, insanların öldükten sonra onları

yaşatacak bir eser bırakması felsefesi ile yola çıktığımızdan böyle çalışmalarda bulunmak bizlere büyük onur vermektedir. Ayrıca Vakıflarımızın daha iyi seviyelere ulaşması için bütün Holding ve iş adamlarımızı yardıma davet ediyorum.

MEHİR: Sayın Karapınar, biliyoruz çok yoğunsunuz, bizlere ayırdığınız zaman için çok teşekkür ediyoruz. En son okurlarımıza söylemek istediğiniz başka bir şey var mı?

KARAPINAR: Bana bu fırsatı verdiğiniz için ben de çok teşekkür ederim. Bizler Büyük Gurup Holding olarak temkinli ve istikrarlı çalışmalarımızla ülkemize ve halkımıza hizmet etme hedefini kendimize seçtik. Bu hedefe ulaşabilmenin en iyi yolu da hizmet etmektir. Bunun da birlik, beraberlik, dayanışma ve güçlü bir ekip çalışmasıyla olacağının bilincindeyiz. Tüm okuyucularımıza saygılarımı sunarım.

KOÇAK

ÇELİK ve AHŞAP BÜRO MOBİLYA

Ziya Koçak
Raşit Öksüz

Tel : (0.332) 248 84 77 - 249 83 98
Fax : (0.332) 248 18 45
ZAFER SANAYİ AÇA SOKAK NO: 9 KONYA

Liman TEKSTİL

KONFEKSİYON
ÖRME-PAZARLAMA
SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

Ali Nadir Özdemir

Tel : 237 92 96 - Tel/Fax : 237 92 97
Musalla Bağları Mah. Tekstil Pazarı Rüzgâr Sk. No. 1
KONYA

M•B•K

Takım Tezgahları Yedek Parça
San. ve Tic. Ltd. Şti.

MEHMET BÜYÜKKICIK
Genel Müdür

Karatay Sanayi Paşabahçe Sokak No: 15
Tel/Fax: 0.332. 233 20 59
KONYA

CANTÜRK
ÇERÇEVE SANAYİ

MUAMMEROĞLU LTD. ŞTİ.

Lamine, Ahşap, Plastik, Alüminyum
Fotoğraf Çerçeveleri İmalat ve
Pazarlama
Mehmet Şarlak
0532 644 33 47

Hasan Türk
0542 563 13 51

Tel: (0332) 350 39 30
Fax: (0332) 350 42 87
Sultan Veled Cad. No: 19/A
KONYA